

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

5
CİLT
VOLUME

1
SAYI
ISSUE

HAZİRAN / JUNE 2022

E-ISSN: 2667-4424

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

CİLT/VOLUME: 5

SAYI/ISSUE: 1

E-ISSN: 2667-4424

HAZİRAN / JUNE 2022

KARAMAN

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

E- ISSN: 2 6 6 7 - 4 4 2 4

Cilt/Volume 5 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2022

Sahibi / Owner

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Adına
Owner on Behalf of the Karamanoglu Mehmetbey University
Prof. Dr. Namık AK

Editör / Editor

Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. Alaattin UCA
Doç. Dr. Okan Celal GÜNGÖR
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Alan Editör Kurulu / Field Editor Board

Arkeoloji – Sanat Tarihi: Doç. Dr. Hatice KÖRSULU
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Felsefe: Doç. Dr. Ziyaeddin KIRBOĞA
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Batı Dilleri ve Edebiyatları
(Alman, Amerikan, Fransız, İtalyan, İspanyol):
Dr. Öğr. Üyesi Nusret ERSÖZ
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Psikoloji ve Sosyoloji:
Doç. Dr. Mehmet ÇAKIR
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Doğu Dilleri ve Edebiyatları
(Arap, Çin, Fars, Rus, Hint):
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi CAN
Dr. Öğr. Üyesi Selin TEKELİ
Arş. Gör. Dr. Esin EREN SOYSAL
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Tarih – Coğrafya:
Prof. Dr. Mehmet MERCAN
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Türk Dili ve Edebiyatı:
Doç. Dr. Kamil Ali GIYNAŞ
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor
Doç. Dr. Halil Erdem ÇOCUK
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Serap SARIBAŞ
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Sekretarya / Secretariat
Arş. Gör. Dr. İsmail AKKAŞ
Arş. Gör. Emre KOÇ

Yayın Müdürü / Publishing Manager
Halil GEÇİT

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Arş. Gör. Dr. İsmail AKKAŞ

Dergi İletişim / Journal Contact

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yunus Emre Yerleşkesi 70200 Karaman/Türkiye
Telefon: +90 338 226 2141 Fax: +90 338 226 2139
E-Posta: efad@kmu.edu.tr - Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad> - <http://kmu.edu.tr/efad/tr>

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

E- ISSN: 2 6 6 7 - 4 4 2 4

Cilt/Volume 5 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2022

YAYIN VE DANIŞMA KURULU / SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya)	Prof. Dr. Mehmet KURT (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ (Selçuk Üniversitesi, Konya)	Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya)	Prof. Dr. Osman DOĞANAY (Aksaray Üniversitesi, Aksaray)
Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş)	Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN (Pamukkale Üniversitesi, Denizli)

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Adem ÖGER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)	Prof. Dr. Giray FİDAN (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet TEKOCAK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)	Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet Hilmi DEMİR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	Prof. Dr. Hanifi VURAL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)	Prof. Dr. Murat DURUKAN (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL (Bursa Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA (Trakya Üniversitesi)	Prof. Dr. Necmi UYANIK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alaattin AKÖZ (Selçuk Üniversitesi)	Prof. Dr. Hasan YILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Prof. Dr. Nergis BİRAY (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)	Prof. Dr. Oya AÇIKALIN RASHEM (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN (Hacettepe Üniversitesi)	Prof. Dr. İbrahim KUNT (Selçuk Üniversitesi)	Prof. Dr. Özdemir KOÇAK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)	Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN (Atatürk Üniversitesi)	Prof. Dr. İsmet ÜZEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)	Prof. Dr. Sinan GÖNEN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan OKTAY (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)	Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Tahir BALCI (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdiç YÜCEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK (Atatürk Üniversitesi)	Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun ATA (Selçuk Üniversitesi)	Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Prof. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Turan KARATAŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
	Prof. Dr. M. Ali HACIGÖKMEN (Selçuk Üniversitesi)	
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR (Selçuk Üniversitesi)	Doç. Dr. Feyza Betül KÖSE (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)	Doç. Dr. Recep DURGUN (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan ALKAÇ (Mersin Üniversitesi)	Doç. Dr. Nurullah YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)	Doç. Dr. Veysel ŞAHİN (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hayati ÖNCEL (Atatürk Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Sinan TAŞDELEN (Selçuk Üniversitesi)	

Cilt/Volume 5 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2022

Taranan İndeksler ve Veri Tabanları/ Indexes & Databases

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD) *Academic Journal Index*, *Academia.edu*, *Asos Index*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *CiteFactor Academic Scientific Journals Index*, *Crossref*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *EuroPub*, *General Impact Factor (GIF)*, *Index Copernicus International*, *İdeal Online*, *Infobase Index*, *International Institute of Organized Research (I2OR)*, *International Scientific Indexing (ISI)*, *International Society for Research Activity (ISRA)*, *Journal Factor*, *Journals Directory*, *Journal-Impact-Factor (JIF)*, *OpenAIRE*, *ResearchGate*, *ResearchBib Academic Resource Index*, *ROAD: the Directory of Open Access scholarly Resources*, *Root Society for Indexing and Impact Factor Service*, *Scientific Indexing Services (SIS)*, *Scilit*, *SCRIBD*, *Türk Eğitim İndeksi (TEİ)* ve *WorldCat* tarafından taranmaktadır.

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty (KMU EFAD) is indexed by *Academic Journal Index*, *Academia.edu*, *Asos Index*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *CiteFactor Academic Scientific Journals Index*, *Crossref*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *EuroPub*, *General Impact Factor (GIF)*, *Index Copernicus International*, *İdeal Online*, *Infobase Index*, *International Institute of Organized Research (I2OR)*, *International Scientific Indexing (ISI)*, *International Society for Research Activity (ISRA)*, *Journal Factor*, *Journals Directory*, *Journal-Impact-Factor (JIF)*, *OpenAIRE*, *ResearchGate*, *ResearchBib Academic Resource Index*, *ROAD: the Directory of Open Access scholarly Resources*, *Root Society for Indexing and Impact Factor Service*, *Scientific Indexing Services (SIS)*, *Scilit*, *SCRIBD*, *Türk Eğitim İndeksi (TEİ)* and *WorldCat*.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD) yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, *çift-körleme hakemlik süreci* yürüten, dizin ve platformlarında taranan *Ulusal* akademik bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Fakültemizin kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen başka yerde yayımlanamaz.

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty (EFAD) is a national academic journal that publishes a volume and two issues per year (June and December). All kinds of content responsibility of the articles published in the journal belong to the authors and do not reflect the institutional view of our faculty. Manuscripts may not be published partially or completely elsewhere without the permission of the publisher.

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

E- ISSN: 2 6 6 7 - 4 4 2 4

Cilt/Volume 5 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2022

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

(Fırat Üniversitesi, Elazığ)

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

(Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale)

Prof. Dr. Füsün ERDURAN NEMUTLU

(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale)

Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR

(Giresun Üniversitesi, Giresun)

Prof. Dr. Halil GÖDE

(Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

(Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi, Ankara)

Prof. Dr. Kaan İREN

(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla)

Prof. Dr. Nedim BAKIRCI

(Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Niğde)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY

(Aksaray Üniversitesi, Aksaray)

Doç. Dr. Handan KARAKAYA

(Fırat Üniversitesi, Elazığ)

Doç. Dr. Haydar ÇORUH

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay)

Doç. Dr. Hulusi GEÇGEL

(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale)

Doç. Dr. Kenan MERMER

(Sakarya Üniversitesi, Sakarya)

Doç. Dr. Murat KARADEMİR

(Selçuk Üniversitesi, Konya)

Doç. Dr. Sedat KARDAŞ

(Muş Alparslan Üniversitesi, Muş)

Doç. Dr. Uğur KURTARAN

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Dr. Öğr. Üyesi A. Muhsin YILMAZÇOBAN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane)

Dr. Öğr. Üyesi Fadimana FİDAN

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

(Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale)

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ABBASOĞULLARI

(Kafkas Üniversitesi, Kars)

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Kübra UYGUR

(Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILMAZ

(Kafkas Üniversitesi, Kars)

Dr. Öğr. Üyesi Kamile ÇETİN

(Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)

Dr. Öğr. Üyesi Leman GÜRLEK

(İstanbul Üniversitesi, İstanbul)

Dr. Öğr. Üyesi Nadide ŞAHİN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan)

Dr. Öğr. Üyesi Perihan KAYA TOKBUDAK

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Dr. Öğr. Üyesi Sevim ÖNDER

(Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul)

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba DALAR

(Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu)

Dr. Öğr. Üyesi Tuna TAŞDEMİR

(Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya)

Dr. Esin YÜCEL

(Akdeniz Üniversitesi, Antalya)

Dr. Hakan GÖNCÜ

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Dr. İsmail AKKAŞ

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Dr. Julia MARTINEZ GONZALEZ

(Ankara Üniversitesi, Ankara)

Dr. Murat KARAKOÇ

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman)

Dr. Ömer UYAN

(İnönü Üniversitesi, Malatya)

Cilt/Volume 5 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2022

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Bilim İnsanları,

2018 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörlüğü himayesinde tarafımızdan kurulan ve aynı yıl 1. cilt ilk sayısı yayınlanan ***Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)***'nin 5. cilt 1. sayısını okurlarımızla buluşturmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Sosyal Bilimler alanında geniş bir yelpazeye sahip dergimiz, başta akademik camia olmak üzere tüm okurlarımızın ilgiyle okuyacağına inandığımız ve farklı disiplinlerden ehil kalemlerin akademik çalışmalarından oluşmaktadır.

Bu sayıda, dergimizin kıymetli okuyucularını 9 araştırma makalesi ve 3 kitap tanıtımı ile buluşturuyoruz. KMÜ EFAD Haziran 2022 sayısı ile birlikte, *Academic Journal Index*, *Academia.edu*, *Asos Index*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *CiteFactor Academic Scientific Journals Index*, *Crossref*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *EuroPub*, *General Impact Factor (GIF)*, *Index Copernicus International*, *İdeal Online*, *Infobase Index*, *International Institute of Organized Research (I2OR)*, *International Scientific Indexing (ISI)*, *International Society for Research Activity (ISRA)*, *Journal Factor*, *Journals Directory*, *Journal-Impact-Factor (JIF)*, *OpenAIRE*, *ResearchGate*, *ResearchBib Academic Resource Index*, *ROAD: the Directory of Open Access scholarly Resources*, *Root Society for Indexing and Impact Factor Service*, *Scientific Indexing Services (SIS)*, *Scilit*, *SCRIBD*, *Türk Eğitim İndeksi (TEİ)*, *WorldCat* index ve platformlarında taranmaktadır. Ayrıca *ULAKBİM (TRDİZİN)*, *SCOPUS* ve *ERIH PLUS* indexlerine de başvuru yapılmış olup, kabul süreci devam etmektedir.

Her yeni sayımızda, kuruluş ilkelerimize adım adım yaklaşmanın bize yüklediği sorumluluk bilinci ile Ulusal ve Uluslararası indexlerdeki konumumuzu ve atıf sayımızı akademik ilke ve teamüllere bağlı kalarak, bilimsel değerlerden ödün vermeden yükseltme hedefimiz sizlerin desteği ile gerçekleşecektir. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde çıkarılan KMÜ EFAD'ın kurulduğu günden bugüne kadar geçen 5 yılda özel sayılar da dahil olmak üzere toplamda 10 sayı ve 122 makale yayınlamış bulunuyoruz. Bu süreçte derginin büyük yükünü çeken Fakültemiz Arkeoloji Bölümü Öğretim Elemanı Dr. İsmail AKKAŞ hocamızın şahsında dergimizi sahiplenen personelimize ayrı ayrı çok teşekkür ediyorum. İnanıyorum ki editörlüğümüzde kısa sürede çok sayıda indeks tarafından taranmayı başaran dergimiz bundan sonra emin ellerde çok daha iyi noktalara gelecektir.

Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL

Editör

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY JOURNAL OF LITERATURE FACULTY

E- ISSN: 2 6 6 7 - 4 4 2 4

Cilt/Volume 5 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2022

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Saliha ÖNEN SARIERİKLİ ve Gülser YARDIM** 1
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Damatlarının Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Mallarının Değerlendirmesi
(*Evaluation of the Property of Nevşehirli Damat İbrahim Pasha and His Grooms Transferred to the Enderûn Treasury*)
- Selen KİPMEN** 17
Horacio Quiroga'nın "Yaban Balı" Öyküsünün Sembolik İmgelemi
(*The Symbolic Imagination of Horacio Quiroga's Story "Wild Honey"*)
- Fatma Nur YAYLALI** 25
Modernleşme Sürecinde Türk Ailesinde Değişen Roller (Karaman ve Bursa Örneği)
(*Changing Roles in the Turkish Family with the Modernization Process (A Case Study in the Towns of Bursa and Karaman)*)
- Nergiz YİĞİT ve Haluk SAĞLAMTİMUR** 43
Kitle İletişim Aracı Olarak Kibrit Kutusu: Sağlık Konulu Sosyal Mesaj İçeren Kutuların Analizi
(*Matchbox as A Mass Media: Analysis of the Matchbox that Contains Social Message on Health*)
- İbrahim SATI** 62
Erkân-ı Erbaa: 30 Mayıs 1876 Bürokratik Darbesi'nin Organizatörleri
(*Erkan-i Erbaa: Organizers of the 30 May 1876 Bureaucratic Coup*)
- Hasan Ali ERDOĞAN** 87
Planlama ve Politika Önceliğinde Türkiye'de Turizm
(*Tourism in Turkey with Priority of Planning and Policy*)
- Yakup AÇAR** 97
Temur Ağa Eş Ürünlerinin (Varyantlarının) Müzikal Açıdan İncelenmesi
(*A Musical Analysis of Temur Ağa Variants*)
- Ayşe UYSAL ve Selçuk PEKER** 122
Güncellenmiş ya da İcat Edilmiş Ramazan Gelenekleri Üzerine Değerlendirmeler
(*Evaluations on Updated or Invented Ramadan Traditions*)
- Oğuz YILDIRIM** 133
Sehî Bey Dîvânı'nda Bir Güzellik Unsuru Olarak Saç
(*Hair as an Element of Beauty in Sehi Bey's Divan*)

EFAD

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY JOURNAL OF LITERATURE FACULTY
E- ISSN: 2 6 6 7 - 4 4 2 4

Cilt/Volume 5 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2022

KİTAP İNCELEMELERİ / BOOK REVIEWS

- Baha RJOUB** 145
İsmail Hakkı Aksoyak (2017), Osmanlı Türkçesi (Okuma Kitabı)
- Berk KAYA** 148
Hayrettin Orhanoğlu (2021), İmgeler Atlası 1950-2000 Yılları Arası Türk Şiirinde İmgeler Sözlüğü
- Doğan Güneş TEMLİ** 151
Esin Yücel (2018), Leon Festinger'in Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı

MAKALELER

ARTICLES

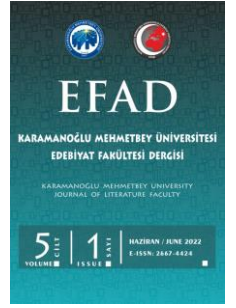

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2022

Gönderim Tarihi: 23 Şubat 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atıf Künyesi: Önen Sarierikli, S. & Yardım, G. (2022). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Damatlarının Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Mallarının Değerlendirmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 1-16.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1077442>

NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA VE DAMATLARININ ENDERÛN HAZİNESİ'NE AKTARILAN MALLARININ DEĞERLENDİRMESİ

Saliha ÖNEN SARIERİKLİ*

Gülser YARDIM**

Öz

Osmanlı Devleti'nde *Lale Devri* (1718-1730) olarak adlandırılan döneme damgasını vurarak, on üç yıla yakın sadrazamlık yapan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve önemli görevlere getirdiği damatları; Kaptan Mustafa Paşa ile Kethûda Mehmet Paşa, 1730 yılında patlak veren Patrona Halil İsyanı sonucu katledilmiştir. Bu üç devlet adamının ölümü sonrasında malları devlet tarafından müsadere edilmiştir. Müsadere edilen eşyalardan bir kısmı ise devletin iç hazinesi vasfını taşıyan Enderûn Hazinesi'ne intikal etmiştir. Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen eşyalar arasında dönem değerlendirmesi yapılması açısından fayda sağlayacak çok sayıda giyim-kuşam, mücevher, silah, kitap, ev içi döşemesi ve kişisel eşyalar mevcuttur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen malları, onların gündelik yaşamlarına dair izler taşıdığı gibi, Osmanlı devlet yapısında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatları gibi üst rütbelerde bulunan devlet adamlarının ekonomik durumları konusunda da ipuçları vermektedir. Osmanlı devlet ricalinde, malları müsadere edilen devlet adamlarının Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen eşyaları hakkındaki bilgiye, Enderûn Hazinesi defterlerinden ulaşılmaktadır. Bu makalede; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nden temin edilen D.00018.0002.00 numaralı, 1716/1731 tarihli Enderûn Hazinesi defterinden faydalanılmıştır. Çalışmada gerekli olan tespit ve değerlendirmeler için defterin transkripsiyonu ve dönem üzerine yapılan çalışmalardan istifade edilerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu bağlamda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının Enderûn Hazinesi'ne aktarılan malları ve bu malların muhtevası hususunda bilgi vermek suretiyle bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Kaptan Mustafa Paşa, Kethûda Mehmet Paşa, Enderûn Hazinesi.

* Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Dalı, Nevşehir/Türkiye. E-posta: salihaonensarierikli@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3037-1059>.

** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Nevşehir/Türkiye. E-posta: gulseroguz@nevsehir.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3338-5982>.

*** Bu Makale Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Dalı'nda Doç. Dr. Gülser YARDIM danışmanlığında yazılan "Sultan III. Ahmet Dönemi Enderûn Hazinesi Gelir-Gider Defterleri 1703-1730" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Evaluation of the Property of Nevşehirli Damat İbrahim Pasha and His Grooms Transferred to the Enderûn Treasury

Abstract

Damat İbrahim Pasha from Nevşehir, who served as the grand vizier for nearly thirteen years, and his grooms whom he brought to important positions, left his mark on the period called the Tulip Era (1718-1730) in the Ottoman Empire; Captain Mustafa Pasha and Kethûda Mehmet Pasha were killed as a result of the Patrona Halil rebellion that broke out in 1730. After the death of these three statesmen, their properties were confiscated by the state. Some of the confiscated items were transferred to the Enderun Treasury, which is the state's internal treasury. Among the items delivered to the Enderun Treasury, there are many clothing, jewelry, weapons, books, interior furnishings, and personal belongings that will be useful in terms of evaluating the period. The goods delivered to the Enderun Treasury of Nevşehirli Damat İbrahim Pasha and his grooms not only bear traces of their daily lives but also provide clues about the economic status of high-ranking statesmen such as Nevşehirli Damat İbrahim Pasha and his grooms. In the Ottoman state dignitaries, the information about the belongings of the statesmen whose goods were confiscated, which were delivered to the Enderun Treasury, can be obtained from the Enderun Treasury books. In this article; D.00018.0002.00 was obtained from the Presidency State Archive. The Enderun Treasury book numbered 1716/1731 was used. For the determinations and evaluations required in the study, a conceptual framework was created by making use of the transcription of the notebook and the studies on the period. In this context, an evaluation has been made by giving information about the goods of Nevşehirli Damat İbrahim Pasha and his grooms transferred to the Enderun Treasury and the content of these goods.

Keywords: Nevşehirli Damat İbrahim Pasha, Kaptan Mustafa Pasha, Kethûda Mehmet Pasha, Enderûn Treasure.

Giriş

“Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Damatlarının Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Mallarının Değerlendirilmesi” adlı makalede, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nden temin edilen Enderûn Hazinesi Defteri'nden yararlanılmıştır. Defter; Fon kodu TS.MA.d., gömlek no 18, numara D.00018.0002.00 künyesini taşımaktadır. Defter, Şubat/Mart 1716 ile Aralık/Ocak 1730/1731 tarihlerini kapsamaktadır. Ancak bu çalışmada, makalenin konusunu teşkil eden yılların kayıtları incelenmiştir. Dolayısıyla, Nisan/Mayıs 1730 ve Aralık/Ocak 1730/1731 tarihlerinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının Enderûn Hazinesi'ne kayıt edilmiş olan malları hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

D. 00018. 0002. 00. künyeli defterde 245 mikrofilm görüntüsü mevcuttur. Defter iki sayfa bir mikrofilmde görüntülenecek şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu nedenle defter numaraları hakkında bilgi verilirken 1. a ve 1. b şeklinde bir ayrıma gitmek durumunda kalındı. İlk üç mikrofilmde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Defterdeki veri akışı dördüncü sayfa ile başlamaktadır. Ancak defterdeki verilerden, makalemizin konusu hakkında kayıtların bulunduğu 224-245 sayfaları arasındaki mikrofilm görüntülerinden faydalanılmıştır. Bu nedenle sayfa hakkında bilgi verilirken 224. sayfadan başlanacaktır.

Makalenin dayanak noktası olan “Enderûn Hazinesi” ile ilgili bugüne dek yapılan çalışmalar bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar azdır. Bu konuda yapılan ilk araştırma; İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi” adıyla 1978 yılında Belleten'de yayımlanan makalesidir (Uzunçarşılı, 1978). Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İç Hazinesi'ni ve onun alt hazinelerini arşiv belgelerinden ve yazma eserlerden faydalanarak ortaya koymuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan sonra konuyu kısmen ele alan üç makale ve iki eser daha bulunmaktadır. Bunlar; Cengiz Orhonlu'nun 1998 yılında TDV İslam Ansiklopedisi'nde yayımlanan “Hazine” başlıklı makalesi, Arzu Tozduman Terzi'nin Türkler Ansiklopedisi'nde yayımlanan “Osmanlı Hazineleri” ve Ahmet Tabakoğlu'nun 2006 yılında Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler adlı eserde yayımlanan “Osmanlı Devleti'nin İç Hazinesi” adlı makaleleridir (Orhonlu, 1998; Tozduman Terzi, 2002; Tabakoğlu, 2006). Söz konusu makalelerde anlatılmak istenen temel nokta Osmanlı Devleti'ndeki hazine kavramı olduğu için Enderûn Hazinesi'nden genel olarak bahsedilmiştir. Konu ile alakalı diğer çalışmalar ise; Gülru Necipoğlu, Fatma Ünyay Açıkgöz ve İlber Ortaylı'ya aittir. Gülru Necipoğlu 2014 yılında yayımlanan “15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar” isimli eserinde Topkapı Sarayı'nı tüm yönleri ile ele almış ve Enderûn Hazinesi'nin fiziki konumu hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra genel hatları ile Enderûn Hazinesi ve onun alt bölümlerinden bahsetmiştir (Necipoğlu, 2014). Fatma Ünyay Açıkgöz, 2018 yılında

Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir adlı eserde yayınlanan “III. Ahmet Dönemi'ne Ait Bir Enderûn Hazine Defteri'nin Muhtevası” adlı makalesinde Enderûn Hazine defterlerinin içeriği konusunda bilgiler sunmuştur (Ünyay Açıkgöz, 2018). Ayrıca aynı yazar, *Tarih Yazımı Üzerine II.* adlı eserde yayınlanan “Osmanlı Harem Tarihi Araştırmalarında Kullanılabilecek İç Hazine Defterleri Üzerine Bazı Tespitler” adlı makalesinde de Enderûn Hazinesi defterlerinin, araştırmacılara hangi konularda yol gösterici olacağını ortaya koymuştur (Ünyay Açıkgöz, 2018). İlber Ortaylı ise, “Osmanlı Sarayında Hayat” isimli eserinde Enderûn Hazinesi'nden genel hatları ile bahsetmiştir (Ortaylı, 2018).

Enderûn Hazinesi defterlerinden yararlanılarak yapılan ilk derinlemesine araştırma Kadir Arslanboğa'ya aittir. Arslanboğa, 2014 yılında yayınlanan “*Osmanlı Devleti'nde İç Hazine Harcamaları (1649-1680), 31 Yıllık Enderûn Hazinesi Defteri Üzerine Bir İnceleme*” adlı eserinde 1649-1680 yılları arasındaki Enderûn Hazinesi harcamaları incelemiştir (Arslanboğa, 2014). Eserde; Enderûn Hazinesi ve işleyişi hakkında bilgiler sunulduktan sonra söz konusu yıllar arasında yapılan harcamalar kendi içerisinde tasnif edilerek sayısal veriler ele alınmıştır. Son olarak eserde yararlanılan defterin tıpkıbasımı da okuyucuya sunulmuştur. Enderûn Hazinesi üzerine yapılan çalışmalardan bir diğeri ise; Gülser Yardım'ın 2019 yılında yayınlanan “*Osmanlı Devleti'nde Enderûn Hazinesi Gelir Defteri (1783-1803), 20 Yıllık Enderûn Hazinesi Gelir Defteri Üzerine Bir İnceleme*” adını taşıyan eseridir. Yardım, eserinde Arslanboğa'nın aksine Enderûn Hazinesi'nin gelir defterini incelemiştir. Enderûn Hazinesi'nin yirmi yıllık gelirleri, ayrı ayrı başlıklar altında tasnif edilmiştir. Eserde; 1783-1803 yılları arasında Enderûn Hazinesi'nin gelir kalemleri olan; mu'tâd üzere gelen gelirler, hediyeler, muhallefattan gelen mallar, ihtiyaç üzere yaptırılan mallar, Osmanlı hanedanına mensup olanlardan geriye kalanlar ve bazı mahallerden gelen tüm gelirler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Konu ile ilgili sayısal veriler tablolar halinde sunulmuş muhakemesi yapılmıştır (Yardım, 2019). Bundan başka Ahmet Şimşirgil danışmalığında Şeyda Güneri tarafından “*Enderûn-ı Hümayûn Hazinesi Tahrir Defteri (1760)*” isimli bir yüksek lisans tezi yayımlanmıştır. Eserde; 1760 tarihli Enderûn Hazinesi defterinin kapsamlı tahlili yapılarak metnin çevirisine de yer verilmiştir (Güneri, 2019).

Makalenin konusuna dair literatür incelendiğinde; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Lale Devrindeki faaliyetleri ve büyük damadı Kaptan Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu vakfiyeler hakkında çalışmalar bulunmaktadır. Lale Devri üzerine yapılan çalışmalarda neredeyse ismi dönem ile bütünleşmiş olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının sahip olduğu zenginliğe atıfta bulunan birçok eser olduğu gibi bu yaklaşıma karşı çıkan eserlerde bulunmaktadır.¹ Fakat makalede bu tartışmaların uzağında bir yaklaşım ile sadece Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının Enderûn Hazinesi'ne aktarılan malları incelenecektir. Ayrıca makalenin konusunu teşkil eden; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının Enderûn Hazinesi'ne aktarılan malları hakkında bugüne dek herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Konu ile ilgili farklı bakış açıları ile ele alınmış çalışmalarda, muhallefât kayıtları örneklerinden çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Tülay Artan 2000 yılında *Toplum ve Bilim Dergisi*'nde yayınlanan, “18. Yüzyılın Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı” adlı makalesinde; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nden elde edilen muhallefât kayıtlarını inceleyerek söz edilen devlet adamlarının, Lale Devri'ndeki yükselişlerinden bahsetmiştir. Artan, çalışmasında yer yer bu devlet adamlarının hazineye aktarılan malları hakkında detaylı bilgiler vererek sahip oldukları güç sembolleri hakkında değerli bilgiler sunmuştur (Artan, 2000). Konu hakkında bambaşka bir bakış açısı ile yapılan bir diğer çalışma ise; Selim Karahasanoğlu'nun 2012 yılında *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*'nda sunulan “*Osmanlı Uygulamasında Müsadere: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Ait Muhallefat Zaptı Örneği*” adlı makalesidir. Karahasanoğlu, çalışmasında daha çok Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının muhallefât kayıt örneklerinden yola çıkarak muhallefât kayıtlarının nasıl incelenmesi gerektiği konusunda değerli bilgiler sunmuştur. Ancak yapılan çalışmalarda, muhallefâta bulunan eşyaların ayrıntılı bilgisi sunulmamış ve kimi zaman bu malların Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatları arasında kime ait olduğu konusunda bir ayırım yapılamamıştır (Karahasanoğlu, 2012).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının mallarından Enderûn Hazinesi'ne aktarılan malların kaydı Defterdar Efendi, Rûz-nâmçe-i evvel ve Ser-gulâm-ı Bakî Ahmed Ağa tarafından yapılmıştır.

¹ Bakınız; Refik, 1915; Aktepe, 1958; Evin, 2014; Karahasanoğlu, 2012; Dinç, 2018; Emecen, 2018; Aktepe, 1969.

Defterin ilgili kısmı “*Mâh-ı mezbûrda maktûl sadrazam İbrahim Paşa ve kethudâsı Mehmet Kethudâ ve Kapudan Mustafa Paşa'nın muhalledâtlarından def'a def'a teslim-i hazine-i hümayûn olunub irâd-ı kayd olunan eşyadır*” şeklindeki bir bilgilendirme ile başlamıştır. Defterde, eşyaların özellik ve miktarı verilirken söz konusu eşyanın Damat İbrahim Paşa ve damatları arasında kime ait olduğu hakkında da bilgi verilmiştir. Ancak defterin bazı kısımlarında, Damat İbrahim Paşa ve damatlarının muhalledatları aynı anda tutulmuş olduğundan mahlût (karışık) ibaresi ile Enderûn Hazinesi'ne aktarılan mallar hakkında açıklama yapılmıştır. Defterde; eşyaların cinsi, adedi ve durumu gibi özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, Enderûn Hazinesi'ne aktarılan eşyanın ilerleyen süreçte hazinenin hangi birimine teslim edildiği ve nasıl değerlendirildiğine dair bilgiler de mevcuttur. Bu bağlamda defterde dikkat çeken noktalardan biri kürk, kaftan gibi eşyalar bir süre Enderûn Hazinesi'nde saklandıktan sonra gerekli görülen durumlarda başka devlet görevlilerine ihsan edilmiş veyahut başka bir eşyanın yapımında kullanılmak üzere sarf edilmiştir. Takı, mücevher ve değerli taşlar ise aynı şekilde ya başka bir eşya için kullanılmış ya da Darphane-i Âmire'ye gönderilerek bozdurulmuştur.

Çalışmanın amacı; Osmanlı Devleti'nde “*Lale Devri*” olarak adlandırılan döneme damgasını vurmuş olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve 1730 Patrona Halil İsyanı'nda onunla beraber katledilen damatlarının, Enderûn Hazinesi'ne aktarılan malları hakkında bir değerlendirme yapmaktır.

1. Enderûn Hazinesi

Hazine kelimesinin sözlük anlamı, para veya sair kıymetli eşyaların saklanması mahsus yer, sandık veya depodur. Devlet idaresinde ise hazine kelimesinin daha geniş bir anlam ifade ettiği görülmektedir (Uzunçarşılı, 1984: 365). Sözlükte *bir şeyi saklamak, biriktirmek* anlamına gelen hazn kökünden mekân ismi olan hizâne kelimesi Türkçeye hazine şeklinde geçmiş ve 13. yüzyılda hazne biçiminde de kullanılmıştır (Orhonlu, 1998: 130). Nitekim bir devletin hazinesi ile kastedilen anlam, devletin varlığını sağlayacak her türlü para ve kıymetli eşyanın toplandığı, yönetim sınırları içerisinde elde edilen bütün gelirlerin muhafaza edildiği ve aynı zamanda devletin yapmakla mükellef olduğu her türlü masrafların karşılandığı bir kurumdur. Bu anlamıyla da hazineye, sadece para veya kıymetli eşyaların saklandığı bir sandık olmaktan ziyade devletin idarî mekanizmasının sürekliliğini sağlayan, para giriş-çıkışlarının sürekli bir şekilde yaşandığı önemli bir finans kurumu olarak bakmak daha yerinde olacaktır (Uzunçarşılı, 1984: 365).

Osmanlı Devleti hazinesi, kuruluşundan 18. yüzyılın ortalarına kadar Birûn ve Enderûn adlarını taşıyan iki hazineden oluşmaktaydı. Ancak bu ayırımın hangi dönemde kesin olarak şekillendiği bilinmemektedir. Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) teşkilat kanunnamesinde, baş defterdarın bütün devlet mallarının nazırı durumunda olduğundan söz edilmesi ve yine burada “*Ceyb Harçlığı*” tabirine rastlanması bu ayırımın yavaş yavaş meydana geldiğini işaret etmektedir (Orhonlu, 1998: 130). Birûn hazinesi, devletin umumi gelirlerinin toplandığı ve gerekli harcamaların yapıldığı hazinenin geniş manasını karşılamaktaydı. Yani “*Taşra Hazinesi*”, “*Hazine-i Amire*”, “*Maliye Hazinesi*” veya “*Divân-ı Hümayûn Hazinesi*” adlarıyla da anılan dış hazine, gelirlerin toplandığı ve muayyen kanunlarla mahallerine sarf edildiği devletin esas hazinesi konumundaydı (Tozduman Terzi, 2002: 893).

Enderûn Hazinesi ise fonksiyon itibarıyla kıymetli para, mücevher ve eşyaların saklandığı bir depo veya sandık vazifesini görmekteydi. Osmanlı belgelerinde kimi zaman “*Hazine-i Hassa*” adıyla da anılan bu hazine, Hazine-i Amire'nin yedeği durumundaydı. Nitekim Hazine-i Amire'nin ihtiyaçtan fazla olan geliri sarayda, İç Hazine'de muhafaza edilirdi. Bu hazine sadece altın, gümüş ve değerli mücevherat gibi nakdi kıymetlerin saklandığı yer değil, aynı zamanda değerli kumaşların, halıların vesair değerli eşyanın da muhafaza edildiği bir hazine görünümündeydi (Uzunçarşılı, 1984: 365).

Enderûn Hazinesi; Hasoda, Bodrum, Çilhane, Raht (has ahur), Hil'at ve Ceyb-i Hümayûn hazinelerinden oluşmaktadır. Raht Hazinesi kıymetli koşum takımları ve benzeri eşyaların muhafaza edildiği, Hil'at Hazinesi de muhalledatlardan gelen eşyaların, kürklerin saklandığı yer idi. Çilhane Hazinesinde ise şal, kuşak, hediye olarak gelen eşyalar, kıymetli kumaşlar, tütsü için kullanılan öd ve anberler muhafaza edilirdi. Bunun yanında burada, Osmanlı hanedanının yeni üyeleri olan şehzâde ve sultan doğumlarında sunulan hediyeler ve değerli pek çok eşya saklanırdı. İfraz Hazinesi meskûkâtın

saklandığı bölüm olup burada bulunan altın ve gümüş lazım oldukça sikke kesilmesi için Darphane'ye gönderilmekteydi. Yine Bodrum Hazinesinde altın ve gümüş sikke ve çubukları bulunmaktaydı. Ceyb-i Hümâyûn hazinesi ise padişahın özel hazinesi olarak işlev görmekte idi (Sahillioğlu, 1993: 465).

Enderûn Hazinesi, 17. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık olarak 110 görevli ile idare edilmiştir. Bu görevlilerin başında hazinedarbaşı ve hazinedar yardımcısı bulunmaktadır. 1772 yılına gelindiğinde Enderûn Hazinesinde çalışan görevli sayısı 157'e yükselmiştir. 18. yüzyılın sonunda hazine, kethûda tarafından yönetilmiş ve yardımcılığını da başkâtip yapmıştır (Orhonlu, 1998: 130).

2. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Damatları

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, kendisi tarafından imar edilerek Nevşehir adı verilen köyde doğmuştur. Babası İzdin voyvodası Ali Ağa'dır. İbrahim Paşa, saraya alınarak baltacı ocağına verilmiş ve o sırada şehzâde Ahmet ile tanışmış ve hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra dârü's-sa'âde ağası, yazıcı ve Haremeyn muhasebecisi olmuştur (Uzunçarşılı, 2011: 147). Sultan III. Ahmet'in saltanatının ilk yıllarında onun güvenilir bir adamı olan İbrahim Paşa, birkaç defa sultandan vezirlik teklifi aldıysa da kendisini hazır hissetmediği gerekçesi ile bu teklifi kabul etmemiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda süratle terfi alarak rûz-nâmçe-i evvel, mîr-âhûr-ı evvel ve vezirlikle rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına yükselmiştir. Sultan III. Ahmet'in, sadrazam Şehit Ali Paşa'dan dul kalan kızı Fatma Sultan ile evlendirilmiştir (Aktepe, 1993: 441). Böylece damad-ı şehr-yârî olan İbrahim Paşa, Avusturya seferleri sırasında (1717-1718) ikinci vezir rütbesiyle rikâb kaymakamı olarak İstanbul'da padişahın yanında kalmıştır. Avusturya ve Venedik ile savaşa son verecek mütarekenin görüşülmesi sırasında III. Ahmet'in sadrazamlık teklifini kabul etmiştir (9 Mayıs 1718) (Aktepe, 1969: 115; Uzunçarşılı, 2011: 167; Dinç, 2018: 204). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, sadrazam olduktan sonra 1730 *Patrona Halil İsyanı*'nda kendisi ile aynı sonu paylaşan damatları; Kaptan Mustafa Paşa ve Kethudâ Mehmet Paşa'yı devlet idaresinde önemli görevlere getirmiştir.

Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa, 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve 1730 *Patrona Halil İsyanı* esnasında katledilmiş bir Osmanlı veziridir. Validesi tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın soyuna mensuptur. Bu itibarla yine anne tarafından Köprülü Mehmed Paşa'nın da torunudur. Mustafa Paşa'nın şöhreti ise Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya damat olduktan sonra ve daha ziyade 1718-1730 seneleri arasında ortaya çıkmaktadır (Aktepe, 1969: 115). Küçük yaşta saraya alınan Kaptan Mustafa Paşa, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın dârü's-sa'âde ağası yazılıcılığı sırasında Paşa ile yakın ilişkiler kurmuş ve kızıyla evlenerek ona damat olmuştur. Esas şöhretini bu tarihten sonra yakalayan Mustafa Paşa, 1717 yılında mîr-âhûr-ı sanî daha sonra kapıcılar kethudâlığı görevlerine gelmiştir. 1718 yılında vezir rütbesiyle nişancı ve İstanbul kaymakamı tayin edilen Mustafa Paşa, Eylül 1721'de Kaptan-ı Derya Hoca Süleyman Paşa'nın ölümü ile boşalan kaptan-ı deryalık vazifesini almıştır. Kaptan-ı deryalık görevi süresince İstanbul'dan ayrılmayan Kaptan Mustafa Paşa, Lale Devri yıllarında tertiplenen toplantılara, eğlencelere ve helva sohbetlerine, sadrazam İbrahim Paşa ile katılmış bu sayede Osmanlı Devleti içindeki konumunu güçlendirmiş, saray erkânı arasında hızla ün yapmıştır (Atak, 2020: 169). Mustafa Paşa, son günlerinde ise İstanbul kaymakamı olarak tayin edilmiştir (Aktepe, 1969: 115).

Osmanlı Devleti'nde Kethudâ, bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı vasfındaki kişilerdi. Devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt seviyesindeki görevliye kadar pek çok kişinin kethudâ unvanını taşıyan yardımcısı bulunmaktaydı. Osmanlı devlet teşkilatındaki kethudâlar arasında en önemlisi ise sadâret kethudâsıydı (Canatar, 2002: 333). Bu kethudâlardan biri de 18. yüzyılın önemli devlet adamlarından olan Kethudâ Mehmed Paşa idi. Hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunan, Kethudâ Mehmed Paşa, İbrahim Paşa'nın yine ilk evliliğinden bir başka kızı, Hibetullah Hanım ile evlendirilmiş ve 1719 sonrasında, Osmanlı Devleti'nin iç işlerinden sorumlu sadâret kethudâlığı makamına getirilmiştir. Üstelik Kethudâ Mehmet Paşa, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın hemşerisi ve onun kapı halkı içinden yetişmiş bir devlet adamıdır (Artan, 2000: 295).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatları 1730 *Patrona Halil İsyanı* sonucunda katledilmiş ve malları müsadere edilerek Enderûn Hazinesi'ne intikal etmiştir. Söz konusu devlet adamlarının, hazineye

aktarılan malları sayıca olduğu gibi çeşit bakımından da oldukça dikkat çekicidir. Aşağıda, bu üç büyük devlet adamının hazineye aktarılan eşyaları hakkında bilgi verilecektir.

3. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Damatlarının Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Malları

Osmanlı Devleti'nde devlet görevlilerinin malları, azilleri yahut katilleri ardından müsadere edilmiştir. Sözlükte “ısrarla istemek” anlamındaki sudûr kökünden türeyen ve “çekip almak” manasına gelen müsadere, devlet tarafından hazineye irat kaydetmek veya bir süre koruma altına almak üzere ceza veya tedbir olarak bir mala el konulması tasarrufudur (Tomar, 2006: 65). Osmanlı Devleti'nde Müsadere Usulü, devletin ilk devirlerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezî yönetime siyasî ve iktisadî menfaat sağlamak amacıyla başvurulmuş bir vasıta haline almıştır (Öğün, 2006: 67). Müsadere ile birlikte pek çok yerde karşımıza çıkan muhalledat kavramı ise ölen veya öldürülen bir kişinin geride bıraktığı, müsadereye konu olan eşya, emlak, havyan, alacak ve borç gibi her türlü varlığı ifade etmektedir (Ünal, 1987: 95-111).

Müsadere edilen eşyalar hakkında bilgiye, muhalledat kayıtları ve tereke defterlerinden ulaşılabildiği gibi Enderûn Hazine defterlerinden de ulaşabilmektedir. Selim Karahasanoğlu, “*Osmanlı Uygulamasında Müsadere: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Ait Muhalledat Zaptı Örneği*” adlı makalesinde; Osmanlı tarihinde mal varlığının müsadere meselesinde, devleti en yoğun şekilde uğraştırmış devlet adamının Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olduğunu belirtmektedir. Karahasanoğlu'na göre bu kargaşanın sebebi; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının, 1730 Patrona Halil İsyanı'nda aynı anda katledilmeleri ve muhalledat kayıtlarının da bu nedenle birlikte tutulmuş olmasıdır. İncelediğimiz defterdeki veriler, Karahasanoğlu'nun söylediklerini doğrulamakla birlikte bir takım farklılıklar bulunmaktadır. D. 00018. 0002. 00. künyeli Enderûn Hazine defterinde, malların kaydı yapılırken neredeyse tamamına yakınında kime ait olduğu konusunda bilgiler bulunmaktadır. Ancak; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının ferdi olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan eşyaları “Mahlût” (karışık) bilgisi verilerek Enderûn Hazinesi'ne aktarılmıştır. Bu durum defterin sadece 239 numaralı sayfasında karşımıza çıkmıştır (TS. MA. d. nr. 00018. 0002. 00, s. 239 a, 239 b).

3.1. Damat İbrahim Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Malları

1730-1731 yıllarını kapsayan D. 00018. 0002. 00. künyeli Enderûn Hazine defterinde gerek Damat İbrahim Paşa'nın gerekse damatlarının hazineye aktarılan malları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. İncelenmiş olan Enderûn Hazine defterinde, Damat İbrahim Paşa'nın hazineye aktarılan malları hakkındaki veri akışı “*Bin yüz kırk üç senesi rebi'ül-evvel'de vakî harc-ı hâssa defterinden bir mücib müfredât irâd-ı kayd olunan ecnâs² nukûd³ ve eşya vesâ'iredir*” bilgisi altında kayıt edilmiştir. Bkz; (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 224a)

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne aktarılan malları arasında 2137 kuruş 137 kese değerinde nakit para bulunmaktadır. Paşa'nın silahdar ve çukadarı vasıtası ile hazineye ulaştığı belirtilen paraların muhteviyatı ise şöyledir; 391 aded 1305 kuruş Cedid İstanbul altını⁴, 74 aded 185 kuruş Zer-i mahbûb⁵, 390 aded 487 kuruş ^{بضنه} zer-i mahbûb ve 58 aded 159 kuruş Mısır Zincirli altın. Paşa'nın

² Ecnâs; cinsler, türler, neveler, çeşitler anlamına gelmektedir. (Parlatır, 2016: 380)

³ Nakit paralar, kıymetli eşyalar. (Parlatır, 2016: 1305)

⁴ İkinci Mustafa döneminde döktürülen altın paradır. (Parlatır, 2016: 239)

⁵ Osmanlı döneminde kullanılan ve yirmi beş kuruş değer biçilen bir tür altın paradır. (Parlatır, 2016: 1866) İlk defa II. Mustafa zamanında basılmış ve tedavüle çıkmış, çok rağbet gördüğünden zer-i mahbûb (sevilen altın) adıyla anılmıştır. Bu paranın, Mısır'da basılan altının piyasada çoğalıp İstanbul'da basılanların azalması sebebiyle 1696'da çıkarılan cedid eşrefî altınıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu altın para üzerinde padişah tuğrası da yer aldığı için ayrıca “yeni tuğralı, cedid eşrefî, tuğralı” diye adlandırılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız; (Artuk, 2013: 281)

müsadere edilen top sorguç⁶ ve zümrütlü ayna⁷ cinsinden eşyaları darphaneye gönderilerek müceddeden⁸ yaptırılmış, elde edilen 924 dirhem ve 3 altından 1200 dirhemi Hazine-i Hümayûn'a kayıt edilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 224b).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın mallarından olmak üzere Enderûn Hazine defterine yapılan kayıtlarda kıyafet türünden eşyalar oldukça kapsamlıdır. Bir kıyafetin Enderûn Hazine defterine kaydı yapılırken rengi, miktarı, deseni ve şekli gibi özellikleri belirtildikten sonra eşyanın ilerleyen süreçte nasıl sarf edildiği hakkında da bilgiler verilmiştir. Defterde, "*Maktûl İbrahim Paşa'nın katlinden bir gün mukaddem çukadârının yüz sürdüğüdür*" bilgisi verildikten sonra Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya ait kıyafetlerin kaydı yapılmıştır. Paşa'nın kıyafetleri arasında kürk, kaftan ve kuşaklar bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde kürk, saray ve devlet erkânının giydiği bir tür üniforma niteliği taşımaktaydı. Sadrazamlar, vezirler ve yüksek rütbeli devlet görevlileri resmi giysi olarak kürk giymekteydi. Kürkün niteliği, biçimi ve süslemeleri sahibinin rütbe ve görevini yansıtır (Ayhan, 2000, s. 195). Bu sebepten olsa gerek, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da muhalefâtından hazineye aktarılan kıyafetler içinde sayıca en fazla olanı kürklerdir. Paşa'nın muhalefâtından kâkum, erkân, serhaddi⁹, beyaz tilki, siyah tilki, kokarca, kuzu, kontoş¹⁰, vaşak, çalkafa ve samur olmak üzere 182 adet kürk, Enderûn Hazinesine nakledilmiştir.¹¹ Çuka, sof, canfes¹² ve keremsûd¹³ gibi değerli kumaşlar ile kaplanan kürklerde zümrütten bezemeler oldukça fazla kullanılmıştır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 224b, 229a, 229b, 230a, 241b, 242a, 242b, 243a, 243b).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kıyafetleri içinde kürklerden sonra en çok bulunan kıyafet, kuşaklardır.¹⁴ Paşa'nın Fatma Sultan Sarayı, Cirit Meydanı ve taş odadan hazineye teslim edilen kuşakları çengel ve gecelik kuşak olmak üzere 48 adettir. (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 225b, 226a, 227b, 228a, 231a, 231b) Bunlardan başka; 40 adet donluk şal, 18 adet atlas dizlik ve 21 adet şal kuşak, 44 adet kutni donluk, kırmızı ve siyah çuka kerrâke¹⁵, siyah çuka kaplı başlık, sof kerrâke, mücevher sof kerrâke, entari, Londra kaftanı, kaftan, dülbend ve dolamanın kaydı bulunmaktadır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 224b, 241b, 242a, 242b, 243a, 243b).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, Enderûn Hazinesi'ne aktarılan eşyaları arasında kişisel eşyaları da mevcuttur. Paşa'nın Fatma Sultan Sarayı'ndan elde edilen kişisel eşyaları; 100 adet elmas 18 lal ve 22 gök yakutla bezenmiş balık dişi işlemeli sakal tarağıdır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 227a).

⁶ Sorguç, başa takılan çelenk anlamına gelmektedir. (Parlatır, 2016: 1525) Padişahın kendine bağlı bir hükümdarı, başarılı bir vezirini ya da komutanını ödüllendirmek üzere verdiği değerleri armağanlardan biridir. Ancak padişahın sorguçları, kullanılan taşların kalitesi ve görkemiyle diğerlerinden farklıdır. Bir güç simgesi halinde sarıgnın ya da başörtüsünün üzerine takılan bitkisel veya damla biçimli sorguçların yükseklikleri üzerine takılan tavus kuşu tüyü gibi tüylerle artırılırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz: (İrepoğlu: <http://www.antikalar.com/osmanlida-mucevher-gelenegi>, 22.02.2022). Yukarıda bahsi geçen top sorguç defterde bu şekilde anlatılmıştır; "*Zeminleri ayna meşin elvan minakâri doksan dört elmas ve altmış yakutla müzeyyen tob sorguç kıta 2.*" Sorguçların üzerindeki doksan dört elmas ve altmış yakut darphaneye gönderilmiştir. (BOA.TS.MA.d, nr. D. 00018.0002.00, s. 224b)

⁷ Sözü geçen ayna bu şekilde tanımlanmıştır; "*Siyah kadife üzere incilü ve ortası birer zümrütlü ayna aded 1.*" BOA.TS.MA.d D.00018.0002.00, s. 224b)

⁸ Yeniden, sil baştan. (Parlatır, 2016: 1157)

⁹ Kısa, altun ve gümüşle süslü samur kürk. (Parlatır, 2016: 1491).

¹⁰ Tatar beylerinin giydikleri dar kollu üst giysisidir. (Parlatır, 2016: 920)

¹¹ Osmanlı Devleti'nde kürk, ilk zamanlarda daha çok soğuktan korunmaya yönelik bir ihtiyaç iken zamanla lüks haline gelmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artan ve mali sıkıntılarının ortaya çıkışıyla birlikte hükümet tarafından kontrol edilmeye çalışılan bu tüketim II. Mahmud zamanında yapılan yeniliklere kadar devam etmiştir. 17. yüzyıl Osmanlı piyasasında samur, vaşak, zerdava, kakum, tilki, karsak, Karagan tilkisi, sansar, sincap çalkafa, tavşan, kokarca, çakal, kuzu, kedi kürkleri görülmektedir. Bu postların hayvanın cins ve özelliğine göre sırt, kafa, nafe, boyun, paça gibi kısımları ayrı ayrı ve her biri iki ya da üç kalitesiyle piyasada bulunurdu. Ayrıntılı bilgi için bakınız; (Karaca, 2002: 568)

¹² İnce, parlak ve genellikle iki renkli ipek kumaş. (Parlatır, 2016: 234) Bir tek kat çözü, tek kat atkı sıra ile örgü gibi dokunur. Eskinin mat, düz ipekli kumaşlarından. Kadın elbiseleri ve kaftanlarının etek içi, kol ağzı ve önlerini astarlamak için kullanılır. Yanardöner, kumru göğsü, dama taşı gibi çeşitleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Gürsu, 1988: 27)

¹³ Bir tür ipekli kumaş. (Parlatır, 2016: 884)

¹⁴ Kuşak veya kemer hem erkeklerin hem de kadınların kullandıkları giysiyi tamamlayan önemli bir aksesuardır. Aynı zamanda altun, gümüş ve çeşitli kıymetli taşlarla süslenmiş bir zinet eşyasıdır. Bkz; (Tekin, 2018: 538)

¹⁵ İnce softan yapılmış hafif ve dar üstlük elbise anlamına gelmektedir. (Parlatır, 2016: 885)

Fatma Sultan Sarayı, Çınar Çeşmesi'nden Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen eşyalar ise kutular içinde çok miktarda panzehir¹⁶, 4 adet dürbün, 17 adet dürbünlük, 3 adet elmaslı gözlük, incizümrüt ve lal ile bezenmiş bir adet tarak ve tarak kesesi, 126 adet akrep ve koyun saati, 40 adet elmas yakut ve altın ile bezenmiş saat zinciri, 20 adet saat zarfı ve bir adet bıçak şeklinde göstergeci (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 227b, 231a). Bunların yanı sıra kehribar, altın, taş, billür ve elmas ile bezeli 15 adet kutu, bir adet altın kürdan, bir adet zincirli kese, 29 adet tespih, bir adet keman, bir adet eldiven, bir adet çanta ve balık dışı işlemeli bir adet cep aynasının da kaydı bulunmaktadır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, deftere son kez kayıt edilen şahsi eşyaları ise şu şekildedir; 21 adet altın kesesi, 1 adedi mücevher olmak üzere 8 adet düz macun hokkası, 4 adet küçük kutu ve 30 adet sim zarflı akrep ve koyun saatidir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 226b, 227a, 228a, 228b, 229a, 231a, 232b, 233a). Müsadere edilerek hazineye aktarımı gerçekleşen eşyalar sadece bu tür eşyalar ile sınırlı değildir. Paşa'nın müsadere edilen eşyaları arasında takılarda bulunmaktadır.

Tetkik edilen muhalefât defterlerinde Osmanlı erkeklerinin, kadınlar kadar olmasa bile genel olarak takı kullandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Kaynaklarda bu hususta birçok bilgiye tesadüf etmek mümkündür (İrepoğlu, 13 Şubat 2022). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da Enderûn Hazinesi'ne aktarılan eşyaları arasında takılar bulunmaktadır. Paşa'ya ait bu takılar; hâtem, bilezik, küpe ve değerli taşlardır. Paşa'nın katlinin hemen ertesi gününde Ali Ağa vasıtasıyla teslim edilen hâtemler¹⁷ genellikle kebîr ve düz elmaslıdır. Paşa'nın katlinin ertesi gününde yeni sadrazam tarafından hazineye teslim edilen hâtemler ise elmas, gökyakut ve zümrütlerle bezenmiştir. Defterde, hâtemlerden bahsedilirken büyüklüğü, adedi, rengi ve durumu hakkında bilgiler verilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 224b). Paşa'nın hazineye aktarılan takıları arasında 4 adet bilezik de bulunmaktadır. Bu bileziklerin Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya mı yoksa zevcesi Fatma Sultan'a mı ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Paşa'nın hazineye aktarılan eşyaları arasında bulunduğundan, bileziklerin bilgisini vermek durumundayız. Bileziklerden ikisi kırmızı mine işlemeciliği ile bezenmiş altındır. Diğer ikisi ise akarsu model ve düz altın bileziktir. Bileziklerden başka kebîr, vasat ve sagîr olmak üzere zümrütlü 52 adet düğme ile altın taşlı iğnelik bulunmaktadır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 226b, 227a). Fatma Sultan Sarayı'ndan Enderûn Hazinesi'ne ihraç edilen eşyalar arasında ise bir adet pazı-bend¹⁸, bir çift bilezik, 2 adet yüzük, 7 adet inci, 2 adet yakut, 3 adet zümrüt ve 2 adet düğme takım vardır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 228b). Bunlardan başka bir sandık içinde hazineye getirilen 21 adet hâtemden söz edilmektedir. Hâtemlerin birinde *İbrahim* ismi birinde ise *Fatma* ismi yazmaktadır. Sandık içinde bulunan diğer eşyalar ise 2 adet yakut, 4 adet zümrüt ve 3 tanesi abdest küpesi olmak üzere 4 adet küpedir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 229a). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya ait olduğu belirtilerek farklı zamanlarda deftere kaydı yapılan başka takılarda bulunmaktadır. Bunlar; 4 adet altın saat, 3 adet saat zinciri, 42 adet yakut, 101 adet elmas, 34 adet zümrüt, 90 adet lal, 87 adet hâtem, bir adet pazı-bend, bir adet bilezik, bir adet zih-gir¹⁹ ve 11 adet küpedir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 232b, 233a, 239b).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eşyaları arasında birçok türde kumaş da bulunmaktadır. Fatma Sultan Sarayı'ndan teslim edilen kumaşlar; çuka, kesme, elvan sof, bürümcük, telli irak şahî, telli hatayî, taraklı alaca kutnî, basma telli dastar, Acem keçesi, Acem hatayisi, Acem tomarı, entarilik parça, keremsûd, telli necef haresi, yastıklık parça, telli dîbâ, süzenî, Şam alacası ve atlas gibi kumaşlardır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 230a, 230b). Defterde; Defterdar Efendi, Rûz-nâmçe-i evvel Mehmed Efendi ve Ser-gûlam Baki Ahmed Ağa vasıtasıyla Enderûn Hazinesi'ne getirildiğinden söz edilen çok çeşitli kumaşlardan da bahsedilmiştir. Bu kumaşların miktarı çoğu zaman adet olarak verilirken çok nadir olarak da top şeklinde verilmiştir. Miktarı, adet olarak kaydedilen kumaşlar; 66 adet alaca, 78 adet keremsûd, 262 adet bağderi, 11 adet irak şahî, 115 adet kutnî, 16 adet siyah tilki paçası parçaları, 18 adet Acemdîbâsı, 107 adet donluk şal, 79 adet şal kuşak, 34 adet kuşak, 49 adet elvan şal, 36 adet bürümcük şal, 32 adet Fransız işlemesi şal ve 8 adet İstanbul dîbâsıdır. Miktarından top olarak söz edilen kumaşlar; 18 top irak şahî ve 10 top havlı softur. Miktarı hakkında bilgi verilmeyen kumaşlar ise atlas, hatayî, Nemçe dîbâsı, kadife,

¹⁶ Panzehir; zehirlenmeye karşı içilen ilaçtır. (Parlatır, 2016: 1337)

¹⁷ Hatem, yüzük ve mühür anlamına gelmektedir. (Parlatır, 2016: 597)

¹⁸ Kol bağı, ziynet veya kuvvet için kola bağlanan gümüşten veya sırma ile işlenmiş meşinden korumalık. (Parlatır, 2016: 169)

¹⁹ Ok atanların parmaklarına geçirdikleri yüzüktür. (Parlatır, 2016: 1874)

bürümcük ve sandal gibi kumaşlardır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 230a, 230b, 241b, 242a, 242b, 243a, 243b).

Günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de insanoğlunun yaşam alanlarının en önemlisi şüphesiz mutfaktı. Mutfak, İnsanoğlunun biçimlendiği, yaşamla bağ kurduğu ve hayatın devamını sağlayan en önemli mekânlardan biridir. Bu bakımdan her muhallefâtta olduğu gibi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da muhallefâtında mutfak gereçleri bulunmaktadır. Paşa'nın farklı mekânlardan hazineye teslim edilen mutfak gereçleri içinde altın ve gümüş kaplama kapların yanı sıra fağfuri²⁰ ve mertebâni²¹ porselenler bulunmaktadır. Kaşık, ibrik ve kahve askısı gibi sapı bulunan gereçlerde balık dişi ve abanos²² gibi materyaller kullanılmıştır. Paşa'nın, Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen mutfak gereçleri; sürahi, maşraba, bardak tası, kahve tepsisi, kahve askısı, şeker kutusu, salep, şarab ve kahve ibriği, kahve süzgeci, leğen, fincan zarfı²³, fağfuri bardak, fincan, billûr kahve makraması, hoşaf kaşığı, buhurdan, kildan, kavanoz, balta, yekmerdi ve tabak gibi eşyalardır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 224b, 225a). Defterde; bu eşyalar kayıt altına alınırken boyut ve miktarları hakkında bilgiler verilmiştir. Paşa'nın hazineye teslimi yapılan mutfak eşyaları ise şu şekildedir;

Tablo 1. “Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne Teslim Edilen Mutfak Eşyaları” (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 241b, 242a, 242b, 243a, 243b)

Kahve makraması Aded 10	Kildan Aded 10	Buhurdan Aded 10	Şekerdan Aded 10
Nalbeki Aded 8	Sürahi Aded 3	Tas ve kapağı Aded 6	Bardak tası Aded 230
Matara Aded 2	Sim kenarlı tepsi Aded 14	Kahve tepsisi Aded 4	Şamdan Aded 21
Kahve altı lenkir Aded 48	Sim şeker kutusu Aded 3	Kahve askısı Aded 3	Kahve ibriği Aded 14
Fincan zarfı Aded 28	Mum sofrası Aded 7	Makaras Aded 3	Fincan Aded 17
Leğen Aded 7	İbrik Aded 3.		

Yukarıda bahsi geçen malzemeler dışında Paşa'nın eşyaları arasında çok sayıda silah da bulunmaktadır. Fatma Sultan Sarayı'ndan Silahdar Ağa, Rûz-nâmçe-i Evvelve Ser-gûlam Ahmet Ağa vasıtasıyla Enderûn Hazinesi'ne aktarılan silahlar arasında 16 adet kılıç bulunmaktadır. Bu kılıçlar genel olarak kabzasından kabza tepesine kadar elmas, yakut ve zümrütler ile bezenmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 224b, 225a, 227b). Kılıçların kabzalarında gül motifi, minakâri²⁴ ve balık dişi işlemelerine sıklıkla yer verilmiştir. Kılıçlarda hâkim olan renkler ise siyah, dudu burnu, mavi, kırmızı, lacivert, yeşil ve beyazdır. Siyah renk, kılıçların kabza kısımlarında daha yoğunken zemininde söz edilen diğer renklere de yer verilmiştir. Kılıçların kemer bentlerinde kûfi²⁵ hattıyla yazılmış kelime-i şahadet, Ayet-i Kerime ve maşallah yazıları bulunmaktadır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 225a, 225b, 226a, 226b). Paşa'nın, Fatma Sultan Sarayı ve bu sarayın farklı mekânlarından teslim edilen silahları arasında 40 adet hançer, 46 adet bıçak ve 2 adet gaddâre²⁶, 4 adet balta, 4 adet tirkeş²⁷, 1 adet rikab²⁸ ve 6 adet hançer bağı ile 1 adet bıçak bağı bulunmaktadır. Hançer ve bıçakların kını ve kabzası altın, zümrüt,

²⁰Çin'de imparatorlar için porselenden veya eski madenden yapılan Çin tabağıdır. (Parlatır, 2016: 432)

²¹Hindistan'ın Mertaban yöresinde yapılan çini işi kap. (Parlatır, 2016: 1065)

²²Uzun süre suda kalmasından dolayı sertlik, siyahlık kazanan bir tür ağaç. (Parlatır, 2016: 30)

Zarf sözcüğü geniş anlamda bir nesneyi sarıp, çevreleyen, koruyup taşıyan ögeyi ifade etmektedir. Fincan zarfları genellikle, ağız kısımları fincanınkinden biraz aşağıda olmak üzere, dudak payı bırakılarak yapılırdı. Zarf yapımında altın gümüş, bakır, akik, yeşim, necef, yıldız taşı, fildişi vb değerli taşlar ve madenler kullanılıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Bilirgen: 13. 02. 2022)

²⁴Mine işlemeciliğidir. (Parlatır, 2016: 1095)

²⁵Arapçanın en eski yazı sitili olup düzgün köşeli bir biçimi vardır. (Parlatır, 2016: 930)

²⁶Ağır ve iki tarafı keskin bire tür kılıç, küçük tabanca anlamlarına gelir. (Parlatır, 2016: 482)

²⁷Tirkeş; ok kuburu, okluk. (Parlatır, 2016: 1726)

²⁸Ata binmeye yarayan demir ayaklık anlamına gelir. (Parlatır, 2016: 1413)

yakut ve elmas ile bezenmiştir. Hançer ve bıçaklarda yoğun olarak mine işlemeciliği kullanılırken mavi, beyaz, gülgünü, yeşil ve lacivert renkleri hâkimdir. Kabzalarında ise balık dişi motifi kullanılmıştır. Hançer ve bıçaklarda Çerkesî, Kürdî gibi menşesine ait bilgiler verilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 225a, 225b, 226b, 227b, 231a, 232a, 232b).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eşyaları arasında Fatma Sultan Sarayı ve Gülşen Abâd yalısında bulunan ev içi döşemeleri de bulunmaktadır. Fatma Sultan Sarayı'ndan hazineye teslim edilen eşyalar; bir adet taşlıca altın döşeme, bir adet altın divan rahtı zinciri, bir adet 43 elmasla müzeyyen döşeme, bir adet altın kemer raht ve döşeme, bir adet Kazak rahtı ve döşemesi ve bir adet altın kaplama raht ve döşemedir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 227b).

Gülşen Abâd Yalısı'ndan, Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen eşyalar ise; 13 çift kadife yastık ve 6 çift yastık yüzüdür (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 240a). Bir mekân ismi belirtilmeden hazineye teslim edilen ev içi döşemeleri ise şöyledir; 157 adet yastık, 5 adet seccade, 38 adet mak'ad, bir adet salıncak, 19 adet Acem basması yorgan yüzü, bir adet cibinlik, bir adet perde, 6 adet peşkir ve 3 adet işlemeli muşambadır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 240b, 242b, 243a, 243b).

Osmanlı Devleti'nde şahsi kütüphanelere sahip kişiler genellikle sultanlar, sadrazamlar, üst düzey devlet adamları ve ulema sınıfından kimselerdir. Hepsinin belirli bir entelektüel kapasiteye sahip olması koleksiyonlarının da cazibesini artırmaktadır (Yıldız, 2019: 223). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sanat, kültür, tarih ve edebiyata olan ilgisi dönem kaynaklarında sıklıkla işaret edilmektedir. Gerek matbaanın açılması için gayretleri gerekse Tercüme Heyeti'nin çalışmalarına başlaması adına yaptığı öncülük, Paşa'nın entelektüel kişiliğini gözler önüne sermektedir (Kılıç, 2018: 6-7). Paşa'nın sanata, sanatçıya ve kitaplara olan bu ilgisinden olsa gerek şahsına ait mallardan Enderûn Hazinesi'ne aktarılan eşyalar arasında sayıca en fazla olanlardan biri de kitaplardır. Defterdar Efendi, Rûz-nâmçe-i Evvel Mehmed Efendi ve Ser-gûlam Baki Ahmed Ağa vasıtasıyla Enderûn Hazinesi'ne kayıt edilen bu kitaplar arasında mushaf- şerîf²⁹, en'âm-ı şerîf, lügat, haşiyeler ve mesnevilerin yanı sıra edebi ve tarihi türden de birçok kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar şunlardır;

Tablo 2. “Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne Teslim Edilen Kitapları”
(BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 241a, 241b)

Bâ hatt-1 Mehmedullah Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Mustafa Dede Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Şükrullah Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Mehmed Mushaf-1 Şerîf Cild bir
Bâ hatt Hâfız Osman Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Derviş Ali Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Havâcegî-zâde Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt İsmail Efendi Mushaf-1 Şerîf Cild bir
Bâ hatt-1 Hâfız Halil Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Dede En'âm-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Seyidullah Mushaf-1 Şerîf Cild altı	Bâ hatt-1 Suyolcu-zâde Mushaf-1 Şerîf Cild bir
Bâ hatt-1 Mustafa Ağa Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Muhammed b. Abdullah Mushaf- 1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Celîl Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Kütâhyalı Mushaf-1 Şerîf Cild bir
Bâ hatt-1 Mehmedullah b. Asâf En'âm-1 Şerîf Cild altı	Bâ hatt-1 İbrahim Dede Mushaf-1 Şerîf Cild bir	Bâ hatt-1 Hâfız Osmân En'âm-1 Şerîf	Bâ hatt-1 Mustafa Ağa En'âm-1 Şerîf
Bâ hatt-1 Yakut En'âm-1 Şerîf	Bâ hatt-1 Suyolcu-zâde En'âm-1 Şerîf	Kitâbü'l-İber	Cild-i evvel Kasâ'id
Târîh-i Selânik	Vak'a-i Ahmed Sultan Mehmed Han	Kânûn-i Dünya Cild bir	Târîh-i Havacegî Efendi
Fezleke Cild bir	Hakan-1 Şeh-zâdegân Cild bir	Türkî Feth el Şâm Cild bir	Târîh-i Diyârbekir Cild bir
Târîh-i Semîn Cild bir	Mehmed Paşa Tarihi Cild bir	Târîh-i Macarî Cild bir	Münşe'ât-1 Zeki Cild bir
Cevâhir Tarihi	Târîh-i Solak-zâde	Telhîs-i Tevârih	Altı Parmak

²⁹ Kitap haline getirilmiş şey. Kuran-ı Kerim. (Parlatır, 2016: 1138) Osmanlı Devleti'nde ki meşhur Mushaf- şerîf hattatları için bkz; (Serin, 2008, Altıkulaç, 2015).

Cild bir	Cild bir	Cild bir	Cild bir
Târih-i Âl-i 'Osmân Cild bir	Destân-ı Sultan Süleyman Cild bir	Târih-i Seferiyye Cild bir	Tuhfetü'l Kibâr Cild bir
Kitâb-ı Menâkıb Cild bir	Ziyetü't-Tevârîh Cild bir	Târih-i Hatayî Cild bir	Menâkıb-ı Sultan Selim Han Cild bir
Târih-i Mısrî Cild bir	Târih-i Havend Mısrî Cild bir	Terceme-i Mukaddime-i İbn-i Haldûn Cild bir	Eş-Şakâ'iku'n-Nu'maniye fi Ulamâ'id-Devlet-i Osmâniyye Cild bir
Caferî ifâ Cild altı	Zeyl-i Şakâyık li Atâyî Cild bir	Mecmû'a-i Dîvân Cild bir	Tercüme-i Şeh-nâme Cild bir
Lugât-ı Van Kulu Cild bir	Târih-i İbn-i Kebîr Cild bir	Tercüme-i Nedim Efendi Müneccimbaşı Tarihi'nin icrası Cild bir	Necf Efendi'nin Mesnevi-i Şerife Tercümesinin İcrası Cild bir
İcrâ-i Tercüme-i Târihi İbn Haldûn Bir mikdâr	Muhafaza-i Hişt Behişt Tercümesinin İcrası Bir mikdâr	Tezkere-i Safa-i Cild bir	Zeyl-i Fevzi Cild bir
Hâfız Şerhi Cild bir	Zeyl-i Nâbî Nazımzâde Cild bir	Zeyl-i Seyr-i 'Ârif Cild bir	Seyr-i 'Aziz Efendi Cild bir
Seyr-i Nâbî Cild bir	Dîvân Tezkeresi Cild iki	Külliyât-ı Nâbî Cild bir	Dîvân-ı Hanefî Cild bir
Dîvân-ı Nizâm ve Dîvân-ı Necâti Cild bir	Kasâid-i Neftî Cild bir	Mecmû'a-yı Safer Cild bir	Mecmû'a-yı Türkî Cild bir
Mecmû'a-yı İnşâ Cild bir	Tezkeretü'l Ensarî 'Ahmed Efendi Cild bir	Şifâ-i Kâza Cild bir	Risâle-i Zerrekîye Cild bir
Necâh el Mevât Cild bir	Aynü'l 'Ulûm Cild bir	Necâhü't-Tali bi-Levhi'l-Merah Cild bir	Hadîkatü's- Su'edâ Cild bir
. . . Talih Cild bir	Şerh-i Meşkâtü'l lal Cild bir	Takrîr-i 'Abdullah Mirza Cild bir	Kifâyetü'l Efgân Cild bir
Şakaikü'n-Nu'maniye Cild bir	Keyfiyyet-i Zuhûr Cild bir	Tercüme-i İber Cild bir	Tercüme-i Târih-i İbn-i Kebîr Cild bir
Târih-i Tercüme-i Mîr Hand Cild bir	Tercüme-i Lütfî Efendi Kıt'a bir	Tezkire-i Hasan Çelebi Cild bir	Tercüme-i Lârî Cild bir
Tercüme-i Kânûn-i ... Cild bir	Tezkire-i Safâyî cild 1	Tahrîrât-ı Zülfikâr Efendi cild 1	Nüzhethü'l-Mülûk Cild bir
Nâsihati's-Selâtin Cild bir	Telhîs-i Tâcüt-Tevârîh Cild bir	Târih-i Cengizhan Cild bir	Frânçe el Cennetü'l Keşifü'l-Elfâz Cild bir
Şefa'at-nâme Cild bir	Menâkıb-ı Sultan Selim Han Cild bir	Tercüme-i Ravzatü'l-Ahbâr Cild bir	Tercüme-i Meşarik Kıt'a bir

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın muhalledatında bulunan kitaplar, onun entelektüel kişiliğini ortaya koyacak tarzda bir çeşitliliğe sahiptir. Paşa'nın katlinden sonra muhalledatından Enderûn Hazinesi'ne aktarılan kitapların bir kısmı 1731 yılında Divan Odası kethudâsına, bir kısmı ise Harem-i Şerîf'e teslim edilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 241a, 241b).

3.2. Kaptan Mustafa Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Malları

1730 Patrona Halil İsyanı neticesinde katledilen Kaptan Mustafa Paşa'nın, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın damadı olması ve uzun yıllar kaptan-ı deryâlık vazifesinde bulunması, Osmanlı Devleti'nde geniş bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. İncelediğimiz Enderûn Hazinesi defterinde, Kaptan Mustafa Paşa'ya ait olduğu belirtilerek kayıt altına alınan pek çok eşya bulunmaktadır. Kaptan Mustafa Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen eşyaları, Paşa'nın Anadoluhisarı'nda bulunan yalısından ve *Hasan Kalfa Yalısı*'ndan temin edilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 233a).

Defterdeki kayıtlar incelendiğinde; Kaptan Mustafa Paşa'ya ait eşyalar arasında kıyafet türünden kayıtlar, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile kıyaslandığında oldukça azdır. Kaptan Mustafa Paşa'nın

hazineye teslim edilen kıyafetleri; 20 adet kürk, bir adet çengel kuşak ve bir adet mühürlü cepkendir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 233b). Paşa'nın kürkleri hakkında bilgi verilirken kürklerin cins, renk ve kumaşına dair özellikleri de belirtilmiştir. Paşa'ya ait bu kürkler samur, vaşak, beyaztilki, çalkafa ve sincap kürküdür. Kürklerin renkleri ise mor, kırmızı, siyah, yeşil ve mavidir. Kürkler, çuka ve kadife kumaş ile kaplanmıştır. Farklı zamanlarda Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen kürkler, Dârü's-sa'âde Ağası ve Tulumbacı Ağa vasıtasıyla hazineye getirilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 233b, 234a). Kaptan Mustafa Paşa'nın, Anadoluhisarı'nda bulunan yalısından Defterdar Efendi, Rûz-nâmçe-i Evvel Mehmed Efendi ve Ser-gulâm Baki Ahmet Ağa vasıtasıyla hazineye ulaştırılan kıyafetleri ise; çengel ve gecelik olmak üzere 12 adet kuşaktır. Altın, zümrüt ve yakut gibi değerli taşlarla bezenmiş bu kuşaklar H. 1143 yılında Harem-i Şerîf'e teslim edilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 240a, 244a).

Kaptan Mustafa Paşa'ya ait Enderûn Hazine defteri kayıtlarında takı ve değerli taşlar da bulunmaktadır. Paşa'ya ait bu eşyalar, katledildiği gün üzerinden çıkan takılar ile Anadolu Hisarı'ndaki yalısından hazineye teslim edilen eşyalarıdır. Deftere kaydı yapılan bu takılar; biri elmas biri yakut olmak üzere 2 adet hâtem, bir çift bilezik, 6 çift küpe ve 22 adet yüzük ve 10 adet saattir. Paşa'nın yalısından teslim edilen değerli taşlar ise mavi, billûr ve altın şeklinde tasviri yapılan kutular içerisinden çıkarılmıştır. Bu kutulardan çıkan değerli taşlar; 19 adet zümrüt düğme, 19 adet zümrüt, 258 adet elmas, 137 adet yakut ve 110 adet incidir. Bunlardan başka 3 adet altın kutu, 1 adet kehribar kutu ve 1 adet inci tespihte Enderûn Hazinesi'ne teslim edilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 233b, 240a, 243a, 243b).

Osmanlı döneminde, Kaptan Mustafa Paşa gibi devlet yönetiminde önemli mevkilerde görevli olan kişilerin muhalledatında sık görülen eşyalardan biri de silahlardır. Bu bakımdan Kaptan Mustafa Paşa'nın eşyaları arasında da silah türünden eşyalar tespit edilmiştir. Paşa'ya ait silahlar yine Anadoluhisarı'nda bulunan yalısından Enderûn Hazinesi'ne nakledilmiştir. Bu silahlar; 6 adet kılıç, 12 adet hançer, 5 adet bıçak ve 1 adet tirkeştir. Paşa'nın kılıçları; elmas, yakut, gök yakut, lal ve zümrüt gibi değerli taşlar ile süslenmiştir. Kılıçların kınında genellikle kadife kumaş kullanılırken balçak, diplik ve ağızlık kısımlarında değerli taşlar kullanılmıştır. Kılıçların kabzalarında sevâd³⁰ ve balık dişi işlemler hakimdir. Paşa'ya ait kılıçların üzerinde *Kelime-i Şahadet* ve *Amel-i El-hâc Mansur* gibi yazılar bulunmaktadır. Defterde; Kaptan Mustafa Paşa'ya ait olduğu belirtilen hançer ve bıçaklarda tıpkı kılıçlar gibi değerli taşlar ile süslenmiştir. Tamamı altından olan bu hançer ve bıçakların bütününde kırmızı ve yeşil renkleri kullanılırken, kabzalarında minekâri ve sevâd işlemeciliği kullanılmıştır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 240b, 243a).

Kaptan Mustafa Paşa'nın eşyaları arasında Osmanlı aile ocağının en önemli unsurlarından biri olan ev içi döşemelerine rastlamak mümkündür. Nitekim Paşa'nın eşyaları arasında sayıca en fazla olanlardan biri ev içi döşemeleridir. Paşa'ya ait ev içi döşemelerinin deftere kaydı yapılırken üç farklı mekândan bahsedilmiştir. Bunlar; Paşa'nın hanesi olarak söz edilen yer, *Hasan Kalfa Yalısı* ve Anadoluhisarı'nda bulunan yalısıdır. Defterde; Kaptan Mustafa Paşa'ya ait ev içi döşemeleri ile ilgili ilk veri “*Kaptan Mustafa Paşa'nın hanesinden nakil olan*” bilgisi ile kaydedilmiştir. Paşa'nın hanesinden, Enderûn Hazinesi'ne 18 çift kadife yastık yüzü, 4 adet mak'ad ve 2 adet şilte aktarılmıştır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 240a). Kaptan Mustafa Paşa'nın, *Hasan Kalfa* yalısından Enderûn Hazinesi'ne nakil olunan eşyaları arasında 31 çift yastık, 39 adet şilte ve 2 adet mak'ad bulunmaktadır. Yastıklar sarı ve siyah zemin üzerine kılbadanlı penbe ve kadife kumaşından Mardin ve Fransız işidir. Bahsi geçen 39 adet şilteden 34 adedi beyaz ve penbe, 2 adedi ise penbe basma kumaştan yapılmıştır. Mak'adlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmez iken sadece *sûzeni*³¹ nakışlı olduğu belirtilmiştir. Defterde; Kaptan Mustafa Paşa'nın ev içi döşemeleri ile ilgili son kayıt Anadoluhisarı'nda bulunan yalısından hazineye aktarılan malları arasındadır. Paşa'nın Anadoluhisarı'nda ki yalısından; mütellâ, kadife, telli hatayî ve Frenk işi olmak üzere 82 adet yastık, 6 adet mak'ad, bir adet köşe mak'adı, 1 adet perde, 3 adet kırmızı döşek ve 26 adet şilte Enderûn Hazinesi'ne aktarılmıştır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 240a).

Osmanlı devlet ricalinde üst mevkilerde bulunan insanların muhalledatı incelendiğinde en çok tesadüf edilen eşyalar arasında kitaplar bulunmaktadır. Kaptan Mustafa Paşa'nın, Enderûn Hazinesi'ne

³⁰ Gümüş üstüne siyah ile işleme nakış. (Parlatır, 2016: 1497)

³¹ Sûzeni: iğne ile yapılan ince bir tür nakış, pesend. (Parlatır, 2016: 1537)

nakli gerçekleştirilen eşyaları arasında sayıca en fazla olanı kitaplardır. Rûz-nâmçe-i evvel Mehmet Efendi vasıtasıyla hazineye teslim edilen kitaplar, kendi içinde türlerine ayrılarak kayıt edilmiştir. Bu kitaplar; tefsir, kelâm, me'âni, kâşif, usûl-ü kaza, tıp, lügat, tarih, edebiyat, hikmet, Türkî ve Farsî divanlar, mecmua, risale, mushaf ve en'âm-ı şerîfe'dir. Tülay Artan, 2018 yılında Müteferrika Kitabiyat Dergisi'nde yayımlanan "1730'da müsadere edilen El Yazması Kitaplar Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri" adlı makalesinde Kaptan Mustafa Paşa'nın kitaplarından bahsetmektedir. Ancak Artan'ın verdiği rakamlar ile incelediğimiz defterdeki rakamlar arasında azda olsa farklılıklar bulunmaktadır. Artan, ayrıca Paşa'nın kütüphanesinde dönemin en değerli kitaplarının yer aldığını ve bunları elinde bulundurmak için özel bir çaba sarf ettiğinin altını çizmektedir. Kaptan Mustafa Paşa'nın kitaplarının vakfedilmek üzere kendisi tarafından oluşturduğunu, hatta ölmeden önce bu kitapların vakfedilmesi için gerekli işlemlerin başlatıldığını, fakat ömrünün bu isteğini yerine getirmeye yetmediğini belirtir (Artan, 2018: 24-25).

Kaptan Mustafa Paşa'nın hanesinden Enderûn Hazinesine teslim edilen kitapların türlerine göre sayısal dağılımı ise şöyledir;

Tablo 3. "Kaptan Mustafa Paşa'nın Kitaplarının Türlerine Göre Sayısal Dağılımı", (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 234a-b, 235a-b, 236a-b, 2371-b, 238a-b, 239a)

Tefsir 160 adet	Usûl-ü Kâza 79 adet	Kelâm 26 adet	Me'âni 16 adet	Keşif 50 adet	Tıp 18 adet	Lügat 36 adet
Nahv 28 adet	Edebiyat 113	Hikmet 72 adet	Tarih 254 adet	Türkî ve Farsî Divanlar 49 adet	Mecmua ve Risale 128 adet	Mushaf ve En'âm-ı Şerîf 20 adet

Kaptan Mustafa Paşa'ya ait 1049 adet kitap, Enderûn Hazinesi'ne aktarıldıktan sonra büyük çoğunluğu 1734-1736 yılları arasında divan odası kethudâsına ve çok az bir kısmı ise Harem-i Şerîf'e teslim edilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 234a-b, 235a-b, 236a-b, 2371-b, 238a-b, 239a). Paşa'nın muhalefatındaki kitapların gerek sayı gerekse tür olarak fazlalığı, niyeti her ne olursa olsun onun kültürlü ve sosyal bir kişilik olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3. Kethudâ Mehmet Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Malları

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın küçük damadı ve sadaret kethudâsı Mehmet Paşa'nın mallarına da tıpkı kayınbabası ve Kaptan Mustafa Paşa gibi devlet tarafından el konulmuştur. Ancak Kethudâ Mehmet Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen malları, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Kaptan Mustafa Paşa'nın malları ile kıyaslandığında oldukça azdır. Kethudâ Mehmet Paşa'ya ait mallar, Anadoluhisarı ve Ortaköy'de bulunan yalılar ile incelediğimiz defterde yeni hanesi olarak bahsedilen yerlerden Enderûn Hazinesi'ne teslim edilmiştir.

Kethudâ Mehmet Paşa'nın muhalefatında rastlanan eşyalar arasında kıyafetler, silahlar ve ev içi döşemeleri bulunmaktadır. Paşa'nın, malları deftere kayıt edilirken ilk olarak "Kethudâ-i Mûmâ-ileyhin cân-i katli üzerine Ali Ağa yediyle gelen" şeklinde bir bilgi verilmiştir. Ali Ağa vasıtasıyla Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen eşyası bir adet gecelik kuşaktır. Daha sonra dârû's-sa'âde ağası vasıtasıyla Enderûn Hazinesi'ne teslim edildiği bilgisi verilen üç adet kürkten bahsedilmektedir. Bu kürklerden ikisi çuka ile kaplı samur erkân kürkü ve biri sagir samur kürktür. Bunlardan başka defterde; Kethudâ Mehmet Paşa'nın hanesinden Enderûn Hazinesi'ne teslim edilmiş 15 kürkten daha bahsedilmektedir. Tulumbacı Mehmet Ağa vasıtasıyla Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen kürklerden üç tanesi karsak kürkü, on bir tanesi kâkum ve biri kontoş kürktür. Kırmızı, mor, siyah, beyaz ve sarı renklere sahip olan kürkler; çuka, atlas, sof ve keremsûd gibi değerli kumaşlar ile kaplıdır. Kethudâ Mehmet Paşa'nın, kıyafet türünde olan mallarında defterde son kez kaydı görülen eşya ise zümrüt, yakut ve lal gibi değerli taşlar ile süslenmiş 2 adet altın kuşaktır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 233b, 244b).

Kethudâ Mehmet Paşa'nın, Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen eşyaları arasında kıyafetlerin yanı sıra kişisel eşyalar da bulunmaktadır. Paşa'nın bu eşyaları; ikisi elmas biri yakut olmak üzere üç adet hâtem, bir adet elmaslı altın basma saat, bir adet elmas zincir, dokuz elmaslı bir adet kutu ile bir adet kamyş tespihtir. Kethudâ Mehmet Paşa'nın hazineye teslim yapılan silahları ise; kayınbabası ve bacanağı ile kıyaslandığında oldukça azdır. Paşa'nın Anadoluhisarı'nda bulunan yalısından Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen bir adet altın hançeri ile bir adet altın bıçağı vardır (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 233b, 244b). Ancak bu durumun sebebi farklı açılardan incelenebilir. Paşa'nın eşyalarının sayımı yanlış yapılmış olabileceği gibi emanete bırakılmış eşyalarının Enderûn hazinesine ulaşmamış olması da ihtimal dâhilindedir.

Osmanlı devlet ricalinde bulunan kişilerin muhalledâtında sıklıkla karşılaşılan ev içi döşemeleri, kişilerin gündelik yaşamlarına dair önemli ipuçları vermektedir. Bu eşyaların niteliği, kişinin ekonomik durumu konusunda fikir edinmemize olanak tanır. Kethudâ Mehmet Paşa'nın da muhalledâtından hazineye aktarılan malları arasında ev içi döşemeleri bulunmaktadır. Paşa'ya ait bu türdeki eşyalar, Ortaköy ve Anadoluhisarı'nda bulunan yalılardan Enderûn Hazinesi'ne teslim edilmiştir. Paşa'nın, Ortaköy'de bulunan yalısından 10 adet penbe şilte ile kenarları sarı kılıpdanlı 2 adet mak'ad, Anadoluhisarı'nda bulunan yalısından ise 20 adet mütellâ kadife yastık, 8 adet telli hatayı baş yastığı, 6 adet mak'ad, 6 adet döşek ve 11 adet şilte Enderûn Hazinesi'ne teslim edilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 240a). Paşa'nın Enderûn Hazinesi'ne aktarılan ev içi döşemeleri, iki farklı mekândan teslim edilmiş olmasına rağmen oldukça azdır. Söz konusu bu durum yukarıda bahsetmiş olduğumuz varsayıma destek vermektedir.

4. Ortak Muhallefattan Enderûn Hazinesi'ne Aktarılan Mallar

D. 00018. 0002. 00. künyeli Enderûn Hazine defteri incelendiğinde; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının muhalledâtından Enderûn Hazinesi'ne aktarılan malların ayrımı büyük ölçüde yapılabilmıştır. Özellikle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Kaptan Mustafa Paşa'nın malları hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Ancak; Kethudâ Mehmet Paşa'nın mallarından Enderûn Hazinesi'ne aktarılan eşyalar hakkındaki veri oldukça azdır.

Defterde; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının şahsi muhalledâtına ait eşyanın bilgisi verildikten sonra, “*Maktul İbrahim Paşa ve Kapudan Mustafa Paşa ve Mehmed Kethûda'nın muhalledâtından Bab-ı Hümâyün Defterdar Efendi ve Ser-gûlam Baki Ahmed yedlerinden teslim alınan saatlerdir*” bilgisi ile 33 adet saatin bilgisi verilmiştir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 239a). Enderûn Hazine defterine kaydı yapılan bu saatlerin, 24 adedi çekmece saati, 6 adedi asma saati ve 3 adedi ağaç zarflı duvar saatidir. Bundan başka defterde; “*Maktuller müşarünileyh muhalledâtından Ser-gûlam Baki ve Hazinedar İbrahim Ağa yediyle gelen aynalardır*” bilgisi ile 24 aded aynanın kaydı bulunmaktadır. Defterdeki bu tarz veriler, söz konusu malların bu üç devlet adamı arasında hangisine ait olduğunu anlamamızı engellemiştir. Bu duruma verilebilecek son örnek ise; “*Maktul İbrahim Paşa'nın ve Kapudan Mustafa Paşa ve Mehmed Kethudâ'nın yalılarında gelen Çırağan yalısından nakil olunan*” bilgisi ile Enderûn Hazinesi'ne teslim edilen ev iç döşemeleridir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 239b). Defterde bu üç devlet adamının isim ve yalılarında bahsedildiği için herhangi bir ayırım yapmamız imkânsız hale gelmiştir. Ancak söz konusu yalılardan teslim edilen eşyalar ve miktarları şu şekildedir; 59 çift kadife yastık, 5 adet kulak yastığı, 19 adet mak'ad, 12 adet perde, 50 adet minder, 23 adet beyaz şilte, 3 adet kalıçe ve 7 adet keçedir (BOA.TS.MA. d. nr. D.00018.0002.00, s. 239b, 240a).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Anlaşmasıyla başlayıp, 1730 Patrona Halil İsyanı ise sonuçlanan *Lale Devri* çeşitli kaynaklarda tartışma konusu edilse de yeni belgeler ışığında yazılan pek çok eser konunun aydınlatılmasında başat görev üstlenmiştir. Bu çalışmada da görüleceği üzere, *Lale Devri*'nin önemli ismi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatlarının, Enderûn

Hazinesi'ne teslim edilen malları, incelediğimiz Enderûn Hazine defterinin verdiği bilgiler doğrultusunda ele alınmıştır.

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve damatları, 1730 Patrona Halil İsyanı sonucunda katledilerek tüm varlıkları müsadere edilmiştir. Damat İbrahim Paşa ve damatlarının kayıt altına alınan eşyaları, onların maddi ve manevi değerleri ile tüketim anlayışları hakkında ipuçları vermektedir. Şüphesiz ki sadece Enderûn Hazinesi'ne aktarılan mallardan yola çıkarak bir kişinin ekonomik durumu hakkında değerlendirme yapmak olanaksızdır. Üstelik damatlardan Kethûda Mehmet Paşa'nın hazineye aktarılan malları hakkındaki veriler oldukça sınırlıdır. Fakat yine de Enderûn Hazinesi'ne kaydı yapılan eşyaların içeriği, o dönemin lüks ve şatafatı hakkında bize çıkarım yapma imkânı sağlamıştır. Değerli mücevherler ile süslenmiş silahlar, koleksiyonluk kitaplar, billûr ve fağfuri mutfak eşyaları, değerli kumaşlar ve kürkler, bu üç devlet adamının biriktirmiş olduğu servete işaret etmektedir. Söz konusu eşyaların değerleri dışında miktar ve çeşitlilikleri de hayli dikkat çekicidir. Sadareti boyunca bir orduya yetecek sayıda kürk biriktiren Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kılıç, hançer ve bıçaklarındaki mücevherler, birkaç sarayı döşemeye yetecek sayıdaki ev içi döşemeleri, setler halindeki kap kacaklar kendisinin lükse verdiği önemi yansıtmaktadır. Öte yandan Kaptan Mustafa Paşa'nın hazineye intikal eden malları da Damat İbrahim Paşa'nın kilerden aşağı kalmamaktadır. Kethûda Mehmet Paşa'nın serveti konusunda enine boyuna çıkarım yapabilmek için yeni belgelere ihtiyaç duyulsa dahi ortak muhallefattan hazineye teslim edilen eşyalar, Kethûda Mehmet Paşa'nın da dönemin tüketim anlayışından payını aldığını göstermektedir.

Kaynakça

- Aktepe, M. (1958). *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aktepe, M. (1969). XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler, *Vakıflar Dergisi*, (8), 15-35.
- Aktepe, M. (1993). "Damat İbrahim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 8, ss. 441-443). İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altıkulaç, T. (2015). *Tayyar, Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kâdime İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi.
- Altınay, A. R. (1915). *Lale Devri, 1130-1143*, İstanbul, İstanbul Kitaphane-i Askeri.
- Arı, F. (2018). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Zevcesi Fatma Sultan'ın Muhallefat Defterleri. İ. Gökhan & H. Saraç & G. Özcan (Ed), *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir* içinde (ss. 177-187), Konya, Kömen Yayınları.
- Arslanboğa, K. (2014). *Osmanlı Devleti'nde İç Hazine Harcamaları (1649-1680), 31 Yıllık Enderûn Hazinesi Defteri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yayınları:119.
- Artan, T. (1999). 18. Yüzyılın Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı, *Toplum ve Bilim Dergisi*, (83), 292-322.
- Artan, T. (2018). 1730'da Müsadere Edilen El Yazması Kitaplar Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi* içinde (53, ss. 5-64) İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Artuk, İ. (2013). "Zer-i Mahbûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 44, ss. 281-282). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Atak. E. (2020). Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki İmar Faaliyetleri, *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı, Tokat.
- Bilirgen, E. Osmanlı Saray Hazinesi'nden Fincan Zarfları, Restora Türk. 6 Nisan 2022 tarihinde <http://www.restoraturk.com/restorasyon-konservasyon-firmalari/69.html> adresinden erişildi.
- Canatar, M. (2002). "Kethüdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 25, ss. 332- 334). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. D. 00018. 0002. 00.
- Diñç, G. (2018). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Gelir Kaynaklarından Kıbrıs Adası Hassı, İ. Gökhan & H. Saraç & G. Özcan (Ed), *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir* içinde (ss. 200-220), Kömen Yayınları, Konya.

- Emecen, F. (2018). Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve Lale Devri Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (52), 79-98.
- Evin, A. (2014). Batılılaşma ve Lale Devri, M. Armağan (Haz), *Masaldan Gerçeğe Lale Devri* içinde (ss. 205-280), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Güneri, Ş. (2019). *Enderûn-ı Hümayûn Hazinesi Tahrir Defteri (1760)*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gürsu, N. (1998). *Türk Dokumacılık Sanatı*, İstanbul, Redhouse Yayınevi.
- Karahasanoğlu, S. (2012). Osmanlı Uygulamasında Müsadere: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Ait Muhallefat Zaptı Örneği, *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Nevşehir.
- Karahasanoğlu, S. (2014). İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı, *Masaldan Gerçeğe Lale Devri*, M. Armağan (Haz), *Masaldan Gerçeğe Lale Devri* içinde (ss. 57-106), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, G. (2018). Bir Sultanın Giyiminden Kesitler: Fatma Sultan, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (14), 248-274.
- Oğuz, G. (2018). Sultanların Ev İçi Döşemeleri ve Mobilyaları, (17. Yüzyılın Sonundan 20. Yüzyılın Başına), *Mavi Atlas*, 6 (1), 25-47.
- Oğuz, G. (2018). Osmanlı Hanedan Mensuplarından Geriye Kalanlar, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (16), 350-359.
- Orhonlu, C. (1998). "Hazine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 17, ss. 130-133), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öğün, T. (2006). "Müsadere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 32, ss. 67-68), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2016). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Yargı Yayınevi.
- Sahillioğlu, H. (1993). "Ceyb-i Hümayûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 7, ss. 465-467), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Serin, M. (2008). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat.
- Tekin, R. (2018). XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul Kadının Ziyet Eşyası, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, (63), 533-555.
- Tomar, C. (2016). "Müsadere" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 32, ss. 65-67), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tozduman Terzi, A. (2002). "Osmanlı Hazinesi", *Türkler Ansiklopedisi*, (1. bs. , C. 10, ss 893-903), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*, (IV), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M, A, (1987) Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (49), 95-111.
- Ünyay Açıkgöz, F. (2018). III. Ahmet Dönemine Ait Bir Enderun Hazinesi Defteri'nin Muhtevası, İ. Gökhan & H. Saraç & G. Özcan (Ed), *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir* içinde (ss. 169-177), Konya, Kömen Yayınları.
- Ünyay Açıkgöz, F. (2018). Osmanlı Harem Tarihi Araştırmalarında Kullanılabilecek İç Hazine Defterleri Üzerine Bazı Tespitler, İ. Özçelik (Ed), *Tarihi Yazımı Üzerine-II*, Ankara, Berikan Yayınevi.
- Yardım, G. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Enderûn Hazinesi Gelir Defteri (1783-1803)*, *20 Yıllık Enderûn Hazinesi Gelir Defteri Üzerine Bir İnceleme*, Kayseri, Kimlik Yayınları.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2022

Gönderim Tarihi: 17 Mart 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atıf Künyesi: Kipmen, S. (2022). Horacio Quiroga'nın "Yaban Balı" Öyküsünün Sembolik İmgelemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 17-24.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1089574>

HORACIO QUIROGA'NIN "YABAN BALI" ÖYKÜSÜNÜN SEMBOLİK İMGELEMİ

Selen KİPMEN*

Öz

Bu çalışmanın amacı Latin Amerika'nın önde gelen yazarlarından Horacio Quiroga'nın "Yaban Balı" isimli öyküsünü, Fransız düşünür Gilbert Durand'ın İmgelemin Antropolojik Yapıları kuramı çerçevesinde incelemektir. Kişisel hayatında yaşadığı travmatik olaylar Quiroga'nın yazınsal biçimine yansır. Öykülerinde vahşi doğa ve ölüm gibi konulara sıklıkla yer veren Quiroga, Gotik edebiyat temsilcisi Amerikalı yazar Edgar Allan Poe'dan en çok etkilenen isimlerden biridir. "Yaban Balı" öyküsü anlatı başkişisi Gabriel Benincasa'nın vahşi ormana yolculuğu hakkındadır. Bir erginlenme süreci olarak başlayan bu yolculuk, Benincasa'nın ormanda yediği baldan zehirlenerek felç olması ve corrección adı verilen etçil karınca sürüsü tarafından vücudunda en ufak bir et parçası kalmayınca kadar yenmesiyle son bulur. Dolayısıyla bu öyküde başarısızlıkla sonuçlanan bir erginlenme süreci söz konusudur; Benincasa'nın zayıf bir bireyden güçlü bir bireye geçmesi için bir eşik olan vahşi ormana yolculuğu, ormanda her şeyin ters gitmesi sonucunda bir ölüm yolculuğuna dönüşür. Benincasa'nın ormanda kullandığı ve onun şehirli yaşamını yansıtan bot, tüfek, maçete gibi öğeler, etçil karınca sürüsünün Benincasa'nın vaftiz babasının evini istila etmesi, Benincasa'nın vahşi ormanda deneyimlediği olaylar sembolik düzlemde ele alınacak ve Durand'ın kuramındaki gündüz ve gece rejimleri arasındaki karşıtlık açısından incelenecektir. Horacio Quiroga'nın bilinçli veya bilinçsiz olarak kullandığı semboller üzerinde durularak öykünün derin anlamının açığa çıkarılması ve çalışmanın ilgili alana katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sembolik İmgelem, Horacio Quiroga, Erginlenme, Bal, Vahşi Orman.

The Symbolic Imagination of Horacio Quiroga's Story "Wild Honey"

Abstract

The purpose of this study is to analyze the story "Wild Honey" by Horacio Quiroga, one of the leading writers of Latin America, within the framework of the French philosopher Gilbert Durand's theory: the Anthropological Structures of the Imaginary. The traumatic events that Quiroga experienced in his personal life are reflected in his literary style. Quiroga, who frequently includes themes such as wild nature and death in his stories, is one of the most influenced by American Gothic author Edgar Allan Poe. The story "Wild Honey" is about the protagonist Gabriel Benincasa's journey into the wild forest. This journey, which started as a process of initiation, results in Benincasa being paralyzed by poison from the honey he ate in the forest and being eaten by a swarm of carnivorous ants called corrección until there is not the slightest bit of meat left on his body. Therefore, there is a failed initiation process in this story; Benincasa's journey into the wild forest, which is a threshold for him to pass from a weak individual to a strong individual, turns into a death journey when everything goes wrong in the forest. The objects such as sturdy boots, rifle, machete which reflect Benincasa's urban life, the invasion of corrección, the events that Benincasa

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İspanyol Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye. E-posta: selenkipmen@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1773-453X>

experienced in the jungle will be examined with regards to the symbolic meanings and will be discussed in terms of the contrast between diurnal and nocturnal regimes in Durand's theory. By emphasizing the symbols that Horacio Quiroga used consciously or unconsciously, it is aimed to reveal the deep meaning of the story and to contribute to the relevant field of the study.

Keywords: Symbolic Imagination, Horacio Quiroga, Initiation, Honey, Jungle.

Giriş

Fransız düşünür Gilbert Durand'ın İmgesel Yapısalcılık kuramına göre insan zihni sonsuz sayıdaki imgelerin ve sembollerin etkisi altındadır. İmgelememizde gündüz ve gece olmak üzere ikiye ayrılan bir kutuplaşma söz konusudur. Kuramda analitik psikolojinin kurucusu olan Carl Gustav Jung'un ana örnek, ilk model gibi anlamlara gelen "arketip" kavramı da önemli bir yere sahiptir. Arketiplerin hep aynı durumda, sürekli ve sonsuzca bulduklarını düşünen Jung, belirlediği belli başlı arketipleri persona, gölge, anima/animus, yaşlı bilge adam, toprak ana ve öz olarak adlandırır (Jung, 2006: 46). Durand'ın arketip anlayışında ise Jung'un belirlediği bu arketiplerin dışında, imgelememiz tarafından üretilen sembolleri ortak paydada buluşturan fiiller, sıfatlar ve isimler de arketip olarak sınıflandırılır. İnsanda sembolik işlevi zıtlıkların toplandığı yer olarak tanımlayan Durand, sembolün etimolojik kökeninin de (Almanca "Sinnbild") zıt çiftlerin birleştiricisi anlamına geldiğini vurgular (Durand, 2017: 84).

Gündüz ve gece rejimlerinin kökeni temelde biyolojik olmakla birlikte Homo Erektus'un ayağa kalkmasıyla oluşmaya başlayan gündüz rejimi yukarı-aşağı, açık-koyu, alt-üst, cennet-cehennem gibi karşıtlıklardan oluşan simge çiftlerini içerir. Güneş, silahlar, çan kulesi ve kartal gündüz rejimine ait tipik birleşkebirimlere¹ örnektir. Gece rejimi ise sentetik ve mistik olmak üzere kendi içinde iki yapıya ayrılır. Sentetik yapı, çiftleşme baskın refleksinden kaynaklanır; döngüsel zaman anlayışı, sistemleştirme bu yapı dahilindedir. Olgunlaşmak, ilerlemek gibi fiil şemalarını içeren sentetik yapıda inisiyasyon, kurban, ejderha, ayı gibi birleşkebirimler bulunur (Durand, 2017: 113). Mistik yapının kökeni sindirim baskın refleksidir:

"Aşağı inmek, içinde bulundurmak, nüfuz etmek gibi fiil; derin, sakin, sıcak, mahrem, gizli gibi sıfat ve ev, merkez, ana, kap gibi isim arketiplerini bulunduran bu yapı ile gündüz rejimi arasında temel bir zıtlık söz konusudur. Gündüz rejiminin ayırt etme, sınıflandırma, karşıtlık oluşturma yönünden farklı olarak, gece rejiminin mistik yapısının, belirliliğin olmadığı, karıştırma eğiliminin egemen olduğu bir algılama biçimi vardır" (İlgürel, 2017: 109).

Çalışmamızda bu kuramın bir inceleme yöntemi olarak kullanılmasının amacı, Horacio Quiroga'nın "Yaban Balı" öyküsünde yer verdiği semboller ve öyküdeki karakterlerin davranış biçimleri, gündüz veya gece rejiminin etkisi altındaki bakış açıları ışığında öykünün yansıttığı derin anlamı açığa çıkarmaktır.

1. Horacio Quiroga Üzerine

Arjantinli bir baba ile Uruguaylı bir annenin çocuğu olarak 1878 yılında dünyaya gelen Horacio Quiroga, Latin Amerika'nın önde gelen öykü yazarlarından biridir. Yaşamı boyunca pek çok hastalıkla boğuşan, yakınlarının ani ve trajik ölümlerine tanık olan Quiroga'nın öykülerinde hastalık, ölüm, delilik gibi konular öne çıkar. Çalışmamızda inceleyeceğimiz "Yaban Balı" adlı öykü, yazarın 1917 yılında yayımlanan *Aşk, Delilik ve Ölüm Öyküleri* kitabında² bulunur. Abelardo Castillo'nun "Edgar Poe'nun Güney Amerikalı avatari" olarak değerlendirdiği (2015: 10) Quiroga'nın "Yaban Balı" öyküsünü İmgesel Yapısalcılık kuramı çerçevesinde incelemeye geçmeden önce, yazarın yaşamını etkileyen trajik olaylardan ve Edgar Allan Poe'nun yazarın yazınsal biçimine etkisinden kısaca bahsetmekte yarar vardır.

¹ Çokdeğerlilik özelliğini yitirmiş, belirli bir kültür bağlamında tek bir anlama indirgenmiş semboller (İlgürel: 2016: 53).

² Kitabın orijinal İspanyolca ismi *Cuentos de amor de locura y de muerte*, inceleyeceğimiz öykünün ismiyse "La miel silvestre"dir. Çalışmamız boyunca yapılacak Türkçe alıntılar için Quiroga, H. (2015): "Yaban Balı", *Aşk, Delilik ve Ölüm Öyküleri*, s. 155-161, Çev. Bülent Kale, İstanbul, Notos Kitap Yayinevi kullanılacaktır.

Horacio Quiroga henüz bir bebekken, babası bir av esnasında yanlışlıkla kendini vurarak can verir. Sonraki süreçte, Quiroga on yedi yaşındayken, bir trafik kazası sonucu felç kalan üvey babası bir çiftinin namlusunu ağzına dayayıp tetiği çekerek kendini öldürür. Üvey babasının kanlı bedenini ve parçalanmış kafatasını bulan kişi Quiroga'dır. Bu olaydan birkaç yıl sonra Quiroga bir düello silahını incelerken yanlışlıkla en yakın arkadaşı Federico Ferrando'yu öldürür. Quiroga'nın ilk eşi Ana María, çiftin arasında yaşanan bir kavga sonucunda intihar eder. İkinci eşi María Elena ekonomik sıkıntılar yüzünden kızlarını da yanına alarak Quiroga'yı terk eder. Ömrünün son günlerinde Quiroga'ya prostat kanseri teşhisi konur ve acılara dayanamayan yazar, 1937 yılında siyanür içerek yaşamına son verir. Arjantinli edebiyat eleştirmeni Noé Jitrik'e göre, Quiroga yaşamı boyunca karşılaştığı trajik ölümlerden derinlemesine etkilenir ve bu derin etki, yazarın yazınsal yaşamına olumlu yönde yansiyarak onun biçimini zenginleştirir (1959: 55-56).

1809-1849 yılları arasında yaşayan, romantik dönem yazarlarından ve gotik edebiyatın öncülerinden biri olan Amerikalı Edgar Allan Poe, ölüm ve hastalık konularının ön plana çıktığı şiir ve öyküleriyle birçok Avrupalı ve Latin Amerikalı yazarı etkisi altına alır. Quiroga, bu etkinin en belirgin şekilde görüldüğü yazarlardan biridir. John Eugene Englekirk, Poe ve Quiroga'nın yazınsal biçimi arasındaki benzerliklerin ikisi arasındaki ruhsal yakınlıktan kaynaklandığını ve Hispanik yazarlar arasında en çok Quiroga'nın Poe'nun öykülerinin ruhunu canlı bir şekilde yansıttığını belirtir (1949: 323). Quiroga'nın özellikle ilk dönem öykülerinde Poe'nun etkisi çok yoğundur; Rodríguez Monegal yazarın ilk öykülerindeki korku unsurunun mekanik olarak işlendiğini ve korkunun anlatılan olaylardan değil, korkuyu çağrıştıran sözcüklerden doğduğunu söyler (1968: 38). Quiroga yazınsal anlamda olgunlaştıkça kendi biçimini öykülerine yansıtmaya başlar. Çalışmamızın konusu olan "Yaban Balı" öyküsünde de görüleceği gibi belki de yazarın biçimini Poe'nunkinden ayırıştıran en önemli unsur şudur:

"Poe, yazdığı hikayelerdeki korkutucu ve şaşırtıcı sonla tatmin olurken, Quiroga hikayelerine nesnel bir gözlem ekleyerek tamamlar, böylece yaratmak istediği tedirginlik, korku ve şaşkınlık etkisi okurda devam edip, daha fazla etkilenmesine neden olur" (Gürlek, 2015: 348).

İnceleme için *Aşk, Delilik ve Ölüm Öyküleri* kitabındaki "Yaban Balı" öyküsünün seçilme nedeni, vahşi doğa ve ölüm konularının öyküde iç içe olması ve öykünün Durand'ın İmgesel Yapısalcılık kuramında bulunan arketiplere uygun öğeler içermesidir.

2. "Yaban Balı"nın Sembolik İmgelemi

Öykü, anlatıcının Salto'da yaşayan iki kuzeninin on iki yaşlarında okudukları Jules Verne kitaplarının etkisiyle şehrin on kilometre kadar dışındaki dağda yaşamak için evlerini terk etmesiyle başlar. Ormanda balık tutarak ve avlanarak ilkel koşullarda yaşayacak olan iki çocuk, yanlarına tüfek veya olta almayı akıl etmez. Ormanı mutluluk kaynağı olarak değerlendirirler; çünkü orman, onlara özgürlük sunacaktır. Maceralarının ikinci günü onları aramaya çıkanlar tarafından oldukça halsiz bir şekilde bulunurlar. Bu giriş, öykünün ana konusu olan "vahşi doğa"yı ön plana çıkararak anlatılacak asıl olaya ve insan-vahşi doğa, şehir-vahşi doğa gibi karşılaştırmalara zemin hazırlar:

Maliye öğrenimini yeni tamamlayan, şehir yaşamına alışkın genç muhasebeci Gabriel Benincasa, vahşi doğayı ve orman hayatını keşfetme arzusuyla dolar ve bu fikri aklından bir türlü çıkaramaz. Yanına sağlam botlarını ve tüfeğini de alarak vahşi doğayı keşfetme fikrini vaftiz babasına söylemek için onun bıçkıhanesine kürek çekerek gider. Vaftiz babası ormana yalnız başına gitmemesini söyler ve yanına işçilerinden birini vermeyi teklif eder. Böylece Benincasa gezintisini erteler. Ertesi gece evi *corrección* adı verilen etçil bir karınca sürüsü basar ve vaftiz baba, Benincasa'yı endişeli bir şekilde uyandırarak ayaklarına dikkat etmesi konusunda uyarır. Karıncalar Benincasa'nın ayağına ufak ısırıklar bırakırlar ve Benincasa tüm gece kâbuslar görerek yatağından sıçrayıp durur. Ertesi gün eline maçetesini³ alarak ormana gider. Ormanın alacakaranlığından ve sessizliğinden yorulan Benincasa tam evine geri dönerken belli belirsiz bir vızıltı dikkatini çeker. Sese yöneldiğinde bir arı kovanı görür ve içindeki balı yeme isteği duyar. Bu sırada eline konan arıların iğneleri olmadığını fark ederek bu duruma çok sevinir. Balmumu keseciklerini arı

³ İspanyolcası "machete" olan bu sözcük, öykünün Türkçe çevirisinde "maçete" olarak kullanılmıştır. Orta ve Güney Amerika'da özellikle şeker kamışı, gümrü çalılık gibi bitkileri kesmek için kullanılan büyük ve ağır bıçaklı pala anlamına gelir.

kovanından rahatça alır ve peteklerdeki balı açgözlülükle yer. Tadı alışkın olduğu bal tadından farklıdır. Balı yedikten sonra başı dönmeye, ayakları ve elleri karıncalanmaya başlar. Bu durumun yediği baldan kaynaklandığını, balın zehirli olduğunu idrak eder. Vücudunu hiçbir şekilde hareket ettiremez ve *corrección* sürüsünün üzerine doğru geldiğini görür. Benincasa'nın etçil karıncalar tarafından yenen ve üzerinde en ufak bir et parçası bile kalmayan iskeleti iki gün sonra vaftiz babası tarafından ormanda bulunur.

Gabriel Benincasa'nın ormana yolculuğu dışarıdan gelen herhangi bir çağrıyla veya ona verilen bir görevle değil, Benincasa'nın orman hayatını tanımak için hissettiği ateşli bir arzuyla başlar. Benincasa ve vahşi doğa arasındaki ilişki, zayıf-güçlü karşıtlığı üzerine kuruludur. Bu karşıtlık Durand'ın kuramında gündüz rejiminin sıfat arketipleriyle ilişkilendirilebilir (Durand, 2017: 113). Benincasa, içinde tehlikeler barındıran orman karşısında şu şekilde tanımlanır:

"Mizacından kaynaklanmıyordu bu istek, çünkü Benincasa eskiden beri ağırbaşlı, tombul, yanaklarından sıhhat akan kırmızı surathı bir delikanlıydı. Sonuç olarak, sütlü çayla birkaç kurabiyeyi ormanın ona sunacağı kim bilir ne akla gelmedik berbat yiyeceğe tercih edecek kadar ihtiyatlıydı" (Quiroga, 2015: 156).

Benincasa'nın şehirdeki eğitimini bitirir bitirmez kendisinden daha güçlü olduğunu bildiği bir şeyi tanıma arzusu ve bu doğrultuda içinde birçok tehlike ve gizem barındıran, sessiz ve karanlık vahşi ormana yaptığı yolculuk zayıf bir bireyken güçlü bir birey olmak, erginlenmek (bireyleşmek) için bir eşittir (Özdemir, 2020: 92). Gece rejiminin sentetik yapısının kavramlarından olan erginlenme, bireyleşme ve inisiyasyon, anlatı başkişisinin yaşadığı süreçle ilgili olup olgunlaşmak, gelişmek gibi fiil şemalarıyla tamamlanırlar (Durand, 2017: 113). Masallarda da karşımıza çıkabilen bu süreç genellikle olumlu sonuçlanır fakat öykünün özetinde görüldüğü üzere "Yaban Balı"nda bu durumun tam tersi söz konusudur.

"Ormanda görüntü ve ses, gerçek ve gerçektışı, ışık ve karanlık arasındaki sınırlar belirsizleşmiştir. Ağaç tepelerinden çatısı, günışığını dışarıda bırakarak ormanı sembolik olarak Güneşin gücünün karşıtı kılar, doğurduğu korku da buradan gelir. Tehlikeli olabilecek hayvanlarla dolu oluşuyla dizginlenmemiş doğayı da temsil eder" (Wilkinson, 2011: 91).

Benincasa ormandaki tehlikelerden korunmak için sağlam botlarını ve tüfeğini yanına alır. Silah, canavarın rakibidir (Chevalier & Gheerbrant, 1969: 139). Benincasa vahşi doğayı adeta bir canavar gibi görür ve hazırlıklarını ona göre yapar; vahşi doğaya tam bir şehirli bakış açısıyla yaklaşır. Tüfek, gündüz rejiminin birleşkebirimlerinden biridir (Durand, 2017: 113). Vahşi doğaya karşı bu olumsuz yaklaşımı, anlatı başkişisinin gündüz rejiminin etkisi altında olmasından kaynaklanır. Benincasa, Corrientes'ten çıkar çıkmaz botlarını giyer; çünkü ayaklarını timsahlardan korumak zorundadır. Ama sahip olduğu için çok gururlandığı botlarına pislik bulaşmasın veya örümcek ağları yapışmasın diye çok dikkat eder. Botlar ve tüfek ormanda hiçbir işe yaramayacak, vahşi doğa şehirli adama üstün gelecektir.

Akıntıya karşı kürek çekerek vaftiz babasının bıçkıhanesine ulaşan Benincasa, vaftiz babası tarafından "saftirik" olarak nitelendirilir. Vaftiz baba, tüfeğin ormanda bir işe yaramayacağını farkındadır. Ormandaki olası tehlikeler karşısında Benincasa'dan daha deneyimlidir. *Corrección* denilen etçil karınca sürüsüyle ilgili olarak Benincasa'yı uyaran kişi de vaftiz baba olur.

Corrección, Misiones⁴ bölgesinde oldukça yaygın görülen bir karınca türüdür. Bir inanışa göre biri herhangi bir yerde *corrección*'a rastlar ve zararlı böcekleri, fareleri yok etmek üzere *corrección*'u evine çağırırsa, bu istekten bir süre sonra karınca eve gelerek kendisinden istenileni yapar ve evden gitmesi söylendiğinde de eve veya insanlara bir zarar vermeden hemen çıkıp gider (Queirel, 1897: 201). Bu inanışın gece rejimine uygun olduğu söylenebilir, gece rejiminin özellikle mistik yapısında hayvanlarla ilgili olumlu bir algı vardır. "Yaban Balı" öyküsünde ise *corrección* şu şekilde tanımlanır:

"Küçük, siyah, parlaktılar ve neredeyse genişçe diyebileceğimiz bir nehir halinde hızlıca hareket ediyorlardı. Aslen etçildiler. Yollarına çıkan her şeyi yiyerek ilerliyorlardı; örümcekleri, böcekleri, akrepleri, kurbağaları, yılanları, onlara direnemeyen her şeyi. Ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun"

⁴ Arjantin'in kuzeydoğu kesimindeki eyaletin adıdır. Misiones ormanlarına yolculuk yapmış ve ormanlara hayran kalmış olan Quiroga, öykülerinde bu bölgeye sıklıkla yer verir.

onlardan kurtulan bir hayvan yoktu. Bir eve girmeleri o evde yaşayan her şeyin sonu manasına gelirdi, çünkü bu her şeyi yutan nehrin erişemeyeceği köşe ya da delik yoktu. Köpekler ulur, öküzler böğürürdü ve evi karıncalara bırakmak zorunda kalırlardı, yoksa on saatin sonunda herkesi iskeletlerine kadar kemirirlerdi. Bir yerde bir gün, iki gün, beş gün kadar dururlardı; oranın böcek, et ya da yağ açısından zenginliğine göre. Her şey yenip yutulduktan sonra giderlerdi” (Quiroga, 2015: 157).

Etçil karıncaların istilası, önlerine çıkan her şeyi yok edip eve zarar vermeleri gündüz rejiminin yıkım ve ölüm getiren zaman anlayışıyla ilgilidir. Gündüz rejiminin hayvanlara dair ilk izlenimi kontrolsüz hareketlerdir; karıncaların evi, insan veya hayvan vücudunu adeta işgal etmeleri de kontrolsüz hareketlerle bağlantılıdır⁵. Benincasa'nın *corrección* adı verilen bu tuhaf karıncalara dair ön bilgisi onun gündüz rejimi etkisi altındaki bakış açısını yansıtır.

Bıçkıhanede bulunan kreolin ve benzeri ilaçlar sayesinde karıncalar bir saat dolmadan evi terk ederler. Benincasa'nın ayağında ufak ısırıklar vardır ve bu ısırıklar, tüm gece tropikal karabasanlar görmesine neden olur. Anlatı başkışisi ve vahşi doğa arasındaki gündüz rejiminden kaynaklı karşıtlık ilişkisi burada da kendini gösterir. Vahşi doğanın bir parçası olan etçil karıncalar Benincasa'nın zayıf karakteri karşısında üstün konumdadır. Ormandaki olası tehlikelere karşı sağlam botlarını yanına alan Benincasa gece evde uyurken *corrección* saldırısıyla karşı karşıya kalır ve bu saldırı, Benincasa'nın ayaklarından başlar. Dolayısıyla anlatı başkışisini yerden, doğadan ayırarak kendisini dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı güçlü hissetmesini sağlayan botların hiçbir koruyuculuğu kalmaz.

Ertesi gün Benincasa yine ormana gider; bu sefer yanına ormanda tüfekten daha yararlı olacağını düşündüğü maçeteyi alır. Kesici bir silah olan maçete, canavarı kesin olarak yenebilecek güce sahiptir ve gündüz rejiminin birleşkebirimlerinden biridir (Durand, 1981: 154). Öykünün başından beri vahşi doğaya karşı gündüz rejimi etkisi altında bir bakış açısına sahip olan Benincasa, bu tutumunu sürdürmeye devam eder.

Maçeteyi nasıl kullanacağını tam olarak bilemeyen Benincasa, kendisine ve botlarına da zarar verir: “Doğrusu öyle müthiş bir gücü yoktu, becerisi daha da azdı. Yine de bir şekilde dalları budamayı başarıyordu, aynı anda yüzünü yaralamayı ve botlarını kesmeyi de” (Quiroga, 2015: 158). Ormanın alacakaranlığından ve sessizliğinden yorulduğu için geri dönmek üzere yola koyulur. Anlatı başkışisinin kendisini güçlü bir birey olarak hissetmek için yaptığı bu yolculuk, ormanda karşılaştığı ilk zorluk karşısında sekteye uğrar. İnsan ve vahşi doğa arasındaki karşıtlık burada da kendini gösterir.

Dönüş yolunda oyuk bir kütükteki bir deliğin girişinde uçşan küçük arılar Benincasa'nın dikkatini çeker. Yavaşça onlara yaklaşır ve kovuğun dibinde on ya da on iki tane yumurta büyüklüğünde balmumu kesesi görür. Benincasa, kesecikler ve kendisi arasında arılar uçtuğu için ateş yakıp duman çıkararak arıları kaçırmayı düşünür.

“Ama hırsız dikkatle yerdeki nemli kuru yapraklara yaklaşırken talih yüzüne güldü ve dört beş tane arı onu sokmadan eline kondu. Benincasa hemen bir tanesini yakalayıp karnına bastırıp ve iğnesi olmadığını gördü. Dışarı boşalan salgısı bala benzer bir yoğunlukla çıkıyordu şimdi. Muhteşem iyi kalpli hayvancıklar!” (Quiroga, 2015: 158-159)

Benincasa'nın anlatıcı tarafından “hırsız” olarak nitelendirilmesi önemli bir ayrıntıdır. Anlatı başkışisi vahşi doğaya değil şehre ait biridir ve ormana dışarıdan gelerek kendisine ait olmayan bir şeyi, balmumu keseciklerini, ele geçirir. Bu ele geçirme, balmumu keseciklerini işgal etme durumu gündüz rejimiyle ilgilidir ve *corrección*'un evi istilası ile Benincasa'nın balmumu keseciklerini işgali arasında bir ilişki bulunur: Hem *corrección* hem de Benincasa gündüz rejiminin etkisi altında olup kendi dünyalarına ait olmayan şeyleri ele geçirirler.

Arıların iğnesiz olduğunu görünce onlar için “muhteşem” ve “iyi kalpli” sıfatlarını kullanan Benincasa, gece rejiminin etkisi altına girer. Gece rejiminin mistik yapısında hayvanlarla ilgili olumlu bir

⁵ Julio Cortázar'ın “Carta a una señorita en París” (“Paris'te Bir Genç Hanıma Mektup”) öyküsünde tavşanlarla ilgili olarak karşılaşılan benzeri bir durum için Bkz. Mehmet İlgürel (2016): *Julio Cortázar'ın Öykülerinin Sembolik İmgelemi*, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, s. 97-98.

algı olduğundan bahsetmiştik. Bal da gece rejiminin mistik yapısının birleşkebirimlerinden biridir (Durand, 2017: 113). Anlatı başkışisi, arıların iğnesiz olmalarının da rahatlığıyla açgözlü bir şekilde içi bal dolu beş peteği ağzının üzerinde asılı tutar ve bu şekilde peteklerin içindeki balı bitirir.

Kimi inanışlara göre bal, yeniden doğuşu ve erginlenme süreci sayesinde gerçekleşen karakter değişimini sembolize eder (Cirlot, 1992: 305). Benincasa'nın vahşi doğaya yolculuğunda zayıf bir bireyden güçlü bir bireye geçme isteğinin önemli bir etken olduğu düşünüldüğünde, balı yemesi oldukça anlamlıdır fakat balın sembolize ettiği bütün bu olumlu anlamlar öykünün sonunda tersine döner ve gece rejimi de etkisini kaybeder.

Benincasa balı bitirdikten sonra tuhaf bir baş dönmesi hisseder ve oturduğu yerden kalkmaya çalışınca hareket edemez, ayakları ve elleri karıncalanır. Bu durumun baldan kaynaklandığının ve zehirlendiğinin farkına varır:

"Ayağa kalkmak için ikinci bir çaba gösterince dehşetten tüyleri diken diken oldu: Hareket bile edememişti. Şimdi o kurşuni ağırlık ve karıncalanma hissi beline kadar çıkmıştı. Bir an orada tek başına, annesinden ve arkadaşlarından uzakta öylece ölüp kalacağını düşünmenin dehşeti tüm savunma mekanizmalarını bastırdı" (Quiroga, 2015: 160).

Ateşinin olmadığını, kalbinin ve nabzının normal ritmini koruduğunu tespit eden Benincasa felç olduğunu anlar. Aklına *corrección* geldiğinde içi büyük bir korkuyla dolar ve birden çılgılık atar. Kara bir *corrección* sürüsü Benincasa'nın bacaklarından hızlıca yukarı çıkar ve tüm bedenini ele geçirir. Karıncalar toplumda çalışkanlığın ve düzenli bir yaşamın sembolü olarak görülür. Onları karakterize eden bu düzen, olumsuz bir şekilde de olsa, Benincasa'nın tüm organizmasına hükmederek onu tamamen ortadan kaldırmalarına neden olur (Grajales Castaño, 2009: 121). Daha önce karşımıza çıkan ve gündüz rejimiyle ilgili olan "işgal etme", "ele geçirme" eylemleri *corrección*'un Benincasa'nın bedenini tamamen ele geçirmesiyle tekrar ve son defa kendini gösterir. Böylelikle şehirli bakış açısıyla vahşi doğayı adeta işgal eden, arıların balını çalarak "hırsızlık" yapan Benincasa, vahşi doğaya ait bir başka işgalci tarafından yok edilir.

Benincasa'nın üzerinde en ufak bir et parçası bile olmayan, elbiseyle kaplı iskelete dönen bedeni iki gün sonra vaftiz babası tarafından bulunur. Evi *corrección* bastığında Benincasa'yı "Uyan hadi, canlı canlı yiyecekler seni." (Quiroga, 2015: 157) diyerek uyandıran ve anlatı başkışisinin vahşi doğa içindeki ölüm şekline gönderme yapan vaftiz baba, Benincasa'nın başarısızlıkla ve ölümlü sonuçlanan inisiyasyon sürecine tanık olan tek kişi olur.

Quiroga'nın yazınsal biçimine değinirken öykülerini nesnel bir gözlem ekleyerek bitirdiğinden bahsetmiştik:

"Yaban balının bu uyuşturucu ya da felç edici özelliklere sahip olması çok rastlanan bir durum değildir ama olur bazen. Tropiklerde aynı karakterden çiçeklerden bolca bulunur ve balın tadı çoğu zaman içeriğine dair bilgi de verir – tıpkı Benincasa'nın ne olduğunu tam olarak çıkaramadığı okaliptüs reçinesi tadı gibi" (Quiroga, 2015: 161).

"Yaban Balı" öyküsü de kurgu ve gerçeklik arasında köprü görevi gören bu paragrafla son bulur.

Sonuç

Latin Amerika'nın önemli yazarlarından olan ve Amerikalı yazar Edgar Allan Poe'nun yazınsal biçiminden oldukça etkilenen Horacio Quiroga'nın "Yaban Balı" öyküsünü Gilbert Durand'ın İmgesel Yapısalcılık kuramı çerçevesinde incelediğimiz çalışmamızda, söz konusu kuramı oluşturan gündüz ve gece rejimlerine uygun öğeler belirlenmiş ve bu öğeler anlatı başkışisi Gabriel Benincasa'nın bakış açısı üzerinden, çeşitli sembol sözlüklerinden de yararlanılarak incelenmiştir. Öykü incelemesinden önce kuram hakkında bilgi verilmiş, Horacio Quiroga'nın travmatik olaylar içeren yaşam öyküsüne de değinilmiştir

"Yaban Balı" öyküsü temel olarak Gabriel Benincasa'nın erginlenmek için vahşi ormana yaptığı yolculuk hakkındadır. Şehir hayatına alışkın olan anlatı başkışisi, kendisinden daha güçlü olduğunu bildiği

bir şeyi tanıma arzusu duyar ve ormana gitmeden önce, yanına botlarıyla tüfeğini alarak vaftiz babasının bıçkıhanesine uğrar. Şehir yaşamına alışkın olan Benincasa'nın vahşi ormanla ilgili düşüncelerinde gündüz rejimi baskındır. Gece rejiminin birleşkebirimlerinden olan karınca, arı ve bal gibi ögeler de öyküde olumsuz bir bakış açısı üzerinden değerlendirilir. Bu nedenle öykünün genelinde gündüz rejimi üzerine kurulu olduğu söylenebilir.

Çeşitli öykülerde, masalarda anlatı başkışisinin erginlenme süreci genellikle olumlu sonuçlanır. "Yaban Balı"nda ise bu durumun tam tersi söz konusudur. Zayıf bir bireyden güçlü bir bireye geçmek için bir eşik olan vahşi orman yolculuğu, bir ölüm yolculuğuna dönüşür ve vahşi doğa karşısında yanına hangi silahı alırsa alsın aciz olan insan, önce açgözlülükle balmumu peteklerinden çalarak yediği bal yüzünden felç olur; ardından da hareket edemeyen bedeni *corrección* adı verilen etçil karınca sürüsü tarafından yalnızca iskeleti kalıncaya kadar yenir.

Etçil karıncaların evi istila ederek önlerine çıkan her şeyi yok etmeleri ve öykünün sonunda Benincasa'nın bedenini yiyerek bir iskelete çevirmeleri gündüz rejiminin ölüm getiren yıkıcı zaman anlayışıyla ilgilidir. Anlatı başkışisi vahşi doğa karşısında savunmasızdır; bu durum, tehlikelerden korunmak amacıyla şehirden ormana götürülen bot, tüfek ve maçete gibi yine gündüz rejimine ait nesnelere ormanda hiçbir işe yaramamasıyla kendisini gösterir. Vahşi ormana yanına aldığı doğaya yabancı maddelerle giden ve doğaya ait olan bir şeyi, balı, açgözlülükle yiyen Benincasa, bal yüzünden felç olmasının yanı sıra karıncalar tarafından tüm bedeninin yenmesiyle de adeta cezalandırılır.

"Yaban Balı" öyküsündeki belli başlı semboller ve öyküdeki anlatı başkışisi Gabriel Benincasa ile vaftiz babasının davranış biçimleri, gündüz ve gece rejimleri etkisi altında değişiklik gösteren bakış açıları, anlatı boyunca ön plana çıkan çeşitli ögeler irdelenerek öykü genelinde baskın olan rejimin gündüz rejimi olduğu kanısına varılmış ve yazarın bilinçli veya bilinçsiz olarak kullandığı semboller üzerinde durularak öykünün derin anlamı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Castillo, A. (2015). Önsöz, *Aşk, Delilik ve Ölüm Öyküleri* içinde (B. Kale, Çev.), (ss. 9-30). İstanbul, Notos Kitap Yayınevi.
- Chevalier, C. & Gheerbrant, A. (1986). *Diccionario de los Símbolos*. Barcelona, Editorial Herder.
- Cirlot, J. E. (1992). *Diccionario de Símbolos*. Barcelona, Editorial Labor.
- Durand, G. (1981). *Las estrucutras antropológicas de lo imaginario: Intoducción a la arquetipología general*. Madrid, Taurus Ediciones.
- Durand, G. (2017). *Sembolik İmgelem* (A. Meral, Çev.). İstanbul, İnsan Yayınları.
- Englekirk, J. E. (1949). La influencia de Poe en Quiroga. *Número*, 1(4), 323-339.
- Grajales Castaño, L. F. (2009). *Interpretación simbólica de la muerte en la cuentística de Horacio Quiroga*. Yayımlanmamış lisans bitirme tezi. Universidad Tecnológica de Pereira, Pereira.
- Gürlek, L. (2015). Edgar Allan Poe'nun Horacio Quiroga Öykülerine Etkisi. C. Sakallı (Haz.). V. *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi, Yerel Bağlımlar Küresel Yakınlıklar: Edebiyatta, Kültürde ve Sanatta Geçişler, Kopuşlar, Yenileşmeler* içinde (ss. 342-349). Mersin, Mersin Üniversitesi Yayınları.
- İlgürel, M. (2016). *Julio Cortázar'ın Öykülerinin Sembolik İmgelemi*. İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi.
- İlgürel, M. (2017): Luis García Montero Şiirlerinin İmgelemin Antropolojik Yapıları Kuramı Bakış Açısından Çözümlemesi, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi, 34 (2), 107-126.
- Jitrik, N. (1959). *Horacio Quiroga: Una obra de experiencia y riesgo*. Buenos Aires, Ediciones Culturales Argentinas.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji* (E. Gürol, Çev.). İstanbul, Payel Yayınevi.
- Özdemir, C. (2020): *Vahşi Doğa, Akıl Hastalığı ve Ölüm İzleklerinin Horacio Quiroga Öykülerinde Alınlanması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Queirel, J. (1897). *Misiones*. Buenos Aires, Taller Tipográfico de la Penitenciaría Nacional. 20.12.2021 tarihinde <https://books.google.com.tr/books?id=jTY6AQAAMAAJ&pg> adresinden erişildi.

- Quiroga, H. (2015). "Yaban Balı", *Aşk, Delilik ve Ölüm Öyküleri* içinde (B. Kale, Çev.), (ss. 155-161). İstanbul, Notos Kitap Yayınevi.
- Rodríguez Monegal, E. (1968). *El desterrado: Vida y obra de Horacio Quiroga*. Buenos Aires, Editorial Losada.
- Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve İşaretler*, (S. Toksoy, Çev.). İstanbul, Alfa Yayınları.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2022

Gönderim Tarihi: 6 Şubat 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atıf Künyesi: Yaylalı, F. N. (2022). Modernleşme Sürecinde Türk Ailesinde Değişen Roller (Karaman ve Bursa Örneği). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 25-42.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1068916>

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRK AİLESİNDE DEĞİŞEN ROLLER (KARAMAN VE BURSA ÖRNEĞİ)

Fatma Nur YAYLALI*

Öz

Aile; anne, baba, çocuklar ve kan bağıyla birbirine bağlı olan kişilerden oluşan ve toplumun en küçük yapı taşı olarak nitelendirilebilen sosyal bir gruptur. İnsanlık tarihinin her döneminde, her toplumda ailenin var olduğu bilinmektedir. Yaşanan toplumsal gelişmelerle birlikte toplumda değişim kaçınılmazdır. Toplumun diğer kurumlarında olduğu gibi ailede de sürekli değişimler olmuştur. Geleneksel dönemden, modern döneme ve teknoloji çağı dediğimiz günümüze kadar ailede birçok değişim gözlemlenmiştir. Geleneksel aile yapısı bilinen şekliyle geniş aileden küçülerek, çekirdek aile yapısına dönüşmüştür. Aile kurumunun başta yapısı olmak üzere birçok işlevi değişmiştir. En belirgin şekliyle ailedeki değişim, kadının çalışma hayatına girmesi ve buna bağlı olarak kadın-erkek rollerindeki değişimle birlikte meydana gelmiştir. Modernlikle birlikte toplumsal yapılar, bireysel ilişkiler, birey davranışları değişmiştir. Bu değişimin belirgin bir şekilde görüldüğü en önemli kurum ailedir. Modernleşme süreciyle gerçekleşen rollerdeki değişimi kadın kendisi için oldukça pozitif karşılarken, geleneksel rolünü bırakmak istemeyen erkek zaman zaman değişimi kabullenmekte zorlanabilmekte ve bu durum aile içerisinde çatışmalara sebep olmaktadır. Ancak erkeklerin de özellikle modern kuşakla birlikte çoğunlukla değişime ayak uydurdukları gözlemlenmektedir. Çünkü çatışma ortamı karşılıklı olarak her iki tarafa da zarar vermekte ve aile kurumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı ailede meydana gelen değişimin, ailedeki rollere etkisini ve bölgeler arası farklılığı nitel araştırma ile ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmada ailede yaşanan rol değişim(ler)i, değişimin kuşaklar arası farklılığı, bu farklılığın kuşaklar kadar bölgeler arasında da meydana geldiği ve eğitim seviyesinin de kişilerin düşünceleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bursa'nın batıda olması sebebiyle Karaman'dan daha modern ve değişimin daha hızlı olduğu düşünüldüğü için bu iki il seçildi. Bu anlamda Karaman ve Bursa illerinin kıyaslanması tam bir uygunluk sağlamış ve iki bölge arasında neredeyse bir kuşağa varan bir fark olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Geleneksel, Aile, Roller, Değişim.

Changing Roles in the Turkish Family with the Modernization Process (A Case Study in the Towns of Bursa and Karaman)

Abstract

Family; It is a social group consisting of a mother, father, children, and people connected by blood and can be described as the smallest building block of society. It is known that the family exists in every period of human history, in every society. With the social developments experienced, change in society is inevitable. As in other institutions of society, there has been

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta/Türkiye. E-Posta: fatmanur.yaylali@hotmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0074-6051>.

constant changes in the family. Many changes have been observed in the family, from the traditional period to the modern period and to the present day, which we call the age of technology. The traditional family structure has shrunk from the extended family as we know it and has turned into a nuclear family. Many functions of the family institution, especially its structure, have changed. In its most obvious form, the change in the family has occurred with the entry of women into working life and, appropriately, the change in the roles of men and women. With modernity, social structures, and individual relations, individual behaviors have changed. The most important institution in which this change is seen is the family. While the woman welcomes the change in roles that occur with the modernization process because it provides positive gains for herself, the man who does not want to leave his traditional role can have difficulty with accepting the change from time to time, and this causes conflicts within the family. However, it is observed that men mostly keep up with the change, especially with the modern generation. Because the conflict environment mutually harms both parties and negatively affects the family institution. This study aims to try to reveal the effect of the change in the family on the roles in the family and the regional differences with qualitative research. In the study, the role change(s) in the family, the difference between the generations, the distinction between the regions as well as the generations, and the effect of the education level on the thoughts of the people were examined. These two provinces were chosen because Bursa is thought to be more modern and faster than Karaman, as it is located in the west. In that respect, the comparison of the provinces of Karaman and Bursa provided full compatibility and it was revealed that there was a difference of almost a generation between the two regions.

Keywords: Modernization, Traditional, Family, Roles, Change.

Giriş

İnsan tek başına yaşayan bir canlı değildir. Her zaman bir toplum içerisinde yaşamıştır. Toplum hayatından uzaklaşmış, tek başına yaşayan insanlar ise ancak romanlarda anlatılmaktadır (Günay, 1998: 18). Aile, insanlığın ilk sosyal kurumudur (Özdemir diğ., 2013: 29). Bu anlamda aile, ilk insanlardan beri var olan, en eski ve en temel birimdir (Canatan, 2018: 23). Aile, biyolojik ilişkiler sonucu neslin devamını sağlayan; toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı; karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlı olduğu; toplumda biriktirilmiş olan maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran; toplumsal ve hukuksal yönleri bulunan bir birimdir (Zeybekoğlu Dünder, 2012: 40). Toplumda meydana gelen değişim yapıları, yapılar kurumları, kurum içi ve kurumlar arası ilişkileri değiştirmektedir. Aile kavramının tanımı, yapısı, işlevleri de gerçekleşen toplumsal değişimle birlikte farklılaşmıştır. Bu yüzden ailenin, kesin ve evrensel bir tanımını yapmak zor olabilmektedir. Bunun yerine aileyi anlamının kolaylaşması açısından belli özelliklerinin açıklanması şeklindeki tanımlar ön plana çıkmıştır. Buna göre: Aile, insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal, vb. yönleri bulunan toplumsal birimdir (Aydın, 2013: 46).

Dünya hızla değişmektedir. Birçok alanda meydana gelen değişimler aileyi de etkilemektedir (Tekin, 2012: 116). Toplumsal düzen içerisinde 19. yüzyıldan itibaren aile yapısında dönüşümler yaşanmıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında olduğu gibi, Türkiye’de de önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte, Türkiye’de aile yapısının değişimini etkileyen nüfusun sayısal büyüklüğü, yerleşim yerlerine göre dağılımı, doğurganlık seviyesi, kadının toplumsal konumu, toplumun zihniyet yapısı önemli değişimlere uğrayarak aile yapısının dönüşmesine sebep olmuştur (Kara-Doğan, 2018: 50-51). Aile tarih içerisinde geniş aileden çekirdek aileye, tarımdan sanayiye, gelenekten moderne, kırsal olandan kente geçmiştir (Aytaç, 2007: 73). Özellikle köyden kente göçlerin yoğunlaşması aileyi oldukça etkilemiştir (Dikeçligil, 2014: 27).

Türk modernleşmesinin başlangıcından günümüze kadar ailede birçok değişiklik meydana gelmiştir (Torlak, 2012: 137). Türk aile yapısında modernleşme etkileri Osmanlı’nın son dönemlerine kadar götürülebilir ama çok yönlü değişiklikler Cumhuriyet’le birlikte gerçekleşmiştir. Özellikle medeni hukuk alanında yapılan değişimler kadının, erkeğin korumasına bağlı, toplum hayatının dışında tutulan, kapatılmış pozisyonunu tam tersine dönüştürmeye yönelik olmuştur. Bu anlamda aile içi ve dışı roller sistemini değiştirmek amaçlanmıştır. Bu çerçevede Türk Medeni Kanunu; kişilerin hak ve borçlarını, ailenin kuruluşunu, işleyişini ve sona ermesini, miras sorunlarını, mülkiyet ilişkilerini ve diğer hakları, kişilerin birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyen, büyük ölçüde aile yapısına dönük düzenlemeler ve kurallar bütünü olarak şekillenmiştir (Çelik, 2010: 30). Yasa ile aile mallarının yönetimi ve ölümden sonra mal

paylaşımında kadına erkekle eşit haklar tanımıştır. Erkeğin çok eşliliği yasaklanmıştır (Özkiraz, 2016: 252). Cumhuriyet dönemi, ailede karakteristik dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu aile, batılılaşmanın zorladığı kültürel dönüşümleri yaşamakta ve modernleşmenin etkisiyle şekillenmektedir (Doğan, 2009: 129).

Aile, geniş aile, geçiş ailesi ve modern aile olarak sınıflandırılabilir (Yılmazçoban, 2008: 153). Geleneksel Türk ailesi genellikle geniş ailedir. Geleneksel geniş aile; kentleşmenin yaygınlaşmadığı, kırsal yaşam tarzının hüküm sürdüğü ve özellikle sanayi öncesi toplumlara özgüdür. Kalabalık şekilde tüm aile bir arada yaşar. Evlilikler de genellikle aile çemberinde gerçekleşmektedir (Doğan, 2009: 4). Geleneksel geniş aile hem üretim hem tüketim birimidir. Bunun yanında üreme yoluyla neslin devamını sağlama, çocuğun toplumsallaşması, aile üyelerinin psikolojik tatmini, ekonomik birim olması, dini bilgi ve pratiklerin aktarımı, koruyuculuk ve boş zamanların değerlendirilmesi gibi çeşitli işlevleri vardır. Bu aile tipinde her şey ortaklaşa yapılıdır. Geleneksel aile içerisinde yaşa ve cinsiyete göre iş dağılımı yapılıdır. Buna bağlı olarak bütün üyelerin rolleri bellidir (Zeybekoğlu Dünder, 2012: 50). Üyeleri arasında farklı statü ve roller vardır (Türkdoğan, 2012: 290). Erkek kadından, yaşlı gençten, evli olan evli olmayandan, çocuğu olan çocuğu olmayandan üstün konumdadır (Eyce, 2014: 229). Geleneksel toplumlarda aile kurumu ayrıca; din, ekonomi, eğitim gibi diğer önemli sosyal kurumların bazı işlevlerini de üstlenmiş en temel sosyal birimdir. Ancak zamanla bu işlevlerinden bir kısmı kendisinden ayrılmıştır (Aydn, 2011: 5).

Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayan sanayileşme sürecine paralel olarak kırsal kesimlerden kentlere göç başlamış, böylece kırsal nüfus kentlere taşınmıştır. Göç ile birlikte geniş aile yapısı, aile fertleri arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkiler, kadın ve erkeğin aile içindeki rol ve fonksiyonu değişmeye ve yapısal olarak çekirdek aileye dönüşmeye başlamıştır. Göç edilen yerdeki kültür farklılığı, ilk göç eden kuşakla onların çocukları olan ikinci kuşak arasında kültür ve değer çatışmalarına sebep olmuş, bu durum aileye de yansımış ve aile içi çatışmalar yaşanmıştır. Ekonomik problemler ailede çalışan fert sayısının artmasına sebep olmuş ve aile artık dışarıya açık hale gelmiştir (Epik ve diğ., 2017: 35-58). Türkiye’de göç ve kentleşmenin etkisiyle 50’li yıllardan itibaren geniş ailenin çözülmesiyle çekirdek aile ortaya çıkmıştır. Çekirdek aile, anne-baba ve çocuklardan oluşan ailedir (Canatan, 2012: 153-154). Üretim biçimlerinin değişmesine bağlı olarak insanlar geleneksel yaşam biçimini terk etmek ve çağa ayak uydurmak durumunda oldukları için aile de çağa uygun hale gelmeye başlamıştır. Geleneksel ailenin fonksiyonlarından olan üretim ve tüketimin kaynağı olması işlevi modernleşmeyle birlikte sadece tüketimi bünyesinde bırakarak aileyi terk etmiştir. Çocuğun toplumsallaşması kreş ve anaokullarına, eğitimi örgün eğitim kurumlarına, dini bilgi ve pratiklerin aktarımı örgün (okullar) ve yaygın (camiler) eğitim kurumlarına, meslek eğitimi, mesleki eğitim kurumlarına devredilmiştir.

Kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artması, evin düzenini, aile bireylerinin mutluluğunu sağlayan kişi şeklinde nitelendirilen kadını ve dolaylı olarak aileyi etkilemiştir. Ekonomik zorunluluklardan dolayı aile bütçesine katkı sağlayabilmek, yaşam standartlarını yükseltmek, toplumda prestij kazanmak, ekonomik özgürlüğüne kavuşmak gibi bir dizi psikolojik, sosyolojik, ekonomik sebepten dolayı çalışma yaşamında yerini alan kadın, kimi zaman eşlik ve annelik rollerini ikinci plana atmak zorunda kalmış ancak çoğunlukla hem iş hem de ev rollerini birlikte yürüterek maddi ve manevi bir yükün altına girmiştir. Geleneksel rolde eşine, çocuklarına ya da yaşlılara bakım hizmeti veren kadının, ev dışında çalışmaya başlamasıyla birlikte kadının bakım sağlayıcı rolünü kreş, bakımevi, huzurevi gibi başka kurumlar üstlenmeye başlamıştır. Çalışan kadın, kariyerini ön planda tutarak ya çocuk sahibi olmayı ötelemiş ya da daha az çocuk sahibi olmayı tercih etmiştir (Epik ve diğ., 2017: 35-58). Kadının iş yaşamına daha fazla katılması sonucunda hem iş yaşamında hem de ailede giderek egemenliğini kaybeden erkek, bu değişime ayak uydurma konusunda zorluklar yaşayabilmektedir. Bir taraftan geleneksel olarak kendisine atfedilen değer ve rolleri sergilemeye çabalarken; öte yandan toplumsal dönüşümle gelen ve geleneksel erkeklik tanımlarına uymayan ev işleri, çocuk bakımı gibi sorumlulukları yerine getirmesi ve empati, hoşgörü gibi değerleri sergilemesi beklenmektedir. Buna bağlı olarak erkek kimliğini üzerinde taşıyan öznenin kimliği ve benliği arasındaki gerilim daha da belirgin bir biçimde yansımaktadır. Böylece, sözü edilen gerilim günlük yaşamda, oldukça sorunlu ve bunalımlı erkeklik biçimlerinin görülmesinin de gerekçesi haline gelebilmektedir (Bayer, 2013: 102-126). Geleneksel aile yapısı içinde evin hâkimi babadır (Kasapoğlu, 2012: 147). Geleneksel babalık rolünde baba, evin geçimini ve güvenliğini sağlayan, ailenin disiplininden

sorumlu kişidir. Ailelerini ekonomik olarak destekledikleri için sorumluluklarını yerine getirdikleri düşünülürken, değişen baba rolünde sadece çocuğunun ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak ve onu disipline etmek olarak algılamayan, aynı zamanda çocuğuyla yakından ilgilenmek, onun bakımına katılmak olarak değişmiştir.

İş ve yaşam taleplerinin çatışması, genellikle aileler üzerinde büyük stres kaynağı olarak algılanabilmektedir. Bu anlamda, iş ve aile yaşamı arasında açık bir etkileşimin varlığına da işaret edilebilmektedir. Kadınlar için sadece ev içi rolün, erkekler için de para getiren erkek rolünün uygun olduğu görüşü, “tek rol ideolojisi” ile açıklanmaktadır. Ancak, kadının çalışma yaşamına etkin biçimde katıldığı modern endüstri toplumlarında, kadınlar için “ikili rol ideolojisi” yaygınlaşmıştır (Bayer, 2013: 102-126).

Çalışma açısından ele alınması gereken bir diğer kavram ise tranzisyonel kavramıdır. Sözlük anlamına bakıldığında, biçimden biçime giren, değişken anlamına gelmektedir. Sosyolojide ise tranzisyonel toplum, geçiş toplumu olarak ifade edilmektedir. Tranzisyonel toplum; ülkemiz gibi geleneksellikten modernliğe yönelmiş ancak ne tam anlamıyla geleneksellikten kopabilmiş ne de tam anlamıyla modernleşebilmiş toplumlara verilen addır. Yani birinden ötekine hızlı bir geçiş süreci yaşamakla birlikte bunu tamamlayamamış olan toplumlar tranzisyonel toplumdur (Günay, 1998: 406). Modernliğin akıntısına kapılan ve geleneksel yönleri çözülmeye yön tutan geçiş toplumu araftadır. Bir yandan modernleşmenin getirilerini içsel hale getirirken, diğer yandan modernlikle beraber gelen dönüşümlere uyum sağlamak durumundadır (Altun, 2011: 153). Geleneksel kodlarını bırakamayan ancak modern olanı da tam olarak kabullenemeyen aileler ortaya çıkmış ve bu durum aile düzenini doğrudan etkilemiştir. Geçiş ailesi, toprağa bağlı üretimden endüstrileşmiş bir üretime doğru hızlı bir geçişin olduğu, toplumsal yapının, hayat tarzının hızla değiştiği toplumlarda oluşan bir aile tipidir (Yılmazçoban, 2008: 42).

Hızlı yaşanan şehirleşmeden dolayı büyük aile ve küçük aile arasında oluşan aile, geçiş ailesidir (Yılmazçoban, 2008: 156). Geleneksel toplumda daha önce bahsedildiği gibi baba baskın rolde ve gerek korkudan gerek saygıdan evde babanın lafının üzerine laf söylenemez. Ancak modern topluma geçişle birlikte aile içerisinde anne de etkin hale gelmiş ve görünür olmaya başlamıştır. Bu durumda erkek ebeveynin bazen geleneksel tavırlar sergilediği bazen de modern kodlara uyum sağladığı görülebilmektedir. Aslında bir bocalama söz konusudur. Çalışma açısından orta kuşak, geçiş dönemi ailesinin yani tranzisyonel aileyi temsil etmektedir. Özellikle erkek ev işlerinde ailesinin yanında eşine yardım etmeyip geleneksel bir tavır sergilerken, tek kaldıkları zamanlar eşine yardım etmesi aile içi gerilimin sebebi olabilmektedir. Bu durum tranzisyonel aileye örnek gösterilebilir. Başka bir örnek verecek olursak, eşinin habersiz alışveriş yapmasına izin vermeyen erkek, geceleri bebek bakımında eşine yardım etmektedir. Görüldüğü gibi erkek bocalamaktadır ve tam olarak nereye uyum sağlayacağına karar verememiştir. Yaşanan bu ve benzeri durumlar eşler arasındaki anlaşmazlıkların zeminini oluşturmaktadır.

Diğer yandan kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması da değişimi hızlandırmıştır (Gürçan, 2012: 140). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ve kökten değişimler sonucu internet teknolojileri bireylerin günlük yaşantılarının bir katmanı haline gelmiştir. Bu değişimler olumlu olduğu kadar olumsuz yönden de bireylerin özellikle aile içi iletişimini, aile içi rollerini etkilemektedir. Bu etkilenmeler sonucu dijital ebeveynlik, dijital çocuk gibi kavramlar tanımlanmıştır (Yurdakul ve diğ., 2013: 883-896). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günlük hayata ve hayatın her alanına girmesi ile birlikte dijital bir dünya oluşmaya başlamıştır. Bu dijital dünya içerisinde bireyler, her türden bilgiye ulaşabilmekte, bu bilgileri kullanıp paylaşabilmekte ve yeni bilgiler üretebilmektedirler. İnternet teknolojileri sadece ebeveynlere yönelik ortamlar değildir. Aynı zamanda çocukların da kullandıkları ortamlardır (Bayzan, 2019: 883-886). İnternet’in çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri konusunda bilinçli olmak gerekmektedir. Dijital çağın getirdiği olanaklarla birlikte ebeveynlerin rolleri burada da değişmektedir. Bu değişime bağlı olarak dijital ebeveynlik ortaya çıkmaktadır. Görüşmecilerimiz arasında bu konuda dikkatli olan bazı ebeveynler vardır.

* Kadınlar için sadece domestik (geleneksel) anne ve eş rolünün ve erkekler için de gelir getiren birey rolünün uygun olduğu görüşü.

** Kadının çalışma yaşamına etkin biçimde katıldığı modern endüstri toplumlarında kadınların üstlendikleri rollerin uygun olduğu görüşü. Halemitoğlu, 2005: 66-67.

Bu anlamda orta kuşak olan Davut Bey çocuklarının çok fazla bilgisayarla vakit geçirdiklerini, uyku düzenlerinin bozulduğunu fark edip artık bunu yasakladıklarından bahsetmiştir.

Çalışmada modernleşme sürecinde yaşanan değişimin aileye, aile içi rollere yansması ele alınmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak modernleşme süreciyle birlikte kadının toplumda görünür hale gelmesiyle kadın ve erkek rollerinin değişimi ve bu değişimin aile içerisindeki rollere etkisi anlatılmaya çalışıldı. Gözlemlenen rol değişimleri kısmında, derinlemesine mülakat ve katılımlı gözlem tekniği kullanıldı. Böylece hem gözlem hem de görüşme yapıldı. Görüşmeye başlamadan önce kişilere araştırmanın konusu, amacı ve kendileriyle görüşüldüğünde çalışmaya olan katkıları anlatıldı. Ayrıca çalışmanın etik olması açısından isimlerinin kullanılmayacağı ve kod isimler kullanılacağı kendilerine belirtildi. Böylece katılımcıların da kendilerini daha rahat ifade ettikleri gözlemlenmiştir.

Çalışma Bursa ve Karaman'da gerçekleştirildi. Bursa'nın batıda olması sebebiyle kırsaldan daha modern olduğu düşünüldüğü için bu iki il seçildi. Mülakat ve gözlemlerden oluşan bu çalışmada toplam 39 kişi ile görüşme yapıldı. Görüşmeciler dönemlerini yani kuşaklarını temsil edecek kişilerden seçildi. 25 kişi ile Karaman'da, 14 kişi ile Bursa'da görüşüldü. Görüşmecilerden geleneksel dönemi (yaşlı kuşak) temsilen 12 kişiyle, geçiş dönemini (orta kuşak) temsilen 18 kişi ile ve modern dönemi (genç kuşak) temsilen 9 kişi ile görüşme yapıldı. Görüşmecilerin 15'i erkek, 24'ü kadındır. Bu araştırma, modernleşmeyle birlikte ailede değişen rolleri, bu rol değişimlerinin eğitim seviyesi ve yaşanan bölgeye göre farklılıklarını ele almaktadır.

1. Gözlemlenen Rol Değişimleri

Çalışmanın bu kısmı görüşmeler, gözlemler ve bunların sosyolojik analizinden oluşmaktadır. Burada bazı detaylar verilecek ve rol değişimlerinin analizine girilecektir.

Çalışma alanımızı oluşturan Bursa ve Karaman illeri arasında dramatik bir ayrım olmasa da bazı farklılıkların bulunduğu gözlemlenmiştir. Gelenekselliğin Karaman'da ağır bastığı, Bursa'nın ise daha modern görünüm taşıdığı söylenebilir. Bu duruma iki ilin coğrafyalarının büyük etkisinin olduğu düşünülebilir. Bursa daha Batı'da bir ildir. Karaman ise kırsal özellikleri son derece baskın bir şehirdir. Kırsal kesimin daha geç modernleşmesine paralel olarak değişim çok daha geç olabilmektedir. Biz bu çalışmamızda Karaman'ın Bursa'yı bir kuşak geriden takip ettiğini tespit ettik. Bursa'daki orta kuşak ile Karaman'daki modern kuşağın tavır, yönelim ve düşüncelerinin aşağı yukarı aynı olduğu hem yapılan görüşmelerde hem de gözlemlerde ortaya çıkmaktadır.

Bölgeler arasındaki farka bir örnek verecek olursak; Bursa orta kuşak kadınlarının dışarı çıkmak için eşinden izin almak yerine sadece haber verirken, Karaman'da ise bu söylemi modern kuşak kadınları söylemektedir ve bu anlamda Karaman'da orta kuşağın çoğunluğu izin almayı tercih etmektedir.

Ayrıca kuşaklar arası kesin bir ayrım yoktur. Aynı kuşak içerisinde farklı cevaplar alındığı gibi farklı kuşaklar arasında aynı cevabın alındığı kişiler de olmuştur. Burada genel bir kaniye varırken çoğunluğun verdiği cevaplara ve yapılan gözlemlere dayandık.

Kuşaklar arası kesin bir ayrımın olmadığına bir örnek olarak şu ifade edilebilir: Eşler arasında geleneksel kuşaktaki gibi erkeğin kadına ceza uygulaması ve kadının çoğunlukla bu muameleye sessiz kalması yerine Bursa'daki orta kuşak kadınların da Karaman'daki modern kuşak kadınların da tavır yaptıkları gözlemlenmiştir. Geleneksel kuşakta kadını baskı altına almak hatta şiddet uygulamak gibi bazı ceza yöntemleri görülürken, orta kuşakta bunlar çözülmüş, modern kuşakta ise bunların neredeyse görülmediği söylenebilir. Geleneksel kuşakta erkeklerin azarlama, hatta şiddete varan müdahalelerinin olduğu orta kuşakta ise şiddetin hemen hemen bittiği baskı ve azarlama yönteminin görüldüğü, modern kuşakta ise baskı ve azar yönteminin de azaldığı kadınların küsmeye tavrına girdikleri gözlemlenmiştir. Eşlerin bu cezası karşısında kadınların tavırlarında değişiklik olmamıştır. Kadınların uygulamış oldukları bu tavır ise içine kapanma, konuşmama, konuşurken ses tonunu sertleştirme şekillerinde olabilmektedir. Yani Bursa'daki orta kuşak kadınlar ile Karaman'daki modern kuşağın davranışlarının bu açıdan benzer olduğu ifade edilebilir.

Erkeklerde ise ev işlerine yardım konusunda Bursa'daki ve Karaman'daki cevaplarda bazı farklılıklar olmasına rağmen buradaki dikkati çeken husus hem Bursa orta kuşak erkeğinin hem Karaman modern kuşak erkeğinin otoritelerine zarar geldiğini düşünerek aslında bu işleri yaparken çok memnun olmadıkları ve eşleri çalıştığı için mecburen yaptıkları gözlemlenmiştir. Çünkü aileye maddi olarak katkısı olduğu için eşlerinin çalışmasına karşı çıkmadıklarını, yardımcı olmak zorunda hissettiklerini söylemişlerdir. Ancak orta kuşak ve modern kuşaktan bazı erkeklerin, empati kurmaya başladıkları ve eşlerine yardım etmeleri gerektiği düşüncesinde oldukları görülebilmektedir. Karaman'dan orta kuşak Davut Bey; “Evde daha çok eşim vakit geçirdiği için alınacak olan şeye veya yapılacak olan yeniliğe mutlaka eşimin karar vermesine özen gösteririm.” demiştir. Bu cevap yukarıda bahsedilen empati kurmaya başlanması konusuna örnek gösterilebilir. Ayrıca Davut Bey'in eğitim seviyesinin yüksek lisans olmasının da etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Rol değişiminin görüldüğü alanlar otoritedeki rol değişimi, eğitim, çalışma hayatı ve sosyal görünürlük, bebek bakımı ve ev işlerindeki rol değişimleri, eş seçimi, evle ilgili kararlar ve düşüncenin aktarılmasındaki rol değişimleri gibi başlıklar altında tasnif edilecek.

1.1. Otoritedeki Rol Değişimleri

Modernleşme süreciyle birlikte karşı karşıya kalınan değişimin başında otorite anlayışı veya otoriteye yüklenen anlam gelmektedir. Daha sonra ise otoriteyi yüklenicilerde bir değişim yaşanmıştır. Geleneksel ailede erkeğin mutlak otorite şeklinde görüldüğü, baba veya koca figürü olarak bu otoriter özelliğini baskın olarak hissettirdiği söylenebilir. Görüşmelerde geleneksel ve orta kuşaktaki bireylerin, özellikle kadınların yanlarında eşleri olduğunda rahat cevap veremedikleri, kendileriyle baş başa yapılan görüşmelerde daha rahat olduğunun gözlemlenmiş olması bunu hissettirmektedir. Günümüzde ise baba veya koca olarak erkeğin otoritesinin çok baskın olmadığı, zamanla aşındığı, hatta bazı durumlarda “otoriter anne” olarak rol değişimine uğradığı görülmüştür. Biraz daha ileri giderek otorite rolü bazı ailelerde çocukların eline geçmiş ve ailede çocuk her istediğini yaptırır pozisyona gelmiştir. Bu durum ailelerin çocuk merkezli olmaya başladığı izlenimini vermektedir.

Geleneksel dönemde öne çıkmayan kadınların modernleşmeyle birlikte eğitim ve çalışma hayatına girmesi kadın ve erkek rollerinin değişmesine etki etmiştir. Kadınlar bu değişimi pozitif olarak karşılıyor ve daha hızlı değişiyor. Çünkü kadınlar özgürlük ve kariyer gibi birçok hak elde edebiliyorlar. Bu durumda erkeğin otoritesi zayıflıyor. Bu anlamda bazı erkeklerin otoritelerini kaybetmek istemedikleri için değişimi kolay kabullenemediği söylenebilir. Bu rol değişimlerinde bireylerin eğitim durumları, yaşları ve yaşadıkları şehir önemli derecede etkilidir. Sosyolojinin öncülerinden kabul edilen İbn Haldun'un da dediği gibi coğrafya kaderdir. İnsanın yaşadığı bölge davranışlarını, düşüncelerini doğrudan etkileyebilmektedir. Dolayısıyla rollerin değişiminde de kırsal kesimdeki erkeklerin değişiminin daha geç olacağı açıktır.

Babanın yemeğe beklenmesi geleneksel kuşak için bir otorite göstergesidir. Babayı beklemek saygı olarak görülürmüş ancak bunun zaman zaman korkuya dayalı bir saygı olduğu gözlemlenmiştir. Karaman'dan Nazlı Hanım; “Baba gelecek diye herkes ayağının üstünde dururdu. Babasından, anasından korkardı millet. Şimdi korkan mı var?” demiştir. Saygıyla kurulan otoritenin yanında bazı ailelerde de korkuyla kurulan bir otorite söz konusudur.

Yapılan bazı görüşmelerde erkeğin yemeğe beklenmediği durumlarda sert bir şekilde tepki gösterdiği, hatta yemek beğenmeyen erkeğin sofrayı dağıttığı anlatılmıştır. Çoğunlukla baba olmadan yemeğe başlanmamıştır. Geleneksel kuşak çoğunlukla kalabalık ailelerden oluştuğu için yemekler hep birlikte yenir, sofrada herkes birleşmiş. Babanın yemeğe beklenmesi konusunda modernleşmeyle birlikte beklenmediği durumlarda ne orta kuşakta ne de genç kuşakta, geleneksel kuşaktaki gibi sert tepkiler gösterilmemiştir.

Geleneksel ailelerde eve alınacak eşyalarda ya da verilecek kararlarda kadının görüşü alınmaz ve önemsenmezdi. Erkek ihtiyaç olarak gördüğü şeyi eşine sormadan alır, kararları da eşine sormadan kendisi verirdi. Karaman'dan Nazlı Hanım; “Başlarda adam bana danışmazdı sonradan danışmaya başladı ama kucağымda altı tane çocuk vardı zaten ben de ne istersen onu yap derdim adama.” demiştir. Burada kadının

çocuk sahibi olmasıyla söz hakkı elde ettiği görülmektedir. Bu durum çocuğun cinsiyetine göre de değişebilmektedir. Erkek çocuğu olan kadının daha çabuk söz sahibi olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca kadınların da erkeği tek otorite kabul ettikleri ve istediğini yapsın düşüncesinde oldukları gözlemlenmektedir.

Ancak geçiş dönemiyle birlikte eşler beraber karar vermeye başlamıştır. Geleneksel kuşaktaki kadınların söz hakkı yokken orta kuşakta öncelik benim kararım diyen kadınlar da olmuştur. Bu da erkeğin otoritesinin etkilendiğini ve kadının rolünün güçlendiğini, rollerin değiştiğini göstermektedir. Karaman'dan orta kuşak Ufuk Bey; "Ortak karar verilir ama son karar merci benimdir." şeklinde cevap vermiştir. Burada değişime uymakla birlikte yine otoritesini bırakmak istemeyen bir erkek modeli ortaya çıkmaktadır. Orta kuşak erkeklerin çoğunlukla davranışlarının bu şekilde olduğu gözlemlenmiştir. Modern kuşaktan Hacer Hanım; "Mutfak eşyalarını ben kendim alıyorum hatta eşime sorulmaz da diyebilirim." demiştir. Cevaplardan da görüldüğü gibi zaman içerisinde erkek otoritesinin aşındığı ve geçiş dönemi olan orta kuşakta hala bu otorite korunmaya çalışılsa da modern kuşakta kadının otoritesinin daha ağır bastığı görülebilmektedir.

Otoritenin bir diğer göstergelerinden olan çocuklara ceza verme konusunda ise geleneksel dönemde çocuklara cezayı kim görürse o verir. Cezadan kastedilen genellikle dayak atmak şeklindedir. Orta kuşakta ise ceza, yasak koymak olarak şekil değiştirmiştir. Karaman'dan orta kuşak Davut Bey; "Ceza olarak biz çocuklarımızın bilgisayarını kaldırdık, tabi bunu yine eşimle ortak fikir edinerek yaptık." demiştir. Sadece babanın ceza verdiği bir şekilden, anne-babanın ortak karar verdiği bir şekle dönüşmüştür.

Eşler arasında geleneksel dönemde bazı kadınlar eşlerinden dayak yediğini söylerken bazılarının da bu durumu söylemekten çekindikleri gözlemlenmiştir. Karaman'dan geleneksel kuşak Ayşe Hanım; "Aile içerisinde ceza yöntemi uygulanır mıydı?" sorusuna; "Dayağını yemedim ama bağırırdı. Belki çok öfkelenirse bilmiyorum." şeklinde çekinerek cevap vermiştir. Karaman'dan geleneksel kuşak Şerife Hanım aynı soruya; "Cezayı ben yerdim çocuklar duymazdı. Bir şey yapılmadığında yerdim." cevabını vermiştir. Görüldüğü gibi geleneksel dönem erkek otorite baskındır. Eşler arası ceza yönteminde de baskın rolünü uygulamakta, eşini cezalandırabilmektedir. Kadın ise erkeğin ceza yöntemine sessiz kalmaktadır.

Geçiş dönemi olan orta kuşakta kadınlar ve erkekler ceza yöntemi uygulanmadığını söylemişlerdir fakat orta kuşak kadınların, bu soru sorulduğunda yüz ifadelerinin değiştiği gözlemlenmiştir. Ceza yöntemi ile geleneksel kuşak ceza yöntemini anladıkları açıktır. Ancak modern dönem eşler arası ceza yöntemi uygulanmamakta, şiddetten bahsedilmemekte, ceza olarak eşlerden bazıları birbirlerine tavır yaptıklarını söylemişlerdir.

Görüldüğü gibi modernleşmeyle birlikte ailedeki roller değişmiş, baba(erkek) otoritesi zayıflarken anne(kadın) otoritesi güçlenmiştir. Sesi çıkmayan, konuşma hakkı olmayan kadın, artık aile içerisinde söz söyleme hakkı elde etmiştir. Bu da rollerin değişmesine sebep olmuştur. Öncesinde tüm kararlar babadan çıkarken artık çoğunlukla ortaklaşa kararlar verilmeye başlanmış hatta bazı ailelerde kadının öncelikli söz sahibi olduğu gözlemlenmiştir.

1.2. Eğitimdeki Rol Değişimleri

Görüşmecilerin eğitim konusundaki davranışları bizim genel çerçevemize uygun cereyan etmektedir. Eski kuşağın eğitim alamadığı, orta kuşağın ise eğitim alanında kısıtlamalarla karşılaştığı, modern kuşağın ise eğitimde sınır tanımadan, eğitimin her dalında yer almaya çalıştığı görülmektedir. Burada yine üç kuşaktan bazı görüşler ve değişim süreci aktarılmaya çalışılacaktır.

Geleneksel ailede okulda eğitime fazla önem verilmediği görülmektedir. Çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan bu kişiler sadece kendi işleri ile meşgul olmuşlardır. Çocuklarını sadece ilkokula gönderen aileler sürekli çalıştıkları için çocukların derslerine vakit ayıramadıklarını ve onlarla ilgilenemediklerini söylemişlerdir. Çünkü işgücüne ihtiyaç vardır ve çocuk demek işgücü demektir. Çocuklar ilkokul bittikten sonra işlerden sorumlu olmaya başlarlar.

Karaman'dan Ali Bey "Çocuklar okula gittiklerinde dersleriyle ilgilenir miydiniz?" sorusuna; "Kendimiz çalışıyorduk vaktimiz olmuyordu." cevabını vermiştir.

Karaman'dan Mehtap Hanım aynı soruyu; "İlgilenmezdik. Çocuk kendi hazırlanır, gider gelirdi. Biz yazıda¹ olurduk zaten evde olmazdık. Ekin sulanırdı, pancara giderdik." şeklinde yanıtlamıştır. Görüldüğü gibi kendi işleriyle meşgul olan aileler çocuğun eğitimiyle özel olarak ilgilenmemiştir. Çocukla ilgilenmek diye bir şey çoğunlukla yoktur. Çocuğun eğitimi ailede görerek olur. Pancarı sulamaydı, ekini kaldırmayı öğrenmesi eğitimidir.

Karaman'dan Mehtap Hanım "İlkokuldan sonra okula devam etmek istediniz mi?" sorusuna; "O zamanlarda adet değildi. Gitmek istemedik. Ben de kızlarımı okutmadım. Pancar çapalayacak, çocuk bakacak diye okutmadık. Çocuk okula gitmiş, okumuş hiç kıymeti yoktu." demiştir. Burada da görüldüğü gibi çocuğun eğitimi iş gücü öğrenmektir. Hatta kız çocukları kardeşine bakmakla sorumluydu. Erken evlendikleri için çocuk bakımını öğreniyorlardı.

Ayrıca çocuğun ilk eğitmeni olan annelerin, kadınların, okula gönderilmedikleri ve okuma yazma bilmedikleri için çocuklarına yardımcı olamadıkları da görülmüştür. Bursa'dan Meral Hanım "Çocuklar okula gittiklerinde dersleriyle ilgilenir miydiniz?" sorusuna; "Ben zaten okuma yazma bilmiyorum kardeşlerime bakacağım diye okumadım, o yüzden destek olamadım." derken; yine Bursa'dan Ahmet Bey "Kız çocuklarınıza veya eşinize eğitim konusunda yardımcı oldunuz mu?" sorusuna; "Eskiden okumak diye bir şey yoktu kızlar için." şeklinde cevap vermiştir.

Erkekler ise eğitimden ziyade kendilerine sanat edinmişlerdir. Bazı aileler erkek çocuğuna eğitim için destek olurken kız çocuğunun eğitim almasına yaklaşmamıştır. Karaman'dan Mehtap Hanım o zamanlar kızlar için okumak olmadığını ama abisinin sınavlara gönderildiğini kazanamayınca da sanata verildiğini kendilerinin yani kızların okutulmak istenmediğini söylerken okusaydı iyi olurdu şeklinde üzüntüsünü de dile getirmekte ve bu durum erkeklerin kızlardan öncelikli olduğuna işaret etmektedir.

Geçiş dönemi olan orta kuşakta ise anneler özellikle ilkokulda çocuklarının eğitimiyle ilgilenmişler, ilkokul sonrası dönemlerde ise çoğunlukla bilmediği için ilgilenemedim şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Orta kuşak anneler, babalara göre çocukların eğitimiyle daha fazla ilgilenmişlerdir. Orta kuşak çoğunlukla ilkokul mezunlarından oluşmaktadır. Geleneksel kuşağın kız kısmı okumaz anlayışı bu kuşakta da görülmüştür.

Geleneksel kuşakta hiç eğitim almayanlar varken orta kuşak çoğunlukla ilkokul eğitimini almış kişilerden oluşmaktadır. Çoğunlukla ilkokul mezunu olan Karaman'daki orta kuşak babalar çalıştıkları için çocukların dersleriyle ilgilenemediklerini söylerken aslında çalışmanın engel olmadığı bunun bahane olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu konuda geleneksel kuşak erkeği ile orta kuşak erkeği arasında bir değişim olmadığı rollerini devam ettirdikleri görülebilmektedir.

Karaman'dan Yusuf Bey "Çocuklarınızı okula gittiklerinde dersleriyle ilgilenir miydiniz?" sorusuna; "İlgilenmedik, yalan söylemeyelim. Çünkü çalışıyorduk ama istesek ilgilenebilirdik aslında." şeklinde orta kuşak olmasına rağmen geleneksel tavırla cevaplamıştır. Aslında ilgilenebileceklerinin farkındadırlar ama kadının rolü çocukla ilgilenmek olarak görüldüğünden, erkek geleneksel kalarak bu rolü üstlenmek istememiş denilebilir.

İlgilenmeyip geleneksel rolünü bırakmamakla beraber, modern kuşağa yakın cevap verenler de bulunmaktadır. Bursa'dan Hasan Bey ise "Çocuklar okula gittiklerinde dersleriyle ilgilenir miydiniz?" sorusuna; "Evet ilgilenirdim, çalışmak ilgilenmeye engel değil." şeklinde yanıt vermiştir. Burada da hem yaşanan bölge hem eğitim durumunun farklı olmasının insanların düşünce ve davranışlarına yansımaları ve verilen cevapların farklılığına etkisi görülmektedir.

Geçiş döneminde geleneksel döneme göre eğitim durumları daha dağınık seyretmiş ve buradaki kadının eğitim alması konusunda ilkokul mezunu erkeklerle, üniversite mezunu erkeklerin cevapları da farklılık göstermiştir.

¹ Karamandaki halk dilinde yazıda olmak tarlada olmak anlamında kullanılmaktadır.

Bursa'dan ilkököl mezunu olan Volkan Bey "Kızınıza veya eşinize eğitim konusunda yardımcı oluyor musunuz?" sorusuna; "Kızımın eğitimini elbette destekliyorum. Ancak eşimin eğitim konusunda benden üstün olmasını istemem benden akıllı olmasını." demiştir. Orta kuşaktan bazı erkeklerin hanımlarının eğitim almalarını, onların kendilerinden üstün olacakları; otoritelerinin sarsılacağı korkusuyla istemedikleri görülmektedir. Rol değişiminin olmasından dolayı bunu istemediklerine de örnektir. Çünkü kadının özgür tavırlar sergilemesi, erkeğin geleneksel rolüyle çelişmektedir.

Karaman'dan üniversite mezunu olan Ufuk Bey "Eşinize eğitim konusunda yardımcı olur musunuz?" sorusuna; "Evet, her zaman yardımcı oluyorum, destekliyorum. Hatta eşime istersen okuyabilirsin diye de söylemişimdir." şeklinde cevap vermiştir. Yine az önce gördüğümüz gibi eğitim seviyelerine göre cevaplar farklılık gösteriyor. Ancak burada şunu da belirtmek isteriz ki her kuşaktan ve her eğitim seviyesinden kadınlar eğitim alınması gerektiğini söylerken çoğunlukla erkeklerin eğitim seviyelerine göre cevapları değişmektedir.

Genç kuşağın ise eğitimde herhangi bir sınır tanımadan, eğitimin her dalında yer aldığını ve ciddi anlamda modern eğitime doğru yöneldikleri ve uzmanlaşmayı önemsedikleri görülmektedir.

Modern kuşaktan bireyler "Çocuğunuz okula gittiğinde dersleriyle ilgilenir misiniz?" sorusuna; "Tabi ki ilgilenirim." şeklinde kesin cevaplar vermişlerdir ve çocuklarının eğitimine önem verdikleri cevaplarından da yapılan gözlemlerden de anlaşılmaktadır. Modern kuşak çoğunlukla çalışan ebeveynlerden oluşmasına rağmen diğer iki kuşakta olduğu gibi çalışmayı, çocuklarla ilgilenmeye engel olarak sunmamışlardır. Aksine çocuklarıyla daha fazla ilgili oldukları ve daha fazla vakit ayırmaya çalıştıkları söylenebilir. Özellikle modern annelerin, bu konuda daha ilgili oldukları gözlemlenmiştir.

Artık genç kuşakta kadının eğitim almaması gibi bir durum nadir görülmekte ve kadının eğitimsiz olması yadırganmaktadır. Çünkü modern kuşak çoğunlukla eğitim almış kadınlardan oluşmaktadır. Bu sadece görüşmecilerden elde edilen bir sonuç değil, Bursa'da yapılan gözlemlere de dayanmaktadır. Bursa'da eğitimini alıp, çalışmayan modern kuşak neredeyse yoktu. Ancak Karaman kırsal kesim olmasından dolayı modern kuşakta olup eğitimini aldığı halde çalışmayı tercih etmeyen kadınlar olduğu da gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle geleneksel ailelerden gelenler ve eşinin maddi imkânı iyi olanlar da görülmektedir. Karaman'dan Filiz Hanım "Şu an çalışmak ister miydin?" sorusuna; "Şu an istemem çünkü istediğim ihtiyaçları karşılayabiliyorum." şeklinde cevap vermiştir. Eşinin kendisine destek olmasını yeterli görmekte ve ev işleriyle çalışma hayatının zor olabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla her kuşakta olduğu gibi modern kuşakta da farklı düşünceler olabilmektedir.

Ailedeki rollerin değişiminde, eğitim seviyesi düşük olan kişilerde roller değişiminin çok yavaş olduğu ancak kadın ve erkeğin yüksek tahsilli olması durumunda rollerdeki değişimin daha hızlı olduğu görülmektedir. Geleneksel kuşakta eğitim anlayışı; okula gitmek değil, iş gücü öğrenmek şeklindeyken zaman içerisinde bu anlayıştan, okulda eğitim almanın önemine geçilmiştir. Kadının eğitimdeki rolü hızla gelişmiştir. Sadece ev işleriyle ilgilenen kadın, modernleşmeyle birlikte aktif olarak eğitimin her alanında görülmüştür. Orta kuşak erkekler, ilk dönemlerde eşinin eğitim almasını istemezken, bu konuda sert tavırlarda bulunurken zamanla eğitim alabileceği anlayışına doğru geçmiş ve kız çocuklarının eğitimine de destek olmaya başlamışlar.

1.3. Çalışma Hayatı ve Sosyal Görünürlükteki Rol Değişimleri

Sanayi devrimi ile birlikte kırsal kesimdeki insanlar kente göç etmeye başlamış ve dolayısıyla insanlardaki çalışma algısı değişmiştir. Buna bağlı olarak kadın ve erkeğin çalışma hayatı ve sosyal görünürlükteki rolleri de etkilenmiştir. Kadın, değişimleri olumlu bir şekilde karşılarken, kadınların hızlı bir şekilde çalışma hayatına katılmasından ve sosyal görünürlüğünün artmasından dolayı otoritesine zarar geldiğini düşünen erkek zaman zaman bocalamıştır. Bu konuda da görüşmecilerin cevaplarında; eğitim durumu, yaşanan sosyal kesim, yaşadıkları dönemlerin etkisiyle aralarında önemli farklılıklar gözlemlenmektedir.

Geleneksel kuşak için çalışmak, kendi işini yapmak yani kendi mallarıyla meşgul olmaktır. Kendi tarlaları ve hayvanları ile ilgilenmektir. Başkası adına çalışmak ve başkasının işini yapmak başkaları için üretimde bulunmak yoğun olarak modern zamanlarda ortaya çıkmıştır. Eğitimdeki rol değişimlerinde de bahsedildiği üzere aile, aile üyelerinin maişetini sağlamak yani aile ekonomisini düzenlemek görevini üzerinde taşır. Bu aile düzeninde, aile dışında ekonomik kurumlar ve eğitim kurumu yoktur. İnsanlar okulda eğitim almazlar. Eğitim, hayatta kalmanın bilgisiyle ilgilidir. Yani yağmurun ne zaman yağacağını, keçinin ne zaman doğuracağını bilmek bir eğitimidir. Bunların eğitimi ailede verilmektedir. Geleneksel kuşaktaki kadınların çalışmaya bakışı; kendi evinde ev işleriyle uğraşmak, pancara gitmek, çapa yapmak şeklindedir.

Bursa'dan geleneksel kuşak Meral Hanım; "Gençken çalışmak istediniz mi?" sorusuna; "Zaten biz köyde tezek topluyorduk. Köy işleriyle uğraşıyorduk." şeklinde cevap vermiştir.

Karaman'dan geleneksel kuşak Nazlı Hanım; "Başkasının işinde değil, kendi işimizde çalışırdık. Ekin ekerdik, harman dererdik, çocuklara ekmek ederdik. Köyde kadın başka yerde çalışmazdı. Kendi işimizi ancak yapardık." demiştir.

Karaman'dan geleneksel kuşak Ayşe Hanım; "O zamanlar iş yoktu, kendi işimizde çalışırdık. Kış bitti mi herkes çalışmaya çıkardı. Bir ay, iki ay ekin eker, sap çekerdik. Bir de koyun, kuzu vardı. Ekinlerin arasından ot yolar gelirdik. Onlara bakardık. On beş, otuz kadar mal vardı onlarla vakit geçirirdik." şeklinde benzer cevaplar vermişlerdir.

Onlar için çalışmak ev, bağ, bahçe işleriyle uğraşmaktır. Zaten bu işleri yaparken zamanın akıp gittiği, kendilerine bile vakit ayıramadıklarını söylemektedirler. Geleneksel kuşakta kadının eğitim alması, kendisine ait bir mesleğinin olması gibi durumlar söz konusu değildir. Zaten kadınlar evlendikten sonra ev işlerini yaparken, ev işlerinden geriye kalan zamanda da eşleriyle birlikte bağ, bahçe işlerine yardım ediyorlardı.

Geleneksel kuşaktaki kadınların sosyal görünürlüklerinin de olmadığı gözlemlenmiştir. Alışveriş hep erkeklerce yapılmış, kadınların tek başına alışveriş yapması veya dışarı çıkması uygun görülmemiş ve erkekler tarafından buna izin verilmemiştir. İzin alamayan kadın, evinden çıkmamış dolayısıyla dış dünyayla çok fazla ilişki kurmamıştır. Karaman'dan geleneksel kuşak Nazlı Hanım; "Ben babamlara gideceğim derdim. Git derse gidersen, izin vermez gitme derse gitmezsin." demiştir. Bu dönemde çoğunlukla izin isteme alışkanlığı vardır. Ancak izin alan kişi, kadındır. Erkekler izin almaz, gideceği yere söylemeden gider. Kadınların bazı konularda da kendilerini yetersiz gördükleri görülmüştür. Geleneksel kuşak Ayşe Hanım ve Mehtap Hanım'ın; "Tek başıma çıksam zaten kaybolurum." şeklindeki cevapları bunu desteklemektedir.

Karaman'dan geleneksel kuşak Mehtap Hanım; "Senede bir harman kalkınca merkeze gelirdik. Beş tane örtü, beş tane etek, beş tane de bluz alırdık. Olan olana giyerdi, çocuklar şehre gelmezdi. Ben kendim nasıl giderim." demiştir. Kadınların tek başına alışveriş yapması söz konusu olmadığı gibi çocuklar için de benzer bir durum vardır. Yani çocuk günümüzdeki gibi mağazaya gidip kendi seçtiği kıyafeti değil, eğer alınırsa ailesinin aldığı kıyafeti giymek zorundaydı. Aynı şekilde geleneksel dönemde, kadınlar mutfak için alışverişe gidileceğinde de erkeğin gittiğini, kendisinin çok bilmediğini, erkek neyi getirirse onu pişirip yediklerini söylemişlerdir. Yine bu konularda da kadınlar kısıtlı görülmektedir. Kadınların bu kısıtlı hali o günler için normal görülmüştür. Çünkü o dönemin yaygın düşüncesi bu şekildedir.

Geleneksel dönemde sadece ailesiyle ilişki içerisinde olan kadının sosyal çevresini de kendi akrabaları oluşturmaktadır. Ancak erkeklerin sosyal hayatta aktif oldukları, alışverişleri erkeklerin yapmasından anlaşılacağı gibi o zamanlarda günümüzdeki kafe benzeri kahvehanelerde vakit geçirdikleri ve kendilerine arkadaşlık ortamı oluşturdukları söylenebilir. Kadın ise sadece akrabalarından oluşan bir çevreye sahiptir.

Geçiş dönemi olan orta kuşakta ise köyde değil şehirde yaşamaya başladıkları, dolayısıyla kadınların artık köy işleriyle meşgul olmadıkları, çoğunlukla başka işlerde çalışmaya başladıkları, sosyal görünürlükleri artmaya başladığı gözlemlenmektedir. Erkeklerin ise ilk başlarda kadınların çalışmasından rahatsız oldukları, geleneksel döneme de bağlı olarak; kadın çalışmaz, sadece evi ile ilgilenir, kadının çalışması ayıp olarak algılanır, erkeği küçük düşürücüdür şeklinde anlayışlar varken, ilerleyen zamanla

erkeklerin de olumlu bakmaya başladıkları, bunun ayıp bir davranış olmadığı anlayışında oldukları gözlemlenmiştir. Karaman'dan Havva Hanım; "Eltim hep anlatır, köydeki dayımız, aman fabrikaya giderler diye ayıplardı diye." demiştir. Havva hanımın eşi Yusuf Bey ise benzer şekilde eşinin çalışmasına önceleri izin vermediğini, o zamanlarda ayıp olduğunu ancak şu an şartların yani rollerin eşit olduğunu söylemiştir. Burada kendisinin de modernleşmenin farkında olup, uyum sağladığı görülmektedir.

Bazı orta kuşak erkekler ise kendisine uygun bir iş olursa veya maddi ihtiyaç olursa izin veririm ama her yerde çalışmasına izin vermem şeklinde yanıtlar vermiştir. Aslında bu yanıtlardan erkeklerin, kadınların çalışma hayatında olmasını tam olarak kabullenemedikleri, hala geleneksel anlayışla ev işleriyle ilgilenmesinin daha uygun olduğu anlayışında oldukları ancak modernleşmeye de ayak uydurmaya çalıştıkları görülebiliyor.

Karaman'dan orta kuşak Yusuf Bey; "O zamanlar kadının çalışması bize göre ters bir durumdu. Ama şimdi kadın ve erkek eşittir diyorlar ya kadın da elini taşın altına koysun." şeklinde cevap vermiştir. Yine burada da modernleşmeyle otoritesi etkilenen erkeğin, modernleşmeye karşı koyamadığı, durumu olumlu karşılamak yerine çatışmaya çevirdiği görülmektedir. Erkeklerin bu tarz yaklaşımlarının aile içerisinde çatışmalara sebep olduğu gözlemlenmiştir.

Genç kuşak kadınlar ise modernleşmeyle birlikte eğitim hayatında kendisini geliştiren, sosyal görünürlükleri artan kadınlardan oluşmaktadır. Hatta bazı kadınların eşlerinden yüksek tahsilde oldukları görülmektedir. Bu durum, modern dönemde kadınların eğitimin her alanında hızlı bir şekilde ilerlediklerini, sosyal hayatta oldukça aktif olduklarını göstermektedir. Erkeklerin ise bu durumu kabullendikleri ancak geleneklerinden kopmak istemeyen bazı erkeklerin ise kadınların sosyal görünürlüklerinden rahatsız oldukları görülmektedir.

Bursa'dan modern kuşak Çiğdem Hanım "Siz çalışırken, çalışmıyor olsaydınız hayatınız nasıl olurdu? Bu durum sizi nasıl etkilerdi?" sorusuna; "Çalışmıyor olsam, kötü olurdu sıkılırdım, psikolojik olarak yıpranırdım ve maddi olarak sıkıntılı olurum." derken, eşi Burak Bey "Eşiniz çalışmıyor olsaydı bu durum sizi nasıl etkilerdi?" sorusuna; "Bence olumsuz etkilemezdi, aile olarak daha iyi olurduk. Kapitalist düzen bizim geleneklerimizi bozdu. Şu an eşlerin çalışması maddi olarak daha iyi bir yaşam sunuyor olabilir fakat çalışıyor olması aile içindeki düzeni bozuyor. Yani maddi yönden bazı şeyleri alamazsın sadece. Kadın çalışma hayatına girince ister istemez dağılıyor ve aile düzeni bozuluyor. Maddi özgürlük çok kolay ayrılığı getiriyor." cevabını vermiştir. Bu da bazı erkeklerin kadınların çalışmasının otoritelerine olan etkisinden, modernleşen dünyada aktif olarak hem eğitim hem sosyal hayatta kadınların çalışmasından rahatsızlıklarını göstermektedir. Modern kuşak olsa da burada hem eğitim seviyesi farkı olduğu gibi hem de erkeğin geleneksel bir aileden gelip, o ailenin geleneklerini hala sürdürme isteği olduğu da yapılan gözlemlerle söylenebilir. Kadın ise özgürlüğünü ve kariyer sahibi olma durumunu memnuniyetle karşılamaktadır.

Karaman'dan modern kuşak Ramazan Bey "Eşinizin ekonomik bir güce sahip olması aile hayatınızı etkiliyor mu?" sorusuna; "Olumlu yönde etkiliyor. Eve destek oluyor." cevabını verirken bu durumdan memnun olduğu görülmüş ancak eşi kadrolu olarak çalışırken kendisinin lise terk ve esnaf olarak çalışmasının kendisinde rahatsızlık meydana getirdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca okumadığı için çok pişman olduğunu da söylemektedir. Bu pişmanlık, eşinin eğitim yönünden kendisinden üstün olması dolayısıyla sosyal çevresinin farklılığı ve otoritesinin zayıf olması gibi durumların etkili olduğu görülmektedir.

Görüşmelerde de görüldüğü gibi modernleşmenin etkisiyle kadın çalışma hayatına girmiş ve sosyal görünürlüğü artmıştır. Bu süreçte hızlı bir şekilde rol değişimine geçen kadın, kendisini geliştirmiş ve neredeyse her alanda görülmeye başlamıştır. Ancak kadın için olumlu yönde gelişen bu süreci erkeklerin kolay kabul edemedikleri, zaman içerisinde kabul etseler bile bu durumdan memnun olmayan erkeklerin olduğu gözlemlenmiştir. Erkek rolünün de çalışma hayatı değiştiği gibi sosyal görünürlükleri de değişmiştir. Eskiden kahvehanelerde arkadaşlarıyla görüşüp vakit geçiren erkek, zamanla eve bağlı hale gelmiştir. Bunda elbette çalışma hayatının yoğun olmasının da etkisi vardır. Kadın işi ve erkek işi ortadan kalkmaya başlamış dolayısıyla kadının geleneksel ev kadını rolüne uygun davranışı da ortadan kalkmaya başlamıştır. Artık erkeğin de evde bazı sorumlulukları vardır. Baba artık çocuk bakım konusunda birebir çocuğuyla iletişim içerisinde. Dolayısıyla işinden kalan zamanın çoğu ailesiyle geçmektedir. Erkekten

izin almadan dışarı çıkamayan bir kadın rolü varken, şimdi sadece haber veren hatta modern kuşakta artık haber vermeyen kadınların da olduğu görülmektedir.

1.4. Bebek Bakımı ve Ev İşlerindeki Rol Değişimleri

Birçok anne, bebek doğduktan sonra tüm bakımı üstlenir. Ancak bu süreç kolay değildir. Bu konuda babanın da babalık görevi gereği destek olması, bu zorlu süreç için daha iyi olabilir. Modernleşmeyle birlikte kadın ve erkek rollerinde bu süreçte değişimler gerçekleşmiştir. Geleneksel ailede tamamen kadının işi olarak görülen bebek bakımı ve ev işleri zamanla bazı ailelerde eşler arası görev dağılımı şeklinde, babanın da anneye yardımcı olmasıyla yapılmaya başlanmıştır. Artık çoğunlukla kadın işi veya erkek işi ayrımına gidilmiyor, eşler ortaklaşa yapmaya çalışıyor denilebilir.

Geleneksel kuşakta, çocuk sayısı fazlaydı, aileler kalabalıktı. Dolayısıyla çocuklara özel olarak vakit ayıramıyordu. Karaman'dan Nazlı Hanım; "On iki doğum yaptım, üçü arada derede öldü" demiştir. Şartlar çok kolay değildi ve insanların doktora kolay ulaşım imkânları olmuyordu. Yine Nazlı Hanım; "Çocuk soğuk alırdı. Katran dökerdim. Doktor zaten yoktu." demiştir.

Geleneksel dönem erkeklerin, bebek bakımı ve ev işleriyle ilgilenmedikleri, kadın işi olarak yaklaştıkları görülmektedir. Bu işlerin yapılmasına ise kılıbıklik olarak bakılmıştır. Ayrıca baba otorite olduğundan, babalarının yanında çocuklarını sevmekten çekindikleri, bunun yanlış algılandığı görülmektedir. Karaman'dan Nazlı Hanım; "Babanın yanında yavrum, kuzum yoktu. O zaman babanın yanında sevmeye de yoktu, emzirme de yoktu." şeklindeki anlatımından anlaşılacağı üzere, babanın yanında çocuk sevmemek, baba otoriteye saygının bir göstergesi olarak anlaşılmaktadır.

Karaman'dan Mehtap Hanım "Geceleri bebek ağladığında eşiniz ilgilenir miydi?" sorusunu; "İlgilenmezdi, eskiden herifler çocuğu kucağına bile almazdı kılıbık olur diye. Eskiden öyleydi. Ama uzaktan severdi. Çocuklar özel bir ilgi görmedi." şeklinde yanıtlamıştır. Hatta gece bebek ağlayınca erkeğin sinirlenip kadını azarladıklarını söyleyenler olmuştur. Karaman'dan Nazlı Hanım aynı soruya; "Yardım etmezdi, ağılatma çocuğunu uyuyayım diye kızardı. Çünkü akşama kadar çalışırdı, akşam da yorgun olurdu. Çocukta bazen soğuk alırdı. Doktor yoktu, doktora hiç götürmedim ben. Katran dökerdim." cevabından da görüldüğü gibi kadınlar bu durumu kabullenmişler ve kendileri de erkek işiyle kadın işini ayırmışlardır.

Geleneksel kuşak kadınların, gerek bebek bakımında gerek ev işlerinde erkeklerin yardım etmediklerini kabullendiği ve erkekten bu konuda yardım talep etmediği görülmektedir. Bursa'dan Meral Hanım "Hasta olsanız eşiniz size yemek yapar mıydı?" sorusuna; "Ne yemek yapar ne yardım ederdi. Onun işi ayrı, benim işim ayrıydı." şeklinde cevap vermiştir. Burada da görüldüğü gibi kadın talepte bulunmamış ve erkek işi ile kadın işini ayırmıştır. Kadın çalışsa bile ev işlerini yapmak zorundadır. Geleneksel kuşaktan kadınlara "Eşiniz ev işlerine yardım eder miydi?" diye sorulduğunda "Yok kızım! Erkek yardım mı ederdi?" ya da "sen nörün kızım!" şeklinde tepkiler vermişlerdir. Geleneksel kuşak için ev işlerinden sorumlu kadındır. Erkeğin ev işleri yapması tuhaf karşılanmaktadır.

İnsanların yaşadıkları yerin, düşünce ve davranışlarına olan etkisini daha önce söylemiştik. Geçiş dönemi olan orta kuşak erkekler, köydeyken çocuklarla ilgilenmediklerini ancak merkeze göç ettiklerinde daha çok ilgilendiklerini ifade etmişlerdir. Köy hayatının kalabalık olmasından dolayı anne babaya söz düşmez ve aile büyükleri çocuklarla ilgilenirken, şehir yaşamına geçtikten sonra aileler küçülmeye başladığından dolayı çocuklarıyla daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Karaman'dan Yakup Bey; "İlk çocuğumuzda bize zaten söz düşmezdi. Dede, ebe, hala hepsi vardı. Köyden göç ettiğimizde ikinci çocuğumuzla kendimiz ilgilendik." şeklinde cevap vermiştir.

Diğer kuşaklarda olduğu gibi orta kuşakta da aralarında farklı cevaplar verenler olmuştur. Eğitim seviyesi yüksek olan erkeklerin, hem ev işlerinde hem bebek bakımında yardım ettikleri görülmektedir. Karaman'dan üniversite mezunu Davut Bey "Geceleri bebek ağladığında eşinize yardım eder miydiniz?" sorusuna; "Genelde ederim. Hatta benim küçük oğlum, gece kalktığında anne diye ağlamaz baba diye ağlar." demiştir. Yine Karaman'dan yüksek lisans mezunu Ufuk Bey "Annesi yardım istediği zaman yardım ederim." şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca Ufuk Bey "Ev işlerini ortaklaşa yapar mısınız?" sorusuna; "Ev

işlerini ortaklaşa yaparız. Genelde çarşı, pazar, tamirat işi bana ait oluyor. Yeri gelirse süpürge işi de yapabilirim. Ama genel olarak o tarz işler annenin sorumluluğunda.” yanıtını vermiştir.

Özellikle eşi çalışan orta kuşak erkekler ev işlerinde yardımcı olmaya çalışıyor. Ancak çalışmıyorsa veya herhangi bir sağlık sorunu olmadığı sürece yardım etmiyorlar. Orta kuşak kadınların ise bu konuda çok fazla beklenti içerisinde olmamakla birlikte geleneksel kuşaktaki kadınlar gibi kabullenmeyi tercih etmedikleri ve zaman zaman yardım istedikleri görülmektedir.

Bursa’dan orta kuşak Volkan Bey “Eşiniz hasta olsa ona yemek yapıp getirir misiniz?” sorusuna; “Hastayken elbette yaparım. Ev işlerinde de yardım ederim. Ama sağlıklıyken yapmam.” şeklinde cevap vermiştir.

Yapılan görüşmelerde orta kuşak erkeklerin otoritesini kaybetmediğini göstermek için olduğunu düşündüğümüz bazı davranışları olduğu ve bu konuda eşler arasında çatışma olduğu gözlemlenmiştir. Karaman’dan Esra Hanım “Geceleri bebek ağladığında eşiniz yardım eder miydi?” sorusuna; “Her zaman eşim ilgilenirdi.” dedi ve eşi Nihat Bey’in; “İlgilenirdim ama çok değil.” şeklinde kaçamak cevap verdiği görülmüştür. Bu cevaplardan da orta kuşağın modern ve geleneksel arasında bir davranış sergiledikleri gözlemlenmektedir.

Daha önce de söylenildiği gibi Karaman kırsal kesim olduğundan buradaki modern kuşağın bazı konularda Bursa’daki orta kuşak gibi olduğu neredeyse bir kuşak geriden gittiği hem yapılan görüşmelerden hem de gözlemlerden çıkartılmıştır. Burada erkeklerin, bebek bakımı konusunda fazla yardımcı olmadığı söylenmiştir. Karaman’dan modern kuşak Sinem Hanım “Geceleri bebek ağladığında eşiniz size yardım ediyor mu?” sorusuna; “Etmiyor, ruhu bile duymuyor.” derken, Bursa’dan orta kuşak Hasan Bey; “Duysam, evet ederdim.” cevabını vermiştir.

Karaman’dan modern kuşak Hacer Hanım; “Eşimin ailesi ataerkil olduğu için kendi ailesinin yanında bana yardım ettiğini göstermiyor. Hatta onların yanında çocuğu sevdiğini bile belli etmiyor. Ama kimse olmadığında bana yardımcı olur.” şeklinde cevap vermiştir. Ancak Bursa’dan modern kuşak Burak Bey’in büyüklerinin yanında çocuğuyla oynadığı, ilgili olduğu ve ailesinden çekinmediği görülmüştür. Yani artık geleneksel kuşaktaki gibi bu durumun saygısızlık olarak algılanmadığına işaret etmekle birlikte Karaman ve Bursa arasındaki farkı göstermektedir.

Modern kuşağın geleneksel kuşak gibi bebek bakımı, ev işleri konularını sadece kadının görevi olarak görmedikleri kendilerinin de destek olmaları gerektiği düşüncesinde oldukları, kadınların fikirlerine önem verdikleri, kadınların da fikirlerini rahatlıkla söyledikleri görülmüştür. “Bir konudaki görüşünüzü eşinize rahatlıkla söyler misiniz?” sorusuna çoğunlukla; “Evet, tabii söylerim.” şeklinde benzer cevaplar vermişlerdir. Geleneksel kuşakta ise kadın için fikrini söylemek gibi bir durum söz konusu değildir.

Görüldüğü gibi bebek bakımı ve ev işlerindeki rol değişimlerinde geleneksel dönem için baba rolü mesafelidir. Çocuğunu seven baba kılıbık olarak görüldüğü gibi ev işlerini sadece kadının işi olarak düşünmektedirler. Orta kuşakta ise çoğunlukla erkekler, geleneksel kuşağa bağlı davranışlar sergilemekle beraber hem yaşanan yer hem eğitim seviyesi hem modernleşmenin etkisiyle görüşlerinde değişiklikler olmuştur. Ancak kadın sessiz rolünden çıkmış artık fikirlerini, rahatsızlıklarını açık bir şekilde ifade edebilmektedir. Modern kuşakta ise hala geleneksel kalmaya çalışan erkekler olsa da erkeklerin çoğunlukla modernleşmeye uyum sağladıkları ve modern zamanın getirilerine uygun bir şekilde davrandıkları gözlemlenmektedir.

1.5. Eş Seçimi, Evle İlgili Kararlar ve Düşüncenin Aktarılmasındaki Rol Değişimleri

Evlilik; kadın ve erkeğin, hem sosyal ve kültürel hem de hukuki açıdan, içinde yaşadıkları toplumda var olan kurallara uygun şekilde; karşı cinsten iki kişinin birlikte yaşamak, hayatı paylaşmak, çocuk yapmak ve yetiştirmek gibi amaçlarla yaptıkları bir sözleşme ile karşılıklı sorumluluklar üstlenerek hayatlarını birleştirmeleri, aile kurup bir arada yaşamaya başladıkları yasal bir ilişki biçimidir (Yılmazçoban, 2008: 50). Evliliğe giden yolda öncelikle eş seçimi vardır. Eş, hayat arkadaşıdır (Akkaya, 2012: 147). Eş seçimi,

insan hayatındaki en önemli kararlardan biridir. Modernleşmeyle eş seçiminde karar veriş şekilleri değiştiği gibi önceliklerde de değişiklikler meydana gelmiştir.

Geleneksel kuşakta, ailelerinin uygun bulduğu kişilerle, herhangi bir öncelikleri olmadan, daha doğrusu tercih hakları olmadan ve bazılarının evlenecekleri kişiyi görmeden evlendikleri görülmektedir. Fakat zaman zaman erkeğin fikrinin alındığı, kızın fikrine çok değer verilmediği durumlar da söz konusudur.

Karaman'dan Nazlı Hanım; "Baban, annen kime verdi oraya ağlaya ağlaya giderdin. Sevine sevine gitmezdin. Şimdi adam sevine sevine gidiyor, ağlaya ağlaya geliyor." şeklinde hem kendi dönemlerinden bahsetmiş hem de günümüzdeki evlilik şekillerine eleştiride bulunmuştur. Nazlı Hanım; "Eskiden babanın evine geri gitmek yoktu, oraya geldiysen oradan ölüne giderdi." şeklinde konuşmasına devam etmiştir. Anlaşılacağı üzere kadınlar ailelerinin uygun gördüğü kişiyi kabul etmek, saygı duymak zorundaydı ve kadın rolü gereği ses çıkaramamaktaydı. Ancak geleneksel kadınların bu durumdan şikayetçi olmadıkları aksine bu durumun güzel olduğunu söyledikleri de görülmektedir. Yine Karaman'dan Nazlı Hanım; "Sevip alma yoktu, nişanlı görülmezdi. Adam sulamadan gelirmiş, ben de kapıya çıkmış bakıyorum ona doğru ama öyle de zevkli olurdu görmeyince, uzaktan bakınca." diye anlatmış ve "şimdi olduğu gibi elinden tutup getirmek mi iyi o zaman mı bilmiyorum ama en azından huyunu biliyorsun o zaman ne olduğunu da bilmiyorsun o da seni bilmiyordu. Birbirini kabul ediyordun." diye eklemiştir. Yani geleneksel dönemde evliliklerde kadın ve erkek mecburi hissediyor ve ailesine karşı gelemediği gibi ne olursa olsun evlendiği kişiyi kabullenmek durumunda kalıyordu.

Bursa'dan Meral Hanım; "Eş seçiminde aileniz mi etkiliydi? Sizin fikriniz alındı mı?" sorusuna; "Zaten komşuyduk. Aileler seçti, kaderde varmış oldu." şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca görüldüğü gibi yakın komşu ya da akrabalarla evlendirilme söz konusudur. Bunun sebebi olarak insanların tanımadıkları kişilerle aile bağı kurmayı tercih etmemeleri söylenebilir. Aynı soruya Kevser Hanım; "Büyükler seçti, biz zaten düğün falan görmedik." demiştir. Kızların fikri alınmazken zaman zaman erkeğin fikri sorulmaktadır. Karaman'dan Ali Bey; "Ben istedim, ailem gitti. Zaten birbirimizi biliyorduk. Bir tane aldım, iki tane kız verdim onlara ben. İki kız kardeşimi verdim." cevabını vermiştir. Burada ailelerin yabancıyla değil yine tanıdıkları insanlarla ilişki içerisinde oldukları görülmektedir.

Düşüncenin aktarılmasında ise kadınlar çekinirdi. Çünkü erkek otorite sert tavırlar sergileyerek kadının bir şeyler paylaşmasına müsaade etmezdi. Alacağı şeyleri eşine sormadan kendi istediği şekilde alır ve kararları erkek kendisi verirdi. Erkeğin bu tavrı karşısında kadın da düşüncelerini paylaşamıyordu. Karaman'dan Nazlı Hanım; "Düşüncelerinizi rahatlıkla söyleyebilir miydiniz?" sorusuna; "Zararlı lafı söyleyemezsin kafana geçirirdi. Ama zararsız olduğunda konuşulur onu da dinler, evet dersin." şeklinde yanıtlamıştır. Karaman'dan Gül Hanım; "Bizim heriflerimiz anlayışlı değildi, ters tepirdi. Eskiden ben hep kendi problemimi kendim halletmeye çalıştım." cevabını vermiştir. Karaman'dan Ayşe Hanım; "Bir konudaki görüşlerinizi eşinize rahatlıkla söyleyebilir miydiniz?" sorusuna; "Söyleyemedim, bağırarak diye korkardım." demiştir.

Orta kuşakta daha çok fikirlerin alınmaya başlandığı görülmektedir. Geleneksel kuşakta insanların öncelikleri söz konusu değilken, orta kuşakta insanlar eş seçiminde öncelik belirlemeye başlamışlardır. Orta kuşak için öncelik genellikle görüntü olmuştur. Bir kızın güzelliği, bir erkeğin yakışıklılığı seçim yaparken kriter haline gelmiştir. Ancak yine çoğunlukla ailelerin vesilesiyle ve görücü usulü şeklinde evlilikler yaygın görülmektedir. Ayrıca orta kuşakta kadınların fikirlerinin de alınmaya başladığı ifade edilebilir.

Bursa'dan Emel Hanım "Eş seçiminde aileniz mi etkiliydi? Sizin fikriniz alındı mı?" sorusuna; "Görücü usulü oldu ama benim fikrimi de sordular. Ben de görüntü olarak beğendiğim için onayladım." şeklinde cevap vermiştir.

Geleneksel kuşakta evlilik yaşları, orta kuşağa göre düşüktür. Geleneksel kuşakta on üç yaşında evlenenler varken, orta kuşak için böyle bir durum gözlemlenmemiş genellikle on sekiz yaşından sonra evlenmişlerdir. Geleneksel kuşaktan küçük yaşta evlenenlerin sıkıntı çektikleri görülmektedir. Karaman'dan Nazlı Hanım; "Kaynanam, kayınbabam vardı. Ben küçüktüm. Onlarla çekişir, dövüştürdük." şeklinde yaşadığı durumu anlatmıştır. Ayrıca bu durumdan şu an ailelerine şikayette buldukları da

görülmüştür. Yine Karaman'dan Nazlı Hanım; “Kızım gelip biz küçük gelin olduk sizin yüzünüzden, diye söylenir.” şeklinde kızının siteminden de bahsetmiştir.

Genç kuşakta artık görücü usulü pek fazla görülmemekte, insanlar evlenecekleri kişileri kendileri seçmektedir. Önceden tanışıp bir süre vakit geçirdikten sonra evliliğe adım atmaktadırlar. Kişiler eş seçiminde fiziksel görünüm, yaş, sosyal statü ve eğitim, din ve ırk, coğrafi yakınlık gibi faktörleri dikkate almaktadır (Akkaya, 2012: 155-159). Genç kuşakta, önceliğin kültür uyumu olduğunu söyleyenler olduğu gibi aşk evliliği yaptığını, kritere bakmadığını söyleyenler de vardır.

Bursa'dan Çiğdem Hanım “Eş seçiminde aileniz mi etkiliydi? Sizin fikriniz alındı mı?” sorusuna; “Benim tercihimdi, sonradan ailele tanıştırdım. Önceliğim kültür uyumuydu diyebilirim.” demiştir. Eşi Burak Bey; “Benim kendi tercihimdi, öncelik kafa yapısı ve kültür uyumu diyebilirim.” şeklinde cevap vermişlerdir. Buradan da anlaşılacağı gibi modern kuşakta eşler önce kendileri tanışıp, sonrasında ailelerini tanıştırmışlardır. Bu anlamda kuşaklar arasında belirgin bir ayırım ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Karaman'da ailele tanıştırma çok yaygın görülen bir durum değildir. Bu cevaplar Bursa ile Karaman arasındaki farkı görmek açısından örnek olmuştur. Çünkü Karaman modern kuşak Hacer Hanım; “Eşimle bir süre konuştum ama bunu aileme söylemedim. Görücü usulü olmuş gibi yaptık.” şeklinde cevap vermiştir.

Çocukların fikrine geleneksel kuşakta neredeyse hiç önem verilmemektedir. Hatta evlendirilirken bile kızların fikri alınmamıştır. Karamandan Nazlı Hanım “Çocukların fikri alınır mıydı?” sorusuna; “Çocuğun fikrini almazdık. Kafasına vururduk, bunu alacaksın derdik, o da seslenemezdi.” demiştir. Özellikle kız çocuklarının günlük işler için fikri alınmadığı gibi kendisiyle ilgili konularda bile fikri alınmamaktadır.

Burada çoğunluğun tavır ve tutumları aktarılmaya çalışıldı. Ancak diğer kuşaklarda da farklı cevaplar olduğu gibi geleneksel dönemde çocuklarının fikirlerini alan anneler olmuştur. Fakat yine de babalar için böyle bir durumdan bahsedilemeyebilir. Karaman'dan Şerife Hanım; “Ben çocuklarımın fikirlerini alırdım. Küçük kıza kıyafet alırdım beğenmezdi.” demiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi geleneksel dönemde çocukların kıyafetlerini anne ve babanın aldığı çocukların da itiraz etmediği, ne alınırsa onu kullandıkları söylenmiştir. Fakat bazı ailelerde özellikle az çocuklu olanlar da çocukların düşüncelerinin alındığı görülmektedir.

Karaman'dan Mehtap Hanım; “Çocuğun bir fikri olmuyordu ki, pişiyordu yeniyordu. Özgürlükleri yoktu ki yatıyor, kalkıyordu. Çocukların kendine ait odası bile yoktu. Herkes aynı yerde yatar kalkardı.” şeklinde bahsetmiştir. Günümüzde çocuğa verilen değer geleneksel kuşakta verilmediğini yine çocukların sadece maddi olarak var olduğu ancak özel olarak çocuğa vakit ayrılmadığı söylenebilir. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da kuşaklar arasında değişim olduğunu söylemek anlamlı olacaktır.

Orta kuşakta artık çocuğun fikrinin alınmaya başlandığı ve geleneksel kuşaktaki gibi yok sayılmadığı ve birey olarak görülmeye başlandığı tespit edilmiştir. Orta kuşakta çoğunluk; “zaman zaman alırız”, “her konuda değil bazı konularda alırız” gibi cevaplar vermiştir.

Modern kuşakta ise cevaplar; “elbette alırız.” şekline dönüşmüştür. Burada fikirlerinin alınma yaşı fark etmiyor. Oyun çağındaki çocuğun da artık fikrinin alındığı söylenebilir. Bursa'dan modern kuşak Burak Bey “Aile içi kararlarınızda çocuğun fikri alınır mı?” sorusuna; “Evet soruyoruz, şu an çocuk oyun çağında ama ilerde daha fazla fikir alınır.” şeklinde cevap vermiştir. Yine burada da Karaman'daki modern kuşağın Bursa'daki orta kuşak gibi cevaplar verdikleri tespit edilmektedir. Karaman'dan Hacer Hanım “Aile içi kararlarınızda çocuğun fikri alınır mı?” sorusuna; “Çocuğum şu an küçük ama ilerde fikrinin alınabileceği konular olursa alınır ama diğer konularda alacağımızı zannetmiyorum.” şeklinde orta kuşak gibi cevap vermiş, Bursa modern kuşağın çoğunlukla alınır şeklindeki görüşünde olmamıştır.

Eş seçiminden, evlenme şekline hatta eşlerin birbirlerinin ve çocuklarının fikirlerini alma konusunda geleneksel kuşaktan modern kuşağa kadar birçok değişiklik olmuştur. Sessiz kalan kadının artık fikir beyan etmeye başladığı, fikrinin önemsendiği, önceliğin kadının fikri olmaya başladığı durumlar söz konusudur. Kadının rolündeki bu değişim, erkeğin rolünü de doğrudan etkilemektedir. Eskiden erkeğin karşısında konuşamayan kadın, artık fikirlerini söylemeye başlamıştır. Fikrine başvurulmayan çocuklar da aile içerisinde söz sahibi olmaya başlamıştır.

Sonuç

Gelenekten moderne geçiş sürecinde en çok etkilenen kurum ailedir. Ailede modernliğe geçiş sürecinde birçok değişiklik olmuştur. Bu değişiklikler; eğitim, çalışma hayatı ve sosyal görünürlük, otoritedeki rol değişimi, bebek bakımı ve ev işleri gibi başlıklar altında tasnif edilmeye çalışıldı.

Araştırmada üç temel sonuca ulaşılmıştır.

İlk olarak; kuşaklar arasında rol değişimi belirgin bir şekilde görülmektedir. Yani geleneksel, orta ve genç kuşak ayrımında, üç kuşak arasında açık bir şekilde rol değişimi gözlemlenmektedir. Modernleşmeyle birlikte çalışma hayatına başlayan ve sosyal görünürlüğü artan kadın modern kuşakta artık çalışma hayatında daha aktif hale gelmiş ve kendisi için daha pozitif olan ve birtakım çıkarlar sağlayan bu rol değişimini olumlu bir şekilde karşılamıştır. Kadınların çalışma hayatına girmesi, iş gücüne katılımlarının artması, kadının sosyal görünürlüğü, evin düzeninin sağlanması gibi birçok alanı etkilemiş ve dolayısıyla rollerde değişimler meydana gelmiştir. Ev işleriyle ilgilenmeyen, bunu sadece kadının işi olarak gören geleneksel erkeğin, ev işlerine yardım etmeye başladığı ve zaman içerisinde ev düzenini sağlamak açısından, ev içerisinde görev dağılımlarının yapıldığı aile düzenleri oluşmuştur.

Geleneksel rolünde kadın, erkek otoritenin egemenliği altında, onun memnuniyetini öncelemede kendisini ikinci plana atmaktadır. Bu durum, kadına kendisini değersiz hissettirmektedir. Dolayısıyla kadının rolü; kendisine ait bir geliri olmadan, ev işleri ve çocuk bakımı, erkeğin rolü ise sadece çalışmak, evin maddi kaynağını karşılamak iken artık maddi özgürlüğü olan kadın rolüyle, eşler arasında görev dağılımları yapılmaya başlanmış ve erkekler de artık eşlerine ev ve bebek bakımı gibi konularda destek olmaya başlamışlardır. Evden dışarı çıkmayan alışverişi dahi kendisi yapmayan, çoğunlukla eşinden korktuğu için izin almaktan çekinen kadın, zaman içerisinde sadece haber vermeye başlamış hatta özellikle Bursa'daki modern ailelerde haber verilmediği durumlar olduğu görülmüştür. Yani geleneksel kadın/erkek rollerinden modern kadın/erkek rollerine geçilmiştir.

Geleneksel kuşağı veya modern kuşağı tamamen kendine ait parametreler üzerinden değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Çünkü bireylerin cevaplarında farklılıklar görülmektedir. Geleneksel kuşakta olduğu halde modern fikirlere sahip insanlar olduğu gibi modern kuşakta olmasına rağmen geleneksel fikirlere sahip insanlar vardır. Ancak çoğunluğa bakıldığında; geleneksel kuşakta geleneksel rollerin, modern kuşakta ise modern rollerin daha baskın olduğu görülmektedir. Bunun en iyi örneklerinden birisi izin konusudur. Geleneksel kuşakta kadın, izin almaya çekinirken, orta kuşakta haber vermeye başlamış, modern kuşakta ise artık izin almayıp, gittiği yerden “ben buraya geldim” diye bildirmektedir. Ancak Karaman modern kuşak kadınlardan, izin alanların olduğu gözlemlenmiştir. Burada genel durum yansıtılmaya çalışıldığı için kadının artık izin konusunda daha rahat olduğu görülmektedir. Kadın izin almaya çekinirken, zamanla buna gerek duymamaya başlamıştır. Bu da kadının rolünün değişimini gösteren önemli örneklerdendir.

Orta kuşakta ise hem geleneksel roller hem modern roller bir aradadır. Cevaplar geçiş dönemi cevaplarıdır. Çünkü orta kuşaktaki insanların bazı konularda geleneksel davranırken, bazı konularda modern davrandıkları görülmüştür. Çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği gibi tranzisyonel aile olarak tanımladığımız aileler, orta kuşakta varlığını hissettirmektedir. Orta kuşaktaki insanlar, gençlik yıllarında geleneksel tavır sergilerken şu an modern davranmaktadırlar. Evliliğin ilk yıllarında geleneksel rollere sahip olan kadın ve erkek zaman içerisinde modernleşmeye ayak uydurmuş ve özellikle kadın düşüncelerini ifade edebilir hale gelmiştir. Bu kuşak hem modern hem geleneksel rolleri birlikte yaşamaktadırlar. Orta kuşakta özellikle kadınların modern değişimlere daha açık olduğu, tutum ve davranışlarının modern kuşağa daha yakın olduğu görülürken, erkeklerin özellikle otoritelerinin etkilenmesine bağlı olarak geleneksele daha yakın olduğu ve modern davranışlara aslında çok sıcak bakmamakla beraber artık modernleşmeye uyum sağlamaya başladıkları gözlemlenmiştir.

Eğitim konusundaki değişim de kuşaklar arasındaki değişimin göstergelerindedir. Geleneksel kuşakta önem verilmeyen eğitim konusu, modernleşmeyle birlikte insan hayatı için önemli hale gelmiştir.

Geleneksel kuşakta özellikle kadının eğitim almasının hiçbir önemi yokken zaman içerisinde kadın eğitimin her alanında görülmeye başlamıştır.

Eş seçimi konusunda geleneksel dönemde erkeklerin çoğunlukla fikri alınırken neredeyse hiç fikri alınmayan kadın, geçiş dönemiyle fikri alınır hale gelmiş ve modernleşmeyle birlikte artık eş seçiminde kendisi karar vermeye başlamıştır. Bu durumun da kadın için bir ayrıcalık olduğu söylenebilir. Geleneksel rolünde kadın kendisini “ırgat gibi ve değersiz” görürken modernleşme kadına birey olma imkânı sunuyor, dolayısıyla bu değersiz hissetme psikolojisinden çıkıp varlıklarının farkına varmalarını, kendilerini değerli hissetmelerini sağlamaktadır.

İkinci olarak; Karaman ile Bursa arasında farklılıklar vardır. Bu farklılık ise Karaman’ın Bursa’yı bir kuşak geriden takip ediyor olmasıdır. Batıya yakın olan şehirlerin daha erken modernleştiği, kırsal şehirlerin ise daha geç modernleştiği görülmektedir. Karaman orta kuşak, geleneksel tavırlara yakınken Bursa’daki orta kuşaklar moderne daha yakındır. Ayrıca özellikle Bursa’daki kadınların Karaman’daki kadınlara göre moderne çok daha yakın olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda Karaman’daki kadınlar geleneksel kalırken, Bursa’daki kadınlar daha modern tavırlar sergilemektedirler. Bursa orta kuşak kadınlar dışarı çıkmak için eşinden izin almak yerine haber verirken, Karaman’da modern kuşaktan izin alanlar vardır.

Üçüncü olarak; aile içi rol paylaşımlarında ve geleneksel kalma durumunda kadınlar moderne yakınken, erkekler daha geleneksel tavırlar sergilemektedir. Çünkü modern dönem kadınların yararına olan birçok imkân sunmaktadır. Kadına çalışma imkânı, maddi özgürlük, düşüncelerini ifade edebilme rahatlığı gibi birçok seçenek sunan modernleşme kadın için büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Ayrıca kadın, gerek toplum içerisinde gerek aile içerisinde artık otorite sahibi, duygu ve düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilir hale gelmektedir. Bu durumlar erkek otoriteyi doğrudan etkilediğinden, erkek bocalamaya başlamaktadır. Çünkü erkek modernleşme sürecinden geçerken geleneksel tavırlarını bir kenara bırakmamaktadır. Dolayısıyla otoritesi etkilenen erkeğin, geleneksel tavırlar sergileyerek eski otoriteyi elde etmek istediği görülmektedir. Ancak hâkimiyet kuran modernleşmeye uyum sağlama gerekliliğinden dolayı erkek geleneksel tavırlarını bırakmaktadır.

Eş seçimi konusunda geleneksel dönemde erkeklerin çoğunlukla fikri alınırken neredeyse hiç fikri alınmayan kadın, geçiş dönemiyle fikri alınır hale gelmiş ve modernleşmeyle birlikte artık eş seçiminde kendisi karar vermeye başlamıştır. Bu durumun da kadın için bir ayrıcalık olduğu söylenebilir. Geleneksel rolünde kadın kendisini “ırgat gibi ve değersiz” görürken modernleşme kadına birey olma imkânı sunuyor, dolayısıyla bu değersiz hissetme psikolojisinden çıkıp varlıklarının farkına varmaları, kendilerini değerli hissetmeleri söz konusudur.

Kaynakça

- Akkaya, C. (2012). “Eş Seçimi ve Evlilik”, *Değişen Toplumda Değişen Aile; Sosyolojik Tartışmalar*, Nurşen Adak (Ed.). Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Altun, F. (2011). *Modernleşme Kuramı*, İstanbul, Küre Yayınları.
- Aydın, M. (2011). *Kurumlar Sosyolojisi: Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*, İstanbul, Açılım Kitap.
- Aydın, M. (2011). *Türkiye’de Aile; Ailenin Yapısal Özellikleri, İşlevleri ve Değişimi*, İstanbul, Sekam Yayınları.
- Aytaç, A. (2007), *Ailenin Serencamı-Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması-*, Ankara, Dipnot Yayınları.
- Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (8), 102-126.
- Bayzan, Ş. (2009). Türkiye ve Dünyada İnternet Yasaklarına, Sansüre ve Zararlı İçeriğe
- Canatan, K. (2018). *Muhafazakar Endişe: Aile*, İstanbul, Mana Yayınları.
- Çelik, C. (2010). Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din, Paradigmatik Anlam ve İşlev Farklılaşması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 8, 25-35.

- Dikeçligil, F. (2014). Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu, *Aile Sosyolojisi Yazıları*, İstanbul, Açılım Kitap.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Mustafa Aydın (Ed.). Ankara, Ankara Kültür Merkezi Yayınları.
- Dündar Zeybekoğlu, Ö. (2012). Değişen ve Değişmeyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri, *Değişen Toplumda Değişen Aile; Sosyolojik Tartışmalar*, Nurşen Adak (Ed.). Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Epik, M., Özal, Ç. & Altay, S. (2017). Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Rollerini, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17 (38), 35-58.
- Eyce, B. (2014). Tarihten Günümüze Türk Ailesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1 (4), 223-243.
- Günay, Ü. (1998). *Din sosyolojisi*, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Gürcan, A. (2012). “Asagem Araştırmaları Bağlamında Ailenin Gidişatı, Sorunları ve Önlemleri”, *Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu(Sorunlar-İmkanlar-Çözümler)*, İstanbul, Sekam Yayınları.
- Kabakçı Yurdakul, I., Dönmez, O., Yaman, F. & Odabaşı, H. (2013). Dijital Ebeveynlik ve Değişen Roller. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4), 883-896.
- Kara, B. & Doğan S. (2018). Türk Aile Yapısında Boşanma Nedenleri- Aksaray İli Örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 48-66.
- Karşı Yaptırım ve Uygulamalara Genel Bir Bakış, 11- 13 Şubat Akademik Bilişim Sempozyumu Bildiriler, (ss. 883-886), Şanlıurfa, Harran Üniversitesi, 10.04.2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/348158935_Turkiye_ve_Dunyada_Internet_Yasaklari_e_Sansur_Kavrami_ile_Zararli_Icerige_Karsi_Yaptirim_ve_Uygulamalara_Genel_Bir_Bakis adresinden erişildi.
- Kasapoğlu, A. (2012). *Aile Sosyolojisi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınevi.
- Özdemir, Ş., Torlak, Ö. & Vatandaş, C. (2013). *Aile Yaşam Döngüsü ve Tüketim*, Sekam, İstanbul.
- Özkiraz, A., Arslanel, M. & Şengül, T. (2016). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğrencilerinin Aile Kurumuna Bakışı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (2), 243-268.
- Tekin, M. (2012). “Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın”, *Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu(Sorunlar-İmkanlar-Çözümler)*, Sekam Yayınları, İstanbul.
- Torlak, Ö. (2012). Modernleşme Kurgusu Olarak Ailenin Türk Romanına Yansıması. Ankara, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 8 (31), 137-153.
- Türkdoğan, O. (2012). *Çağdaş Bilimsel Araştırma Metodolojisi ve Sorunları*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yılmazçoban, A. M. (2008a). Aile Kurumu ve Türk Ailesinde Bütünlükçü Yapı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 176, 153-168.
- Yılmazçoban, A. M. (2008b). *Flört ve Görücü Usulü Evliliklerde Psiko-Sosyal Özelliklerin Etkisi -Demirci Örneği-*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2022

Gönderim Tarihi: 15 Nisan 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atf Künyesi: Yiğit, N. & Sağlamtimur, N. (2022). Kitle İletişim Aracı Olarak Kibrit Kutusu: Sağlık Konulu Sosyal Mesaj İçeren Kutuların Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 43-61.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1104191>

KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK KİBRİT KUTUSU: SAĞLIK KONULU SOSYAL MESAJ İÇEREN KUTULARIN ANALİZİ

Nergiz YİĞİT*

Haluk SAĞLAMTİMUR**

Öz

Günümüzde kültürel belleğin somut kalıntılarından biri olarak kabul edilen kibrit ve kutusu, temel tüketim malı olması nedeniyle 2000'lerin başına dek Türkiye'de gündelik yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Teknik işlevi yanısıra, kutular üzerinde yer alan grafik öğeler aracılığıyla toplumu bilinçlendirmeyi ve farkındalık yaratmayı amaçlayan sosyal mesajların aktarılması için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, kibrit kutusunun kamu kurum/kuruluşları ve dernek/vakıf gibi kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları tarafından kullanılan bir kitle iletişim aracı olarak fonksiyonel önemini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında Haluk Sağlamtimur Kibrit Kutusu Koleksiyonunun bir kısmını oluşturan sosyal mesaj içerikli örnekler temalarına göre 21 ana başlık altında sınıflandırılmış ve sağlık konulu sosyal mesaj içeren 9 ana başlıkta yer alan 116 örnek içerik analizi ile incelenmiştir. İmal tarihi belli olmayan örnekler, dönemin sosyo politik ortamı değerlendirilerek ve efemera çalışmalarına yönelik kaynaklar incelenerek, makalenin yazarları tarafından imal tarihi aralığı atanmıştır. Nitel analizler sonucunda elde edilen tablodaki veriler tema, marka, ilgili kurum/kuruluş, tarih, mesaj iletim yöntemi ve kutu üstündeki mesaj sayısı açısından frekans analizine tabi tutulmuştur. İncelemeler sonucunda, örneklem çerçevesinde en sık ele alınan sağlık temasının “İşçi Sağlığı” olduğu, sağlık konusuna yönelik en kapsamlı mesajın “Thalassemi ile Savaşım” kibrit serisiyle hedef kitleye ulaştırıldığı, en çok kullanılan mesaj iletim yönteminin piktogramla desteklenmiş slogan olduğu, bir kutu üstünde en çok mesajın 3 farklı mesaj içeren “Organ Bağışı” konulu örnek aracılığıyla iletildiği, sağlık konulu sosyal mesajların yoğunlaştığı tarih aralığının 1980'lerin başları ile 1990'ların ortaları olduğu ve kibrit kutularının en çok Bakanlıklar tarafından sosyal mesaj iletmek amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Arkeoloji, Taşınır Endüstri Mirası, Efemera, Kibrit Koleksiyonu, Toplumsal Farkındalık.

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Buca/İzmir/Türkiye.

E-Posta: nergiz.yigit@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5630-7904>.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova/İzmir/Türkiye.

E-Posta: haluk.saglamtimur@ege.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4732-7006>.

*** Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalında Doç. Dr. Ahmet Uhri danışmanlığında gerçekleştirilmekte olan Nergiz Yiğit'in “Arkeolojik Metodoloji'nin Endüstriyel Arkeoloji Bağlamında Haluk Sağlamtimur Kibrit Kutusu Koleksiyonuna Uygulanması” adlı doktora tezine dayandırılarak hazırlanmıştır.

Matchbox as A Mass Media: Analysis of the Matchbox that Contains Social Message on Health

Abstract

Today, matchbox, which is considered in one of the tangible remnants of cultural memory, has become an important part of daily life until the early 2000s due to being a basic consumer good. Besides its technical function, it has been also utilized as a tool for the transmission of social messages that aimed to raise public awareness through the graphic elements on the box. The aim of this study is to demonstrate the functional importance of the matchbox as a mass media used by governmental institutions and non-profit/non-governmental organizations such as associations/ foundations. Within the scope of the study, the samples with social messages that constitute a part of the Haluk Sağlamtimur Matchbox Collection were classified under 21 main headings according to the themes of social message and 116 samples in 9 main headings which contain the social messages on health were analyzed by content analysis. Samples with an unspecified dates of manufacture were assigned a date range of manufacture by the authors of the article by evaluating the socio-political environment of the period and examining the sources for ephemeral studies. The data obtained as a result of qualitative analyses were subjected to frequency analysis in terms of theme, brand, relevant institution/organization, date, message transmission method, and number of messages on the box. As a result of the examinations, within the framework of the sample, it has been determined that the most frequently discussed health theme is "Worker's Health", the most comprehensive message on the health issues is delivered to the target group with the match series "The War on Thalassemia", the most commonly used message transmission method is the pictogram-supported slogan, the most messages on a box are transmitted through the example on "Organ Donation" contains 3 different messages, the date range on health is intensified between the date range the early 1980s and mid-1990s, and that matchboxes were mostly used by ministries to convey social messages.

Keywords: Industrial Archaeology, Movable Industrial Heritage, Ephemera, Match Collection, Social Awareness

Giriş

Türkiye’de 1980’lerin başından 2000’li yıllara kadar gerek devlet eliyle gerekse dernek/vakıf gibi sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmüş olan toplumu bilinçlendirme ve farkındalık yaratma çalışmalarının günümüze dek ulaşan somut kalıntılarından biri olan kibrit kutularının bilimsel yöntemlerle incelendiği bu çalışma, kibrit kutusunun kitle iletişim aracı olarak fonksiyonel önemini ortaya koyarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen somut kalıntılar, Haluk Sağlamtimur’a ait kibrit kutusu koleksiyonunda yer almaktadır. Koleksiyonda bulunan yaklaşık 25.000 kibritin 10.000’i yerli imalattır. Amaca yönelik seçilmiş örneklem, Türkiye’de faaliyet göstermiş olan kibrit fabrikalarında üretilerek perakende satışa sunulan sosyal mesaj içerikli kibrit kutularını kapsamaktadır. Örneklem büyüklüğü 279’dur. Sosyal mesaj içerikli 279 kibrit kutusu temalarına göre 21 ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Başlıklardan 9 tanesinin sağlık temalı olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu çalışma kapsamında incelenen örneklem, sağlık temalı sosyal mesaj içeren 116 adet kibrit kutusuyla sınırlanmıştır.

Sağlık temalı konu başlıkları altında yer alan örnekler içerik analizi yöntemiyle incelenerek ön ve arka yüzlerinde yer alan değişkenler belirlenmiştir. Marka, imal yılı, ilgili kurum/kuruluş gibi değişkenler benzerlik/farklılıklarına göre gruplandırılarak seriler belirlenmiştir. Tarihlendirme sürecinde Kocabıyık’ın (2012) Tunca Varış Sigara Paketi Koleksiyonu’nu örneklem olarak incelediği çalışmada kullanılan değişken analizi yöntemine ek olarak dönemin Pul Emisyon Programları¹ ve efemera² çalışmalarına yönelik kaynaklar taranarak konuyla ilgili veriler değerlendirilmiştir.

¹PTT’nin resmi web sayfasında Emisyon Programı’nın yıllık olarak hazırlandığı ve programda yer alacak konuların Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden, Başbakanlıktan, Bakanlıklardan, Genelkurmaydan, Üniversitelerden, vakıf ve derneklerden, kamu kurumlarından alınan çeşitli öneriler ve PTT şubesinin tespit ettiği önemli olaylar/ konular arasından seçilerek bir komisyon tarafından değerlendirildiği belirtilmiştir (<https://www.ptt.gov.tr/Sayfalar/Posta/PulVeFilateli.aspx>, Erişim Tarihi: 30.03.2022).

²“Günlük hayatın kısa süreli, geçici dokümanları” (Rickards’dan akt. Güner, 2020: 204)

Tablo 1. Sosyal mesaj içeren kibrit kutularının konu başlıklarına göre sınıflandırılması

Konu Başlığı	Adet	Konu Başlığı	Adet	Konu Başlığı	Adet
Aile Planlaması	17	İşçi Sağlığı	61	Çevre	22
Thalassemi	14	Engellilere Yönelik	2	Orman	14
Organ Bağışı	4	İş ve İstihdam	7	Trafik Kuralları	46
Kan Bağışı	7	Okuma-Yazma Seferberliği	2	Trafik İşaretleri	37
Verem Savaşı	2	Ekmek İsrafi	9	Turizm	14
Türkiye Aşı Kampanyası	6	Yardımlaşma	3	Gazilerimiz	2
Diş Sağlığı	3	Donanmanın Önemi	3	Havacılığa Özendirme	4

Örneklem Büyüklüğü 279

1. Sağlık Konulu Sosyal Mesaj İçeren Kibrit Kutularının İçerik Analizi

Örneklem kapsamında sağlık konusunda toplumu bilinçlendirmek ve farkındalık yaratmak için kamu kurum/kuruluşları ve dernek/vakıf gibi kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları tarafından kitle iletişim aracı olarak kullanılmış olan 116 adet kibrit kutusu tespit edilmiştir. Sağlık konulu örnekler aile planlaması, Thalassemi ile savaşım, organ bağışı, kan bağışı, verem savaşı, Türkiye aşı kampanyası, diş sağlığı, işçi sağlığı ve engellilere yönelik olmak üzere 9 konu başlığı altında sınıflandırılmıştır. Her konu başlığı için örnekler üzerine basılmış olan değişkenlerin tek tek kayıt altına alındığı değişken analizi tablosu hazırlanmıştır. Kibrit kutuları üstünde yer alan bilgilendirme cümleleri, sloganlar, piktogramlar³, ilgili kurum/kuruluş bilgileri içerik analizi ile incelenmiştir. İmal tarihi belli olmayan örneklere, kibrit kutuları üzerindeki değişkenler değerlendirilerek, dönemin sosyo politik ortamı araştırılarak ve efemera çalışmalarına yönelik kaynaklar incelenerek, makalenin yazarları tarafından imal tarihi aralığı atanmıştır.

1.1. Aile Planlaması Konulu Kibrit Kutuları

Aile planlaması konu başlığı altında 17 adet kibrit kutusu incelenmiştir. Dikkat çekici fon renkleri üzerine konumlandırılan sosyal mesajların bilgilendirme cümlesi veya slogan niteliğindeki tipografik öğelerle ya da piktogram niteliğindeki görsel öğelerle hedef kitleye ulaştırıldığı görülmektedir. Marka kimliğine yönelik öğeler incelendiğinde aile planlaması konulu sosyal mesajların Kav, Tekel ve Malazlar (Yak-Çıra) olmak üzere 3 farklı kibrit işletmesi tarafından imal edilen kibrit kutuları üzerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Figür 1).

³ Piktogramlar, ilgili oldukları konuyu doğrudan temsil eden ve genellikle stilize edilmiş, silüet şeklinde ve kolay algılanma, çabuk öğrenilme özellikleri olan imge bağlantılı simgeler olarak betimlenmiştir (Becer, 1999: 197).

Figür 1. Aile planlaması konulu örnekler⁴

Yeşil ve mavi fon renkli Kav markalı örnekler üzerinde 1986 yılında imal edilmiş oldukları bilgisi yer almaktadır. Kısa bilgilendirme cümleleri ve sloganlar aracılığıyla iletilen sosyal mesajların içeriğinde aile planlamasının çekirdek aile, gelecek nesiller ve ülke ölçeğinde sağlık, mutluluk, refah ve barış açısından önemi vurgulanmaktadır. Toplum, aile planlamasına katılmak ve istenmeyen gebeliklerden korunmak için aile planlaması merkezlerine yönlendirilmektedir (Tablo 2).

Koç Grubu iştiraki olan Kav Orman Sanayi markasını taşıyan 1986 tarihli serinin Vehbi Koç Vakfı'nın desteklediği sivil toplum kuruluşlarından biri olan Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı (TAPV)⁵ çalışmaları kapsamında imal edilmiş olabileceği bu araştırma makalesinin yazarları tarafından düşünülmektedir.

Sarı ve kırmızı fon renkli örnekler üzerinde Türkiye Haritası önünde çekirdek aile silüetinden oluşan kompozisyon bulunmaktadır. Bu piktogram aracılığıyla aile planlamasının ülke nüfusu artışı üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Kav markalı örnekte sadece piktogram kullanılmışken; Tekel ve Malazlar (Yak-Çıra) markalı örneklerde aynı piktogram farklı sloganlarla desteklenmiştir (Tablo 2).

⁴ Figürlere ait görsellerin kaynağı "Haluk Sağlamtimur Kibrit Kutusu Koleksiyonu" olup, görseller yazarlar tarafından fotoğraflanmıştır.

⁵ Web tabanlı Vehbi Koç Vakfı Ansiklopedisi'nde kısa adı TAPV, Türkiye Aile Planlaması Vakfı ya da TAP Vakfı olarak bilinen vakfın Kasım 1985 yılında kurulduğu ve Ocak 1986 itibarıyla Türkiye'de ekonomik ve sosyal gelişmeyle dengeli bir nüfus artış hızına ulaşılması için çalışmalarda bulunduğu belirtilmiştir (<https://ansiklopedi.vkv.org.tr>, Erişim Tarihi: 16.03.2022).

Tablo 2. Aile planlaması konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
Aile planlaması, istediğiniz ara ile arzu ettiğiniz sayıda çocuk sahibi olmaktadır.	Slogan	Kav	1986	Belirtilmemiş	1	1
Aile planlamasına katılın. İstenmeyen gebeliklerden korunun.					1	
Doğan her çocuk keder değil, sevinç getirsin. Bakabileceğimiz kadar çocuk sahibi olalım.					2	
Güçlü olmak için nüfusun hızla artışı değil, sağlıklı ve eğitilmiş nesiller gerek.					2	
İstenmeyen gebeliğin önlenmesi için, çevredekilerde aile planlaması merkezine başvurun.					1	
Mutlu aileler ve sağlıklı çocuklar için istenmeyen gebeliklerden sakıyalım.					1	
Ülkenin hızlı nüfus artışı sürekli barışı tehlikeye sokar.					1	
Yapabileceğin kadar değil, bakabileceğin kadar çocuk sahibi ol.					2	
Türkiye haritası önünde çekirdek aile silüeti	Piktogram	Kav	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	2	1
Mutlu aile, aralıklı doğum, sağlıklı çocuklar için aile planlaması	Piktogram ve slogan	Tekel	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	1	1
Sağlıklı çocuklar için aile planlaması	Piktogram ve slogan	Malazlar (Yak-Çıra)	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	2	1
Genel Toplamlar					17	4

Piktogram kullanılmış olan örneklerde imal yılı bilgisi bulunmadığı için tarih atama sürecinde ilk aşama olarak TS 3778 ibaresinin varlığı/yokluğu değerlendirilmiştir. 1986 tarihli Kav serisinde TS 3778 ibaresi yer aldığı için, kutu üstünde bu kibrit standardı ibaresi bulunmayan Kav markalı örnekler göreceli olarak 1986 yılı öncesine tarihlenir.

İkinci aşama olarak 1986 yılı öncesine ait filateli konulu web tabanlı kataloglar incelenerek PTT Genel Müdürlüğü'nün 1983 Yılı Pul Emisyon Programında⁶ "Aile Planlaması ve Ana Çocuk Sağlığı" konu başlığının yer aldığı ve 12.01.1983 tarihinde 1983 yılının 1. Serisi⁷ olarak dolaşıma sunulan iki ayrı posta pulu bulunduğu belirlenmiştir. Bu tespitten yola çıkılarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1983 yılındaki faaliyetleri incelenmiştir.

Aile planlaması kavramına 1982 Anayasası'nın 41. Maddesinin ikinci fıkrasında vurgu yapılmış ve Anayasa'nın kabul edilmesinden kısa süre sonra 10 Nisan 1965 tarihli 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun revize edilerek 24.05.1983 tarihli 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun⁸ kabul edilmiştir (Koç ve Diğerlerinden akt. Oktay, 2014: 41-42). 25 Ekim 1984 tarihinde dönemin Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) arasında "Kalkınmada Öncelikli 17 İilde Aile Planlaması ve Ana

⁶ Ömer Alp tarafından 15.03.2018 tarihinde web sayfasına yüklenmiş olan web kataloğunda yer alan 1980-1989 yılı emisyonları incelenerek ilgili konu başlığı ve pullar tespit edilmiştir (<https://koleksiyonodasi.com/1980-1989-yili-emisyonlari/>, Erişim Tarihi: 30.03.2022).

⁷ 1983-01-01 no'lu 10 Lira ve 1983-01-02 no'lu 35 Lira nominal değerli Aile Planlaması ve Ana Çocuk Sağlığı konulu pul serisi (<https://pulhane.com/PulSayfalari/K1980-1984.html>, Erişim Tarihi: 03.03.2022).

⁸ 27 Mayıs 1983 Tarihli ve 18059 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Çocuk Sağlığı Hizmetlerinin Bütünleştirilmesi ve Güçlendirilmesi” konulu proje⁹ imzalanmıştır. Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü bu projenin uygulayıcı ve koordinasyon organı olarak belirlenmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda, imal yılı bilgisi belirtilmemiş olan Tekel, Kav ve Malazlar (Yak-Çıra) markaları örneklere araştırma makalesinin yazarları tarafından 1983-1985 tarih aralığı atanmıştır. Analiz ve tarih atama süreci sonucunda, örnekleme aile planlaması konulu sosyal mesaj içeren 1986 tarihli 1 seri ve 1983-1985 tarihli 3 seri olduğu tespit edilmiştir.

1.2. Talassemi ile Savaşım Konulu Kibrit Kutuları

Bu araştırma makalesinin yazarları, incelenen koleksiyonda yer alan 4 adet kibrit kutusu (Figür 2) üzerinde basılı olan TADAD (Talassemi Dayanışma Derneği)¹⁰ ibaresinden yola çıkarak derneğin genel başkanı Opr. Dr. Duru Malyalı ile 21 Mart 2022 tarihinde irtibata geçmişlerdir. 3 saatlik kişisel görüşme sonucunda Talassemi İle Savaşım konulu serinin Opt. Dr. Duru Malyalı’nın kişisel çabalarıyla hazırlanmış olduğu 10 farklı bilgilendirme mesajını içerdiği ve 1996 yılında Malazlar A.Ş. tarafından kibrit kutuları üzerine basıldığı bilgisi edinilmiştir (D. Malyalı, kişisel görüşme, Mart 21, 2022). Opt. Dr. Duru Malyalı, 10 farklı mesaj içeren kibrit kutusu serisini 24 Mart 2022 tarihinde Haluk Sağlamtimur Kibrit Kutusu Koleksiyonuna bağışlamıştır. Bu bağış sayesinde Talassemi İle Savaşım konu başlığı altında incelenen örnek sayısı 14 adet olmuştur.

Figür 2. Talassemi ile savaşım konulu örnekler

Örneklerin ön yüzünde Talassemi hastalığının lösemi ile ilgisi olmayan kalıtsal bir kan hastalığı olduğu, ülkemizin Talassemi kuşağı içinde yer aldığı, taşıyıcıların bilinmesinin hastalığın engellenmesinde önemli olduğu, evlenmeden önce yapılan testlerle taşıyıcılığın belirlenebildiği, hastalığın

⁹ İlgili TUR/84/POI numaralı proje anlaşmasının detayları ve Türkçe metni için bkz. (Resmi Gazete, 17 Şubat 1985, Sayı: 18669, s.1-46).

¹⁰TADAD Talassemi Dayanışma Derneği Talassemili aileler tarafından İstanbul’da 1988 yılında kurulmuş ve kısaca TADAD olarak isimlendirilmiştir. Amacı; Talassemi taşıyıcıları ve Talassemili’leri bir araya toplayıp onlara yardımcı olmak, Talassemi konusunda toplumumuzu bilgilendirici yayınlar hazırlamak ve toplumumuza Talassemi bilincini yerleştirmek, Talassemi taşıyıcılarının saptanması için tarama programları düzenlemek veya destek sağlamaktır (TADAD Genel Merkez, Talassemili’ler ve Aileleri İçin Desferal’ın Evlerinde Kullanım Kılavuzu, Kasım 1997, Taysar Ofset, İstanbul)

belirtileri, tedavinin önemi ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler içeren cümleler yer almaktadır. Bilgi cümlelerinin altında TADAD Genel Merkezinin iletişim numaraları konumlandırılmıştır. Arka yüzde TADAD kurumsal logosu ve derneğin amacını ifade eden “Thalassemi ile Savaşım” sloganı yer almaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Thalassemi ile savaşım konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
(Ön yüz) Sağlıklı bir kuşak için, Lösemi ile ilgisi olmayan Thalassemi’yi birlikte öğrenelim. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”	Bilgi Cümlesi	Yak-Malazlar	Belirtilmemiş	TADAD	2	1
(Ön Yüz) Thalassemi nedir? Nasıl önlenir ve nasıl tedavi edilir? (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					2	
(Ön Yüz) Thalassemi Ülkemizde sık görülen önlemi alınabilir, kalıtsal bir kan hastalığıdır. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					1	
(Ön Yüz) Thalassemi, hayatın ilk 3 ayından sonra, kansızlıkla belirir. Tedaviye başlanmazsa çocuk kaybedilir. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					1	
(Ön Yüz) Ülkemiz “Thalassemi Kuşağı” içindedir. “Thalassemi Taşıyıcısı” olabilirsiniz. Doktorunuza uyarıcı olunuz. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					1	
(Ön Yüz) “Thalassemi Taşıyıcılarının” bilinmesi, Thalassemi doğumunu engeller. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					1	
(Ön Yüz) Gençler, sağlıklı bir gelecek için ‘evlenmeden önce’ “Thalassemi Kan Testi” yaptırınız (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					2	
(Ön Yüz) “Thalassemi Taşıyıcı” iseniz sizde veya soyunuzda Thalassemi doğabilir. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					2	
(Ön Yüz) “Doğum Öncesi Tanı” ile Thalassemi doğumunu durdurabilirsiniz. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					1	
(Ön Yüz) “Thalassemi Tedavisi”, ayda bir, 1 torba kan ve her gece ‘desferal’in cilt altından verilmesidir. (Arka yüz) TADAD “Thalassemi ile savaşım”					1	
Genel Toplamlar					14	

Opt. Dr. Duru Malyalı, kibrit kutuları üzerinde yer alan sosyal mesaj serisinin hedef kitleye ulaşması sonucunda yurt içinden ve yurt dışından çok sayıda Thalassemi ve Ailesinin, bu kibrit kutuları üzerinde belirtilmiş olan numaralar aracılığıyla TADAD Genel Merkezi ile iletişime geçtiklerini belirtmiştir (D. Malyalı, kişisel görüşme, Mart 21, 2022).

1.3. Verem Savaşı Konulu Kibrit Kutuları

Verem savaşı konu başlığı altında 2 adet örnek incelenmiştir. Farklı fon rengi üzerine çerçeve içinde

yerleştirilmiş benzer kompozisyonlar Verem Savaşı Daire Başkanlığı T.C. SSYB amblemini ve tipografik öğelerle hedef kitleye iletilen iki farklı sosyal mesajı içermektedir (Figür 3).

Figür 3. Verem savaşı konulu örnekler

Mavi fon renkli örnek üzerinde hastalığın belirtisi konusunda farkındalık yaratan bilgilendirme cümlesi yer alırken; turuncu fon renkli örnek üzerindeki mesaj hastalıktan korunma yöntemini anlatan bir slogan niteliğindedir (Tablo 4).

Tablo 4. Verem savaşı konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
Veremin en önemli belirtisi geçmeyen öksürüktür	Bilgi cümlesi	Tekel	Belirtilmemiş	Verem Savaşı Daire Başkanlığı T.C. SSYB	1	1
Bulunduğun yeri havalandır Verem mikrobunu kov	Bilgi cümlesi				1	
Genel Toplamlar					2	1

İmal yılı ibaresi içermeyen bu iki örneğin tarihlendirme sürecinde ilgili kurum/kuruluş'un amblemi değerlendirilmiştir. İlk aşama olarak "SSYB" ibaresi araştırılarak imal yılı üst sınırı; ikinci aşama olarak "Verem Savaşı Daire Başkanlığı" ibaresi araştırılarak imal yılı alt sınırı belirlenmiştir.

1980-2000 yılları arasında çıkarılan çok sayıda Kanun Hükmünde Kararnameyle bakanlığın örgütlenmesi ve sorumluluklarıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan biri de 1989 yılında çıkarılan KHK ile bakanlığın adının değiştirilmesidir (Kasapoğlu, 2016: 142). 24.01.1989 tarihli ve 356 sayılı KHK¹¹ ile "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı" ibaresi, "Sağlık Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir. Bu bilgi, SSYB ibaresi içeren kibrit kutularının 24.01.1989 tarihinden önce imal edildiğini göstermektedir.

1983 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 181 No'lu KHK¹² ile değişiklikler yapılarak "Verem Savaşı Genel Müdürlüğü" "Verem Savaşı Daire Başkanlığı"na dönüştürülmüştür (Özcan, 1989: 24) Bu bilgi, Verem Savaşı Daire Başkanlığı ibaresi içeren kibrit kutularının 14.12.1983 tarihinden sonra imal edildiğini göstermektedir.

Bu veriler ışığında verem savaşı konulu Tekel markalı kibrit kutusu serisine araştırma makalesinin yazarları tarafından 1984-1988 tarih aralığı atanmıştır.

Verem Savaşı Programı kapsamında etkin şekilde gerçekleştirilen eğitim, propaganda, koruma, erken tanı, tedavi ve sosyal yardım çalışmaları sonucunda 1975 yılından sonra veremin önemini kaybettiği görüşü hâkim olmaya başlamıştır (Sakarya, 2008: 13). Ancak, 1980'li yılların ortalarına kadar bir sorun olmaktan çıkan verem, bu tarihten itibaren gittikçe artan şekilde dünyada ve Türkiye'de önemli olmaya

¹¹ Resmi Gazete, 2 Mart 1989, Sayı: 20096 M, s: 24 (Erişim Tarihi: 06.04.2022)

¹² Resmi Gazete, 14 Aralık 1983, sayı:18251 M, s:199 (Erişim Tarihi: 06.04.2022)

başlamıştır (Erkan, 1996: 295). S.S.Y.B Verem Savaşı Daire Başkanlığı tarafından hazırlanmış sosyal mesajları içeren bu kibrit kutuları 1980'lerin ortasında tekrar gündeme gelen verem hastalığıyla ilgili toplumsal farkındalığı artırmaya yöneliktir.

1.4. Türkiye Aşı Kampanyası Konulu Kibrit Kutuları

Örnekleme aşısı kampanyası konulu sosyal mesaj içeren 6 adet kibrit kutusu bulunmaktadır. Marka kimliğine yönelik öğeler incelendiğinde aşısı kampanyası konulu sosyal mesajların Kav ve Malazlar (Yak) olmak üzere 2 farklı kibrit işletmesi tarafından imal edilen kibrit kutuları üzerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Figür 4).

Figür 4. Aşı kampanyası konulu örnekler

Farklı markalı iki ayrı seride “Sağlıklıyız Çünkü Aşılıyız” sloganının ortak olarak kullanıldığı görülmektedir. Kav markalı örneklerde tek renk fon üzerindeki kompozisyonda oval bir çerçeveye içine yerleştirilmiş slogana ve ilgili kurum S.S.Y.B. ibaresine, elipsin ortasına resmedilmiş erkek ve kız çocuk başlarından oluşan piktogram eşlik etmektedir. Yak-Malazlar markalı örnekte ise lacivert zeminin merkezine konumlandırılmış turuncu daire üzerinde birbirlerine sarılmış halde resmedilmiş ayakta duran kız ve erkek çocuk bulunmaktadır. Lacivert zemin üzerine konumlandırılmış slogana, turuncu daire çevresine konumlandırılmış “Türkiye Aşı Kampanyası-1985” açıklaması eşlik etmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Aşı kampanyası konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
Sağlıklıyız, çünkü aşılıyız Türkiye Aşı Kampanyası- 1985	Slogan& görsel	Yak- Malazlar	1985	Belirtilmemiş	3	1
Sağlıklıyız, çünkü aşılıyız	Slogan&piktogram	Kav	Belirtilmemiş	S.S.Y.B.	3	1
Genel Toplamlar					6	2

Yak-Malazlar markalı örneklerin arka yüzünde imal tarihi 1985 olarak belirtilmiş vaziyettedir. Kav markalı serilerin üzerinde herhangi bir tarih ibaresi yer almamasına rağmen, ön yüzde yer alan oval kompozisyonun PTT tarafından üretilen flam damgalı¹³ zarf üzerinde kullanıldığı bir örnek tespit edilmiştir¹⁴. Oval flam damganın sağında yer alan dairesel damgada 28.08.1985 tarihi göze çarpmaktadır.

¹³ Mesaj veya slogan içeren posta damgası

¹⁴ Bu zarf üzerinde en solda “Sağlıklıyız Çünkü Aşılıyız” sloganlı S.S.Y.B. logolu oval damga, ortada “Ulus-Ankara- 28.8.85-A362” ibarelerini içeren yuvarlak damga ve sağda “Türkiye Cumhuriyeti Postaları 000500 kuruluş H0160” ibarelerini içeren dikdörtgen damga yer almaktadır. <https://www.gittigidiyor.com/koleksiyon/1985-tip-saglik-konulu-flam-damgali-zarf->

Bu veri ışığında Kav markalı seri bu çalışmanın yazarları tarafından 1985 yılına tarihlenmiştir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından 1981 yılında Genişletilmiş Bağışıklama Programı (GBP) uygulamaya konmuş ve 1985 yılında başlatılan “Türkiye Aşı Kampanyası” ile bağışıklama konusundaki çalışmalar hızla ilerlemiştir (Orhon, 2020: 9).

1.5. Organ Bağışı Konulu Kibrit Kutuları

Örnekleme organ bağışı konulu sosyal mesaj içeren 4 adet kibrit kutusu yer almaktadır. Kutular tamamen aynı oldukları için temsili olarak tek bir kutu incelenmiştir (Figür 5).

Figür 5. Organ bağışı konulu örnek

Temsili örneğin ön yüzünde beyaz renk fon üzerinde Türkiye Böbrek Nakli ve Diyaliz Hastalarına Hizmet Vakfı¹⁵, vakfın amblemi ve kuruluş yılı gibi sembolik ve tipografik öğeler; kırmızı fon üzerinde ise ilk slogan yer almaktadır. Arka yüzde yer alan değişkenler incelendiğinde kutunun Malazlar A.Ş. tarafından Yak markasıyla 1997 yılında imal edilerek piyasaya sürüldüğü anlaşılmaktadır. Vakfın açık adresi, telefonu ve fax numarasını içeren detaylı iletişim bilgileri yanı sıra iki ayrı sosyal mesaj daha kutunun arka yüzüne basılmıştır. Organ bağışı konulu örnek, 3 sosyal mesaj birden içermesi açısından çalışma kapsamında incelenen diğer örneklerle göre farklılık göstermektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Organ bağışı konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
(Ön yüz) Bağışlanan organ filizlenen candır	Slogan	Yak-Malazlar	1997	Türkiye Böbrek Nakli ve Diyaliz Hastalarına Hizmet Vakfı	4	1
(Arka yüz) En ulvi bağış, organ bağışıdır	Slogan					
(Arka yüz) Kronik böbrek yetmezliğinin geçici tedavisi diyaliz, kesin ve en etkili tedavisi ise böbrek naklidir	Bilgi cümlesi					
Genel Toplamlar					4	1

Tablo 6’te yer alan analize göre örnekleme bu konu başlığının 1997 yılında 1 kez Yak-Malazlar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Organ bağışı konusunda Türkiye’de yaşanan sıkıntılara yönelik literatür taraması sonucunda 1997 yılında trajik bir olay gerçekleştiği görülmüştür. Karaciğer nakli için bekleyen genç bir gazeteci uygun organ bulunmuş olmasına rağmen uygulanan prosedürdeki birkaç saatlik gecikme esnasında bünyesinde

¹⁵ [5_pdp_66450368](https://www.tonv.org.tr) (Erişim Tarihi: 10.04.2022)

¹⁵ 1995 yılında Türkiye Böbrek Nakli ve Diyaliz Hastalarına Hizmet Vakfı olarak kurulan vakıf, 2013 yılı mart ayından itibaren Türkiye Organ Nakli Vakfı adıyla hizmet vermeye başlamıştır (<https://www.tonv.org.tr>, Erişim Tarihi: 16.03.2022).

gelişen enfeksiyon nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Parlak, 2009: 216-217). Medya bu konuyu Ekim 1997-Kasım 1997 tarihleri arasında iki ay süreyle gündemde tutarak toplumun duyarlılığını sağlamıştır. Kitle iletişim araçlarında verilen bilgiler yanı sıra dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in toplumu organ bağıışı konusunda duyarlı olmaya çağırması, Sağlık Bakanlığı'nın kampanya başlatması, sanatçıların organlarını bağışlamaları ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan açıklamalar ile bu duyarlılığın sürmesi sağlanmıştır (Er, 1998: 181-182).

1.6. Kan Bağıışı Konulu Kibrit Kutuları

Kan bağıışı konu başlığı altında 7 adet örnek yer almaktadır. Marka kimliğine dair değişkenler değerlendirildiğinde Tekel, Türkay ve Kav markalı kutular üzerinde bu konu başlığının kullanıldığı görülmektedir (Figür 6).

Figür 6. Kan bağıışı konulu örnekler

Farklı markalara ait bu örnekler üzerinde 3 farklı slogan ve Türkiye Kızılay Derneğinin kan damlası şeklinde olan logo kullanılmıştır. Örnekler üzerinde imal yılı ibaresi bulunmamaktadır (Tablo 7). Kan bağıışı konulu serilere tarih atama sürecinde ilk aşama olarak kutuların arka yüzlerindeki kibrit işletmesi kurumsal kimliğine yönelik değişkenler incelenmiştir. Sarı fon renkli Kav markalı örnek (Resim 7) üzerindeki kompozisyon Resim 5'te görülen Türkiye Aşı Kampanyası konulu örnek ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra TS 3778 ibaresi içermeyen Kav markalı seriler 1986 yılı öncesine tarihlenir (Figür 1). Bu bilgiler ışığında Kav markalı örneğin 1986 yılı öncesi imal edilmiş olduğu belirlenmiştir. Tarihlendirme sürecinde ikinci aşama olarak Türkay markalı örnek değerlendirilmiştir. Arka yüzde yer alan değişkenler incelendiğinde bu örneğin İstinye - İstanbul'da faaliyet gösteren ve Koç Grubu iştiraklerinden biri olan Türkay Endüstri ve Ticaret A.Ş. tarafından işletilen fabrikada imal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İstinye'de yer alan bu kibrit fabrikası 1980'lerin sonuna dek faaliyet göstermiştir. Tarihlendirme sürecinde üçüncü aşama olarak 1980'li yıllarda Kızılay ve kan bağıışı konusundaki faaliyetler, kampanyalar ve konuyla ilgili kanunlar incelenmiştir.

Tablo 7. Kan bağıışı konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
İhtiyacınız olunca bulmak için sağlamken Kızılay'a kan ver	Slogan	Tekel	Belirtilmemiş	Türkiye Kızılay Derneği	2	1
Kan hayattır	Slogan	Türkay	Belirtilmemiş	Türkiye Kızılay Derneği	3	1
Kızılay'a kan bağıışı en büyük yardım en büyük sevaptır	Slogan	Kav	Belirtilmemiş	Türkiye Kızılay Derneği	2	1
Genel Toplamlar					7	3

Türkiye Kızılay Derneği bünyesinde 1983 yılında Kan Hizmetleri Müdürlüğü kurulmuş ve güvenli kan temini için önemli bir adım atılarak 1983 tarihli 2857 sayılı “Kan ve Kan Ürünleri Kanunu” yürürlüğe konmuştur (Türk Kızılayı, 2016: 9). Kan bağıışı konulu kibrit kutusu serilerinin bu kanunun yürürlüğe konmasıyla ilgili olabileceği bu çalışmanın yazarları tarafından düşünülmektedir.

1.7. İşçi Sağlığı Konulu Kibrit Kutuları

İşçi sağlığı konu başlığı altında 61 adet örnek incelenmiştir. Örneklem kapsamında en çok sayıda kibrit kutusu içeren başlıktır. Kutuların ön ve arka yüzlerindeki değişkenler incelendiğinde işçi sağlığı konulu sosyal mesajların Kav, Tekel, Malazlar ve Yak (Malazlar) markalı kibrit kutuları aracılığıyla piktogram veya karikatür ile desteklenmiş olan sloganlarla hedef kitleye iletiildiği görülmektedir. Aynı markanın tamamen aynı kompozisyonu farklı yıllarda tekrar kullanmış olduğu ve farklı markaların farklı yıllarda çok benzer görseller kullanmış olduğu göze çarpmaktadır (Figür 7).

Figür 7. İşçi sağlığı konulu örnekler

Değişken analiz tablosundaki veriler incelendiğinde imal tarihi kutu üzerinde belirtilmiş olan 1989, 1990, 1993, 1996, 1997, 1998 tarihli 9 adet seri; imal tarihi belirtilmemiş 3 adet seri olmak üzere, toplam 12 kibrit kutusu serisi üzerinde işçi sağlığı konulu sosyal mesaj yer aldığı belirlenmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. İşçi sağlığı konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum /	Adet	Seri
Elektrik arızalarını elektrikçilere bırakın!	Slogan&görsel	Yak (Malazlar)	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	1	1
Kaza geliyorum der					1	
Emniyetiniz için maskesiz çalışmayınız	Slogan& görsel	Malazlar	1989	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	3	1
Sağlıklı bir toplum için önce temizlik					4	
Parmaklarınız sizindir. Koruyucu eldivenlerinizi giyiniz					2	
Korunmak gülünç bir şey değildir!					3	
Elektrik arızalarını elektrikçilere bırakın!	Slogan& görsel	Malazlar	1990	Ç.S.G.B.	4	1
Dikkatli çalış! Görünmez kaza dediğin senin görmediğindir					2	
İlk yardım hayat kurtarır					2	
Küçük ihmaller büyük tehlike doğurur					2	
Korunmak gülünç bir şey değildir!	Slogan& görsel	Malazlar	1996	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	1	1
Parmaklarınız sizindir. Koruyucu eldivenlerinizi giyiniz					1	
Emniyetiniz için maskesiz çalışmayınız					1	
Sağlıklı bir toplum için önce temizlik					1	
Sağlıklı bir toplum için önce temizlik	Slogan& görsel	Malazlar	1997	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	1	1
Görmek hayattır. Gözlerinizi koruyunuz...	Slogan& görsel	Kav	1989	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	1	1
İş başında ve tehlikeli yerlerde sigara içmeyiniz	Slogan& görsel	Kav	1990	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	1	1
Baretini tak, rahatına bak					1	
Yüz siperi kullan					1	
Gözlerin her şeyindir onları koru.					1	
Emniyetiniz için maskesiz çalışmayınız	Slogan& görsel	Kav	1993	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	1	1
Sağlıklı bir toplum için önce temizlik					1	
Sağlıklı bir toplum için önce temizlik	Slogan& görsel	Kav	1998	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	1	1
Emniyetiniz için maskesiz çalışmayınız					1	
Yüz siperi kullan					1	
Baretini tak, rahatına bak					1	
İş başında ve tehlikeli yerlerde sigara içmeyiniz					1	
Parmaklarınız sizindir. Koruyucu eldivenlerinizi giyiniz					1	
İş ayakkabısı kullan					1	
Ateşi su ile söndürmeyiniz					1	
Gözlerin her şeyindir onları koru.	Slogan& görsel	Kav	Belirtilmemiş	İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Enstitüsü	4	1
Kulaklığımı kullanırsan kulağımı korursun					2	
Görünmez kaza dediğin senin görmediğindir	Slogan& görsel	Tekel	1996	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B	4	1
Kazayı insanlar yapar					1	
Önce temizlik ve düzen sonra iş	Slogan&	Tekel	Belirtilme-	Ç.S.G.B. /	3	1

Bozuk malzeme ile çalışma	görsel		miş	İ.S.D.B	1	
Baretiniz düşen parçaya karşı sigortanızdır					3	
Genel Toplamlar					61	12

İmal tarihi belli olmayan sarı fon renkli Kav serisi üzerinde, diğer serilerden farklı olarak, “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Enstitüsü” ibaresi yer almaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı olan kuruluş Türk Hükümeti, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Özel Fon İdaresi ve Uluslararası Çalışma Teşkilatı (İLO) temsilcileri tarafından imzalanan proje gereği 1 Ağustos 1969 tarihinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Eğitim Araştırma Merkezi Adı altında kurulmuş olup, 1982 yılında Enstitü haline getirilmiştir (Paya, 1987: 71). Bu bilgiler ışığında “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Enstitüsü” ibareli serinin 1982 yılı sonrasında imal edildiği belirlenmiştir. Tarih atama sürecinde ikinci aşama olarak TS 3778 ibaresinin varlığı/yokluğu değerlendirilmiştir. Kutu üstünde bu kibrit standardı ibaresi bulunmayan Kav markalı örnekler göreceli olarak 1986 yılı öncesine tarihlenir (Figür 1). Bu verilerden yola çıkılarak “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Enstitüsü” ibareli Kav serisine bu çalışmanın yazarları tarafından 1982-1985 tarih aralığı atanmıştır.

1.8. Diş Sağlığı Konulu Kibrit Kutuları

Örneklem kapsamında diş sağlığı konusunda sosyal mesaj içeren toplam 3 adet kutu incelenmiştir. Kutu üzerindeki değişkenler incelendiğinde bu konuyla ilgili mesajların 1989 ve 1981 tarihlerinde Tekel tarafından imal edilmiş kutular üzerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Figür 8).

Figür 8. Diş sağlığı konulu örnekler

1989 imal tarihli örneğin her iki yüzünde beyaz zemin üzerine TDB (Türkiye Diş Hekimleri Birliği)¹⁶ amblemi eşliğinde slogan türünde sosyal mesaj konumlandırılmıştır. Kırmızı fon renkli örnek incelendiğinde slogan türündeki mesajın stilize edilmiş lekesel bir grafik öge ile desteklendiği görülmektedir. Kompozisyonadaki diğer değişkenler tipografik öğeler incelendiğinde bu örneğin 1981 yılında Ağız-Diş Sağlığı Haftası kapsamında imal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Tablo 9).

¹⁶ TDB (Türkiye Diş Hekimleri Birliği) Anayasasının 135.inci maddesinde tanımlanan “kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları” kapsamında 7 Haziran 1985 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 3224 sayılı “Türk Dişhekimleri Birliği Kanunu” ile kurulmuş bir meslek örgütüdür https://www.tdb.org.tr/menu_goster.php?Id=1, Erişim Tarihi: 05.04.2022)

Tablo 9: Diş sağlığı konulu kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
(Ön yüz ve arka yüz) Sağlam diş Sağlıklı vücut	Slogan	Tekel	1989	TDB İstanbul Diş Hekimleri Odası	2	1
Bakımlı dişim kaygısız başım	Slogan & görsel	Tekel	1981	Belirtilmemiş	1	1
Genel Toplamlar					3	2

1.9. Engellilere Yönelik Sosyal Mesaj İçeren Kibrit Kutuları

2001 yılı imal tarihli Tekel markalı iki adet örnek üzerinde engellilere yönelik iki farklı sosyal mesaj bulunmaktadır (Figür 9).

Figür 9. Engellilere yönelik sosyal mesaj içeren örnekler

Kırmızı renkli şerit üzerine engelli vatandaşları motive etmeye yönelik bir slogan; mavi şeritli örnek üzerine ise akraba evliliğinin sonuçlarıyla ilgili bilgilendirme içeren bir slogan yer almaktadır. İki örnekte de beyaz fon rengi üzerine “T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı” ibaresi, kurumun kuruluş yılı (1997) ile açık ismini içeren amblemi, ücretsiz özürlü danışma hattı olan Alo-Özdanış’a ait telefon numaraları konumlandırılmıştır (Tablo 10).

Tablo10. Engellilere yönelik mesajlar içeren kibrit kutuları üzerindeki değişkenlerin analizi

Mesaj İçeriği	Mesaj Türü	Marka	Tarih	İlgili Kurum / Kuruluş	Adet	Seri
(Ön yüz) Akraba evliliğinden uzaklaş, sağlıklı çocuklarla kucaklaş	Slogan	Tekel	2001	T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı	1	1
(Ön yüz) Özrün bahanen değil azmin olsun	Slogan				1	
Genel Toplamlar					2	1

Tekel markalı iki örneğin de aynı tarihte imal edilmiş olması ve kompozisyon öğelerindeki benzerlik göz önünde bulundurulurken örneklem kapsamında 2001 yılında engellilere yönelik sosyal mesaj içeren 1 adet seri üretildiği söylenebilir.

Bulgular

Sağlık konulu 9 başlık altında yer alan 116 örneğin içerik analizi sonucunda elde edilen veriler Tablo

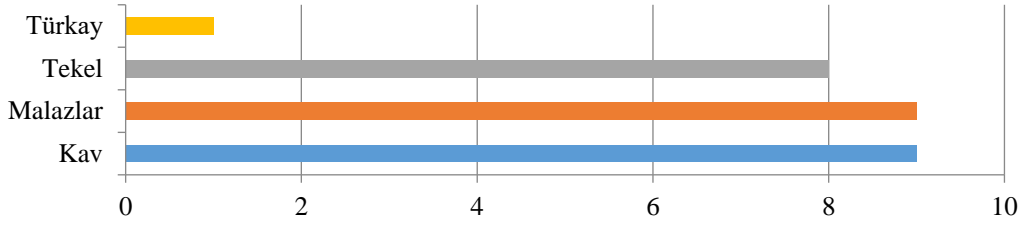
11'e işlenmiştir. Tablodaki (*) ibareli kurum/kuruluş verileri, örnekler üzerinde basılı vaziyette olmamasına rağmen, bu çalışmanın yazarları tarafından konuyla ilgi olabileceği tespit edilen kurum/kuruluşu temsil etmektedir. Tablodaki (*) ibareli tarih verileri, örnekler üzerinde basılı vaziyette olmamasına rağmen, kibrit kutuları üzerindeki değişkenler değerlendirilerek, dönemin sosyo-politik ortamı araştırılarak ve efemera çalışmalarına yönelik kaynaklar incelenerek elde edilen veriler doğrultusunda bu çalışmanın yazarları tarafından atanmış olan imal tarihini/aralığını temsil etmektedir.

Tablo 11. Tema, marka, ilgili kurum, tarih, mesaj türü ve mesaj sayısı analiz tablosu

Konu Başlığı	Marka	İlgili Kurum/Kuruluş	Tarih	Mesaj Türü	Mesaj Adedi	Seri Adedi
Aile Planlaması	Kav	TAPV*	1986	Bilgi cümlesi	1	1
	Kav	S.S.Y.B. *	1983-1985*	Görsel	1	1
	Tekel	S.S.Y.B.*	1983-1985*	Slogan& görsel	1	1
	Yak-Çıra-Malazlar	S.S.Y.B.*	1983-1985*	Slogan& görsel	1	1
Thalassemi İle Savaşım	Yak Malazlar	TADAD	1996*	Bilgi cümlesi, slogan	2	1
Verem Savaşı	Tekel	S.S.Y.B.	1983-1988*	Bilgi cümlesi	1	1
Türkiye Aşı Kampanyası	Yak-Malazlar	S.S.Y.B.*	1985	Slogan& görsel	1	1
	Kav	S.S.Y.B.	1985*	Slogan& görsel	1	1
Organ Bağışı	Yak-Malazlar	Türkiye Böbrek Nakli ve Diyaliz Hastalarına Hizmet Vakfı	1997	Bilgi cümlesi, slogan, slogan	3	1
Kan Bağışı	Kav	Türkiye Kızılay Derneği	1983*	Slogan	1	1
	Türkay	Türkiye Kızılay Derneği	1983*	Slogan	1	1
	Tekel	Türkiye Kızılay Derneği	1983*	Slogan	1	1
İşçi Sağlığı	Yak Malazlar	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.*	Belirlenemedi*	Slogan& görsel	1	1
	Malazlar	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1989	Slogan& görsel	1	1
	Malazlar	Ç.S.G.B.	1990	Slogan& görsel	1	1
	Malazlar	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1996	Slogan& görsel	1	1
	Malazlar	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1997	Slogan& görsel	1	1
	Kav	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1989	Slogan& görsel	1	1
	Kav	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1990	Slogan& görsel	1	1
	Kav	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1993	Slogan& görsel	1	1
	Kav	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1998	Slogan& görsel	1	1
	Kav	İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Enstitüsü	1982-1985*	Slogan& görsel	1	1
	Tekel	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	1996	Slogan& görsel	1	1
	Tekel	Ç.S.G.B. / İ.S.D.B.	Belirlenemedi*	Slogan& görsel	1	1
Dış Sağlığı	Tekel	TDB	1989	Slogan	1	1
	Tekel	Belirlenemedi*	1981	Slogan& görsel	1	1
Engellilere Yönelik	Tekel	T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı	2001	Slogan	1	1
Toplam Seri Adedi					27	

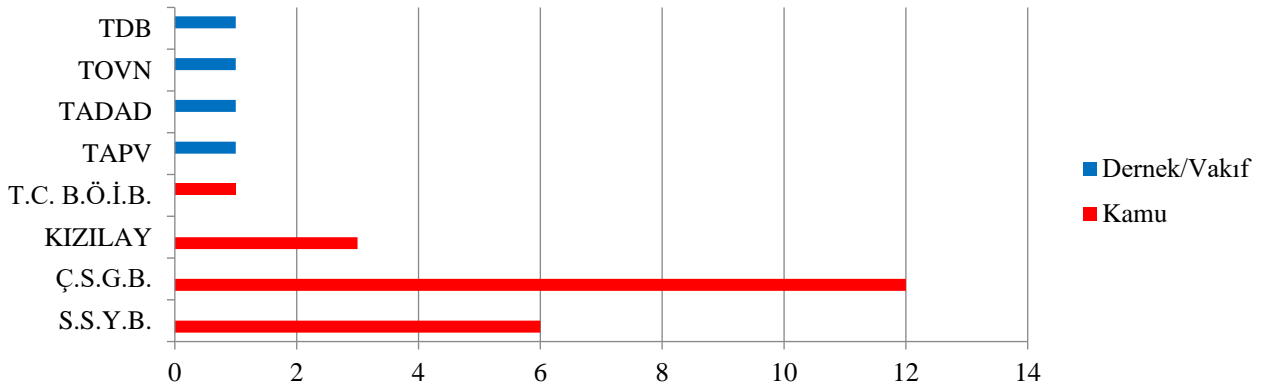
Tablo 11'de yer alan veriler tema kullanım sıklığını, kibrit kutularını kitle iletişim aracı olarak en sık kullanan kurumu, hangi mesaj türünün en çok tercih edildiğini, bir kutu üstünde en çok kaç mesaj iletildiğini ve örneklerin hangi yıllar arasında yoğunlaştığını belirlemek üzere nicel grafikler oluşturmak

için kullanılmıştır. Nicel grafikler hazırlanırken Tablo 11’de Yak-Malazlar ve Yak-Çıra-Malazlar marka ibaresine sahip örneklerin tümü “Malazlar” olarak değerlendirilmiştir.

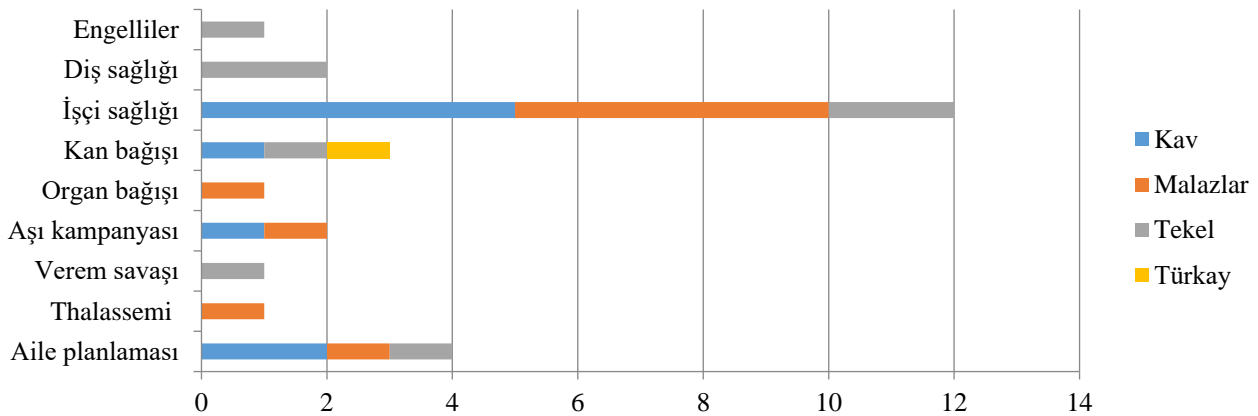
Grafik 1. Kibrit işletmesine göre sağlık konusunun kullanımını gösterir grafik

Grafik 1 değerlendirildiğinde, sağlık konulu sosyal mesajların Malazlar ve Kav kibrit tarafından imal edilen ürünler ile Tekel imalatı kibritler üzerinde benzer yoğunlukta kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Grafik 2. İlgili kurum/kuruluş yapısına göre kullanımı gösterir grafik

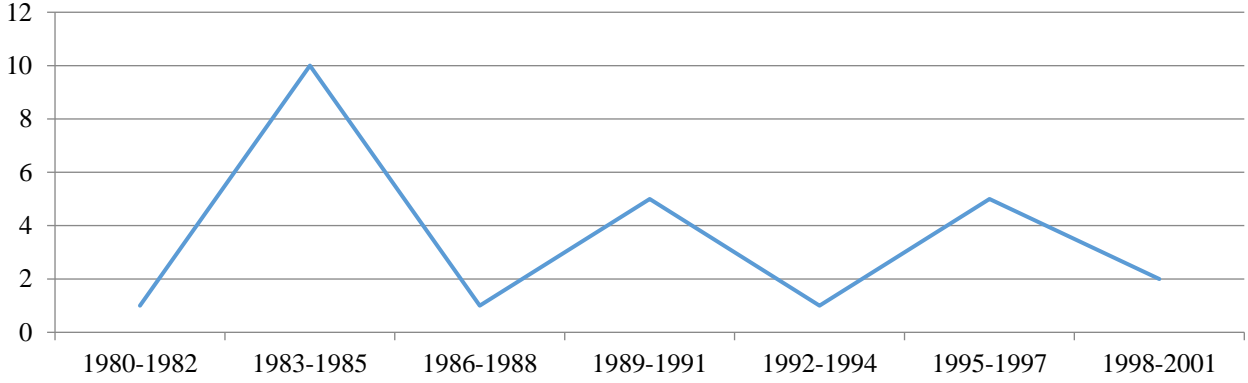
Kamu kurum/kuruluşlarının kibrit kutularını bir kitle iletişim aracı olarak STK’lardan çok daha sık kullandığı Grafik 2’den anlaşılmaktadır.

Grafik 3. Konu başlığına göre toplam kullanımı gösterir grafik

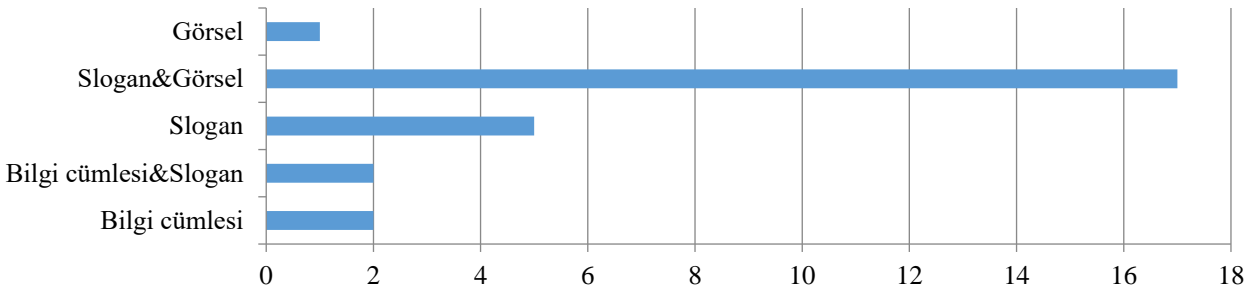

Örnekler üzerinde en çok sayıda farklı seride kullanılmış konu başlığı İşçi sağlığıdır. Örneklem kapsamında işçi sağlığı konu başlığı Malazlar tarafından 5, Kav tarafından 5, Tekel tarafından 2 farklı yılda toplam 12 ayrı seri üzerinde kullanılmıştır (Grafik 3).

Grafik 4. Yıllara göre sağlık konu başlığının kullanımını gösterir grafik

Sağlık konulu sosyal mesajlar en yoğun şekilde 1980'lerin ortasında kullanılmıştır. Yaklaşık 5 yıllık periyotlar ile kullanım sıklığının artışı anlaşılmaktadır (Grafik 4).

Grafik 5. Mesaj iletim yönteminin kullanımını gösterir grafik

Sağlık konulu sosyal mesajların hedef kitleye en çok görsellerle desteklenmiş sloganlar aracılığıyla iletildiği görülmektedir (Grafik 5).

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Haluk Sağlamtimur Kibrit Kutusu Koleksiyonu'nun bir kısmını oluşturan kibrit kutuları arasından amaca yönelik örneklem seçimiyle belirlenmiş 116 adet kibrit kutusu, ön yüz ve arka yüzlerinde basılmış olan değişkenlerin benzerlik/farklılıklarına göre gruplandırılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Örneklem çevresinde gerçekleştirilen nitel ve nicel analizlerden elde edilen sonuçlar şunlardır:

Sağlık konu başlığının yıllara göre kullanım sıklığını gösteren grafikteki periyodik pik noktaları, kibrit kutuları üzerindeki sosyal mesajların Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan 5 yıllık Kalkınma Planlarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Sağlık konulu sosyal mesajların

1980'lerin ortasında yoğunlaşmış olması 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra Bakanlık örgütlenmelerindeki değişiklikler, revize edilen veya yeni çıkarılan kanunlar ile sağlık çalışmalarına ve yeni projelere hız verilmiş olmasıyla ilgilidir.

Kamu kurumları tarafından hazırlanan sağlık konulu sosyal mesajlar hem Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) olan Tekel tarafından imal edilen kutular üzerinde hem de özel kibrit işletmeleri olan Malazlar ve Kav imalatı kutular üzerinde benzer yoğunlukta kullanılmışlardır. STK'lar ile ilgili olan sağlık konulu sosyal mesajlar ise özel kibrit işletmeleri olan Malazlar ve Kav imalatı kutular üzerinde kullanılmışlardır.

STK'lar ile ilgili örnekler üzerinde dernek/vakıf kurumsal kimliğinin tanıtılmasına yönelik bilgiler ve detaylı iletişim bilgileri kutu üzerinde belirtilmiştir. Aynı kutu üstünde birden fazla sosyal mesaj kullanımıyla veya seri oluşturacak şekilde farklı bilgi cümleleriyle topluma ulaşılmaya çalışılmışlardır.

Kaynakça

- Arğan Tokay, M. (2007). *Organ Bağışını Artırmada Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Organ Bağışına Yönelik Bir Tutum Araştırması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Becer, E. (1999). *İletişim ve Grafik Tasarım*, Ankara: Dost.
- Er, S. (1998). Doku ve Organ Bağışına İnsancıl Bir Yaklaşım. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8: 181-191.
- Erkan, M. L. (1996). Tüberkülozun Tarihçesi, Ülkemiz ve Dünyadaki Durumu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Dergisi*, 13(4): 291-295.
- Güner İ., S. (2020). Tanımlan(a)mayan Belgeler: Efemera. *Geçici Belgelerin Kalıcı Etkisi: I. Uluslararası Efemera Çalışmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 201-210) Ankara: Vekam.
- Kasapoğlu, A. (2016). Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2): 131-174.
- Kocabıyık, E. (2012). *Evolutionary Perspective For Design: Describing The Change In Design Of Cigarette Packages From Turkey*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Oktay Yüksel, E. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7: 31-53.
- Orhon Şimşek, F. (2020). Genişletilmiş Bağışıklama Programına Her Yönüyle Bakış, *Osmangazi Tıp Dergisi Sosyal Pediatri Özel Sayısı Mart 2020*: 6-14.
- Özcan, C. (1989). *Çubuk Verem Savaşı Dispanseri Çalışmalarının Değerlendirilmesi ve Dispanser Ocak İlişkilerinin Belirlenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özdağ, N. (2001). Organ Nakli Ve Bağışına Toplumun Bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 5(2): 46-55.
- Parlak, Ş. (2009). Organ Bağışı ve Organ Naklinde Ortaya Çıkan Sorunlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 83: 189-222.
- Paya, D. D. (1987). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Hizmetlerinin Yürütülmesinde İSGÜM'ün Yeri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 3(2): 69-73.
- Sakarya Ö., S. (2008). *İzmir İli Tüberküloz Hastalarının Verem Savaş Dispanserlerinde Kayıtlılık Oranları ve Etkileyen Etmenler*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Türk Kızılayı. (2016). *Faaliyet Kitabı*, Kan Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- Yiğit, N. ve Sağlamtimur, H. (2020). Taşınır Endüstri Mirası Olarak Kibrit Kutusu: Türkiye Kibrit Endüstrisi'nin Bir Koleksiyon Üzerinden Analizi. *Geçici Belgelerin Kalıcı Etkisi: I. Uluslararası Efemera Çalışmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 336-356) Ankara: Vekam.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2022

Gönderim Tarihi: 14 Nisan 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atf Künyesi: Satı, İ. (2022). Erkân-ı Erbaa: 30 Mayıs 1876 Bürokratik Darbesi'nin Organizatörleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 62-86.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1103753>

ERKÂN-I ERBAA: 30 MAYIS 1876 BÜROKRATİK DARBESİ'NİN ORGANİZATÖRLERİ

İbrahim SATI*

Öz

Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığının son yıllarında sık sık sadrazam ile vükela değişikliği yaşandı ve Balkanlarda isyanlar görüldü. Tanzimat hareketinin gereği olan reformların devam ettirilmemesi Yeni Osmanlı muhalefetine doğurdu, kendisinin yerine alternatifler aranmasına yol açtı. Hem Abdülaziz'e karşı şahsi hınçları hem de devletin içinde bulunduğu kötü vaziyetin ortadan kaldırılmasını Abdülaziz'i devirmekte gören Erkân-ı Erbaa adlı dörtlü komite teşekkül etti. Karakter yapıları itibari ile birbirine benzemeyen ancak Abdülaziz'i devirme emelinde birleşen bu zevat, iktidar değişim aracı olarak darbeyi yeniden gündeme taşıdı. Medrese talebelerinin ayaklanması ile Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa, Meclis-i Vükelâ üyeliğine Midhat Paşa, Sadarete Mehmed Rüşdü Paşa, Şeyhülislamığa ise Hayrullah Efendi getirildi. Bu durum devlette bürokratik olarak önemli mevkilere kavuşmuş olan Erkân-ı Erbaa'ya darbe emellerine ulaşmak için büyük bir fırsat verdi. Nitekim bu makamlara gelmelerinden on sekiz gün sonra tertipledikleri darbe ile Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine Veliâht Murad padişah yapıldı. Erkân-ı Erbaa darbe konusunda hemfikir olsa da devlet yönetimi konusunda farklı düşüncelere sahipti. Bu görüş ayrılığı tahta geçirdikleri V. Murad'ın hastalığı ile birleşince siyasî ve idarî istikrarsızlık meydana geldi. Bu cümleden olarak darbe eyleminin tabiatı gereği, ortaya çıkan iktidar paylaşımı ve idarî düzenin yeniden kurulma meselesi beraberinde siyasî bir kargaşa meydana getirdi. Öte yandan 30 Mayıs 1876 Darbesi'nin bürokratik elit diye nitelendirilen Erkân-ı Erbaa tarafından başarılmış olması yakın dönem siyasî tarihimizde yaşanacak darbe hareketlerine ilham ve cesaret verecek kötü bir geleneği başlattı. Çalışmanın temel referans noktasını Abdülaziz'i deviren Erkân-ı Erbaa'nın kimler olduğu, darbe eylemine neden kalkıştıkları, bu eylemi nasıl gerçekleştirdikleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Erkân-ı Erbaa'nın kendileri ve darbe eylemine kalkışma nedenleri hakkında farklı görüşlere yer verilerek bir sentez geliştirildi. Makale sonucunda elde edilen bulgulara göre, 30 Mayıs 1876 Bürokratik Darbesi'nin Osmanlı Devleti'nde meydana gelen darbeler arasında benzer özellikler taşıdığı tespit edildi.

Anahtar Kelimeler: Erkân-ı Erbaa, Sultan Abdülaziz, darbe/hal', fetva.

Erkan-i Erbaa: Organizers of the 30 May 1876 Bureaucratic Coup

Abstract

In the last years of Sultan Abdulaziz's reign, there were frequent changes in grand viziers and ministers, and rebellions were observed in the Balkans. The failure to continue the reforms required by the Tanzimat movement appeared the New

* Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Karaman/Türkiye. E-Posta: ibrahimsati42@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0825-0296>.

** Bu makale, Prof. Dr. Mehmet Mercan'ın danışmanlığında yazılan “*Sultan V. Murad'ın Hayatı ve Kısa Saltanatı (1840-1904)*” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Ottoman opposition, which led to the search for alternatives to replace himself. A four-party committee called Erkan-i Erbaa was formed, which saw both the personal resentments against Abdulaziz and the elimination of the state's bad situation in overthrowing Abdulaziz. Dissimilar in character, but united in the desire to overthrow Abdulaziz, this person brought the coup to the agenda again as a means of power change. With the uprising of the madrasa students, Huseyin Avni Pasha was appointed as seraskier, Midhat Pasha as a member of the council of ministers, Mehmed Rusdu Pasha as the grand vizier, and Hayrullah Efendi as the sheik al-Islam. This situation provided a great opportunity for Erkan-i Erbaa, who had gained bureaucratically important positions in the state, to achieve their coup ambitions. Eighteen days after they came to these authorities, Abdulaziz was dethroned with the coup they organized and Crown Prince Murad was made sultan in his place. Although Erkan-i Erbaa agreed with the coup, they had different opinions on state administration. When this difference of opinion combined with the illness of Murad V, whom they enthroned, political and administrative instability occurred. In this context, the issue of power-sharing and re-establishment of the administrative order, which emerged as a result of the nature of the coup act, brings political turmoil. On the other hand, the success of the 30 May 1876 Coup by Erkan-i Erbaa, who is described as the bureaucratic elite, started a bad tradition that will inspire and encourage the coup movements in our recent political history. The main reference point of the study is who the Erkan-i Erbaa, who overthrew Abdulaziz, was, why they attempted the coup, and how they carried out this action. In this context, a synthesis was developed by referring to different opinions about Erkan-i Erbaa themselves and the reasons for the coup attempt. Conforming to the findings obtained as a result of the article, it was determined that the Bureaucratic Coup of 30 May 1876 had similar characteristics to the coups that took place in the Ottoman State.

Keywords: Erkan-i Erbaa, Sultan Abdulaziz, coup/dethrone, fatwa.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde isyanlar ve darbeler tarihinin başlangıcı Fatih'in ilk padişahlığında meydana gelen 1446 Buçuktepe isyanıdır. Bu olayın ardından devletin son zamanlarına kadar birçok isyan ve darbe eylemi yaşanmıştır. Osmanlı hükümdarları arasında neredeyse isyan ile yüzleşmeyen padişah yok denecek kadar azdır. Taht değişikliği ile sonuçlanmayanlar bir yana padişahlarından 12'sinin darbe ile tahtını yitirmiş olması bu gerçeği yansıtmaması bakımından önemlidir (Afyoncu ve diğ., 2010: 6)¹. Darbelerin sebepleri arasında genel olarak “*askeri ve ekonomik alandaki başarısızlıklar, saraydaki bölünmeler ve entrikaların önüne geçilememesi, yeniçeri isyanlarının kontrol edilememesi, halkın isteklerinin ihmal edilmesi*” gibi birçok ortak nokta bulunmaktadır (Kurtaran, 2017: 84).

Son dönem Osmanlı tarihine bakıldığında XVIII. yüzyılın başından XX. yüzyılın başına kadar 200 yılı aşan (1703-1909) tarihi süreçte 6 darbe hadisesi yaşandığı görülür. Ekber ve erşed sistemi ile Osmanlı saltanat usulü yeniden düzenlenmiş, ardından 1826'da darbelerin baş aktörü Yeniçeri Ocağı kaldırılmış olsa da bu düzenlemeler darbe olgusunu bertaraf etmeye yetmemiştir.

Bahsi geçen dönemde vuku bulan darbeler genel hatları ile sıralanacak olursa; Sultan II. Mustafa, Edirne Vak'ası olarak bilinen 1703 isyanı ile tahttan indirildi. Bu isyanda “*ordu, ulema, vezir, paşa kapıları ve payitaht sakinleri ile tüccarlar*” gibi birbirinden farklı gruplar rol oynadı. Bir üst kimlik tarafından tatbik edildiği anlaşılan darbeye adı geçen gruplar ortak bir amaç etrafında bir araya geldiler (Kurtaran, 2017: 115-116).

1730 Patrona Halil isyanı olarak anılan ayaklanmada III. Ahmed tahtını yeğeni I. Mahmud'a bırakmak zorunda kaldı. Bu olayın meydana gelmesinde Sadrazam İbrahim Paşa tarafından üst makamlardan azledilen bürokratik elitin etkisi yadsınamaz (Kurtaran, 2018: 43,60-62). Mâzul İstanbul Kadısı Arnavut Zülali Hasan Efendi ile Ayasofya Vaizi İspiri-zâde Ahmed Efendi darbenin organizatörleridir (Kurtaran, 2018: 50-51).

Boğaz yamakları tarafından Nizam-ı Cedid karşıtlığı üzerinden başlatılan Kabakçı Mustafa isyanı ile III. Selim tahtından indirilerek yerine yeğeni IV. Mustafa getirildi (1807). İsyanı organize edenler Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislam Ataullah Efendi idi (Beydilli, 2009: 423,424; 2001:8).

“Ruşuk yârânı” olarak adlandırılan Abdullah Râmiz, Mehmed Tahsin, Mustafa Refik, Mehmed Said Galib ve Mehmed Emin Behiç Efendiler tarafından III. Selim'i yeniden tahta geçirmek için Alemdar

¹ “İsyân ve darbe ile tahtından indirilen padişahlar: II. Bayezid, II. Osman, I. Mustafa, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim, IV. Mustafa, Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid.” Bk. Afyoncu ve diğ., 2010: 13.

Mustafa Paşa ikna edildi (Beydilli, 1989: 364). Fakat bu sırada III. Selim öldürüldüğü için tahttan zorla indirilen IV. Mustafa'nın yerine kardeşi II. Mahmud çıkartıldı (Beydilli, 1989: 365).

Konumuz olan 30 Mayıs 1876 darbesi, Osmanlı-Türk tarihi içinde modern² anlamda “darbe” kavramını tanımlayan ilk siyasi hareket olarak görülebilir. Çünkü bu darbe “*hem modern devlet yapısı içinde oluşturulmuş, hem başarıya ulaşıp bir tür rejim değişikliğine yol açmış olması bakımından Türkiye'nin sıklıkla maruz kalacağı bir geleneğin başlangıcı sayılabilir.*” (Eldem, 2017: 32).

İttihat ve Terakki Fırkası'nın hâkimiyetine bir tepki olarak (Özcan, 2007: 9) İstanbul'da, “Otuz Bir Mart Vak'ası” (13 Nisan 1909) adıyla tarihe geçen büyük bir isyan meydana geldi³. Selanik'ten gelen “Hareket Ordusu” tarafından ayaklanma bastırıldı. Yeşilköy'de bir araya gelen ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesine karar veren Meclis-i Millî üyeleri, emniyet sağlandıktan sonra 26 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a gelerek Meclis-i Umûmî-i Milli adı altında yeniden toplandı (Küçük, 1986: 222-223). Yaşanan hadiselerden II. Abdülhamid'in sorumlu olduğunu gerekçe gösteren meclis, onu hal' etti ve yerine kardeşi Mehmed Reşad'ı tahta çıkardı (Özcan, 2007: 10).

Osmanlı Devleti'nde darbe/hal' süreci incelendiğinde bu meselede üç güç odağı hemen kendisini gösterir. İlki bürokratik rical olup bunlar, devlet kademelerinde belirli makam elde etmiş ya bu makamlarını korumak ya da ellerinden çıkan makamları geri kazanmak için organizatörlük yapan kişilerdir. Bu grup darbe için kamuoyu oluşturma, planlama ve el altından kullanılacak figüranları belirleme görevlerini üstlenmişlerdir. İkinci grup, askerlerden oluşmaktadır ve beyin takımının planladığı, olgunlaştırdığı darbe eylemini gerçekleştiren aktörlerdir. Diğer grup ise ilmiye ricalidir ki vuku bulan darbeyi meşru hale getiren belgeyi/fetvayı vererek darbenin amacına ulaşmasını sağlamışlardır. Dolayısıyla bir darbe hadisesinin aktörleri ve figüranlar belli idi ve herkes kendine düşen rolü oynuyordu.

Hal' kavramı hukukta “*iş başındaki devlet başkanını görevden uzaklaştırmak, ona yapılan biati bozmak*” anlamında kullanılır (Aydın, 1997: 218). Darbe kavramı ise sözlükte, “*Ülkede bir grup tarafından örgütlü bir biçimde silah zoruyla baskı kurularak veya seçim dışındaki demokratik usulleri kötüye kullanarak mevcut hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi*” olarak tanımlanır (<http://sozluk.gov.tr/>). Bu tarifler Osmanlı saltanat düzeni içinde yorumlanacak olursa meşru padişahın yerine aynı aileden henüz taht sırası gelmemişken, hanedanın başka bir mensubunu askeri yöntemler kullanmak ve bürokratik elit tarafından planlanıp desteklenmek suretiyle hal' etme olayı şeklinde izah edilebilir.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından değişim ve dönüşümün hız kazandığı devir olması bir yana siyasî, askerî ve ekonomik gelişmeler itibarıyla de yoğun bir gündemi içermektedir. Ortaylı'nın ifadesi ile “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”dır (2007). Bu “uzun yüzyıl” içinde de deyim yerindeyse “en uzun yıl” 1876'dır. Adı geçen sene için Davison, “üç padişahlı yıl” ifadesini kullanır (1963: 88-125). Zira bir yıl içinde üç padişahın saltanatı söz konusudur. Abdülaziz'in 15 yıllık saltanatının sonu, V. Murad'ın 93 günlük saltanatı, II. Abdülhamid'in hükümdarlığının ilk senesi 1876 yılına tesadüf etmektedir. Kısacası iki hal' ve iki cülus olayının yaşandığı 1876 yılı, “siyasî istikrarsızlığın” had safhada olduğu bir zaman dilimidir.

Bu çalışmada Sultan Abdülaziz'in 1876 bürokratik darbesi ile devrilmesi ve yerine V. Murad'ın başa geçirilmesi ele alındı. Konunun esas kapsam alanını ise Erkân-ı Erbaa'nın görüş, düşünce ve eylemleri perspektifinden adı geçen bürokratik darbe sürecinin değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Araştırma ile Osmanlı Devleti'nde genel darbe konjonktürü içerisinde 1876 bürokratik darbesinin yerinin tespiti amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Erkân-ı Erbaa'nın Abdülaziz'in saltanatına karşı gelişen muhalefeti

² Alkan, bu darbeyi “*Türkiye tarihinin ilk modern darbesi*” olarak nitelendirir. Bk. 2017: vii.

³ Özcan, “Otuz Bir Mart Vak'ası”nın sebeplerini şöyle değerlendirmektedir: “*Orduda baş gösteren aşırı siyasallaşma, subaylar arasında yaşanan alaylı-mektepli çatışması ve alaylıların tasfiye edilmesi, II. Abdülhamid döneminin kadrolarının eski imtiyaz ve itibarlarını kaybetmeleri, bürokraside geniş çaplı bir tensikat ve tasfiyeye gidilerek İttihatçıların kendi kadrolarını iş başına getirmeleri, ilmiye mensuplarının tayin ve terfilerinde imtihan usulünün gündeme getirilmesi, İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası mensuplarının iktidarı ele geçirme mücadeleleri, İttihatçıların, muhaliflerine hayat hakkı tanımayan baskıcı davranışları ve suikastlar, İttihatçıların kozmopolit yapıları, masonlukla suçlanmaları ve dine ve dinî geleneğe karşı tavırlarından duyulan rahatsızlıklar gibi gelişmelerdir.*” Bk. 2007: 11.

kullanarak devlette kritik makamlara nasıl kavuştukları, bu makamları kullanarak darbe sürecini nasıl yönettikleri ve emellerini nasıl hayata geçirdikleri ortaya konuldu. Konu, gayri meşru bir yöntem olan, işin sonunda genellikle lanetlenen ve aktörlerinden hesap sorulan darbe eyleminin, uygun ortam bulduğunda nasıl ortaya çıkacağını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu gayri meşru usule bel bağlayanların çeşitli gerekçeler ile her dönemde var olageldikleri bilinen bir gerçektir. Buna göre Erkân-ı Erbaa adlı darbe komitesini oluşturan kişilerin farklı karakter ve yönetim anlayışına sahip olmalarına rağmen darbe ortak noktasında buluştukları ve darbe eylemine kalkışmalarında Abdülaziz'e karşı şahsî meseleleri ile “devleti kurtarma ideallerinin” etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu çerçevede “Erkân-ı Erbaa: 30 Mayıs 1876 Bürokratik Darbesinin Organizatörleri” adlı çalışmada üç bölüm esas alınarak konu incelendi. İlk bölümde Sultan Abdülaziz'in yönetimine karşı yükselen muhalefetin sebepleri üzerinde duruldu. İkinci bölümde darbenin organizatörleri olan ve darbeyi aksiyona geçiren Erkân-ı Erbaa adlı dördü komite tanıtıldı. Son bölümde ise “30 Mayıs 1876 Bürokratik Darbesi'nin” nasıl ve ne şekilde cereyan ettiği ile Erkân-ı Erbaa'nın birleştikleri ve ayrılığa düştükleri konular ele alındı.

Makalede mevcut literatürde yer alan temel kaynaklar⁴ ile yine konuya daha özel açıdan yaklaşan araştırma eserlerinden⁵ istifade edilmek suretiyle bir analiz yapıldı. Nitekim dönem kaynakları ile güncel yayınlar birlikte kullanılarak darbenin aktörleri olan Erkân-ı Erbaa'ya ışık tutuldu.

Bu bağlamda konuya genel yaklaşım şekli olay merkezli iken, çalışmamızda bu bakış açısından farklı olarak konunun merkezine darbe organizatörlerini koymak suretiyle fiilden ziyade failin öneminin altı çizildi. Dolayısıyla olay merkezli anlatım yerine birey merkezli bir anlatım ile hadiseye yeni bir perspektif kazandırılmak istendi. Buradan hareketle darbe eyleminin aktörleri olan Erkân-ı Erbaa'nın tanıtılmasında ulaşılan kaynaklar ışığında takdir ve tenkit edilen karakter yapıları birlikte verilmek suretiyle karşılaştırmalı bir metot takip edildi. Aynı yöntem darbe eylemine kalkışma nedenleri için de uygulandı. Şöyle ki “Şahsi amiller mi, devlet için hamiyetli idealler mi Erkân-ı Erbaa'yı harekete geçirdi?” gibi farklı gerekçeler karşılaştırıldı.

⁴ Bu konuda kaleme alınan eserlerin bazıları: A. Cevdet Paşa.(1980). *Ma'rûzât*, (Y. Halaçoğlu Haz.). İstanbul, Çağrı Yayınları; Cevdet Paşa.(1991). *Tezâkir 40-Tetimme*, (C. Baysun, Yay.). Ankara, TTK Basımevi; Mahmud Celaleddin Paşa.(1979). *Mirat-ı Hakikat*, (İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu & Ö. Akdaş, Haz.). C. 1. İstanbul, Tercüman 1001 Eserler Serisi; Mehmed Memduh.(1990). *Tanzimattan Meşrutiyete 1 Mir'âtü Şu'unât*, (H. Develi, Sad.). İstanbul, Nehir Yayınları; Abdurrahman Şeref.(1985). *Tarih Musahabeleri*, (E. Koray Sad.). Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Erkân-ı Erbaa'nın önemli bir karakterinin hatıratı, Midhat Paşa.(1997). *Midhat Paşa'nın Hatıraları I, Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, (O.S. Kocahanoğlu, Haz.). İstanbul, Temel Yayınları; darbenin aksiyonerinin eseri, Süleyman Paşa.(1326). *Hiss-i İnkılab Yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hamis'in Cülûsu*, İstanbul, Tanin Matbaası.

Yine dönem olaylarını ilk elden anlatan çalışmalar: Ahmet Mithat Efendi.(2013). *Üss-i İnkılap*, (İ. N. Uysal Haz.). İstanbul, Dergâh Yayınları; Ahmed Saib.(1320). *Vak'a-i Sultan Abdülaziz*, Mısır; Ahmed Saib.(1326). *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, (İkinci Tab'). Mısır, Hindiye Matbaası.

Erkân-ı Erbaa'nın üç siması Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa ve Mehmed Rüşdü Paşa'nın sadarete de bulunmaları dolayısıyla kıymetli bir referans olarak, İnal, İ. M. K.(1982a). *Son Sadrazamlar*, C. 1. İstanbul, Dergâh Yayınları; İnal, İ. M. K.(1982b). *Son Sadrazamlar*, C. 3. İstanbul, Dergâh Yayınları.

1876 darbesinin “anatomisi”ni betimleyen popüler bir çalışma, Öztuna, Y.(2006).*Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul, Babiali Kültür Yayıncılık.

⁵ Konuyu doğrudan ele alan makaleler: 1876 darbesine ilişkin çeşitli dergilerde yayımlanan görseller kullanılarak anlatılan, Eldem, E.(2017). Resimli Basında 1876 Darbesi. M. Ö. Alkan, (Haz.), *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, (ss.32-40), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları;1876 darbesinin Kuleli Vak'ası ile birlikte ele alınan, Çelik, H. İ.(2016). Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 27-78; Abdülaziz'in devrilmesinin ekonomik ve siyasi nedenlerin irdelendiği, Peker, Ş.(2018). Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 625-635;İspanyol gazetelerinde çıkan haberler referans alınarak yazılan, Turan, T. (2019). İspanyolların Gözünden Osmanlı Devleti'nde 1876 Darbeleri ve II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38 (65) , 279-302.

Erkân-ı Erbaa olarak nitelendirilen bu dördü hakkında güncel yayınlar ise: Akkurt, İ.(2013). *Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, Yayımlanmış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul; Uysal, M. A.(2014). *Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)*, Yayımlanmış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta; Korkmaz, A.(2016). *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Yayımlanmış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul; Durdu, M.(2017). *Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa*, Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

1. Sultan Abdülaziz'e Karşı Yükselen Muhalefet

II. Mahmud ile Pertevniyal Valide Sultan'ın oğlu olarak 1830 yılında doğan Abdülaziz, Ağabeyi Abdülmecid'in ölümü üzerine 25 Haziran 1861'de Osmanlı tahtına oturdu (Özcan, 1996: 176). Mehmed Memduh'un tasvirine göre, “*Abdülaziz Han güzel yüzlü, tatlı sözlü, kavrayışı çabuk, azametiyle birlikte nazik tavırlı cömert bir padişahtı.*” (1990: 99). Abdülmecid'in taklitçiliğe varan aşırı yenilik düşkünlüğünden rahatsız olanlar, kendisine geleceğin Yavuz'u ve Avrupa taklitçiliğinden uzak duracak, imparatorluğu kurtaracak yegâne kişi nazarı ile bakmışlardı (Küçük, 1988: 179). Dolayısıyla tahta çıktığında kendisi hakkında müspet bir bakış ve beklenti söz konusu idi.

Sultan Abdülaziz devrini iki döneme ayırmak mümkündür. Tahta çıkışından 1871'de Âlî Paşa'nın vefatına kadar geçen, Tanzimat ve İslahat'ın devamı olan birinci dönemde, yeni kanun ve nizamnameler hayata geçirilmiş, başarılı bir dış politika yürütülmüş, yönetim Âlî ve Fuad Paşaların elinde kalmıştır. Âlî Paşa'nın vefatından Abdülaziz'in hal' edildiği 1876'ya kadar süren ikinci dönemde ise yönetimde daha çok Mahmud Nedim Paşa ve Midhat Paşa söz sahibi olmuştur. Âlî ve Fuad Paşalar, Abdülaziz'in istibdat ve israf eğilimlerini dizginlerken Mahmud Nedim Paşa'nın⁶ sadrazam olması ile bu eğilimler Padişah'ta kendini göstermeye başlamıştır (Küçük, 1988: 180, 183)⁷. Mahmud Nedim Paşa, Abdülaziz'e: “*Siz müstebit bir Padişahsınız. Her fermanınızı icraya kadirsiniz*” demek suretiyle 30 yıldır nice mücadele ile ikameye çalışılan hukuk devleti düzenini yıkmaya teşvik etmiştir (Sertoğlu, 1972: 3169).

Sadrazam, bütün otoriteyi padişaha yüklemekte, halk nazarında kötü koşulların müsebbibi “nazırlardır” anlayışının, “padişahdır” anlayışına dönmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla padişahın namı yara almış çarşı pazarda tenkit⁸ edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Mahmud Nedim Paşa'nın veraset sisteminin⁹ değiştirilmesi için Abdülaziz'i teşvik ettiğinden söz edilmesi reform talep eden kesimin Veliht Murad'a olan bağlılık ve ümitlerini artırmıştır (Davison, 1963: 58).

Âlî ve Fuad Paşaların ölümü bu kişilerin devlet yönetimindeki engin bilgi ve tecrübelerinden mahrum olan padişahın saltanatına alternatifler aranmasına yol açmıştır. Mahmud Nedim Paşa'nın Âlî ve Fuad Paşalar gibi dönemin gereklerine uygun politikalar geliştirememiş olması, Abdülaziz'in karakter yapısında var olan otoriterleşmeyi¹⁰ belirgin hale getirmiştir. Devletin kötü yönetiminden doğrudan padişah suçlanmazken buna doğru bir yönelim olmuştur. Veraset usulünün değişeceği söylentileri de tepkiyle karşılanmış Abdülaziz yönetimine muhalif olanların saflarını sıklaştırmıştır. Bu bağlamda veliaht olması hasebiyle Murad Efendi'nin padişahlığı her zamankinden daha çok konuşulmaya başlanmıştır. Aslında Veliht Murad, Abdülaziz saltanatının bütün olumsuzluklarını giderecek bir kurtarıcı gibi görülmüş/gösterilmiştir. Zira reformcuların yanı sıra Abdülaziz yönetiminden memnun olmayanlar için Murad ismi çok şey ifade etmektedir.

Kendisi padişah olurken Tanzimat ve İslahat Fermanlarına bağlı kalacağını vadeden Abdülaziz'in zaman içinde otoriterleşen yönetimine karşı Yeni Osmanlılar hürriyetçi bir muhalefet işlevi yürütmüşlerdir (Süleyman Paşa ve Elliot, 2007: 22). İsrafa varan harcamalar ile köşk ve saray yapımı, devlet hazinesinin zayıflaması, devlet memurlarının maaşlarını alamaz duruma gelmesi gibi memnuniyetsizlikler halkın tepkisine ve ıslahat taleplerine sebep olacak ve bu hareketi ortaya çıkaracaktır (Süleyman Paşa ve Elliot,

⁶ Eldem, Mahmud Nedim Paşa hakkında “*Abdülaziz'e yakınlığı ve onun müstebit eğilimlerini teşviki, “Nedimof” lakabını yakıştırmasına neden olacak derecede Rusya'ya ve İstanbul'daki Rus sefiri Nikolay Pavloviç İgnatiyev'e bağlılığı, 10 Ekim 1875'teki iflas kararındaki sorumluluğu, Mahmud Nedim Paşa'yı dönemin en çok nefret edilen ve her türlü şimşeği üzerine çeken “kötü adam” konumuna getirmişti.*” kaydını düşer. Bk. 2019: 25.

⁷ Ayrıca bk. Eldem, 2019: 23-34.

⁸ Abdülaziz yönetimine soğuk bakılmasının iki temel nedeni vardı: Bunlardan biri israfa varan harcamaları (Avrupa seyahati ile için alınan borçlar harcamaların ayrı boyutunu gösterir) diğeri Murad Efendi'yi veliahtlıktan mahrum etme düşüncesi. Bk. Ebuzyiya Tevfik, 1973a: 200.

⁹ Abdülaziz'den sonra hanedanın en büyüğü olarak veliaht olan Murad Efendi veliahtlıktan düşürülecek, onun yerine padişahın oğlu Yusuf İzzeddin Efendi veliaht yapılacaktır. Bk. Ebuzyiya Tevfik, 1973a: 170.

¹⁰ Midhat Paşa'ya bakılırsa, “*Sultan Abdülaziz'in sonraki üç senede hiçbir kimseyi dinlemeyerek her istediğini yapmaya ve hazineden hesapsız akçe almaya alışmış ve kendince-izzet ve azameti en son mertebeye varmış olmakla karakter değiştireceğine hiç kimse inanmamıştı.*” Bk. 1997: 185.

2007: 104-105; Karal, 2003: 114). Abdülaziz yönetimine karşı iç muhalefetin doğmasında; Tanzimat hareketinin zayıflaması, Osmanlı üzerinde Rus etkisinin artması, malî kriz nedeniyle memur maaşlarının ödenememesi, yaşanan kuraklığın kıtlığa sebep olması gibi etkenlerin varlığı ileri sürülmüştür (Shaw ve Shaw, 1977: 199).

Sultan Abdülaziz'in idaresinin son yıllarında artan baskıcılığı, kaprisleri ve boşalan hazine nedeniyle Veliht Murad, birçok kimsenin özellikle de yenilikçilerin umudu olmuştur (Karateke, 2017: 17). Kısaca Yeni Osmanlıları harekete geçiren etkenler, imparatorluğun dağılma sürecine girmesi, yolsuzluk ve fesat, elit dolaşımındaki tıkanma (devlet adamlarını yetişmesinde klasik Enderunlu, devşirme usulünün ortadan kalkması), yeni asilzadelerin doğuşu gibi sosyolojik olgulardır (Mardin, 1962: 149).

Abdülaziz'in yönetimine karşı muhalefeti Ebuzziya Tevfik şöyle dile getirmektedir: “*Adamcağızın çevresi öylesine sarılmıştı ki onun bu kuşatılmayı aşip da gerçekleri sezip anlamasına sahiden pek imkân yoktu. Hele ki ortada bir Veliht Murad Efendi meselesi vardı. Kendisinin tahttan indirilip yerine bu şehzadenin padişah yapılacağı korkusuyla kulağı devamlı dolduruluyordu. Bu tahttan indirme ve tahta çıkarılma konularının en büyük düzenleyicisi olarak da bizler (Yeni Osmanlılar) gösterilmiştik ...*” (Ebuzziya Tevfik, 1973b: 529). Yeni Osmanlı taraftarı birçok kişinin parlamenter düzeni kurmak amacıyla Abdülaziz döneminde “gerçekleşmemiş” hükümet darbesi girişimleri bulunmaktadır (Bilgegil, 1976: 309).

Meşrutiyet fikrine yakınlığı olan, Osmanlı'da yeni bir rejim kurabileceğine inanılan Veliht Murad Efendi, Yeni Osmanlıların müstakbel meşrutiyet hükümdarı olarak görülmüştür (Şehsuvaroğlu, 1949: 50). Abdülaziz, yeğenini kontrol ve gözetim altında tutmak için mahpus hayatı yaşatsa da serbesti yanlıları Murad Efendi ile haberleşmeyi sürdürmüştür. Cülûs mazhar olunca mutlakiyetten meşrutiyet yönetimine geçileceğine dair Murad Efendi'den söz alınmıştır (Süleyman Paşa ve Elliot, 2007: 111).

Babası tarafından iyi bir tahsil ve eğitim imkânı sunularak yetiştirilen Murad Efendi, küçük yaşta öğrenmeye başladığı Fransızca sayesinde Batı ile temas kurmuştur. Özellikle Osmanlı aydınlarının teveccühünü kazanmış Velihtin içerde ve dışardaki bu etkisini dikkate alan amcası Abdülaziz, saltanatına alternatif olabileceği çekincesiyle onun üzerindeki denetimi artırmıştır. Yaşayış biçimini, düşüp kalktığı kişileri kontrol ettirip veliahdı aşırı gözetim altına aldırıştır (Esatlı, 2010: 351). Bu sıkı kontrolün bir nedeni de Abdülaziz ile Avrupa seyahatinde iken onun iyi bir izlenim bırakması ve sürgündeki hürriyetçiler (Yeni Osmanlılar) ile gizli temaslarıdır (Lewis, 1960: 161).

Abdülaziz'in hal' edilerek Murad Efendi'nin Osmanlı tahtına çıkmasını devletin kurtuluş reçetesi gören Yeni Osmanlılar henüz cemiyet haline gelmeden Tasvir-i Efkâr gazetesinde hükümetin icraatlarını tenkide başladıkları vakitlerde, Murad Efendi onlar ile münasebette bulunmuş, ziyaretlerini kabul etmiş, kendileriyle görüşmüştür (Sertoğlu, 1972: 3233). Murad Efendi, hürriyet taraftarı kimselerle bir araya gelerek onları yanına çekmeye, herkesin teveccüh ve muhabbetini kazanmaya çalışmıştır. Veliht iken hürriyetçiler kendisine (henüz tahta çıkmadan) biat etmişlerdir. Bu durumdan son derece memnun olan Murad Efendi, Abdülhamid'e, “*birader, bu gün de ezkiyâdan mühim bir âdem kazandık*” demiştir. Abdülhamid ise buna biraderinin memnuniyetini artıracak sözler ile karşılık vermiştir (İnal, 1982b: 1266).¹¹

Osmanlı hanedanının hürriyet ve meşrutiyet taraftarı, samimi belki de tek siması olan Murad Efendi, veliahtlığı sırasında hâlihazırdaki yönetim düzenini değiştirmeye yönelik çalışanlar ile ilişkileri neticesinde onların bu konudaki düşüncelerini benimsemiştir (Sertoğlu, 1972: 3277). Osmanlılar içinde XIX. yüzyılda meşrutiyet düşüncesini benimseyen ve devleti demokratik bir anlayışla yönetmenin gereğine inanan ilk şehzade olmuştur (Şehsuvaroğlu, 1950: 365). Murad, meşrutiyet idaresinin dostu görülmüş, yerli ve yabancı ziyaretçilerine kendini bu şekilde tanıtmıştır (Davison, 1963: 110).

Murad Efendi'nin sultan olması ile neticelenecek hal' öncesi 1873 ile 1876 yıllarını kapsayan zaman zarfında sık sık sadrazam ve vükelâ değişiklikleri meydana gelmiştir (Sakaoğlu, 1994: 511). Payitahtta bunlar olurken Balkanlarda Hersek isyanı (1875), Bulgar ayaklanması (2 Mayıs 1876), iki konsolosun öldürülmesi ile tehlikeli bir hal alan Selanik vak'ası (6 Mayıs 1876) gibi gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya müdahalesi gündeme gelmiştir (Küçük, 2006: 183-184).

¹¹Ayrıca bk. Süleyman Kani, 1933b: 10.

Kamuoyunda Abdülaziz'e karşı memnuniyetsizlik olmakla birlikte asıl sebep olarak Mahmud Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Efendi görülmüştür (Midhat Paşa, 1997: 184). Nitekim çeşitli entrikalar ile kafaları karıştırılan medrese talebeleri, “*Şeyhülislam Hasan Efendi’yi istemeyiz!, Mahmud Paşa sadrazamlıkta kalacak mı?*” sloganları ile mitingler yapmışlardır (Mehmed Memduh, 1900: 77). Büyük camilerde toplanarak burada yapılan ateşli konuşmalarla hükümeti eleştirmişlerdir. Rus taraftarı gördükleri Sadrazam Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Fehmi'nin azledilmesini istemişlerdir. Medrese öğrencilerinin yeniçeri ve zanaatkarların kalkışmasına benzer bir tepki ile İstanbul sokaklarına çıktığı görülmüştür (Finkel, 2005:425-426).

2. Erkân-ı Erbaa'nın Teşekkülü ve Faaliyetleri

Erkân-ı Erbaa, Erkân-ı Müttefika, Erkân-ı Hâl' (Danişmend, 1972: 255) veya Hal'ü akd ashabı (Sakaoğlu, 2015: 443) olarak da bilenen dörtlü grubu bir araya getiren âmil Sultan Abdülaziz'in hal' meselesidir¹². Hal' olayını gerçekleştirecek olan beyin takımı (Durdu, 2017: 98), Erkân-ı Erbaa denilen bu dörtlü komite veya grup; Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa, Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa ve Hayrullah Efendi'den oluşmaktadır. Daha sonra hal' içinde birinci derecede rolü olmamakla birlikte Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa ile Askerî Şura Reisi Müşir Redif Paşa da bu konuda ikna edilenler arasında yer alacaktır. Eylemi gerçekleştiren ise Süleyman Paşa¹³ olacaktır (Öztuna, 2006:11-34). Midhat Paşa'nın meşrutiyetçi liberalizmi ile Süleyman Paşa'nın yurtseverliği Abdülaziz'e karşı birleşmiştir (Güner, 2018: 90).

Mehmed Memduh Erkân-ı Erbaa'yı şu şekilde vasıflandırmaktadır: “*Tahtan indirme ve tahta geçirme konuları Sadrazam, Şeyhülislam, Şûrâ-yı Devlet başkanı ve Serasker arasında esas ve ayrıntıları görüşülerek karara bağlanmıştır. Geçmiş senelerde bu dört zat birbirlerinin söz ve faaliyetlerine durmadan karşı çıkarlardı. Tabiatları icabı birbirine zıt sayılan dört unsur (toprak, ateş, su, hava) bir cisimde toplanıp birleştikleri gibi bunlarda yapacakları uygunsuz işte birleştiler*” (Mehmed Memduh, 1990: 98). Cevdet Paşa ise “*Rüşdü Paşa zaten Midhat Paşa'yı sevmez iken bu esnâda anınla şîr ü şeker oldu*” diye yazmaktadır (Cevdet Paşa, 1991: 153). Abdülaziz'in hal' işinde birleşen ancak emelleri başka başka olan bu dört devlet adamı birbirini sevmediği gibi huy ve tabiat itibarıyla de birbirine zıt yapıya sahiptirler (Uzunçarşılı, 1967: 23).

Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi konusunda ittifak eden Erkân-ı Erbaa'nın böylesine cüretkâr bir eyleme kalkışmaları devlet ve memleket hayrına değil, Abdülaziz'e karşı şahsî düşmanlıklarının bir eseridir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 153). Bununla birlikte Mehmed Rüşdü, Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların ya meşrutiyeti ya da Sultan Abdülaziz'i feda etmek gibi bir tercihte kaldıkları ve bazı şahsî kinlerin de karışmasıyla hal' yolunu seçtikleri ileri sürülse de (Abdurrahman Şeref, 1985:157), Rüşdü Paşa ve darbenin asıl organizatörü Hüseyin Avni Paşa'nın meşrutiyet gibi bir düşünceleri söz konusu değildir (Durdu, 2017: 128). Darbeyi gerçekleştiren öncü gruptaki tek liberal Midhat Paşa'dır (Ortaylı, 2005: 266). Muhafazakâr halk, sadrazamı; aydınlar Midhat Paşa'yı desteklemektedir. Her ne kadar subay kademesinde meşrutiyet yanlıları olmakla birlikte, ordu Hüseyin Avni Paşa'nın komutası altındadır (Karal, 2003: 353).

2.1. Hüseyin Avni Paşa

Hüseyin Avni Paşa¹⁴ iyi bir asker olup Fuad ve Âli Paşalar tarafından takdir ve himaye edilmiştir (Uzunçarşılı, 1967: 19). Aynı zamanda cesur ve muktedir bir asker olarak da bilinen Hüseyin Avni Paşa

¹² Cevdet Paşa bu konuda şunları dile getirir: “*Rüşdü Paşa ve Şeyhülislâm ve Serasker ve Kapudan ve Reîs Paşa'lar miyânelerin de gayet hafî müzâkereler cereyân etmekte idi. Neye dâir olduğunu bilmeyip ahvâl-i harbiyyeye dâir zann ederdik. Anlar ise hal'-i Sultân hakkında gizli müşâvere ederlermiş.*” Bk. 1991: 154.

¹³ Mekteb-i Harbiye Nazırı Süleyman Paşa, Velihaht Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'nin uzun süredir öğretmenliğini yapmakta olup içli dışlı haberleşmektedir. Bk. Mehmed Memduh, 1990: 82.

¹⁴ *Hüseyin Avni Paşa (1820-1876) Isparta Gelendost köyünde doğdu. Babası Odabaşı-zadelerden Ahmet Efendi'dir. 16 yaşında iken İstanbul'a geldi. Dayısı müderris idi. Onun yardımıyla medreseye girmeye hazırlanırken 1837'de Harp Okuluna girdi. Bu okulu kurmay sınıfını başarı ile bitirerek askerlik mesleğine girdi. Kırım Muharebesi, Karadağ Muharebesi harekâtında ve Girit İsyanının bastırılmasında görev aldı. Hüseyin Avni Paşa, kendi istikbalinin banisi olmuştur. Fakir bir köylünün çocuğu iken surf*

subaylar arasında tanındığı gibi halk arasında da tanınmıştır. Birçok defa seraskerlik bir defa da sadrazamlık makamına getirilmiştir (Karal, 2003: 104). Osmanlı bürokrasisi içinde önemli mevkiiler verilen Hüseyin Avni Paşa, padişah ve devlet aleyhine entrikalar çevirdiği iddiasıyla kendisine tevdi edilen makamlardan sık sık azledilmiştir (Uysal, 2014: 23). Mahmud Celaleddin Paşa'ya göre: “*Hüseyin Avni Paşa şehvete düşkün sefih bir kimse olduğundan saltanatın ırz ve namusuna dokunacak bazı rezilâne hareketlere kalkışmış bu hareketlerin Valide Sultan tarafından anlaşılması üzerine, bundan böyle devlet merkezinde bulunmamak şartıyla Serasker kaymakamlığından azledilip Yanya-Tırhala askeri fırka kumandanlığı ile İstanbul'dan kovulmuştur.*” (1979: 154). Bu hareketleri padişahın kendisine olan itimat ve teveccühünü kaybettirecektir (Karal, 2003: 104). “*Ahlaki zaafı, saray kadınlarına meyil ve tasallutu*”dan dolayı kendisine yapılan uyarıları dikkate almamış, Âli Paşa'nın vefatından sonra Valide Sultan'ın yeni sadrazama şikâyeti ile mahkemesiz bir şekilde sürgüne gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 1967: 19-20).

Hüseyin Avni Paşa, talebe nümâyîşi ile yeniden (dördüncü kez) seraskerliğe kavuşsa da Abdülaziz'den öç almak istiyordu. Zira seraskerlikten azledilmiş memleketi Isparta'ya sürülmüştür (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 155, 159). Ayrıca Abdülaziz'in, orta oyunlarında onun taklidini yaptırıyor olması padişaha karşı kin gütmemesinin diğer bir sebebi olarak gösterilmiştir (İnal, 1982a: 338-339). Öztuna'nın ifadesine göre, Hüseyin Avni Paşa “*kinim dinimdir*” inancına sahiptir (2006: 36).

Öte yandan Abdülaziz yönetiminin memleket için zararlı olduğunu düşünen Hüseyin Avni Paşa, iyi bir kumandan, teşkilatçı bir asker olarak bu alanda başarılar kazanmıştı. Ordu üzerindeki nüfuzuna güvenerek Abdülaziz'i devirme meselesinde bundan faydalanmayı aklına koymuştu. Bu meselede Midhat Paşa ile tam bir mutabakat içindeydi. Abdülaziz gitsin de yerine kim geçerse geçsin onun için önemli değildi (Sertoğlu, 1972: 3209)¹⁵.

Hüseyin Avni Paşa hal' meselesini ilk gündeme getiren ve bu işte en istekli kişi olmuştur (Durdu, 2017: 98). Abdülaziz'in hal' edilmesinde başrolde bulunacaktır (Uysal, 2014: 27-28). Görünüşte tedavi için gittiği Avrupa'da, Paris ve Londra hükümet erkânı ile görüşmeler yapmıştır. İngilizler ile Abdülaziz'in hal' edilmesi hususunda anlaştığı öne sürülmüştür (Gencer, 1998: 526). Nitekim Velihaht Murad Efendi'nin Osmanlı tahtına geçmesi konusunda temaslarda bulunduğu İngiliz devlet ricali tarafından bu mesele uygun bulunmuştur (İnal, 1982a:502; Sertoğlu , 1972:3154). “*Bu suretle dâhilî bir meseleyi haricî siyasetle karıştırmaktan çekinmemiştir*” (Danişmend, 1972: 248).

Hal' meselesini ilk düşünen Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa olmakla birlikte bu ikiliye daha sonra Rüşdü Paşa ve Hayrullah Efendi de katılmıştır. Rüşdü Paşa ile Hayrullah Efendi'nin hal'i kararlaştırılan Hüseyin Avni ve Midhat Paşalara katılmaları bir dizi görüşmeler neticesindedir (Durdu, 2017: 97).

Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde azledilişi, rütbe ve nişanlarının elinden alınışı ve evinde ağır hasta yatarken sürgün emrinin kendisine bildirilişi Hüseyin Avni Paşa'yı son derece içerletmiştir. Bir daha iktidar mevkiine geldiğinde, böyle bir akıbeta uğramamak için gerekli tüm önlemleri alma kararı vermiştir. Dolayısıyla büyük bir kin ve husumet duyduğu Abdülaziz'i hal' etmeye azmetmiştir. Daha sonra elde ettiği sadaret ve seraskerlik gibi iki önemli iktidar gücü¹⁶, bu iş için kendisine büyük bir fırsat sunmuştur (Sertoğlu, 1972: 3175). Sadaret ve seraskerlik makamının Hüseyin Avni Paşa'nın uhdesine verilmesini Cevdet Paşa: “*Sultan Abdülaziz Han hazretleri kendisini asıl fesâd başı olan Avni Paşa'ya teslim etmiş oldu.*” (1991: 130) diye yazmaktadır. İşte bu imkânlardan yararlanmak isteyen Hüseyin Avni Paşa, padişahın zaman zaman gittiği Alemdağı Kasrında süvari birliklerini kullanarak onu hal' etmeyi

kendi gayreti ile tahsil hayatına girmiş ve Harp Okunu birincilikle bitirmiştir. Çalışkan otoriter ve disiplin sever olduğu için muharebelerde ordunun teşkilatlanmasında büyük hizmetleri görülmüştür. Valilik ve seraskerlik hizmetlerinde bulundu. Şirvani Mehmet Paşa'nın yerine seraskerliği muhafaza etmek suretiyle sadrazam oldu....Vükela toplantısında iken Çerkez Hasan tarafından öldürüldü. Bk. Karal, 2003: 134-135, 360; Ayrıca bk. Gencer, 1998: 526-527.

¹⁵ Ayrıca bk. Davison, 1963: 33.

¹⁶ İnal bu konuda, “*Padişah, kendi eliyle kendi tacü tahtını yıkarcasına düşmanını mükerreren en mühim makamlara getirdi. Hatta sadaretle beraber seraskerliği de tevcih etti. Bu suretle siyasî, mülkî ve askerî her türlü umuru eline verdi.*” diye yazmaktadır. Bk.1982a: 507; Mehmed Memduh ise padişahın paşaya teveccühüne dair, “*Abdülaziz Han, Avni Paşa'ya on beş bin lira verip, sadareti sırasında yalıtına şerefle gidip gelmesi için tersanede yaldızlı beş çifte bir kayık yapılmasını emretmişti*” kaydını düşmektedir. Bk. 1990: 87-88.

planlamış, ancak Abdülaziz'in orada bir geceden fazla kalmayışı hal' planını icraya mâni' olmuştur (Danişmend, 1972: 245-246; Sertoğlu, 1972: 3175). Yine ileri sürüldüğüne göre Padişahı zehirlemek suretiyle ortadan kaldırmayı düşünmüş, ancak Abdülaziz'in dikkat ve ihtiyatı bu tasavvurunda da başarılı olmasının önüne geçmiştir (Sertoğlu, 1972:3175). Bununla birlikte Hüseyin Avni Paşa Mısırlı Prens Halim Paşa'ya: "*Padişahın hayatına son verecek bir fedaî bulmak mümkün olmaz mı?*" teklifinde bulunmuş, Halim Paşa ise: "*Dünya halkını bana katil gözüyle baktırmak mı istiyorsunuz?*" cevabını vermiştir (Mehmed Memduh, 1990: 59).

Kindarlığı ile maruf Paşa Isparta'ya sürülmesinin intikamını almak niyetindedir (Gencer, 1998: 526). Ayrıca savaş meydanlarında gösterdiği gayret ve başarılar ile kazandığı rütbe ve nişanlarının bir anda bir irade ile elinden alınmasını içine sindirememiştir. Abdülaziz'den intikam almaya yemin etmiş (Uysal, 2014: 123) ve "*Abdülaziz'den intikam almadıkça Allah canımı almasın*" demiştir (Uzunçarşılı, 1967: 24). İnal'a göre bu meseleyi "*...vakti gelince kullanılmak üzere bir mahale konulan bomba gibi zihninde yerleştirdi. Padişahı hal' ve izale etmek için fırsat zuhurunu dört gözle bekledi*" (1982a: 507). Hüseyin Avni Paşa hayır ve şer olarak karar verdiği bir şeyden dönmediği gibi kin tuttuğu bir kimseyi de affedecek karakterde değildi. Kinci özelliğinin yanı sıra gururlu, öfkeli, bencil ve inatçı bir kişilik yapısına sahipti (Uysal, 2014: 22).

Hüseyin Avni Paşa, saraya bağlı kumandanları İstanbul'dan çeşitli gerekçeler ile uzaklaştırmış ve kendisine bağlı kumandanlar ile hazırladığı darbe planını hükümet üyelerine kabul ettirmiştir (Gencer, 1998: 526). Saltanat makamına yakınlığı sebebiyle Vükela Meclisi'nde görevli eski Serasker Derviş Paşa'yı 3. Ordu müşirliğine ek olarak Manastır valisi tayin ettirmiştir. Ayrıca Sadrazam Rüşdü Paşa'yı da ittifak çemberine dâhil etmeyi başarmıştır (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 159). Meşrutiyetten yana olmamış ancak Abdülaziz'i tahttan edecek tertibin başarısı uğruna bu anlayışı benimsemiş gibi görünmekten geri durmamıştır (Davison, 1963: 106; Uysal, 2014: 48). Hal' yöntemi olarak askeri darbeyi savunmuştur. Siyasi ihtirasları bulunan Paşa'nın, amacına ulaşmış bir darbenin lideri olarak tanınmak istediği iddia edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlıyı Avrupa'dan ve isyancılardan kurtarmak gibi vatansever hedefleri bulunuyordu. Hal' fikrini hem devlete yarar sağlamak için hem de padişahla şahsî anlaşmazlığı nedeniyle savunuyordu (Davison, 1963: 65, 105). Ona göre devletin kötü yönetiminin sorumlusu Sultan Abdülaziz'dir. Onun yerine gelecek iyi niyetli padişah ile işler yoluna girecektir. Meşrutiyet konusunda Midhat Paşa ile ters düşmüştür. Meclis-i Mebusan'ın açılması Müslümanlardan çok Hristiyanların işine geleceği, ayrılık peşinde olan Hristiyan tebaanın bu sayede devleti parçalayacağını ileri sürmüştür (Gencer, 1998: 527; Uysal, 2014: 39).

Sonuç olarak Hüseyin Avni Paşa'nın darbe gibi büyük ve tehlikeli işe kalkışmasının kendisine göre gerekçeleri şöyle sıralanabilir: Abdülaziz'in şahsından mütevellit uygunsuzluklar ve bilhassa General İgnatiyev'in vükela ve Babîali'ye karşı aldığı âmirâne (emredici) vaziyet. Mensubu ve reisi bulunduğu askerî sınıfı, zamanın gerektirdiği usul ve nizama göre hizmette bulunma arzusunun saray tarafından karşılanmaması ve taleplerine müdahale edilmesi. Birkaç kez sürgün cezasına uğratıldığı için Abdülaziz'den ve onun yöneticilerinden intikam alma düşüncesi (Ahmed Saib, 1320: 167-168). Abdülaziz hal' edilmekle "*bütün fenalıklar kalkacak ve devlet hayat bulacak*" inancını taşıması (Tevfik Nureddin, 1324: 5). Dikkat edilirse milleti ve memleketi düşünen bir görüntü vermenin yanında sultana karşı hasmâne tavrı darbe konusunda temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

Hüseyin Avni Paşa (Veliht Murad Efendi'yi kastederek), "*Efendimizi Saray'dan çıkartmaya ve arabama alıp götürmeye muvaffak olduğum anda duyduğum ferahlık ve memnuniyet kadar dünyada hiç bir şeyden lezzet almadım*" diyerek, darbe konusunda ne derece ihtiraslı olduğunu göstermiştir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 171).

Darbe meselesinin askeri tarafında yer alan Serasker Hüseyin Avni Paşa bu konuda aktif rol oynamıştır. Bunda Abdülaziz'e şahsi garezinin etkisi büyüktür. Avrupa'da Abdülaziz aleyhinde kulis faaliyetlerinde bulunması dikkat çekicidir. Abdülaziz'in devrilmesi, Veliht Murad Efendi'nin padişah olması için uğraşmıştır. O da, Sadrazam Rüşdü Paşa gibi Midhat Paşa'nın savunduğu meşrutiyet sistemine karşı çıkmıştır. Bu yönetim tarzının ittihattan ziyade tefrikaya neden olacağı fikrini savunmuştur.

2.2. Midhat Paşa

Tanzimat devlet ricali arasında farklı bir kuşağı temsil eden Midhat Paşa¹⁷, dönemin devlet adamlarının aksine Tercüme Odasından ya da Hariciyeden yetişmemiştir. Yurt dışı tecrübesi çok kısa olmuş Fransızca'yı belli bir seviyede ve sonradan öğrenebilmiştir (Çetinsaya ve Buzpınar, 2005: 10). Midhat Paşa, son derece çalışkan biri olup devrindeki birçok sadrazam gibi kendisini yetiştirmeye gayret etmiş, fikirlerini açıkça ortaya koymaktan, hakikati olduğu ifade etmekten çekinmemiştir (Karal, 2003: 133).

Tanzimatçılar içinde en Batılsı ve fakat en az diplomat olan Midhat Paşa'nın otoriteye boyun eğmek istemeyen, aklına geleni söylemekten çekinmeyen kişilik yapısı ona pek çok düşman kazandırmış, reform çabalarının pek çoğunu kesintiye uğratmış, nihayetinde felaketine sebep olmuştur (Shaw ve Shaw, 1977: 102)¹⁸. İnal kendisi hakkında :*“Onun fikrinde olmaz yoktu, her şey olurdu. Giriştiği bütün işlerde ileriye geriyi düşünmez, bâhusus zamanın hükmünü, muhitin muktezâsını nazarı dikkate almaz, her istediğini yapmak ve yaptırmak isterdi.”* diye yazmaktadır (1982a: 395).

Midhat Paşa taşra hizmetlerinde faal ve pratik bir idareci iken merkezde genellikle otoriteye boyun eğmeyen başına buyruk bir şahsiyettir (Shaw, 1985: 1303). Valilik yaptığı dönemlerde görüşlerinde ısrarcı ve uzlaşmaz tarzı ile ön plana çıkmıştır. Bu valilik tarzı yaklaşımını memleketin genel siyasî meselelerinde de sergilemesi üst düzey siyasî görevlerde başarısızlığının sebepleri arasında gösterilmiştir. Çalışma hayatının çoğu merkezde veya taşrada idari vazifeler yapmak şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla elli yaşına kadar Babıali'de üst düzey bir siyasî göreve getirilmemiştir (Çetinsaya ve Buzpınar, 2005: 10).

Midhat Paşa çalışkan, gayretli ve doğru/sözlü özellikleri ile dikkat çekmiştir. Aşırı derecede gayret ve hamiyet sahibi olmakla birlikte kalkıştığı işlerde sonunu düşünmeden aceleci ve sabırsız hareket etmesi en büyük zaafı olmuştur. Yine o, *“mağrur, bencil, kendini beğenmiş, fikir ve davranışlarında ısrarcı”* bir karakter olarak da görülmüştür (Korkmaz, 2016: 546-547). Mahmud Celaledin Paşa, Midhat Paşa için *“... Her fiil ve işte, şahsî düşüncesine kuvvetle bağlı, fikrinde müstebit ve yükselmeye istekli... bütün gayretlerini devlet idaresini ele geçirmeğe, saltanatın nüfuzunu kırmağa ve meşrutiyet usulünü tesise hasretmişti.”* kaydını düşmektedir (1979: 146).

Abdurrahman Şeref, onu *“Avrupa'yı ve Avrupa'nın nazarında Osmanlı Devleti'nin siyasi durumunu iyi bilmediği gibi büyük ve esaslı bir inkılâbın başına geçip de onu başarıya ulaştırmak için lâzım olan üstün yeteneklere yeteri kadar sahip değildi.”* şeklinde değerlendirir (Abdurrahman Şeref, 1985: 164). Uzunçarşılı ise Midhat Paşa'yı *“büyük vatanperver ve mükemmel teşkilatçı, dürüst, afif, fedakâr bir devlet adamı olmuş, fakat bir hükümet reisi olamamıştır.”* diye nitelendirir (Uzunçarşılı, 1950: 2).

Midhat Paşa, Abdülaziz'in hal'ini hazırlayan ve icra eden ekibin önde gelenlerinden olup Hüseyin Avni Paşa gibi şahsî kin sebebiyle bu işe kalkışmadı. Abdülaziz'in saltanatını meşrutiyet idaresine geçme konusunda engel olarak gördüğü için hal' olayında yer aldı. Ona göre devletin ayakta kalması ve devamı için tek çare meşrutiyettir (İnal, 1982a: 337). Dolayısıyla devlet, yaşamakta olduğu bunalımdan ancak meşrutiyetin ilanı ile kurtulabilirdi (Karal, 2003:104)¹⁹. Hatta devletin varlığının devam etmesini ve eski gücüne kavuşmasını meşrutiyetin kurulmasına bağlayan (Abdurrahman Şeref, 1985: 152) Midhat Paşa,

¹⁷ “1822-1884 yılları arasında yaşayan ve 19. yüzyıl Osmanlı tarihinde büyük izler bırakan Midhat Paşa, hayatının ilk dönemlerinde Dîvân-ı Hümâyûn ve Sadâret Mektûbî Odası'nda kitabet eğitimi almış, Şam, Sayda, Konya ve Kastamonu'da Katiplik hizmetinde bulunmuştur. Meclis-i Vâlâ Başkâtipliğine kadar yükselmiş, Şam'a, Rumeli'ye ve Bursa'ya geçici müfettişlik görevleriyle gönderilmiştir. 1861'de Niş valiliğine tayin edilen Midhat Paşa Tuna, Bağdat, Selanik, Suriye ve Aydın vilayetlerinde valilik yapmıştır. İkişer defa Sadrazamlık, Adliye Nâzırlığı ve Şûrâ-yı Devlet başkanlığı görevlerine getirilmiştir. Sultan V. Murad ile Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkarılmasında ve Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuştur. Avrupa'ya sürülmesinin ardından Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili görülerek Yıldız Mahkemesi'nde yargılanmış, üç yıllık hapis hayatından sonra 1884'te Tâif'te vefat etmiştir.” Bk. Korkmaz, 2016: iii; Ayrıca bk. Çetinsaya ve Buzpınar, 2005:7-11.

¹⁸ Shaw'a göre Midhat Paşa, *“Tanzimat'ı 1876'da sona erdiren anayasal hareketin öncüsü olarak ortaya çıkacak bir taşra reformcusuydu.”* Bk. 1983: 97.

¹⁹ Midhat Paşa bu konuda hatıratında şunları dile getirir: *“Saltanat değişikliğinde... asıl maksat, devlet ve milletin uğradığı hal-i buhran ve tehlikelerden kurtarılması ve idare-i umumiye-i devlet için bir meslek-i sahih ve sabit ittihaz kılınması kaziyesidir. Bunun da tedbir ve tek çaresi meşveret usulü, hürriyet ve serbestlik esası üzerine kurulan ve Avrupa'nın medeniyet ve mâmûriyetini bu gün gördüğümüz ilerleme derecesine getiren Constitüsyon Kanunu (Kanun-u Esasi) gibi, memleketimizde de bir kanun çıkarılmasına bağlıdır.”* Bk. 1997: 191.

hal'in gerçekleşmesiyle devlet ve milletin üzerindeki olumsuzlukların kalkacağına dirlik ve düzenin sağlanacağına inanıyordu (İnal, 1982a: 398). Aslında Midhat Paşa'nın siyasî fikri, "Osmanlılık, meşveret/meşrutiyet ve genişletilmiş bir adem-i merkezîyet" olmak üzere üçlü esas teşkil ettiği söylenebilir (Çetinsaya ve Buzpınar, 2005: 10)²⁰.

Midhat Paşa'ya göre, Abdülaziz'in kanunsuz yönetimi, Mahmud Nedim Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesi, sadrazamın Rus taraftarlığı²¹, birçok devlet ricalinin haksız olarak sürgün edilmesi kamuoyunda padişaha karşı bir hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Bunun yanında orta oyunlarında vükela taklitlerinin yaptırılması vükela içinden de padişaha infial uyandırmıştı (Uzunçarşılı, 1987: 52-53). Midhat Paşa'ya bakılırsa Erkân-ı Erbaa'yı istemeyerek işbaşına getirmek zorunda kalan Abdülaziz "halk sizi istiyormuş, bakalım ne yapacaksınız" diyerek bu tayinlerin geçici olduğunun mesajını veriyordu. Halkın galeyamı teskin olur olmaz ilk fırsatta Mahmud Nedim Paşa'yı tekrar sadarete getirecekti. Bu durumda hal'den başka çare kalmamıştı (Midhat Paşa, 1997: 274-275; Danişmend, 1972: 257).

Midhat Paşa tarafından idarî ve malî problemlerin ortadan kaldırılması ve Meclis-i Mebusan'ın açılması konularını içeren bir layiha hazırlandığını öğrenen Abdülaziz, onu Adliye Nazırlığı görevinden azlederek Selanik Valiliğine tayin etmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırmıştır (Çetinsaya ve Buzpınar, 2005: 8)²². Midhat Paşa'nın amacı Babıali'nin saray üzerinde denetiminden de öte Babıali'nin üzerinde de denetimi sağlayacak bir meclisin ikame etmektir. Ona göre Abdülaziz'i hal' etmekten maksat otokrat egemenliğin önüne geçecek bir anayasa ilanıydı (Davison, 1963: 143-144, 160).

Öte yandan Danişmend'e göre : "Midhat Paşa yalnız meşrutiyet sevdası ile bu işe karıştığı ve hiçbir şahsî hisse kapılmadığı doğru değildir." Zira Abdülaziz döneminde ilk defa sadarete getirildikten kısa bir süre sonra azledilmesinden müteessir olmuştur (1972: 256).

Midhat Paşa meşrutiyet idaresinin ikamesi gibi bir idealin gerçekleşmesi için İngiliz elçisi ile temas kurup bu yönetim tarzına ait fikirler ediniyor ve etrafına topladığı genç aydınlarla çeşitli faaliyetlerde bulunuyor, planlar hazırlıyordu (Uzunçarşılı, 1967: 26)²³. Topkapı dışında yaptırdığı köşkte Yeni Osmanlılardan Ziya Bey başta olmak üzere kendisine bağlı olanlarla bir araya gelerek, hatta Yenikapı Mevlevihane'si Şeyhi Osman Efendi'yi 'tahttan indirme' maksadına sırdaş ederek fikir alış verişinde bulunuyordu. Ayrıca Şehzade Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki Efendi ve hekimi Kapoleon aracılığıyla veliaht ile de haberleşiyordu (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 159)²⁴.

Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa'nın, Mahmud Nedim Paşa'yı sadarete tutması dolayısıyla Sultan Abdülaziz'e karşı öfke ve düşmanlıkları bulunmaktadır. Genel bir kalkışma ile sadrazamı düşürerek devlet yönetimini elde edip Sultan Abdülaziz'i tahakkümleri altına almak, bu mümkün olmaz ise saltanat değişikliği gibi emeller etrafında ittifak etmişlerdir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 140)²⁵. Midhat Paşa'nın bu planı gerçekleştirmek için Çırpıcı civarındaki konağında bir araya geldiği zevat içinde Ziya Paşa, Agâh Efendi, Şirvanizâde Hulusi Efendi ve Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki ile özel hekimi Kapoleon, özellikle nüfuzu ile meşhur Yenikapı Mevlevihane'si Şeyhi Osman Efendi de yer almaktadır (Danişmend, 1972: 254; Sertoğlu, 1972: 3204). Bu iş için toplanan grup tahlil edildiğinde çıkan sonuç şudur: Veliyaht Murad Efendi'nin özel doktoru ve sarrafı vasıtasıyla kendisinin siyasî nüfuzu kullanılmaktadır. Osman Efendi ve Hulusi Efendi gibi toplumda kanaat önderi olarak karşılık bulanlar vardır. Düşünce ve fikir adamı pozisyonundaki Ziya Paşa ve Agâh Efendi'nin kamuoyu oluşturma kabiliyeti önemlidir. Yine Hristaki gibi bankerler ise işin finans kısmını tamamlamaktadır.

Midhat Paşa'nın en büyük ideali millet meclisi ile devletin yönetilmesidir. Özellikle maliyenin denetim ve kontrolünün gerekliliğini savunmuştur. Bütün bunları Abdülaziz'e kabul ettirebilme ihtimali

²⁰ Mahmud Celaleddin Paşa'ya göre "Midhat Paşa'nın, Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesi meselesinde, en ziyade aradığı şey, bir Kanun-ı Esasi meydana getirerek, bununla hem Saray nüfuzunu kırıp hükümet iktidarını Babıali'ye kazandırmak ve hem de bu yolla umumun nazarında şan ve şöhretini yaymak maksadı idi." Bk. (1979: 187).

²¹ Cevdet Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın Rus yanlısı politikalarına şu şekilde göndermeler yapmaktadır: "Sadrazam Mahmud değil, Nedimof'dur, sakalını Rus elçisi İgnatıyev'in eline verdi. Babıali'nin nüfuzu Rusya sefaretine geçti." Bk. 1980: 222.

²² Ayrıca bk. İnal, 1982a: 331.

²³ Dönemin İngiliz elçisi Sir Henry Elliot idi. Bk. Uzunçarşılı, 1967: 26, dipnot: 27.

²⁴ Ayrıca bk. Danişmend, 1972: 258.

²⁵ Ayrıca bk. Sertoğlu, 1972: 3203-3204.

bulunmadığını düşündüğünden Abdülaziz'in yerine hürriyet fikirleri ile beslenmiş sayılan Velihaht Murad Efendi'nin tahta geçirilmesi ile istediği yönetim şekli olan meşrutiyet idaresinin gerçekleşebileceğini düşünmüştür (Uzunçarşılı, 1967: 26; Abdurrahman Şeref, 1985: 152). Bu bağlamda Midhat Paşa'nın amacı Osmanlı tahtına Velihaht Murad Efendi'yi çıkarmak suretiyle Osmanlı Devleti'nde anayasanın ilan edilmesi ve meşrutiyet sistemine geçilmesini sağlamaktır. Bu konuda veliaht ile tam bir uyum içinde olmuştur (Sertoğlu, 1972: 3209). Velihaht Murad padişah olduğunda meşrutiyet yönetimi kurulacağı teminatını vermiştir. Anayasanın ilanına hazır olduğu bilinmektedir. Midhat Paşa'nın hazırladığı reform paketleri Velihaht Murad tarafından kabul edilmiştir (Davison, 1963: 97, 105). Midhat Paşa'nın kafasındaki yönetim modeli olan meşrutiyet sisteminin gerçekleşmesi Murad Efendi'nin Osmanlı sultanı olmasına bağlıdır. Zira Velihaht bu mevzuda gerekli güvenceyi vermiştir. Midhat Paşa'nın meşrutiyet tutkusu ile Velihaht Murad Efendi'nin biran evvel sultan olma arzusu böylelikle kesişecektir.

2.3. Mehmed Rüşdü Paşa

Birçok defa sadrazamlık ve seraskerlik vazifesinde bulunmuş, devletin üst düzey kademelerinde görev yapmış bir bürokrat olan Mehmed Rüşdü Paşa²⁶, II. Mahmud döneminden itibaren devlet memuriyetinde görev almaya başlamıştır (Durdu, 2017: 133). II. Mahmud tarafından Namık Paşa ile birlikte askeri nizamnameleri Fransızcadan tercümeyle memur edilmiş ve bu sahadaki çalışmaları nedeniyle kendisine "Mütercim" denmiştir (Karal, 2007a: 113).

Tanzimatçılar onun iktidarını muhalefeti susturma aracı olarak görmüş ve kendileriyle işbirliği yapan, imparatorluk için çalışan yetenekli biri olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Rüşdü Paşa, saray, ordu ve Babıâli arasında denge unsuru olup ilk başlarda saray-ordu grubunun taraftarı olarak görülmüşse de devlet adamları arasındaki bloklaşmalarda her kesim ile iyi münasebetler geliştirebilmiştir (Shaw ve Shaw, 1977: 103-104; Saydam, 2006: 203).

Mehmed Rüşdü Paşa, Abdülaziz'in tahta çıkışından beri onun teveccühüne mazhar olamamış çoğu zamanı mâzûliyet²⁷ ile geçmiştir. Bu sebepten padişaha karşı kırgınlığı ve saray aleyhindeki fikirlere meyli bulunuyordu. Sadarete gelişi halkın heyecanını yatıştırma maksadı taşıdığından bu heyecanın etkileri unutulunca sadaret makamında kalamayacağını biliyordu. İhtiyarlık devrinde ikbali muhafaza amacıyla Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların yanında yer almıştır (Mahmud Celaladdin Paşa, 1979: 159-160)²⁸. Dolayısıyla hal' olayını gerçekleştirecek olan komiteye katılması, Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların tehdit ve korkutması ile değil kendi isteğiyle olmuştur (Durdu, 2017: 98-99). Cevdet Paşa ise bu konuda şunları yazmaktadır: "Yetmiş seneden beri İstanbul'da bir vak'a-i ihtilâliyye hadis olmadığı cihetle isyan u ihtilal efkârı, zihinlerden çıkmış idi. ... Rüşdü Paşa ziyaretine gelip gidenlere hal' olayına dair söz açarak bu türlü işler mesleğine aykırı olduğu halde hasbe'l-kader içinde ve arkadaşlarına mecburiyet halinde bulunduğunu kimi zaman açıkça kimi zaman da ima yolu ile anlatırdı" (Cevdet Paşa, 1991: 152, 158).

Diğer taraftan bu görüşlerin aksi de ileri sürülmüştür. Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın tehditleri ile ikna edilmiş ve böylece hal' komitesine en son katılan kişi olmuştur (Durdu, 2017: 98). Ahmed Saib, Rüşdü Paşa'nın ilk başlarda hal' olayına katılmaktan çekindiğini, sonradan Midhat Paşa ve özellikle Hüseyin Avni Paşa'nın tehditleriyle bu işe rıza gösterdiğini ifade etmektedir (1320: 200)²⁹. Midhat Paşa,

²⁶ "Mütercim Rüşdü Paşa (1811-1882) Sinop'ta doğarak İstanbul'a gelip askerlik mesleğine girmiş, kendi kendini yetiştirmiş, Fransızca öğrenmiş, bundan dolayı Mütercim unvanını almış, çeşitli devlet hizmetlerinde çalışarak emsali arasında sıvrilerek beş defa sadrazam ve seraskerlik yapmış, iki padişahın (Abdülaziz-V. Murad) tahttan indirilme olayında sadrazamlık görevinde bulunmuş Tazminat devrinin yetiştirdiği devlet adamlarındandır. Çok vehimli, bu yüzden süratli iş görememiş akıllı ve tecrübeli bir vezirdir." Bk. Abdurrahman Şeref, 1985: 168, dipnot: 2; Ayrıca bk. Saydam, 2006: 202-203.

²⁷ Mahmud Celaleddin Paşa bu konu da; "Babıâli'de teşkil olunan umumi bir mecliste, Mehmed Rüşdü Paşa, Sultan Abdülaziz'in hatalarını izah etmek maksadıyla 'Saltanatı zamanında on bir sene mâzûllükte kaldım' diye tahttan indirme muvafakatini şahsi menfaati için olan kayıplarına bağlamıştı" diye yazmaktadır. Bk. 1979: 164; İnal, 1982a: 112.

²⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, Rüşdü Paşa için "Hüseyin Avni ve Midhat Paşalara hıyanette ortak olmayı tercih etti" demektedir. Bk. 1979: 160.

²⁹ Rüşdü Paşa, Abdülaziz'in ölümü dolayısıyla açılan soruşturmada hal' meselesinde Hüseyin Avni Paşa'nın tehdit ve korkutmasına maruz kaldığını ancak Midhat Paşa'dan böyle bir baskı ve zorlama görmediğini belirtmiştir. Bk. Uzunçarşılı, 1987:138-139, 173.

Rüşdü Paşa'nın bu işte ittifaktan ayrılması durumunda milletin Bayezid Meydanı'nda onu parçalayacağını söylemesi Sadrazamı korkutmuştur (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 160)³⁰. Dolayısıyla bu zevatın maksat ve arzularına boyun eğmiştir (Ahmed Saib, 1326: 62). Netice itibarıyla Mehmed Rüşdü Paşa ister kendi rızası ile isterse tehdit ve şantaj yoluyla olsun Erkân-ı Erbaa'ya /darbeci komiteye dâhil olmuştur.

Sultan Abdülaziz'in Sadrazam Rüşdü Paşa hakkındaki görüşü şu minvaldedir: *"Bu adam her şeye itiraz eder, amma devlete yarayacak küçük bir iş olsun meydana koymamıştır. Benim ecdadım bu gibilerin akıyla hareket etmiş olsaydı Konya ovasında koyun güdüp çadır kurmaktan kurtulamazdık. Biraderim Abdülmecid Han merhumun asrında yetişmiş olduğundan durumun gereğine göre istihdam ediliyor"* (Mehmed Memduh, 1990: 76)³¹. Bu sözlerden anlaşıldığına göre softa hareketinin zorlamasıyla sadrazamlığa getirilen Rüşdü Paşa, padişahın teveccüh görmemekte, kendisine itimat edilmemektedir. Vaziyet bu iken geçmişte görevden azledilmesinin de etkisiyle padişahın aleyhindeki ittifakta yer alarak onu tahtından edecek faaliyetlerde bulunacaktır.

Mahmud Nedim Paşa sadrazamlıktan azledilerek yerine sadarete getirilen Rüşdü Paşa'nın bu dördüncü sadrazamlığıdır (Abdurrahman Şeref, 1985: 152). Abdülaziz, sadaret mührünü Rüşdü Paşa'ya vermiş (Sertoğlu, 1972: 3206) ve ona, *"Sizi halk istediğinden görevlendirdim"* demiştir. Rüşdü Paşa ise, *"Efendimiz halk bizi ne bilsin, namımızın yayılması teveccühlerinizin bir neticesidir."* cevabını vermiştir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 147)³². Mehmed Rüşdü Paşa'nın sadarete getirilmesi memnuniyetle karşılanmıştır (Ahmed Saib, 1320: 176). Abdülaziz, bürokrasiyi ve devlet dilini iyi bilen, toplumda belli bir saygınlığı olan biri olarak, onu sadaret makamına getirmiş, Midhat Paşa gibi meşrutiyetçi biri tercih edilmemiştir (Durdu, 2017: 43). Aslında Sultan Abdülaziz, Rüşdü Paşa'yı sadarete getirmekle sabık Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın neden olduğu gayri memnunluğu bertaraf etmeye ve tepkileri dindirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar iyi bir bürokrat olduğu söylene de yukarıda açıklandığı üzere, padişaha devlet ve memleket işlerinde güven vermemektedir.

Mehmed Rüşdü Paşa'nın şahsiyeti konusundaki müspet ve menfi birçok değerlendirme söz konusudur. Güzel konuşan, dikkatli, tenkitçi, zeki, kurnaz, kamuoyunun nabzını tutan, zamanın mizacını okşamasını bilen, haysiyetine düşkün, zamanı gelince hatıra-gönüle bakmayan fikrini açıkça söylemekten çekinmeyen bir şahsiyettir (Uzunçarşılı, 1987: 132)³³. Nitekim Serasker Hüseyin Paşa'yı yargılanmadan sürgünle cezalandırmak istenmesine Tanzimat ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Saydam, 2006: 202). İçişlerine en ince ayrıntısına kadar vakıf birisi olup (Abdurrahman Şeref, 1985: 161) siyasî ve idarî hayatı lekelenmemiştir (Uzunçarşılı, 1987: 102). Namus ve hamiyet sahibi olup devlet ve millet işlerinde kendisinden fenalık beklenmemiştir (Ahmed Saib, 1326: 62).

Bununla birlikte mâzul iken iyi bir tenkitçi olarak öne çıkmış olsa da iş başına geldiğinde önemli bir icraat gösterememiş (Saydam, 2006: 203) *"İşgal ettiği makama iktidarı olmadığına"* hükmedilmiştir (Ahmed Saib, 1326: 62)³⁴. Nitekim işbaşında iken itiraza tahammül göstermemiş dara düştüğünde istifa etmekten geri durmamıştır (Sertoğlu, 1972: 3216). Geniş görüşlü ve güçlü bir iradeye sahip değildir. Dolayısıyla büyük işlerin üstesinden gelecek devlet adamı vasfından uzaktır (Karal, C VIII, 2007b: 4). Avrupa'yı yakinen bilmediğinden haricî işlerde kendini gösterememiştir. Edindiği uzun tecrübeler, devlet işlerinde kesin iş yapma güç ve şevkini kırmış, şüphelerini artırmıştır. Bu nedenle özellikle son zamanlar da bir iş görememiştir (Abdurrahman Şeref, 1985: 161)³⁵. *"Gevşek tabiatlı"* bir kişi olduğundan diğer devlet adamlarının tavır ve davranışlarının, *"metanet-i fikriye"*ye sahip olmadığından aklen kendinden

³⁰ Ayrıca bk. İnal, 1982a: 113; Sertoğlu, 1972: 3208.

³¹ Ayrıca bk. İnal, 1982a: 141; Rüşdü Paşa, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid devirlerini kapsayan 1859 ile 1878 yılları arasında beş kez sadaret makamında bulunmuştur. Bk. Danişmend, 1972: 191; Durdu, 2017: 28.

³² Ayrıca bk. İnal, 1982a: 110; Uzunçarşılı, 1967: 15; Danişmend, 1972: 255; Ahmed Saib, Rüşdü Paşa için; *"Makam-ı sadaret gibi devletin en büyük payesi bulunan bir mevki'-i aliye elde etmek sevda-ı harisânesinde olmayub daima girüde bulunmak arzusunda idi ise de softaların vakasından sonra ahval-i mücbire ile sadareti kabul etmiş idi"* demektedir. Bk. 1326: 62.

³³ Ayrıca bk. İnal, 1982a: 136.

³⁴ Rüşdü Paşa, Sultan Abdülaziz'in hal' meselesi ile ilgili sorgulanırken: *"Elim, dilim, ayağım bağlı olarak erbab-ı şerrin seyfi tahtına konulmuş olduğum halde hal' esnasında memuriyette bulunmak bedbahlığına mazhar oldum."* demiştir. Bk. İnal, 1982a: 115; Uzunçarşılı, 1987: 119.

³⁵ Rüşdü Paşa, *"aşırı ihtiyatlı, kronik bir şikayetçi, hiçbir iş yapmayan ve zamanını halkın gözüne girmeye çalışmakla geçiren bukalemun gibi bir politikacı"* olarak değerlendirilmiştir. Bk. Davison, 1963: 101.

güçlü olanların tesiri altında kalmıştır (Ahmed Saib, 1320: 199). Padişaha karşı asık suratlı, başına buyruk, kendini beğenen, bencil, çekingen, yavaş, her reye muhalif, her şeye itiraz eden, riyakâr... tavırlara sahiptir (İnal, 1982a: 136).

Mehmed Rüşdü Paşa, bir devlet adamı ve bürokrat olarak Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık ve seraskerlik başta olmak üzere birçok önemli görevlerde bulunduğu vakıdır. Rüşdü Paşa tarafından devlet işleri icra edilirken gerek kişilerin kendi çıkarları gerekse hamiyet sâiki ile olsun memnun olup destekleyenler olduğu gibi; çıkarları zedelenen veya yapılan icraatlar ile devlet/millete zarar verildiğine inanılıp karşı çıkan, muhalif olanlar da söz konusu olmuştur. Dolayısıyla yukarıdaki iki farklı değerlendirmeye bu perspektifte bakılması meselenin anlaşılması bağlamında daha uygun gözükmektedir.

2.4. Hasan Hayrullah Efendi

Abdülmeccid döneminde ikinci imam olarak yaklaşık dokuz yıl süreyle sarayda görev yapan Hayrullah Efendi³⁶, Abdülaziz'in 1861 yılında padişah olmasıyla birinci *imam-ı sultanî* görevine getirildi (İpşirli, 1998: 75). Yine bu dönemde Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği payelerini aldı ve şeyhülislamlık mevkiine kadar yükseldi (Karal, 2007b: 306-307). Mehmed Memduh, Hayrullah Efendi'nin Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği payelerine yükselmesini "*padişahın dostluğuyla ve vakitli vakitsiz dolgun hediyeleriyle iltifata nâil olmasına*" bağlamıştır (1990: 103). Cevdet Paşa ise, "*şerrullah*" lakabı ile anılan Hayrullah Efendi'nin şeyhülislamlık makamına getirilmesini yadırgamakta, "*Kasımpaşalı bir imam efendiyi şeyhülislam etmek âlem-i bâlânın hatasıdır.*" (1980: 234) demektedir. Başkâtip Atıf Bey'den nakledildiğine göre Abdülaziz'in, Hayrullah Efendi ile ilgili kanaatini şöyledir: "*Hayrullah Efendi bizim dairede iken 'fesatçı imam' derlerdi. Rüşdü Paşa'nın tavsiyesi ile şimdi şeyhülislam tayin ettik; Allah vere, bir halt etmeye!*" (Mehmed Memduh, 1990: 75-76).

Hayrullah Efendi, tahsili basit fakat tecvit ve Kur'an okumada eşsiz olması (Abdurrahman Şeref, 1985: 248) bakımından sesinin güzelliğinden başka üstün bir vasfı bulunmayan (Danişmend, 1972: 156) Mahmud Celaleddin'in ifadesine göre imamlığını yaptığı Abdülaziz'in "*mizacını okşayacak mukallitlikler ve dedikodularla yükselmiş, âlim görünüşünde, cesur bir cahil, kötü yaradılışı, rezilâne hareketleri ile meşhur*" birisidir (1979: 146). Dolayısıyla devlet ricali üzerinde güven telkin eden bir izlenimi söz konusu değildir (İpşirli, 1998: 76)³⁷. Hatta Abdülaziz, "*bizim imamı şeyhülislam yaptım, biraz da onlar (vükela) kahrını çeksinler*" demiştir (Abdurrahman Şeref, 1985: 248; Danişmend, 1972: 156).

Hayrullah Efendi Şeyhülislamlığa getirildikten sonra Abdülaziz tarafından Bâb-ı Meşihat'a gönderilen Başmabeyinci Hafız Mehmed Bey ilmiye ricali ile arz odasında toplanmış ve kendilerine padişahın şu buyruğunu tebliğ etmiştir: "*Devletin gücünü ve kutsal haklarını korumak için benzeri görülmemiş zirhli bir donanma yaptırıldı. Kara ordularının takviyesi için yeni icat top, tüfek ve mühimmat aldırıldı. Emelim halkın huzurunu devam ettirip ülkenin bayındırlığını sağlamak olduğu halde bazı ulemanın dedikoduya yeltenmesi cezaya layık olduğu halde bu defa bağışlandılar. Lakin tekrar bu işe kalkışarlarsa, düşmanlarım için hazırlattığımı onların üzerinde kullanırım.*" Bu sözlerden büyük korku ve endişe duyan ulema itaat ve sadakat içinde padişaha daima bağlı olduklarını başka bir emellerinin olmadıklarını bildirmişlerdir. Bu gelişme üzerine Hayrullah Efendi Meclis-i Vükela'ya gelip vaziyeti söylediğinde sadrazam, bütün ulemanın sadakat ve bağlılığını yansıtan bir metin yazılmasının talimatını vermiştir. Bu metnin padişaha güven verecek onun merhametini sağlayacak nitelikte olması istemiştir (Mehmed Memduh, 1990: 77-78). Anlaşıldığına göre medrese talebelerinin nümayişi ile ulemanın siyasete alet olması Abdülaziz'i son derece rahatsız etmiş, tekerrürü halinde silah kullanmaktan geri durmayacağını

³⁶ "*Hasan Hayrullah Efendi (1834-1898) Sultan Abdülmeccid'in ikinci imamı olarak devlet kademelerindeki vazifesine başlamış ve Sultan Abdülaziz devrinde ilmiye kadrolarında ilerleyerek şeyhülislamlık makamına kadar yükselmiştir. Sultan Abdülaziz devrinde birçok hediyeye ve iyi muameleye nâil olmuş, yeterli ilmi birikimi olmamasına rağmen Şeyhülislamlık gibi ilmiye kadrolarının zirvesi olan bir vazifeyi; İlki bir ay sekiz gün, ikincisi ise bir yıl iki ay on altı gün olmak üzere toplamda bir yıl üç ay yirmi dört gün deruhte etmiştir. İkinci şeyhülislamlık döneminde üç padişah ile çalışmış olan Hasan Hayrullah Efendi, bu padişahlardan Sultan Abdülaziz ve Sultan Beşinci Murad'ın hal' fetvasını vererek tahttan indirilmelerini sağlamıştır.*" Bk. Akkurt, 2014: 23, 24, 124; Ayrıca bk. İpşirli, 1998: 75-76.

³⁷ Ayrıca bk. Davison, 1963: 101.

bildirerek onları sert bir şekilde uyarmıştır. Bununla birlikte sadrazamın ilmiye ricaline hazırlattığı padişaha güven telkin eden sadakat metni ise vaziyeti idare etmek asıl maksatları olan darbeyi gizlemek için kullanılmıştır.

Hayrullah Efendi'nin ilk Şeyhülislamlığa 11 Haziran 1874'te getirilmiş 38 gün³⁸ sonra da azledilmiştir. Azline, bu esnada Sadrazam ve Serasker olan Hüseyin Avni Paşa ile arasındaki ihtilaf neden olmuştur (İpşirli, 1998: 75; İnal, 1982a: 496). Hayrullah Efendi Meclis-i Vükela'da Osmanlı Bankası'nın imtiyazının artırılması mevzuunda Hüseyin Avni Paşa'ya muhalefet etmesi ikili arasında anlaşmazlığın çıkış noktasını oluşturur (Akkurt, 2014: 39). Abdülaziz, Hayrullah Efendi'nin kısa zamanda şeyhülislamlıktan azledilmesinden pişmanlık duymuş ve onun gönlünü almak niyetiyle beş bin altın atıyye ile birlikte yedi bin kuruş mâzuliyet maaşı bağlatmıştır (Uzunçarşılı, 1967: 25). Ancak Hayrullah Efendi'nin gönlünü almak gayesi ile gönderilen ihsanlar ve mâzuliyet maaşı onu tatmin etmeyecektir (Akkurt, 2014: 54-55).

Hayrullah Efendi, Abdülaziz'in imamlığından yetmiş olmakla birlikte, mevkiini korumak için bu ittifakın içinde yer almıştır (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 160)³⁹. İlk şeyhülislamlığından kısa süre içinde azledilmiş olması Abdülaziz'e karşı kin duymasına sebep olmuş (Danişmend, 1972: 156) "*ikbal hırsı ve şeyhülislamlıkta kalabilmek emeli*" (Sertoğlu, 1972: 3210), onu darbeciler içine çekmiştir.

Diğer taraftan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hususunda, hal' erkânına istedikleri fetvayı verecek bir şeyhülislam gerekliydi. Hâlihazırdaki Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi ile bu iş olacak değildi. Zira Hasan Fehmi Efendi'nin padişaha bağlılığı biliniyordu. Bu konuda fetva vermeyeceği gibi hal' olayını padişaha da haber verebilirdi. Bu nedenle mevcut şeyhülislamın azledilmesi, yerine de istedikleri fetvayı verebilecek Hayrullah Efendi'nin getirilmesi kararı alınmıştır (Akkurt, 2014: 48).

Hayrullah Efendi'nin, Abdülaziz'i tahtan indirmek için çalışan komiteye katılması⁴⁰ Hüseyin Avni Paşa'nın muhalefetine rağmen Rüşdü Paşa'nın ısrarı ile olmuştur. Hayrullah Efendi, Hüseyin Avni, Midhat ve Rüşdü Paşalar ile kendisinin Kuruçeşme'deki yalısında gizli toplantılar düzenlemiş siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Hayrullah Efendi padişahı oyalama yoluna gitmiştir. Zira saltanat makamının icraatlarından ulema ve rical-i devletin memnun olduğunu söylüyordu. Padişahın hal' fetvasını Fetva Emmini Kara Halil Efendi'ye hazırlatmıştır. İlerde detayları anlatılacak olan hal' fetvasında, "*padişahın zihnen ma'lul olup devlet idaresinden habersiz olduğu, hazineyi devlet ve milletin altından kalkamayacağı ağır masrafa soktuğu, din ve dünya ahvalini birbirine karıştırdığı, devlet ve milletin bekasını tehlikeye soktuğu*" yönünde son derece ağır ve muğlak gerekçeler öne sürmüştür (İpşirli, 1998: 75).

Midhat Paşa tarafından Serasker Kapısı'na biat için davet edilen Mekke eski Emiri Şerif Abdulmuttalib Efendi, "*Fetva var mıdır?*" diye sormuştur (Mehmed Memduh, 1990: 85). Abdülaziz'in hal' fetvasını vermeyi dolayısıyla hal'ini kafaya koymuş olan Hayrullah Efendi'nin Abdulmuttalib Efendi ile Serasker Kapısı'nda vuku bulan konuşma ise şöyledir: Abdulmuttalib Efendi, Hayrullah Efendi'ye : "*Halife mecnun veyahut küfre müteallik (ait) bir şey olmadıkça nasıl hal' edilir*" diye sormuş, Hayrullah Efendi ise: "*İhtilal-i akl (akıl bozukluğu) şöyle dursun ben iki defa Sultan Abdülaziz'in lisanından küfre müteallik söz işittim*" karşılığını vermiştir (İnal, 1341: 44-45)⁴¹. Bu konuda Rüşdü Paşa'nın görüşünü "*Eğer Sultan Aziz on gün daha makam-ı hilafette bulunur ise Memalik-i İslâmiyenin mahvolacağı*" şeklindeki sözleri yansıtmaktadır (İnal, 1982a: 113; Uzunçarşılı, Taif, 1950: 23, dipnot: 1).

Hayrullah Efendi, V. Murad'ın cülûsu ve icraatı hususlarında hal' erkânının diğer üyeleri ile birlikte hareket etmiştir. Her icraatı bunlar tarafından kontrol altında tutulduğundan olacak Sultan Murad her işte

³⁸ Akkurt, şeyhülislamlığının 42 gün sürdüğünü yazmaktadır. Bk. 2014: 54.

³⁹ Cevdet Paşa bu konuda "*Hayrullah Efendi Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin çırağ-ı hâssı bulunduğu mebnî böyle hatırlı ve âkıbeti meçhul bir fi'l-i nâ-be-câya muvâfakatleri ihtimâlden ba'id görünürdü*" demektedir. Bk. 1991: 154.

⁴⁰ Ahmed Saib'in naklettiğine bakılırsa Midhat Paşa, Hayrullah Efendi'ye hal' meselesini açmış ve görüşünü sormuştur. Hayrullah Efendi ilk başlarda korku ve endişeye kapılmış ise de Abdülaziz'in siyaseti yüzünden devletin büyük tehlikeye düştüğü Midhat Paşa tarafından anlatmış, padişahın yönetimden düşmesi lüzumunu inkâr edememiştir. Bununla birlikte hal' meselesinin aksi suretle zuhur edebileceği bu işten vaz geçilmesini hiç olmazsa tehir edilmesini tavsiye etmiştir. Birkaç gün sonra ise Babiali'de Hüseyin Avni ve Rüşdü Paşalar bu meseleyi tekrar kendisine açmış kesin bir cevap istemişler bu defa da kesin bir cevap verememiştir. Bk. 1320: 200-201.

⁴¹ Ayrıca bk. Uzunçarşılı, 1950: 23, dipnot: 1.

bu heyetin onayının aranmasını irade buyuracaktır (İpşirli, 1998: 76). Padişahın imamlığını yapmış olduğundan güvenini de kazanmış olacak, işlerin yolunda gittiği yönünde telkinleriyle Abdülaziz'i gaflete düşürecektir. Erkân-ı Erbaa'ya dâhil olmasında her ne kadar Rüşdü Paşa'nın zorlaması olsa da tıpkı Avni Paşa (seraskerlikten azledilmesi) gibi daha evvel şeyhülislamlık makamından azledilmesinin tesiri olmalıdır. Yine bu hal' teşebbüsüyle mevcut şeyhülislamlık makamını garantiye alma düşüncesi olduğu da söylenebilir. Veliht Murad Efendi'yi sultanlığa taşıyan hal' fetvasına bakıldığında lüzum görülen meşruiyet kılıfını da bularak işi kitabına uyduracaktır.

3. Erkân-ı Erbaa'nın 30 Mayıs 1876 Darbesi

Midhat Paşa'nın bir hayli zamandan beri tahrikleri sonucu sùhte/softa kıyâmı meydana gelmiştir. Birkaç bin kişiyle Fatih camine, ertesi gün ise daha büyük bir kalabalıkla Süleymaniye camine toplanılmıştır (Cevdet Paşa, 1980: 227). Bu atmosferin tabii sonucu olarak 10 Mayıs 1876 (16 Rebiülahir 1293) Çarşamba günü Fatih medresesi ardından Bayezid ve Süleymaniye medreseleri talebeleri dersleri boykot ederek, “*Devlet ve memleketin, hukuk ve istiklali ayaklar altına alındığı bir zamanda derslerle meşgul olmak, hamiyet ve diyanet alâmeti değildir; her tarafta İslamlar Hristiyanların tahkir ve ezaları altında eziliyorlar, buna sebep olan devlet büyüklerini ortadan kaldırmak şer'an hepimize vazifedir.*” sloganları ile Fatih ve Bayezid meydanlarında toplanmışlardır (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 140; Sertoğlu, 1972: 3204). Softalar memleketin kötüye gittiğine yönelik tahrik yüklemelerinin bir tezahürü olarak dersleri askıya almışlardır. Softaların İslamî bir protesto dili kullandıkları görülmüş, bu olay ile medresenin siyaseti etkileme ve belirleme rolü ortaya çıkmıştır.

Bulgar ve Hersek olaylarından mahzun olan Abdülaziz, dinlenmek için gittiği Ayazağa Çiftliği'nde bu hadiseyi haber alır almaz Yıldız Sarayı'na dönmüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi softalar, Babîali, Şeyhülislam Kapısı ve Serasker Kapısı'nda gösteriler düzenleyerek Yıldız Sarayı'nın önüne kadar gelmişlerdir. Buradaki protestolarda şeyhülislam ile sadrazamın kesin suretle azlini istemişlerdir (Sertoğlu, 1972: 3205)⁴². Sultan Abdülaziz büyük bir endişe içinde aceleyle Serkurena Hafız Mehmed Bey ile Seryaver Halil Paşa'yı softaların bulunduğu camilere göndermiş ve isteklerini dikkate almıştır (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 141). Böylece Mahmut Nedim Paşa ve Hasan Efendi derhal azledilmiştir (Midhat Paşa, 1997: 185). Rüşdü Paşa sadrazamlığa, Padişahın birinci imamı Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislamlığa, Bursa Valisi Hüseyin Avni Paşa Seraskerliğe (BOA. İ.DUİT. nr. 190-41; Cevdet Paşa, 1980: 228, 1991: 153), Midhat Paşa Meclis-i Vükelâ⁴³'ya memur edilmiştir (Kuran & Berktaş: 2012: 98).⁴⁴ Ayrıca Kayserili Ahmed Paşa da sonradan Kaptan-ı Deryalığa tayin edilecektir (Cevdet Paşa, 1980: 228, 1991: 153). Çarşamba günü (10 Mayıs 1876) başlayan gösteriler Cuma günü (12 Mayıs 1876) kabine değişikliğine kadar sürmüştür (Danışmend, 1972: 254)⁴⁵. Bu durumun hükümet darbesi olduğu aşikârdır. Devletin siyasi, askeri, ilmiye ve bürokratik saç ayaklarını oluşturan bu mevkilere, kendi aleyhinde olan zevatı atamakla Abdülaziz kendi sonunu hazırlayacaktır. Devletin üst yönetimindeki bu değişiklik ile Abdülaziz'i tahttan indirmek V. Murad'ı tahta çıkarmak isteyen Erkân-ı Erbaa büyük imkâna kavuşacaktır. Zira Abdülaziz bundan (12 Mayıs 1876) 18 gün sonra bu komite tarafından bir darbe ile tahttan uzaklaştırarak yerine veliaht yeğeni Murad Efendi, V. Murad unvanı ile padişah yapılacaktır.

“Erkân-ı Erbaa” denilen bu dörtlü komite, Abdülaziz'i tahttan indirmek için anlaşmışlardır (Küçük, 2006: 184). Midhat Paşa darbenin fikir babası ve tertipleycisi olmakla birlikte bu konuda asıl önemli rolü

⁴² Sadrazam ve şeyhülislamın azledilme istekleri için ayrıca bk. Davison, 1963: 100; Küçük, 1988: 183.

⁴³ “*Sadrazamın başkanlığında nâzırlardan oluşan ve Osmanlı hükümetini niteleyen meclis,*” Bk. Ali Akyıldız, 2003: 251-253.

⁴⁴ Bu değişiklikler için ayrıca bk. Midhat Paşa, 1997: 185; Küçük, 2006: 184; Mahmud Celaleddin Paşa'nın konu hakkında görüşü şöyledir: “*Medrese talebelerinin tahrik ve kıskırtılması ile çıkan bu ayaklanma velev ki din gayreti ile çıksın devlet memleketin en sıkıntılı zamanında hükümet aleyhindeki kalkışmalar memleket adına korkulacak, çekinilecek hareketler olduğunu tarihte benzer olaylar göstermektedir. Bu sebepten kalkışmayı organize eden hocaları ele geçirmek, harekete katılanların dağıtılıp asayışı temin ile iktidar gücünü göstermek elzemdi. Sadrazam ve şeyhülislam değişikliği yapılacaksa başka bir neden ileri sürülerek yapılmalıydı.*” Bk. 1979: 141.

⁴⁵ Danışmend, bu kabine değişikliğini Osmanlı hariciye siyaseti açısından şöyle değerlendirir: “*Mahmut Nedim'in temsil ettiği Rus siyaseti yerine Mütercim-Rüşdü, Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların temsil ettikleri İngiliz siyaseti kaim olmuş demektir.*” Bk. 1972: 255.

Hüseyin Avni Paşa üstlenecektir (Güner, 2018: 90). Babıali'de, Bayezid'de Midhat Paşa konağında ve Hayrullah Efendi'nin Kuruçeşme'deki yalısında sık sık biraya gelerek hal' programını görüşmüşlerdir (Uzunçarşılı, 1967: 27). Dönemin anlayışına göre şeriata uygun bir şekil vermek için Fetvâ Emîni Kara Halil Efendi, Hasan Hayrullah Efendi vasıtasıyla Midhat Paşa'nın konağına davet edilmiştir (Sertoğlu, 1972: 3209). Midhat Paşa, Fetva Emîni Kara Halil Efendi'ye, "*Padişah mülk ve milleti tahrib ve devlet hazinesini israf etti; milletin durumunun islahı için tahttan indirilmesi tasavvur olunur, buna şer'î cevâz var mıdır?*" diye fetva isteyince Halil Efendi: "*Bu hayırlı işe çarşaf kadar fetva veririm*" karşılığını vermiştir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 161).

Bunun üzerine Hüseyin Avni Paşa tarafından Dolmabahçe Sarayı'nın askerle kuşatarak Veliht Murad Efendi'nin Serasker Kapısı'na getirilmesine, burada kendisine biat edilerek Sultan Abdülaziz'in hal' olunmasına karar verilmiştir (Sertoğlu, 1972: 3209). Velihtın bu konudaki yaklaşımı ise "*Ben bir kere saraydan alındıktan sonra artık bir daha içeriye girmem*" (SüleymanPaşa, 1326: 23) şeklinde olmuştur. Diğer taraftan Hüseyin Avni Paşa'nın Paşalimanı'ndaki yalısında bir araya gelen kumandanlar 26 Mayıs 1876 günü hal' kararının uygulanmasını tekrar gözden geçirmişlerdir (Küçük, 1988: 183;Şehsuvaroğlu, 1949: 73). Hüseyin Avni, Redif ve Süleyman Paşalardan oluşan kumandanlar, hal' meselesini derinlemesine görüşüp kararlaştırmışlar ve tarih olarak 31 Mayıs Çarşamba gününü belirlemişlerdir (Sertoğlu, 1972: 3223). Serasker, Midhat Paşa ile Kayserili Ahmed Paşa'nın da kendi yanlarında olduğunu, Rüşdü Paşa ile Hayrullah Efendi'nin de bu ittifakta yer alacağını söylemiştir (Şehsuvaroğlu, 1949: 73;Davison, 1963: 107). Daha sonra Hüseyin Avni Paşa, Kayserili Ahmed Paşa, Sadrazam Rüşdü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi hal' işinin ayrıntılarını görüşmüşlerdir. Süleyman Paşa da Tal'îye taburları binbaşılı ve İstanbul merkez kumandanı Mustafa Seyfi Paşa ile gizli temaslarda bulunarak destek sözü almıştır (Şehsuvaroğlu, 1949: 74).

1876 Mayıs'ının şartları ve İstanbul halkının tepkisi⁴⁶ Abdülaziz'in devrilmesinde iyi bir fırsat sunmakla birlikte padişahın hal' edilme planları nazırların ve ulemanın genel onayını sahip değildir. Bu planlar küçük bir grubun eseridir (Davison, 1963: 103)⁴⁷. Sadrazam, Serasker, Şeyhülislam ve Meclis-i Vükela üyesi Midhat Paşa'dan müteşekkil Erkân-ı Erbaa'nın birleştiği konu Abdülaziz'in hal' edilmesi, V. Murad'ın tahta geçirilmesidir. Bu sürecin birinci aşaması softalar hareketi de denilen medrese talebelerinin ayaklanmasıyla yukarıda zikredilen makamları elde etmeleridir. İkinci aşama ise Abdülaziz'i hal' edecek planın kurgulanıp uygulanmasıdır. Bunun için sık sık toplanıp hal' için en uygun zamanı belirlemeye çalışmışlardır. Kendisini iktidara taşıyacak bu grupla V. Murad yakın temas halindedir. Padişahlığa talip olan Murad Efendi bu sürecin doğal akışıyla değil de bir darbe ile gerçekleşmesinde hiçbir mahsur görmemiştir. Üstelik hal' meselesinde başarısızlığa tahammülü de yoktur. Veliht olarak çıktığı saraya padişah olarak dönmek arzusundadır.

Sultan Abdülaziz ve çevresi olan bitenden habersiz durumdadır⁴⁸. İstanbul'da yaşananlardan konuşulandan genellikle haberi olan Rusya Sefareti de böyle bir olayın hazırlandığını öğrenebilmiş değildir (Şehsuvaroğlu, 1949: 82). 29 Mayıs Pazartesi günü Sultaniye Vapuru ile Dolmabahçe Sarayı önüne getirilen redif askerlerinin yerleştirilmesi ile bizzat ilgilenen Abdülaziz, seraskeri sormuştur. Başmabeynci Hafız Mehmed Paşa, padişahın seraskeri istediğini zannederek onun saraya gelmesi için Hüseyin Avni Paşa'ya haber göndermiştir (Sertoğlu, 1972: 3224).

Seraskerin saraya çağırılması endişe ve korkuya neden olmuştur (Şehsuvaroğlu, 1949: 81). Hüseyin Avni Paşa, sadrazam ve şeyhülislamı, Midhat Paşa'yı, Bahriye Nazırı Ahmed Paşa'yı, Askeri Şura Başkanı Redif Paşa'yı ve Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa'yı gece Seraskerlik Kapısında toplayıp padişahın hal' tertibini haber almış olabileceği ihtimali olduğunu belirterek hemen harekete geçilmesini istemiştir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 167).

⁴⁶ Hüseyin Hıfzı, "*Millet, Sultan Aziz'in su-i idâre ve israfatı menâfi-i mülk-i millete menafi ve mugayyir olduğunu hissederek herhalde Sultan Aziz'in hal'ine hazırlanmakta idi.*" diye yazmaktadır. Bk. 1326: 3.

⁴⁷ Mahmud Celaleddin Paşa: "*Bu değişikliğe umûmun değil müttelik erkândan başka, Vükela'nın bile fikri olmadığı halde, yayınlanan ilan-namelerde, Sultan Abdülaziz'in umûmun ittifakı ile tahttan indirildiğine dair olan fikraya itiraz etmek kimsenin hatırına gelmemişti.*" diye yazmaktadır. Bk. 1979: 175.

⁴⁸ II. Abdülhamid padişah olduktan sonra mabeyincilerine yazdığı notlardan anlaşıldığına göre Sultan Aziz'in hal'ine yönelik hazırlıklardan haberinin bulunduğu ancak bunu vaktiyle padişaha bildiremediği nakledilir. Bk. Şehsuvaroğlu, 1949: 85.

29 Mayıs Pazartesi günü darbenin zamanı bir gün öne çekilip 30 Mayıs sabahı erken saatlere alınmıştır (Davison, 1963: 107). Abdülaziz, Velihaht Murad Efendiyi kontrol altında tuttuğuna ve elinin altında olduğuna inanadursun Erkân-ı Erbaa adı verilen hal' komitesi sık sık bir araya gelmiştir. İhtilalin zamanı ve nasıl icra edileceği tartışılmıştır.

Hazırlanan planın uygulanması aşamasında İstanbul'daki askerlerin hal' olayına karşı çıkma ihtimali dikkate alınarak daha önceden Şam'dan ve diğer birliklerden asker getirilmiştir. Ayrıca Süleyman Paşa, askeri, ihtilalin gerekliliğine sevk etmek için, subay ve askerlere milli duygularını harekete geçirecek sözler söylemiştir (Şehsuvaroğlu, 1949: 86, 87)⁴⁹. Dolmabahçe Sarayı karadan ve denizden abluka altına alınmıştır (Cevdet Paşa, 1991: 154; 1980: 230)⁵⁰. Taşkışla'da bulunan üç tabur askerden Ethem Bey'in taburu yaldızlı ve koltuk kapılar ile camlı köşk çevresini, İzzed Efendi'nin taburu harem dairesi ile veliaht dairesini tutmuştur. Süleyman Paşa bu taburla birlikte bulunmuş, Mustafa Seyfi Paşa emrindeki bir tabur da Dolmabahçe meydanında ihtiyat kuvvet olarak beklemiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın Beşiktaş yönünde bulunan Velihaht Murad Efendi dairesi daha önce Harbiye Mektebi öğrencileri tarafından tutulmuştur (Şehsuvaroğlu, 1949: 87).

Hal' olayının nasıl gerçekleşeceği önceden Murad Efendi'ye gizli olarak haber verilmiştir. Ancak salı günü öğleden sonra kalkışılacak harekete böyle gece yarısı teşebbüs edilmesi nedeniyle, Sarayın askerlerce kuşatılması meselenin Sultan Abdülaziz tarafından öğrenildiğini dolayısıyla kendi aleyhine bir harekete dönüştüğünü zannetmiştir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 170). Kendisinin tevkif edilmesi için bir hile olduğu zannına kapılarak sinir zafiyeti geçirmiştir (Ali Vasıb Efendi, 2005: 23). Murad Efendi'nin tereddütleri Süleyman Paşa'nın, etkili ve ikna edici konuşmasıyla giderilmiştir. Kendilerinin millet tarafından taht-ı saltanata davet edildiği söylenmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 2013: 147). Yakın dönem siyasi tarihimizde meydana gelen darbelerin temel klişe cümlesidir. "İktidardan düşürülene "millet sizi istemiyor", iktidara getirilene "millet sizi istiyor". Aslında kalkışılan bu tür gayri meşru hareketlerin halk tarafından genel kabul gördüğü teması işlenerek meşrulaştırma çabası olarak görmek mümkündür.

Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa tarafında dairesinden alınan Murad Efendi şafak vakti saraydan çıkarılmıştır (Cevdet Paşa, 1980: 230;1991: 154). Murad Efendi'yi karşılayan Hüseyin Avni Paşa ya korku ve telaşından ya da kibir ve azametinden arabadan inmeyip Murad'ı arabaya davet etmiştir (SüleymanPaşa, 1326: 46)⁵¹. Hüseyin Avni Paşa, arabasına aldığı veliahta cebindeki tabancayı teslim edip, "Efendim! Eğer kutlu vücudunuza Allah korusun, bir zarar erişmek ihtimali ortaya çıkarsa önce bu kulunuzu öldürün" diyerek teminat vermiştir (Mehmed Memduh, 1990: 82)⁵². Daha sonra Murad Efendi ile Hüseyin Avni Paşa Dolmabahçe Cami rıhtımında arabadan inerek hazır bekleyen üç çifte kayığa geçmişlerdir (Sertoğlu, 1972: 3226). Denize açılır açılmaz Hüseyin Avni Paşa, zırhlı gemiye (donanma) gidilmesi talimatını vermiştir (Mehmed Memduh, 1990: 84; Süleyman Kani, 1933a: 8). Sürekli yağın yağmur, şiddetle esen rüzgâr çetin hava koşullarına sebep olmuş bu koşullar altında yolculuk başlamıştır. Biraz açıldıktan sonra ise Hüseyin Avni Paşa'nın beş çifte kayığına rastlanmış ve ona geçilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1949: 91). Bu yolculuk akabinde Sirkeci iskelesine çıkarılan veliaht buradan alınarak araba ile doğru Serasker Kapısı'na götürülmüştür. Orada bulunan vükela, devlet erkânını ve davet edilenler tarafından karşılanmıştır (Uzunçarşılı, 1967: 49). Sadrazam Rüşdü Paşa, Midhat Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi ve Namık Paşa kendisini bekleyenler arasında bulunmaktadır (Şehsuvaroğlu, 1949: 92).

Abdülaziz'in hal' fetvasına gelince şöyledir: "*Emirü'l-mü'minin olan zeyd muhtellü's-şu'ur ve umür-ı siyâsiyeden bî-behre olub emval-i mîrîyeyi mülk ve milletin tâkat ve tahammül edemeyeceği mertebe mesârif-i nefsâniyesine sarf ve umur-ı dînîyye ve dünyevîyeyi ihlâl ve teşvîş ve mülk ve milleti tahrib edip bekâsı mülk ve millet hakkında muzır olsa hal' i lâzım olur mu?*"

⁴⁹ Süleyman Paşa'nın irad ettiği konuşma için bk. Ahmed Saib, 1320: 207-208.

⁵⁰ Mahmud Celaleddin Paşa bu konuda şunları kaydeder: "*Serasker Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa'yı Harbiye Mektebi'ne, Redif Paşa'yı Gümüştüğü kışlasıyla Taşkışla'ya, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa'yı Beşiktaş önünde duran zırhlı donanmaya gönderip, "mektepe talebelerinin" asker kıyafetiyle tabur nizamına konularak Sarayın Velihaht dairesi yani Beşiktaş çarşısı tarafına ve kışlalardaki redif taburlarının Dolmabahçe tarafını muhafazaya tayin etti.*" Bk. 1979: 167.

⁵¹ Ayrıca bk. Şehsuvaroğlu, 1949: 90; Sertoğlu, 1972: 3226; Uysal, 2014: 198-99.

⁵² Uzunçarşılı, *Serasker, veliahdı arabasına aldıktan sonra ağası Hafız'ın yanındaki revolveri Murad Efendi'ye vererek "Efendim size bir zarar erişmek ihtimali olursa iptida kulunuzu öldürün" diye kendisine teminat verdiğini* yazar. Bk. 1967: 47.

Beyan buyrula.” El cevab: Allâhu te ‘âlâ a’lem olur. Ketebehü’l-fakîr Hasan Hayrullah Afâ anhü” (BOA. Y.EE. nr. 21-28/2)⁵³.

Abdülaziz, “muhtellü’ş-şuur” (delirmiş) olduğuna dair verilen fetva ile hal’ edilmiş Veliht Murad Efendi, “Sultan Murad Han-ı Hamis” unvanı ile 30 Mayıs 1876’da Osmanlı hükümdarı olmuştur (Uzunçarşılı, 1967: 49). Abdülaziz siyasi işlere ve devlet idaresine aklının ermediği, şuurunun yerinde olmadığına doğruyu yansıtmadığı gibi fazla müsrif olmakla birlikte din işlerini bozacak karakterde de değildi (Sertoğlu, 1972: 3227). Şer’an, bir sultanın hal’i için aranan birinci dereceden sebepler delilik (cünun) ve (küfr) dinden çıkmaktır (Cevdet Paşa, 1980: 230-231). Esasen padişahı tahttan indirmek veya tahta çıkarmak eylemlerinde fetva meşruiyet aracıdır. Koskoca Müslüman âleminin halifesi konumundaki bir padişaha küfür ithamı mümkün olmadığına göre delilik gibi yoruma açık bir argüman kullanılmıştır. Abdülaziz’in zaafi olan müsrifliği de hal’ işinde kamuoyunu ikna etmede önemli bir imkân sunmuştur.

Erkân-ı Erbaa (müttefik heyet), şehzadenin askeri daireye gelişi ile amaçlarına ulaşmıştır. Sultan Abdülaziz’in umum ittifak ile tahttan indirildiği⁵⁴, Murad Efendi’nin cülûs ettiği münadiler ve basın yoluyla ilan edilmiştir. Donanmadan ve askeri mevkilerden cülûs ilanını bildiren toplar atılmıştır. İstanbul’da V. Murad’ın Sultan olduğunu haber alanlar Serasker Kapısına gelmiştir (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 171). Olayı duyan vükela ve vezirler, ümera ve halk birbiri ardınca huzura çıkarak biat resmini icra etmişlerdir (Şehsuvaroğlu, 1949: 92). Serasker Kapısındaki törenin akabinde V. Murad Topkapı Sarayı’na geçerek Hırka-ı Saadet dairesini ziyarette bulunmuştur. Emr-i vakiye getirilen biat töreni için davetiye gönderilemediği gibi devlet ricalinin hepsine de cülûs haberi verilememiştir. Askeri gemiden atılan cülûs topları ile saltanat değişikliğinden haberdar olanlar için, Dolmabahçe Sarayı’nda ikinci bir biat töreni tertip edilmiştir (Karateke, 2017:46-47). Hal’ olayını sonradan öğrenen ve biat dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı’na gelen eski sadrazamlardan Yusuf Kamil Paşa ise, karşılaştığı Sadrazam Rüşdü Paşa’yı, “ iyi b.. yediniz” demek suretiyle azarlamış, Sultan Murad’ın huzuruna çıkıp biat ettikten sonra teessürle : “Hal’ olup Sultan Aziz, şah Murad Han oldu / Biri giryan gözümün, diğeri handan oldu” (İnal, 1982a: 233) beytini söylemiştir.

Bu işte diğer bir konu ise yeniçeriler döneminden bu yana dağıtılamayan cülûs bahşişi, V. Murad’ın tahta çıkışıyla sadece İstanbul’daki askerlere olmak üzere, dağıtılmış olmasıdır. Bu Abdülaziz’in tekrar başa geçirmeye yönelik olası isyana mani olmak ve darbeye karışan askerleri de susturmak için alınan bir önlem olmalıdır (Terzi, 2011: 80). Görüldüğü üzere hal’ vukuundan sonra biran evvel resmi prosedürü tamamlama telaşına düşülmüştür. Cülûs törenlerinde alışık olunmayan olağanüstü ve aceleci uygulama Erkân-ı Erbaa’nın kendi canlarını ve ikballerini teminat altına alma gayreti olarak izah edilebilir. Çünkü başarısız olan ihtilal, ihtilalcilerin başını yer, düsturu her zaman geçerli olmuştur.

Dolmabahçe Sarayı 30 Mayıs 1876 Salı sabahı şafak vakti kuşatılmış ve saraya kimsenin girip çıkmasına müsaade edilmemiştir (Uzunçarşılı, 1967: 53). Saray halkı uyku gafletine daldığından vukuattan haberleri olmamıştır. Ortalık aydınlanmaya başladığında sarayın kuşatıldığı ve Murad Efendi’nin dairesinden alınıp götürüldüğünü öğrenmişlerdir. Donanmadan toplar atılmaya başlayınca iş işten geçmiş olduğu anlaşılmıştır. Sultan Abdülaziz’in daire-i mahsusa halkı, suskun ve hayret içinde kalmıştır (Cevdet Paşa, 1980: 231)⁵⁵.

⁵³ Fetvanın günümüz Türkçesi’nde karşılığı: Müminlerin emiri olan zat, bilincini yitirmiş ve siyasi işlerden habersiz olup devletin mallarını devlet ve milletin takat ve tahammül edemeyeceği derecede kişisel masraflara harcar, din ve dünya işlerini bozar ve karıştırır, devlet ve milleti yıkıma götürürse, yerinde kalması devlet ve millet için zarar olsa tahttan indirilmesi gerekli olur mu? Cevap: Yüce Allah en doğrusunu bilir. Olur.

⁵⁴ Yapılan hal’ ve cülûsta umum ittifak bir yana müttefik erkândan başka vükelanın bile bu işe katılımı söz konusu değildir. Saltanat değişikliği devlet ve milletin ıslahı için karar ve icra edilmiş bir tedbir zannedildiğinden buna karşı çıkmak kimsenin hatırına gelmemiştir. Bk. Süleyman Kani, 1933c: 10; Konu hakkında Danişmend ise şunları kaydeder: “Sultan Aziz’in hal’iyle Sultan Murad’ın cülûsu hakkında vilayetlere tamim edilen resmi tebliğde ‘İttifak-ı umumi’ den bahsedilirse de bu iddia Erkân-ı Erbaa’nın uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Hakikatte bu iş bir kaç kişi tarafından tasarlanıp bir iki bin askerle yapılmış bir el-çabukluğundan ibarettir.” Bk. 1972: 266.

⁵⁵ Abdülhamid Efendi, Abdülaziz’in hal’ edileceğini öğrenmiş ancak bunu padişaha haber vereceği günden önce hal’ vuku bulmuştur. Bk. Şehsuvaroğlu, 1949: 98.

Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultanın "Sergüzeştname" adlı hatıratında saltanat değişikliği haberinin devrik sultan tarafından duyulması ve tepkisi⁵⁶ şöyle anlatılmaktadır: Sabaha karşı saat sekizde yangın var diye Valide Sultan uyandırılmıştır. Pencereden bakan Valide Sultan, "Hayır bu yangın değildir. Arslanımı tahttan indirdiler; Murad Efendi'yi tahta çıkardılar. Ne yapalım Allah'ın emri böyleymiş" diyerek Sultan Abdülaziz'in dairesine giderek onu uyandırmıştır. Padişahın, ne oldu? sorusuna Vâlîde Sultan, "Ne olacak Allah'ın takdiri yerini bulsa gerektir" karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Abdülaziz, "Validem bunu bana kim etti, beni Sultan Selim'e mi döndürdüler ben kime ne ettim" diye sormuştur. Vâlîde Sultan, "Avni Paşa etti." deyince Sultan Abdülaziz, "Validem yalnız Avni Paşa etmedi. Rüşdü Paşa ve Ahmed Paşa da bu işe dâhil", Validesi, "Durunuz efendim anlayalım" dediğinde Abdülaziz, "Ne duracağım efendim, ben bu felâketi otuz kırk defa düşümde gördüm. Bundan sonra Cebrail Aleyhisselam gökten inse devleti kabul etmem, artık makbulüm değildir. Hüküm Allah'ındır. Cenâb-ı Hakk'ın takdiri böyleymiş" demiştir (Gürfirat, 1967: 57; Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2016: 183)⁵⁷. Abdülaziz'in darbe işinde gafil avlandığı görülmüştür. Kendisini tahttan edecek tertip ve sürecin farkında değildir. Ancak meseleyi öğrendiğinde bu eylemi kimlerin gerçekleştirdiğine yönelik tahminleri önemlidir. Zira bu organizasyonda kimlerin yer aldığını bilmektedir. Fakat zatına karşı olan bu husumeti bilmekle beraber hal' gibi cüretkâr bir eyleme kalkışacaklarını tahmin edememiştir. Bununla birlikte devrik bir sultanın korku ve kaygılarını taşımaktadır. Sonunun büyük amcası III. Selim'in akıbeti gibi olmasından çekinmektedir. Aynı zamanda mütevekkil bir tavır ile akıbeti kabullenerek teselli bulmaya çalışmaktadır.

Cevdet Paşa, Abdülaziz hal'i kabullenmeyip o gün sarayı abluka eden askere "Sizi techiz eden benim. Silahlandıran benim. Bir takım hainlerin sözüne aldanmayınız" diyerek meydana çıkmış olsaydı kuvvetle muhtemel bu hareket önlenebileceğini ancak bunu yapmağa muktedir olmayıp hiçbir şey yapamadığını yazmaktadır (1991: 157). Bir padişahın kendi askeri tarafından kuşatılıp saltanatından etmesinin kederini yaşıyan Abdülaziz hal'i kabul ile kendisine takdir edilene razı olmuştur.

Öte yandan Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesi devleti siyasi olarak düze çıkarmadığı gibi saltanat değişikliğinden sonra siyasi kriz durumu daha da ağırlaşmıştır (Mahmud Celaleddin Paşa, 1979: 164).

3.1. Erkân-ı Erbaa Arasında Baş Gösteren İhtilaf

Abdülaziz'in hal' işinde birleşenler Erkân-ı Erbaa arasında Kanun-ı Esasi ve meşrutiyet konusunda tek samimi kişi Midhat Paşa'dır ve onlarla bu amaç uğruna ittifak kurmuştur. Diğerleri ise genel kabule göre mutlakîyetçidir (Danişmend, 1972: 257; Sertoğlu, 1972: 3246). Rüşdü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa meşrutiyetçi bir düşünceye sahip olmamış, Babıali'nin saray karşısında müstakil hale gelmesi ve yapılacak reformlar ile işlerin yoluna gireceğine inanmışlardır. (Karal, 2007b: 213). Hayrullah Efendi'nin ise meşrutiyet idaresine ilişkin doğru dürüst bir fikri bulunmuyordu (Sertoğlu, 1972: 3210).

V. Murad'ın başkanlık ettiği anlaşılan 3 Haziran'daki Heyet-i Vükela toplantısında Midhat Paşa anayasa konusunu gündeme getirip savunmuştur. Rüşdü Paşa gerekli olanın yalnız idari önlemler olduğunu söylemiş, Hüseyin Avni Paşa ise Osmanlı Devleti meclis ve tartışmalar ile değil sert ve güçlü önlemler ile kurtulabileceğini savunarak Bismarkçı bir yaklaşım sergilemiştir. Sadrazam Rüşdü Paşa, Midhat Paşa'nın meşrutiyetçi fikirlerine karşı itirazını, "halka bir şey verirsiniz daha fazlasını ister" şeklindeki sözüyle göstermiştir (Davison, 1963: 112, 114).

Cevdet Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın "Rüşdü ve Midhat Paşaları def' ile atabek-i saltanat olmak hülyasında bulunduğu her halinden anlaşılıyordu" diye yazmaktadır (1980: 235; 1991: 158). Ahmed Saib ise "Hüseyin Avni Paşa esasen ıslahat taraftarı idi ise de mesleken kademe-i vüzerâ adedinden idi. Bu adette bulunan zevat, mevcut usul-ı idarenin şekl-i kadimini değiştirmek fikrinde olmayıp idare-i müstebide ile dahi ıslah-ı umur etmek fikrinde bulunuyorlar" (1326: 64) demektedir.

⁵⁶ V. Murad'ın cülûs topları atıldığını duyan Abdülaziz "bunlar cülûs topları olmalı" diyerek keyfiyeti anlamaya başlamıştır. Bu tasdik olunarak kendisine durum münasip bir şekilde arz edildiğinde "ne yapalım kader böyle imiş" demiştir. Bk. Mahmud Celaleddin, 1979: 172; Ahmet Mithat Efendi, 2013: 147.

⁵⁷ Ayrıca bk. Mahmud Celaleddin, 1979: 173; İnal, 1982a: 520.

Abdülaziz'in hal' edilmesinde aktif rol alan temel gayesi ülkenin meşrutiyet yönetimine geçirilmesi olduğu anlaşılan Süleyman Paşa ve Erkân-ı Erbaa arasında, bilhassa Hüseyin Avni ve Mehmed Rüştü Paşalar ile meşrutiyet konusunda görüş ayrılıkları⁵⁸ bulunmaktadır. Dikkat çeken husus ise Süleyman Paşa'nın darbenin gerçekleşmesindeki katkısından olacak onun fikirlerine şimdilik açık bir karşı duruş olmamasıdır.

Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa büyük bir vatansever, meşrutiyet siteminin destekçisi, milliyetçi yapısının dışında Batıcı ve reformist bir karakterdir. Askeri darbeden yana olup Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa arasında köprü vazifesi görmüştür (Davison, 1963: 106). Danişmend onun samimi bir meşrutiyetçi olduğunu millî ve vatanî duygular ile bu harekete kalkıştığını belirtmektedir (Danişmend, 1972: 258). Süleyman Paşa, Hüseyin Avni Paşa'ya hitaben şöyle demiştir: “...*Hal vuku'undan sonra, yerine geçecek zat da usûl-ı istibdat ile idareyi iltizam cihetinde bulunur ise, bu tehlikeye duhulün hiç lüzumu ve manası yoktur. Hem bendeniz padişah olacak zata usul-ı meşrutiyeti kabul ve imza ettirildikten sonra biat olunmalıdır, derim.*” (Süleyman Paşa, 1326: 13-14). Süleyman Paşa eski yönetim tarzı devam edecekse böyle riskli bir işe kalkışmayı anlamsız bulmaktadır. Hatta padişah olacak (V. Murad) kişiden meşrutiyet taahhüdü alınmadan biat edilmemesi görüşündedir.

Hüseyin Avni Paşa ise, “*Pek o kadar ileri gidilmezse de, halimize münasip bir konstitüsyon lazım olduğuna ben de müteârifim ve mutlaka öyle bir şey yaparız. Zaten artık bu fikrin icrasına mani kalmaz ki...*” (Süleyman Paşa, 1326: 14) diyecektir. Seraskerin konuyu geçiştirdiği anlaşılmaktadır. Zaten meşrutiyete sıcak bakmadığı bilinmektedir.

Süleyman Paşa, “*Usûl-ı istibdadın ilgası şartıyla ve Cenab-ı Hakkın 'avn-ı 'inayeti ile müsteniden bu işi deruhde iderim.*” (Süleyman Paşa, 1326: 14) diyerek bu işi üstlenmeye gönüllü olmuştur. Süleyman Paşa'nın bu meseleye bakışını: “*Bizim Sultan Aziz'in şahsına hiçbir garezimiz yoktur. Belki kendilerinden şahsi olarak lütuf da gördüm. Murad Efendi Hazretlerinden de şahsi bir menfaat talep ve kaydında değilim bu işe mücerred milleti görünen hatar ve tehlikeden kurtarmak için teşebbüs olunuyor kendileri de efrad-ı millettendir, biz bu kadar fedakârlık gösteriyoruz, bir kısmını da onlar der'uhde buyursunlar!*” ... (Süleyman Paşa, 1326: 23) “*... Bana kalırsa Efendi Hazretleri şimdiden meşrutiyet-i idareyi dahi taahhüt buyurmalıdır*” (Süleyman Paşa, 1326: 23)⁵⁹ sözleri özetlemektedir. Millet ve memleketin geleceği adına böyle bir harekete kalkıştığını vurgulayan Süleyman Paşa, aynı zamanda Murad Efendi'den, daha hal' vuku bulmadan meşrutiyeti ilan garantisi istemektedir.

Midhat Paşa'nın ise bu konudaki kanaati şöyledir: “*Evet muradımız bir despotu kaldırıp yerine bir diğer despot getirmek değildir. Elbette böyle olacaktır. Cülûsları anında bir hatt-ı hümayun neşreder, o arzu hâsıl olur.*” (Süleyman Paşa, 1326: 23-24). Midhat Paşa, Süleyman Paşa'ya böylece teminat verecektir.

Sadrızam Rüştü Paşa hal' meselesinde birlikte hareket etmelerine rağmen devlet yapısında değişim hususunda Midhat Paşa ile aynı fikirde değildir. Ona göre Kanun-ı Esasi'ye gerek yoktur. Tanzimat ilkeleri yeterlidir. Bundan ötürü padişahın tahta çıkışını ilan eden hatt-ı hümayûnda meşrutiyet vaadinin yer almasını önlemiştir. Halkın seçim esasını temel alan rejime henüz hazır olmadığını savunmuştur. Kanun-ı Esasi'de padişahın yetkilerinin tahdit edilmesini doğru bulmamıştır (Saydam, 2006: 202). Sadrızam Rüştü Paşa: “*Biz millet meclisi yapmayacağız. Padişahın hattındaki evâmirden murad, bu değildir. Bize lâzım olan ancak umur-ı mâliyede men'î sefahat ve celb-i menfaâte muktedir bir hey'et teşkilidir.*” (İnal, 1982a: 558) demiştir. Klasik devlet yönetim anlayışı diyebileceğimiz sultanlıktan yanadır. V. Murad'ın rahatsızlığı sebebiyle devleti onun adına idare etmenin gücü ile devlet yönetimine dair görüşlerinin baskın çıktığı söylenebilir. Zira hatt-ı hümayuna meşrutiyet ile alakalı taahhüt koydurulmaması bunun açık bir işareti sayılır.

⁵⁸ Süleyman Paşa meşrutiyet ilanı konusunda hayal kırıklığına uğrayacaktır. “... *Kanun-ı Esasi yapılmayacak imiş, biz niçin bu işe âlet olduk. Eski hâlin ne fenalığı var idi*” diyecek. Rüştü ve Avni Paşalar “*Siz askersiniz, asker olanların lisanından böyle lâkırdılar çıkmak hiç bir memlekette cari değildir.*” diyerek onu tekdîr ve tehdit edeceklerdir. Bk. Mahmud Celaleddin, 1979: 188; İnal, 1982a: 558.

⁵⁹ Ayrıca bk. Şehsuvaroğlu, 1949: 74.

Netice itibariyle Sultan Abdülaziz'in düşürülmesi ve V. Murad'ın tahta çıkarılması konusunda ittifak eden bunda da muvaffak olan Erkân-ı Erbaa arasında ihtilaflar baş göstermiştir. Midhat Paşa Kanun-ı Esasi ve meşrutiyetin ilanını istemiştir. Süleyman Paşa da onu bu konuda desteklemiştir. Onların bu isteklerini V. Murad da uygun bulmuştur (Uzunçarşılı, 1979: 649). Ancak Sadrazam Rüşdü Paşa meşrutiyet yönetiminin Osmanlı'da uygulanmasını mümkün görmemiş, üstelik zararlı olacağını ileri sürmüştür. Serasker Hüseyin Avni Paşa eski yönetim biçiminin korunması şartıyla birtakım ıslahatlar yapılabileceği savunmuştur. Halkın muhafazakâr kesimi Sadrazamı, aydınlar Midhat Paşa'yı desteklerken; ordu, içinde meşrutiyet taraftarları olmakla birlikte Hüseyin Avni Paşa'nın emri altında bulunmaktadır (Karal, 2003: 353). Dolayısıyla Erkân-ı Erbaa arasındaki ihtilaflar ile Sultan V. Murad'ın sıhhatinin bozulması, meşrutiyet rejimine geçişe imkân vermemiştir. Meşrutiyet meselesi gündemdeki yerini korumuş, V. Murad'ın hal' edilmesi sırasında II. Abdülhamid'in cülûsu için pazarlık konusu olmuştur.

Sonuç

Makalede, başta belirtilen problematik doğrultusunda yapılan tetkiklerde bir takım bulgular elde edilmiştir. Buna göre, 1876 darbesinin Osmanlı tarihinde kendinden önce ve sonra meydana gelen darbe geleneği içerisinde benzer yönlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Bütün darbelerde organizatör olarak bir "üst akıl" gerçeği olduğu gibi 1876 darbesinin de üst akılı Erkân-ı Erbaa'dır. Farklı düşünce, karakter ve mevkilere sahip birçok kişinin darbe ortak noktasında buluşabildikleri, can ve malları başta olmak üzere birçok riski göze almak suretiyle böyle cüretkâr bir eyleme kalkışabildikleri görülmüştür. Genellikle sahip olunan mevkilerden uzaklaştırılan bürokratik elit, yitirilen makamların etkisiyle mevcut iktidara karşı muhalif hareket içinde yer almış ve darbeyi iktidar değişim aracı olarak kullanmıştır.

Abdülaziz tarafından buldukları makamlardan azledilen Erkân-ı Erbaa'nın da mevcut iktidara karşı olmalarında şahsî hınçlarının etkisi büyüktür. Erkân-ı Erbaa adlı dörtlü komitenin mâzul bürokratlardan oluşması bu tezi kuvvetlendirmektedir. Zira darbenin organizatörleri eski sadrazamdan, şeyhülislamdan ve seraskerden teşekkül etmiştir. Osmanlı tarihinde bunun gibi benzer birçok örneğe rastlamak mümkündür. Sözelimi III. Ahmed'i tahtan indiren 1730 Patrona Halil isyanında mâzul duruma düşürülen bürokratik elitin rolü büyüktür. Erkân-ı Erbaa, devleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak gibi bir iddia ile ortaya çıkmıştır. Onlara göre Abdülaziz başta olduğu sürece devletin düze çıkması mümkün değildir. Bu argümanı darbe eylemine meşruiyet kazandırmak ve kamuoyunun genel desteğini almak için kullanmışlardır. Buna göre daha önceki darbelerde kullanılan "şer' ile davamız vardır" propaganda cümlesini bu yönde değerlendirmek gerekir.

Devletin karşı karşıya kaldığı siyasi, askeri ve ekonomik bunalımlar mevcut hükümdara karşı hoşnutsuzluk meydana getirmektedir. Bu durum toplumun çeşitli kesimlerinde tepkilere neden olmaktadır. 30 Mayıs 1876 Bürokratik Darbesinin hemen öncesi meydana gelen medrese talebelerinin isyanı bu türdendir. Erkân-ı Erbaa devletin yaşadığı sorunları Sultan Abdülaziz'in aleyhinde onun devrilmesi için fırsat olarak kullanmıştır. Bu isyan sonucu Hüseyin Avni Paşa Seraskerliğe, Midhat Paşa Meclis-i Vükelâ üyeliğine, Mehmed Rüşdü Paşa Sadarete ve Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislamlık gibi önemli makamlara getirilmişlerdir. Böylece Erkân-ı Erbaa devlet mekanizması içinde en kritik makamların başında yer almıştır. Bu bağlamda Hüseyin Avni Paşa Serasker olarak askerî; Rüşdü Paşa sadrazam olarak hükümet; Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislam olarak ulema; Midhat Paşa Meclis-i Vükelâ üyeliği ile bürokratik tarafın güç odağını temsil etmektedir.

Osmanlı tarihinde vuku bulan darbelerde adı geçen güç odaklarının zaman zaman bir araya geldikleri bilinen bir gerçektir. Mesela 1703 Edirne Vak'ası ile tahtan indirilen II. Mustafa'ya karşı ordu, ulema ve vüzera ittifakı söz konusudur. Yine III. Selim'in hükümdarlığının sonunu getiren Kabakçı İsyanı (1807) öncesi Yeniçeri ve ulemanın yeniliklere karşı gelişen tepkiyi kullandıkları görülmüştür. Bununla birlikte Osmanlıdaki darbelerin en önemli güç odağını temsil eden Yeniçeri Ocağı 1826'da ilga edilmesi ordunun darbe eylemindeki rolü ve etkisini ortadan kaldırmış değildir. 1876 darbesi bir yana, ordunun Otuz

Bir Mart Vak'ası'ndaki rolü dönemin şartları içinde askerin siyaseti belirleme gücünün ne derece önemli hale geldiğinin bir göstergesidir.

Diğer yandan Sultan Abdülaziz'in softalar hareketi neticesinde istenilen tayinleri yapması, kendi iktidarının sonunu getiren stratejik bir hata olmuştur. Buna mukabil ayaklanmayı bastırarak askerî tedbirlere başvurmamıştır. Dolayısıyla darbenin organizatörlerini önemli mevkilere atamakla darbe meselesinin kuvveden fiile geçmesine neden olmuştur. Bu harekete kalkışanlara müdahale etmeyip müzakere eden, onları muhatap alıp taleplerini karşılayan Abdülaziz, kendi saltanat ve iktidarına kast edildiğinin farkında değildir ya da onlara karşı acziyet göstermiştir. Devlette kritik görevlere getirilen Erkân-ı Erbaa adlı dördümlü komiteye büyük bir fırsat vermiştir. Benzer bir durum da III. Selim'in saltanatının sonunu getiren darbe öncesi yaşanmıştır. Buna göre, III. Selim'in muhalefeti teskin etmek için sadrazamı ve şeyhülislamı değiştirmesi, reform karşıtlığı üzerinden kurgulanarak iktidarına karşı gelişen harekete askerî müdahalede bulunmaması, onlarla müzakere etmesi iki olayın ortak noktalarıdır.

Darbe eylemi amacına ulaşmış mevcut iktidar değiştirildiğinde bu kez de iktidar paylaşım mücadelesi baş göstermektedir. Bu mücadele, iktidarda kimin olacağından ziyade kimin usul ve esaslarının hüküm süreceği ile ilgilidir. Erkân-ı Erbaa arasındaki ihtilafın temelinde de bu yatmaktadır. Erkân-ı Erbaa, Abdülaziz'in devrilmesi ve V. Murad'ın tahta çıkarılması konusunda birleşirken Midhat Paşa'nın meşrutiyet ve anayasa fikrine bu gruptan Hüseyin Avni Paşa ile Rüşdü Paşa karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla yeni yönetim tarzı Erkân-ı Erbaa arasında tartışma ve ihtilaf konusu olmuştur. Nitekim aynı durum Otuz Bir Mart Vak'ası'ndan (1909) sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkası'nda da görülmüştür. İktidarlarında sık sık hükümet değişikliğinin yaşanmış olması bu tür ihtilafı kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz, Erkân-ı Erbaa'nın planlayıp organize ettiği darbe ile tahttan indirilmiş yerine Veliht Murad Efendi "V. Murad" unvanı ile hükümdar yapılmıştır. Bu darbe hem amaçlanana ulaşılması hem de devlette idarî sistemi değiştirmesi yönüyle Türk siyasi tarihine kötü bir miras bırakmıştır.

Kaynakça

- Abdurrahman Şeref.(1985). *Tarih Musahabeleri*, (E. Koray Sad.). Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Afyoncu, E., Önal, A., & Demir, U.(2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*. İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Ahmed Cevdet Paşa.(1980). *Ma'rûzât*, (Y. Halaçoğlu Haz.). İstanbul, Çağrı Yayınları.
- Ahmed Saib.(1320). *Vak'a-i Sultan Abdülaziz*, Mısır.
- Ahmed Saib.(1326). *Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis*, (İkinci Tab'). Mısır, Hindiye Matbaası.
- Ahmet Mithat Efendi.(2013). *Üss-i İnkılap*, (İ. N. Uysal Haz.). İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Akkurt, İ.(2014). *Fetvanın Gücü: İki Padişah'ı Tahtından İndiren Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Akyıldız, A.(2003). Meclis-i Vükelâ. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 28, ss. 251-53). Ankara, TDV Yayınları.
- Ali Vasıb Efendi. (2005). *Bir Şehzadenin Hatıratı, Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim*, (O. S. Osmanoğlu, Yay. Haz). İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Alkan, M.Ö.(2017). Darpsız Darbesiz Demokrasi. M. Ö. Alkan, (Haz.), *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, (ss.vii-xvi), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydın, M. Â.(1997). Hal'. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 15, ss. 218-221). İstanbul, TDV Yayınları.
- Beydilli, K.(1989). Alemdar Mustafa Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.2, ss.364-365) İstanbul, TDV Yayınları.
- Beydilli, K.(2001). Kabakçı İsyanı. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.24, ss.8-9) İstanbul, TDV Yayınları.
- Beydilli, K.(2009). Selim III. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.36, ss.420-425) İstanbul, TDV Yayınları.
- Bilgegil, M. K.(1976). *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I Yeni Osmanlılar*, Ankara, Baylan Matbaası.
- BOA. İ.DUİT. nr. 190-41.

BOA. Y.EE. nr. 21-28/2.

Cevdet Paşa.(1991).*Tezakir 40-Tetimme*, (C. Baysun, Yay.). Ankara, TTK Basımevi.

Çelik, H. İ.(2016). Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 27-78.

Çetinsaya, G., & Buzpınar, Ş. T.(2005). Midhat Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.30, ss.7-11). İstanbul, TDV Yayınları.

Danişmend, İ.H.(1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4. İstanbul, Türkiye Yayınevi.

Davison, R. H.(1963).*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*,C.2. (O.Akinhay, Çev.), İstanbul, Papirüs Yayınevi (1997).

Durdu, M.(2017). *Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa*, Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Ebuzziya Tevfik.(1973a). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Ş. Kutlu, Haz.). C. 1. İstanbul, Hürriyet Yayınları.

Ebuzziya Tevfik.(1973b). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Ş. Kutlu, Haz.). C. 2. İstanbul, Hürriyet Yayınları.

Eldem, E.(2017). Resimli Basında 1876 Darbesi. M. Ö. Alkan, (Haz.), *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, (ss.32-40), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Eldem, E.(2019). *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları: V. Murad ve Cleanthi Scalieri*, C.1. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Esatlı, M. R.(2010). *Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi*, (İ. Dervişoğlu, Haz.). İstanbul, Bengi Yayınları.

Finkel, C.(2005). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul, Timaş Yayınları, (2007).

Gencer, A. İ.(1998). Hüseyin Avni Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.18, ss.526-527). İstanbul, TDV Yayınları.

Güner, S.(2018). *Yeni Osmanlı Melankolik ve Mason Birader V. Murad (1840-1904)*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.

Gürfirat, B.(1967). Pertevniyal Valide Sultan'ın Hatıratı Şergüzeştname. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 2, 57-59.

Hüseyin Hıfzı.(1326). *Sultan Murad-ı Hamis ve Sebeb-i Hal'i*, Babiâli Caddesi 38 Numaralı Matbaada Tab' olunmuştur.

İnal, İ. M. K.(1341). Hatıra-i Âtîf. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.15. 7(84), 40-54.

İnal, İ. M. K.(1982a). *Son Sadrazamlar*, C. 1. İstanbul, Dergâh Yayınları.

İnal, İ. M. K.(1982b). *Son Sadrazamlar*, C. 3. İstanbul, Dergâh Yayınları.

İpşirli, M.(1998). Hayrullah Efendi İmâm-ı Sultânî. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 17, ss.75-76). İstanbul, TDV Yayınları.

Karal, E. Z.(2003). *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. 7. Ankara, TTK Yayınları.

Karal, E. Z.(2007a). *Osmanlı Tarihi*, C. 6. Ankara, TTK Yayınları.

Karal, E. Z.(2007b). *Osmanlı Tarihi*, C. 8. Ankara, TTK Yayınları.

Karateke, H. T.(2017). *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Korkmaz, A.(2016). *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Kuran, A. B. (2012).*Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*. A. Berktaş (Ed.) İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kurtaran, U.(2017). *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Kurtaran, U.(2018). *Sultan I. Mahmud (1730-1754)*, Ankara, Altınordu Yayınları.

Küçük, C.(1986). Abdülhamid II. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.1, ss.216-224) İstanbul, TDV Yayınları.

Küçük, C.(1988). Abdülaziz. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*,(C. 1, ss.179-85). İstanbul, TDV Yayınları.

Küçük, C.(2006). Murad V. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.31, ss.183-185). İstanbul, TDV Yayınları.

Lewis, B.(1960). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (M. Kıratlı, Çev.). Ankara, TTK Yayınları, (2000).

Mahmud Celaledin Paşa.(1979). *Mirat-ı Hakikat*, (İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu & Ö. Akdaş, Haz.). C. 1. İstanbul, Tercüman 1001 Eserler Serisi.

- Mardin, Ş.(1962). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (M. Türköne, F. Unan & İ. Erdoğan, Çev; Ö. Laçiner Yay. Haz.). İstanbul, İletişim Yayınları (1996).
- Mehmed Memduh.(1990). *Tanzimattan Meşrutiyete 1 Mir'âtü Şu'ûnât*, (H. Develi, Sad.). İstanbul, Nehir Yayınları.
- Midhat Paşa.(1997). *Midhat Paşa'nın Hatıraları I, Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, (O.S. Kocahanoğlu, Haz.). İstanbul, Temel Yayınları.
- Ortaylı, İ.(2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Alkım Yayınevi.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:145. (2016). *Hatt-ı Rikkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazıları*, (S. Çuluk, S. Satar, S. Kaynar & M. Kırış, Yay. Haz). İstanbul, Seçil Ofset.
- Özcan, A.(Red.).(1996). Siyasi Tarih: Sultan Abdülaziz Dönemi 1861-1876. *Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih/Medeniyet/Kültür*, (B. Şahin, Gen. Yay. Yön.). (C.6, ss.176-229). İstanbul, İz Yayıncılık.
- Özcan, A.(2007).Otuz Bir Mart Vak'ası. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.34, ss.9-11) İstanbul, TDV Yayınları.
- Öztuna, Y.(2006). *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılık.
- Peker, Ş.(2018).Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 625-635.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Sakaoğlu, N.(1994). Murad V. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (C. 5, ss.510-513). İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Saydam, A. (2006). Mütercim Rüşdü Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.32, ss.202-203), İstanbul, TDV Yayınları.
- Sertoğlu, M.(1972). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.6. İstanbul, Güven Yayınevi.
- Shaw, E. K. (1985). Midhat Paşa. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (C.5, ss.1299-1303). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.2. (M. Harmanlı, Çev.). İstanbul, e Yayınları (1983).
- Süleyman Kani.(1933a). Saray ve Babıali'nin İç Yüzü: Sultan Murat: Kürekleri Kuvvetli Çeksinler Kayık Durmasın, Dedi. *Akşam*, 8 Teşrin-i evvel (Ekim), s. 8.
- Süleyman Kani.(1933b). Saray ve Babıali'nin İç Yüzü: Vatanperverlerin Bütün Ümidi Sizedir. Siz İse Şimdiden. *Akşam*, 15 Teşrin-i evvel (Ekim), s. 10.
- Süleyman Kani.(1933c). Saray ve Babıali'nin İç Yüzü: Ben Ellerinizi Kavuşturup Karşımda İki Büklüm Durmanızı İstemem. *Akşam*, 17 Teşrin-i evvel (Ekim), s.10.
- Süleyman Paşa & Sir Henry Elliot (2007). *Emperyalizmin Hükümet Darbesi Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi*, (F. Yılmaz, Haz.). Ankara, Berikan Yayınları.
- Süleyman Paşa.(1326). *Hiss-i İnkılab Yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hamis'in Cülûsu*, İstanbul, Tanin Matbaası.
- Şehsuvaroğlu, H. Y.(1949). *Sultan Aziz Hususi, Siyasi Hayatı Devri ve Ölümü*, (İ. H. Çığraçan, Naşiri). İstanbul, Hilmi Kitabevi.
- Şehsuvaroğlu, H. Y.(1950). Beşinci Murat, *Resimli Tarih Mecmuası*, 10, 364-366.
- Terzi, A.(2011). *Sarayda İktidar Mücadelesi Saray Mücevher İktidar*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Tevfik Nureddin.(1324). *Sultan Murad'ın Cülûs ve Hal'i*, Kostantiniye, Karabet Matbası.
- Turan, T. (2019). İspanyolların Gözünden Osmanlı Devleti'nde 1876 Darbeleri ve II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38 (65) , 279-302 .
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (t.y.). 27.12.2021 tarihinde <http://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Uysal, M. A. (2014). *Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)*, Yayınlanmış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Uzunçarşılı, İ. H.(1979). Murad V. *İslam Ansiklopedisi*, (3.bs. C. 8, ss.647-651). İstanbul, Milli Eğitim.
- Uzunçarşılı, İ. H.(1950). *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları*, Ankara, TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H.(1967). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara, TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H.(1987). *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dâir Vesikalar*, Ankara, TTK Yayınları.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 6 Haziran 2022

Gönderim Tarihi: 25 Mayıs 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atf Künyesi: Erdoğan, H. A. (2022). Planlama ve Politika Önceliğinde Türkiye’de Turizm. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 87-96.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1121548>

PLANLAMA VE POLİTİKA ÖNCELİĞİNDE TÜRKİYE’DE TURİZM

Hasan Ali ERDOĞAN*

Öz

Turizmde planlama ve politika geliştirmek gün geçtikçe önemini artırmaktadır. Turizm endüstrisi iç içe geçmiş çoklu unsurların zaman içindeki dinamik reaksiyonunu yakalama yeteneğine sahiptir. Bu yüzden müşteri memnuniyeti ve tercihine bağlılığı ile kırılabilir oluşu ve sektörleri arasındaki sayısız etkileşimlerden dolayı turizm yönetimi çok boyutlu ve karmaşık olan bir sistemin ürünüdür. Turizm planlaması, politikası ve yönetimi konuları hem dünyada hem de Türkiye’de artan boyutta turizm araştırmacılarının da dikkatini çekmektedir. Ülkelerin makro ve mikro düzeydeki ekonomi politikaları ile direkt olarak ilgi olan turizm endüstrisi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerinde dengeli kalkınma araçları olarak değerlendirilmektedir. Dünyada son zamanlarda kültür turizmi ve kültür temelli endüstriler turizm endüstrisinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ancak, Türkiye mevcut kültürel zenginliğini özellikle yabancı turist çekiciliği haline dönüştürebilmiş değildir. Bu çalışmanın amacı, Türk turizm endüstrisinin planlanması ve geliştirilmesinde son yarım yüzyıldır Türkiye’nin turizm önceliklerinin belirlenmesinde nelerin öne çıktığını değerlendirmek ve yeni formların neler olabileceği üzerine önerilerde bulunmaktır. Bu amaçla sistematik bir literatür taraması yapılmış, çalışmalar analiz edilerek, öncelik oluşturulması konusunda Türkiye’nin rekabetçi çekiciliklerinden arkeolojik kültürel miras zenginliği ile arkeoturizm potansiyeline odaklanılmıştır. Bu turizm formunun ulusal ya da bölgesel kalkınma planlarında pek yer bulmadığı görülmüştür. Türk ve dünya turizm literatüründe nispeten yeni olan bu alanın Türkiye turizmi için planlama önceliğinin olması gerektiği öngörülmektedir. Bu yüzden, çalışma turizm karar vericilerine ve düzenleyicilerine farklı düzeyde stratejik ve operasyonel politika geliştirme araçları sağlamak için Türkiye’nin önemli kültürel miras zenginliğine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Türk turizm endüstrisinin destinasyon algısını bütüncül bir şekilde anlaşılmasını teşvik etmek ve daha etkili politikaların geliştirilmesine yardımcı olmak için önceliklerin belirlenmesi konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm planlaması, Turizm politikası, Türkiye’de turizm planlaması ve politikası, Türk turizm planlaması ve politikasında öncelikler

Tourism in Turkey with Priority of Planning and Policy

Abstract

Planning and policy development in tourism is increasing with its significance day by day. The tourism industry is capable of capturing the dynamic reaction of multiple intertwined elements over time. Therefore, tourism management is the product of a multidimensional and complex system due to its commitment to customer satisfaction and preference, its vulnerability, and the numerous interactions between its sectors. Issues of tourism planning, policy, and management attract the

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Konya/Türkiye.
E-Posta: haerdogan@gmail.com, Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-1795-4607>.

attention of tourism researchers to an increasing extent both in the world and in Turkey. The tourism industry, which is directly related to the macro and micro economic policies of the countries, is considered as a balanced development tool in developing countries such as Turkey. Recently, cultural tourism and culture-based industries constitute an important part of the tourism industry in the world. However, Turkey has not been able to transform its existing cultural treasure into a good to attract foreign tourists. The aim of this study is to evaluate what has come to the fore in determining Turkey’s tourism priorities for the last half-century in the planning and development of the Turkish tourism industry and to make suggestions on what new forms can be prioritized. For this purpose, a systematic literature review was made, the studies were analyzed, and the archeological cultural heritage wealth and archaeotourism potential of Turkey, which are among the competitive attractions in

the “Atlas Cultural Tourism,” were focused on. It has been observed that this form of tourism has not found any place in national or regional development plans in Turkey’s tourism development policies. It is foreseen that this area, which is relatively new in Turkish and the world tourism literature, should be a planning priority for Turkish tourism. Therefore, the study aims to shed light on Turkey’s significant cultural heritage values to provide different levels of strategic and operational policy development tools to tourism decision-makers and regulators. Recommendations were made on setting priorities to promote a holistic understanding of the Turkish tourism industry’s perception of destinations and to assist in the development of more effective policies.

Keywords: Tourism planning, Tourism policy, Tourism planning and policy in Turkey, Priorities in Turkish tourism planning and policy

Giriş

Turizm, dünyanın en büyük endüstrilerinden biri haline gelmiş ve ekonomik olarak sürekli büyüyen bir sektördür (Baggio, 2013). Hem yerelde, uluslarda hem de uluslararası boyutta hızla büyüyen, sosyal, ekonomik ve çevresel yapıyı doğrudan şekillendiren bir endüstridir (Sinclair & Gursoy, 2016). Ayrıca turizm, Türkiye gibi gelişmekte olan birçok ülkeyi turizm planlama ve politikaları konularında teşvik ederek sürdürülebilir kalkınmada itici bir güç haline gelmiştir (UNWTO, 2013). Turizm müşterilerinin ulaşım, yemek hizmetleri, konaklama, seyahat ticareti, kültürel faaliyetler, spor ve rekreasyon, cazibe merkezleri, perakende ticaret ve diğer turizm hizmetleri gibi etkilediği alanlar oldukça fazladır (Goeldner & Ritchie, 2003). Kalkınmayı da şekillendirmede önemli rol oynayan turizm endüstrisinin birinci ve asıl etki yaratan bileşenleri arasında çekicilik ve cazibe algısı temel bir rol oynamaktadır, çünkü her turizm endüstrisi ve hizmet sağlayıcısı bundan etkilenmektedir. Dolayısıyla, turizm sistemindeki değişimler, birbirini tetikleyen çok farklı aktörlere bağlıdır (Boukas & Ziakas, 2014). Öte yandan, turizmin kalkınmada önemli bir itici güç olmasının yanı sıra ulaşım, konaklama ve diğer tesisleri kullanarak CO2 emisyonlarını artırması (Egilmez & Tatari, 2012) gibi, olumsuz etkiler de yaratmaktadır. Bu etkilerin de turizm endüstrisi bileşenleri kadar geniş, karmaşık ve çok boyutlu olduğu açıktır.

Turizm, bu yeni bin yılın başında eş benzeri görülmemiş zorluklarla karşı karşıya kalmış, bir yanda, dünyanın en büyük endüstrisi haline geldiğine ve artan sayıda ülke için önemli bir gelir kaynağı olduğuna dair derin bir inanç var iken öte yandan, turizmin planlaması ve politikalarının olumlu etkileri düşünülmeden ve uygulanmadan gelişmesine izin verilen destinasyonların genellikle çevresel ve sosyal sorunlardan, artan çatışma ve çözümlene maliyetlerinden ve destinasyonlar olarak azalan rekabet gücünden mustarip olduğu (Dowling, 1993) ifade edilmektedir. Ayrıca, tüm dünyada çok sayıda destinasyonun ortaya çıkmasının şiddetli rekabeti tetiklediği ve bunun sonucunda tüm destinasyonların rekabetçi hale gelemeyeceği ve başarılı olamayacağı konusunda giderek artan bir farkındalık da ortaya çıkmaktadır (Costa, 2001).

O halde, turizm planlaması ve politikası, bir destinasyonun yerel, bölgesel ya da ülke olarak başarısını kritik olarak belirlenen öncelikli kilit alanlar arasından sivriltilerek ortaya çıkarmayı gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de turizm endüstrisinin planlanması ve yönetilmesinde öncelikli kilit alanların güncellenmesi ve ülkenin dünya turizm atlasında sivriltilmesi ve rekabet gücü artırılması gereken öncelikli potansiyeline dair değerlendirmelerin yapılmasıdır.

Türkiye Turizm Planlamasında Öncelikler

Geçen yüzyılın ortalarında, dünya turizm sektörünü yöneten yasal ve politik kontrol eksikliği nedeniyle turizm planlaması pratikte adeta yoktu (Liu & Wall, 2006, s. 161). Turizm araştırmalarının başlamasıyla birlikte turizm planları çoğaldı ve 1979'a kadar dünya çapında 1600'den fazla planın olduğu bildirilmektedir (Pearce, 1989; Molitor & Forecasting, 2008). O zamandan bugüne, turizm planlaması ve politikalarının etkinliği sadece küresel ve ulusal boyutta değil aynı zamanda yerel bölgelerdeki turist kaynaklarının itici gücü olarak da stratejik bir rol oynamıştır (Cui, Li, Zhang, & Jing, 2021).

Türkiye'de ise 1980'ler öncesi ve sonrasında turizmin gelişme yolunun belirlenmesinde kalkınma politikalarındaki değişiklikler etkili olmuş, politika değişiklikleri boyunca, 1982 tarihli 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu merkezi yönetim teşvikleri gibi vasıtalarla turizm yerel kalkınmayı teşvik etmek için bir itici güç olarak belirlenmiştir (Erkuş, 2010). Yapılan çalışmalarda öncelikler daha çok sahil kesimlerine tanınmıştır. Böylece güneş, deniz, kum ve insan yapımı çekicilikler turizm gelişiminin coğrafi yoğunlaşmasını yaratan bölgesel dağılımında baskın faktörler haline gelmiştir (Erkuş, 2010), Türkiye'nin diğer turizm zenginlikleri planlama ve kalkınmada öncelikli formlar arasında pek yer bulamamıştır.

Bin yılın başlarına kadar turizm planlaması ve politikalarının başarısızlığa uğramasının öncelikli sebepleri olarak turizm formları değil, daha çok siyasi otoritenin merkezîyetçi anlayışına dayandırıldığı görülmektedir. Türkiye'deki siyasi kültürün, turizm planlamasında yatay ve dikey iş birliğini ve uzlaşma arayışını engellediği ve dolayısıyla paydaş görüşmeleri ve buralarda ifade edilen görüşlerin planlama sürecine dâhil edilmediği (Tosun & Jenkins, 1996), tekelci anlayışın ve de siyasi tutarsızlığın, sürdürülebilir turizme dayalı kalkınmanın temel sorunlarından biri olduğu (Tosun & Timothy, 2001) ve son 1990'lı yılların ve öncesinin kayıp yıllar olduğu düşünceleri hâkim olmuştur. Yüksel ve arkadaşları turizm planlaması ve politikasına dair kararların ve gücün merkezi hükümette sabitlendiğini ve böylece hiyerarşik merkezîyetçilikten kurtulmanın kolay olmadığını (Yüksel, Bramwell, & Yüksel, 1999) belirtmektedir. Türkiye'de merkezi hükümet, ekonominin tüm sektörleri için olduğu gibi turizm için de planlamanın kapsamına ve önceliklerine karar veren tek organdır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) doğrudan Başbakan'ın yönetim ve denetimi altındadır. Bu planlama sürecinde yerel organlar, merkezi yönetimin önceliklerinin uygulanmasını kolaylaştırmak için iktidar partisinin bir uzantısı olarak kullanılmış ya da çeşitli ekonomik ve siyasi baskılar yoluyla merkezi yönetim kararlarına uymak zorunda bırakılmıştır (Tosun & Timothy, 2001). Tosun ve Timothy'e göre Türkiye'de planlama sürecinin esnekliği azalmış, yerel bir organ, merkezi olarak alınan kararların uygulanması sırasında sorunlarla karşılaşınca, merkezi hükümete danışılması ve yanıtın beklenmesi gerektiğinden, müdahaleler hep gecikmiştir. Birçok ülkede turizm gelişimine yönelik planlama yaklaşımlarındaki mevcut kusurlar, kamu yönetimi sistemlerinin, siyasi kültürlerin, aşırı politize edilmiş mevcut eksikliklerin bir uzantısı (Tosun & Timothy, 2001) olarak değerlendirilmiştir. Özetle, Türkiye'de turizm planlama ve politikalarının temel zayıflıkları arasında çoğunlukla esneklik ve yerinden yönetim eksikliği, kapsam ve entegrasyon eksikliği, topluluk perspektifinin eksikliği, uluslararası tur operatörleri, çok uluslu şirketler, ana yerel ticari çıkarlar ve merkezi hükümet gibi endüstrinin hakim olduğu aktörler tarafından yönlendirilme ve istikrar eksikliği ile koordinasyon ve işbirliği eksikliği öncelikli tanımlamalar arasında belirtilmektedir (Yüksel, Bramwell, & Yüksel, 1999; Tosun, 2001; Erkuş, 2010). Bahsi geçen eksiklikler arasında ülkenin daha rekabetçi ve ünik olan çekiciliklerinin öncelenmediği tespiti açıktır. Oysa günümüzde birçok destinasyonun küresel olarak rekabet etmesi ve bu rekabetin her zamankinden daha şiddetli olması sonucunda, ürün tercihlerini farklılaştırma ve rekabet etmenin daha iyi ve benzersiz yollarını bulma konusunda destinasyonlar üzerinde çok fazla baskı oluşmaktadır (Okumus, Avcı, Kilic, & Walls, 2012). Ancak sanki bu baskı Türkiye'de hiç hissedilmiyormuş gibi ülkenin önemli ve eşsiz varlıklarının öncelikler arasına giremediği gözlenmektedir.

Türkiye, 2007 yılına kadar "özel" bir turizm politikası belgesine sahip olamamış ve turizm planlaması, ekonomik faydayı ön planda tutan Kalkınma Planlarının bir parçası olmaktan çıkamamıştır (Çalışkan, 2021). Sonraki dönemde turizmde çeşitlendirme ve kaliteye verilen önem giderek daha belirgin hale gelmiştir. Öte yandan, katılımcı planlama yaklaşımıyla bölgesel öncelikler ön plana çıkmış, dolayısıyla Türkiye'de henüz "yeni" olsa da gelecekte turizm planlarının daha katılımcı ve sürdürülebilir olacağı düşünülmektedir (Çalışkan, 2021).

Yapılan 5 yıllık Kalkınma Planları düzenli olsa da (Tablo 1), içerik öncelikler arasında hep ekonomik kaygılar ile rekabetçi formlardan çok turisti en kestirme yoldan cezbetme önceliklerine yer verildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye 5 Yıllık Kalkınma Planı

	Dönemi
Birinci 5 Yıllık Kalkınma Planı	1963-1967
İkinci 5 Yıllık Kalkınma Planı	1968-1972
Üçüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı	1973-1977
Dördüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı	1979-1983
Beşinci 5 Yıllık Kalkınma Planı	1985-1989
Altıncı 5 Yıllık Kalkınma Planı	1990-1994
Yedinci 5 Yıllık Kalkınma Planı	1996-2000
Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı	2001-2006
Dokuzuncu Kalkınma Planı	2007-2013
Onuncu Kalkınma Planı	2014-2018
On Birinci Kalkınma Planı	2019-2023

Kaynak: (Çalışkan, 2021, s. 33)

1963-1967 Birinci dönem daha çok altyapı hazırlıkları ve turizm konaklama ve günlük yemek tesislerinin standardizasyonu ve sertifikasyonu önceliğinde tasarlanmış ve özellikle deniz, kum, güneş turizmi ağırlığıyla Antalya ve yakın çevresini önceliklemiştir (SBB, 1963). İç turizmin öncelendiği bu dönemde tarihi ve arkeolojik değerlerin turizm ürünü kimliği açısından tanınması önem arz etmektedir. 1968-1983 yıllarını kapsayan İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kalkınma Planları, öncelikli bölgelerde yatırımların yoğunlaştırılması ilkesini benimsemiş, turizm faaliyetlerinin tüm Türkiye’de geliştirilmesi halinde altyapı ve üstyapının daha da gelişeceğini düşüncesi ile şekillendirilmiştir (Akça, 2016). Kamunun öncülük ettiği ve kalkınmanın temel şartlarını hazırlamaya çalıştığı bu dönemde, kitle turizmine ağırlık veren turizm politikaları, uzun vadeli orman arazilerinin konaklama tesislerine tahsisi ve yatırımları turizme yönlendirilmiştir (SBB, 1963; SBB, 1968; SBB, 1973). Kalkınma planları incelendiğinde anlaşılmaktadır ki, öncelikli alanlar yine sahil kesimleri, Ege, Antalya ve Marmara bölgeleri olmuş, bölgelerde havalimanları, otoyollar, su, elektrik, kanalizasyon tesisleri, marinalar gibi altyapılar devlet tarafından yapılmıştır (SBB, 1979). Sonuç olarak, kıyı bölgelerinde deniz, kum, güneş turizmi gelişirken, iç bölgelerde diğer turizm türleri göz ardı edilmiştir. 1985-2000 yıllarını kapsayan beşinci, altıncı ve yedinci kalkınma planlarında her ne kadar özellikle konferans, termal, yat ve kış turizmleri için turizm alt yapısını geliştirmeye ve deniz, kum, güneş turizminden başka Türkiye’nin tarihi, arkeolojik ve kültürel varlığını ekoturizm anlayışı üzerinden geliştirme çabaları izlenmektedir (SBB, 1985; SBB, 1990; SBB, 1996). Ancak bu dönemde kitle turizmine önem verilirken bireysel turizm de ihmal edilmeyeceği fakat turizm ödeneklerinin daha çok öncelikle eğitim ve teknik altyapının geliştirilmesine tahsis edileceği (SBB, 1985) planlanmıştır. Sekizinci, dokuzuncu ve onuncu kalkınma planları ile öncelik verilen konular arasında, dünya turizm gelirlerinden alınan payın artırılması (ilk kez direkt dış turizm hedefi belirlenmiş), turizm teşviklerinde ağırlık pazarlama alanına, hava ulaştırmasına ve toplam kalite iyileştirmesine öncelik verilerek fiziksel çevre, sit alanları ve tarihi mekânların korunması ilkeler arasına girmiştir (SBB, 2001). Turizmin dağılımını dengelemek ve iyileştirmek için turizm potansiyeli olan ancak yeterince ilgi görmemiş yörelerde turizmi geliştirilerek sosyal ve ekonomik kalkınma sağlanması, kültür varlıklarımızın araştırılması, tespiti, restorasyonu ve bakımına yönelik uygulamalar bu plan dâhilinde öncelenmiştir (SBB, 2007). Turizmde işgücü niteliği, tesis ve hizmet kalitesinin artırılmasıyla uluslararası standartları yakalama ve daha üst gelir grubuna hitap edilerek katma değeri yüksek turist kitleleri planlama kapsamında öncelikli olarak belirlenmiştir. Kültür varlıklarını gelecek nesiller için de dikkate alan bir anlayış içinde korunması esasları planlama kapsamındadır (SBB, 2014). On Birinci Kalkınma Planında küresel eğilimler ve Türkiye’nin etkileşimi kapsamında artan belirsizlikler ve yeni arayışlar ile artan iyi yönetim ihtiyacı tespitlerinde bulunulmuştur. Hızlı sosyo-kültürel değişimler ışığında istikrarlı ve güçlü ekonomi vurgusu ve tasarruf politika ve tedbirleri öncelikli, yenilikçi ve yerli üretim ilkeler arasında yerini almaktadır (SBB, 2018).

Tablo 2. On Birinci Kalkınma Planı Öncelik Sıralaması

SEKTÖRLER	On Birinci Kalkınma Plan Dönemi (2019-2023)	
	Milyon TL % Pay	Milyon TL % Pay
Ulaştırma	262.343	34,8
Eğitim	144.280	19,1
Tarım	46.032	6,1
Enerji	39.772	5,2
Sağlık	32.229	4,3
Madencilik	24.008	3,2
Konut	8.521	1,1
İmalat	5.989	0,8
Turizm	1.921	0,3

Kaynak: (SBB, 2018)

Türkiye'nin öncelikli makro planlama hedefleri kapsamında turizm endüstrisinin ağırlığı en son sıralarda yer almaktadır (Tablo 2). Turizm endüstrisini etkileyen önemli sektörlerin başında hem ulaştırma hem de eğitim olması turizme dolaylı yatırım anlamında değerlendirilebilse de etkin planlama kapsamında tutulmamaktadır. Ayrılan kısıtlı bütçenin de planlamada öncelik kapsamına alınan turizm formlarının daha çok kitle turizmi ve deniz, kum, güneş ağırlıklı olduğu (Alvarez & Korzay, 2011) izlenmektedir. Türkiye'de turizm endüstrisi son yıllarda bir büyüme göstermiş ve bunun sonucunda Türkiye, gelen turist ve turizm gelirleri açısından 2012 yılı esasıyla dünyanın en iyi 10 turistik destinasyonu arasında yer almıştır (Okumus, Avcı, Kilic, & Walls, 2012). Bu oranın ilerleyerek devam etmesi ve durumun kayda değer bir başarı olmasına rağmen, bu hızlı gelişimde hangi kaynakların ve faktörlerin kilit rol oynadığı sorgulanabilir. Örneğin, Türkiye zengin ve çeşitli kültürel kaynaklarını turizmin gelişimi için kullandı mı? Türkiye'de kültür turizmini teşvik etmek için ne tür turizm planları ve politikaları geliştirilmiştir? Bu planların bir bütün olarak turizm endüstrisi üzerinde gözle görülür bir etkisi oldu mu? (Okumus, Avcı, Kilic, & Walls, 2012). Elbette kültür turizmi çok geniş kapsamlı bir turizm formudur. Özellikle Türkiye için kültürel miras turizmi yemek turizmi, şarap turizmi, filmler, özel etkinlikler, müzeler ve festivaller gibi listelenmekte (Okumus, Avcı, Kilic, & Walls, 2012) ama arkeolojik kültür varlığı zengini Türkiye'de arkeoturizmin bir turizm formu olarak adı bile anılmamaktadır. Türkiye'nin kültür turizmi potansiyelini genel perspektiften ele almak konuya çok katkı sağlamayacaktır. O yüzden Türkiye'nin dünya kültür mirası atlasında eşsiz olduğu ve dünya insanlığının neredeyse tamamının bir ortak noktasının bulunduğu bir kültür turizmi formunu, arkeoturizm, genel içinde kaybetme yerine direkt olarak çalışılması, planlanması, politikalar geliştirilmesi ve yönetilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur:

Türkiye Turizminin Küresel Turizm içindeki Rekabetçi Yüzü: Arkeoturizm

Arkeoturizm (AT), geçmişi oldukça eskilere dayanan bir turizm formu (Walker & Carr, 2013; Giraudo & Porter, 2010). 17. ve 18. yüzyıllarda, Avrupa'da yazarlar ve sanatçılar gibi genç seçkinler, öğretmenler eşliğinde Avrupa'yı dolaşmışlar ve Orta Çağ mimarisi ve kültürü ile klasik kültürün ilk izlerini deneyimlemek için Fransa ve İtalya'nın birçok şehri ziyaret etmişlerdir (Timothy, 2011). Bu geziler turizm ile arkeolojiyi ilk olarak karşı karşıya getirmiş, günümüzde en etkin turizm formlarından olan kültür turizminin tetikleyicisi halini almasında önemli rol üstlenmiştir (Baram, 2008). Turizm endüstrisinin önemli bir parçası olan arkeoturizm, miras turizmi içine dünya genelinde kayda değer bir ilerleme kaydetmiş, dünyadaki her türlü turist gezilerinin yaklaşık yüzde 20'si bir şekilde AT ile ilişkili hale gelmiştir (Foxell & Trafford, 2010). Ancak arkeolojik varlık zengini olması sebebiyle Türkiye'de arkeoturizm hem bir turizm endüstrisi olarak hem de literatürde daha etkin ve köklü olması, dolayısıyla farklı coğrafyalarda etkinliği olmasa bile Türkiye'de anlamlı olması beklenmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere kalkınma planlarında ve turizm politikalarında açık ve belirgin olarak alanların korunması gerekliliği dışında hiç yer bulamamıştır (Akça, 2016, s. 721). AT planlaması, arkeoloji, tarih, sanat-tarihi, mimarlık, iletişim, eğitim, pazarlama ve turizm gibi farklı alanlardan çeşitli bilim adamları arasında çok disiplinli iş birliğine dayalı hiyerarşik düzende uzun süreli bir çalışmayı gerektirmektedir (Erdoğan, 2020b).

Dünyadaki uygulamalarda kritik arkeolojik alanlar, prehistorik dönemden günümüze uzanan zaman dilimleri dâhil edilerek popüler hale getirilmiş, ticari birer emtia haline dönüştürülmüşlerdir (Holtorf, 2005).

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti’nin yasal mülkiyetindeki topraklar aralarında on binlerce yıl sürekli olarak önemli tarih öncesi ve tarihi kültürel olayların merkezinde yer alan birçok alan içermektedir. Açıkçası, bu durum Türk mirasının temsil ettiği her şeyi bir kültürel miras kaynağı yapmakta, sosyal fayda kapasitesi olduğu için güçlü bir kaynak olarak güçlü aktörlerin talep ettiği bir meta haline dönüştürmektedir (Chaddock, 2021). Türkiye’nin arkeolojik mirası, topraklarının ve halklarının kültürel zenginliği ve aynı zamanda bölgesel olarak stratejik açıdan önemli coğrafi konumu, köprü benzeri doğası üzerinde güçlü medeniyet mücadeleleri ile karakterizedir. Modern Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları, Akdeniz merkezli klasik dünyanın arkeolojik kalıntılarının en güzel örneklerini barındırmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, klasik metinlerde bahsedilen yerlerin tarihselliği ile ilgilenen 19. Yüzyıl Batılı antikacıların, amatör ve öncü arkeologların ilk akımı için Anadolu bir odak noktası olmuştur (Kepçe-Çokay, 2010, s. 31). Günümüzde Türkiye’nin arkeolojik mirasının “ulusötesi” Batılı akademik çalışmalar için nasıl güçlü bir çekiciliğe sahip olduğunu göstermekte ve bu bağlamsal durumun başka bir yönünü, yani başka bir kültürel “merkez” veya etki ortamının ulusötesi şirketler tarafından temsil edildiğini ortaya koymaktadır (Chaddock, 2021, s. 76). İlaveten, Türkiye’deki yabancı araştırma enstitülerinin çokluğu da bu çekiciliğin bir göstergesidir. Bunlar arasında, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, CASS Arkeoloji Enstitüsü (Çin), Avustralya Arkeoloji Enstitüsü ve The Institute of Nautical Archaeology (INA) başlıca uluslararası araştırma kurumları arasında sayılabilir. Türkiye’de uluslararası boyutta bilimsel araştırmaya konu arkeolojiden daha önemli ne olduğu araştırmaya değer bir ayrıntıdır. Bu kadar araştırılacak zenginliklere sahip Anadolu’nun geç Pleistosen ve erken Holosen dönemden (Düring, 2011), son Buzul Maksimumu Döneminden (MÖ 20,000–17,000), bu yana geçmiş ekolojilerin tekrar yapılması ve canlanmasında hayati önem taşıyan bir alan olduğu bildirilmektedir (Zeist & Bottema, 1991). Bu durum Prehistorik dönemden bu yana insanlığın ortak mirası yerleşimlerine işaret etmektedir. Milli kültür mirası alanları dışında kalan ve insanlığın ortak mirasını oluşturan arkeolojik kültürel miras alanları, Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağı, Demir Çağı, ile Frig, Lidya, Pers, Makedonya, Roma ve Bizans kültür ve medeniyetlerinin izlerinin sürekliliğini hem arkeolojik, tarihi hem de epigrafik kaynaklar vasıtasıyla göstermektedir (Erbil, 2019; Muşmal, 2015).

Turizmde genel planlama üzerine yaptıkları çalışmalarında Stange ve Brown, mantıksal bir diziliş ile ilişkilendirilmiş 6 bileşen belirlemişlerdir. Bunlar sırasıyla; (1) cazibe (attraction), (2) erişim (access), (3) faaliyet (activity), (4) hizmet (services), (5) kalifiye eleman (qualified personnel), (6) tanıtımdır (promotion) (Stange & Brown, 2011, s. 6). Arkeodestinyasyonlarda, belirlenen bu genel planlamalardan kısmı farklılıklar olduğu düşünülmektedir ve her aşamasında kitlesel iletişim modellerine ihtiyaç duyulmaktadır.

1. *Çekicilik (cazibe)*; bütün turizm ürünleri “çekicilik” ile başlar ve arkeolojik kültür varlıkları geçmişin gizemi ve bilinmezi ile bu konuda baş çekenler arasında değerlendirilebilir. İnsanlar kendi çocukluğu, anne babasının gençliği gibi yakın geçmişini merak ettiği gibi, yöresinin, bölgesinin veya ülkesinin ya da dininin geçmişi hakkında bilgi sahibi olma konusunda da meraklı olacaktır.

2. *Erişim*; cazibe erişilebilir olmak zorundadır. Aksi takdirde planlamada diğer aşamalara geçmemek gerekir. Cazibeyi keşfetmede erişim hayati önem taşır. Dolayısıyla turizmsel etki ve katkı göz önünde tutulacaksa, arkeolojik kültür varlıklarının erişimi mümkün olduğunca kolaylaştırılmalıdır. Ne kadar cazibesi olursa olsun, erişimi zor bir destinasyon noktası için sürdürülebilir bir turizm, mevcut aşamada hayalden öte geçemeyecektir.

3. *Faaliyet*; ziyaretçi bir cazibenin peşine düşer ve ona ulaşır, ancak nasıl bir tecrübe yaşayacağı seçtiği faaliyet türüne ya da alanda sunulan faaliyet çeşitliliğine bağlıdır. Örneğin, bir ziyaretçinin sunulan internet fırsatı ile Everest Dağı’nı sanal ortamda gezerek hakkında tecrübe sahibi olduğu düşünülürse, bu bir faaliyettir. Ancak bir diğer ziyaretçi ise soğuk ve kasvetli dağların tepelerinde oraları hissederek tecrübe edebilir. Bu durumda Everest Dağı’nın belli başlı tek bir tür tecrübeyi sunduğunu söylemek doğru değildir.

Everest Dağı'nın sunduğu şey, nasıl bir faaliyet yapıldığına bağlıdır. Dolayısıyla, arkeolojik kültür varlıkları alanlarında yapılacak faaliyetlerin de farklılaştırılması, uygun yakınlık ve odakta faaliyet alanları ile genişletilerek, deneyimleme fırsatları sunması gerekmektedir.

4. *Hizmetler*; ziyaretçi bir cazibenin peşine düşer ve ona ulaşır, istediği faaliyeti yerine getirmek ister. Ancak bunu gerçekleştirmek için hizmet gerekir. Hizmetler bir ziyaretçinin kendisi için yapabileceği ya da yapmayacağı fonksiyonların tamamıdır. Hizmetler hediyelik eşya bölümü, iletişim, ulaşım, barınma, yiyecek, mutfak, katılımcıların güvenliği gibi faaliyetleri mümkün kılmayı içerir. Eğer bir faaliyet hiçbir servis gerektirmiyorsa, bir kişinin kendi evinin arkasındaki bahçeyi kullanması gibi, o halde bir turizm ürününden bahsedilemeyecektir. Arkeodestinyasyonlarda hizmet daha bilinçli ve daha entelektüel düzeyde yapılmalı, arkeolog, turist rehberi ya da seyahat acenteleri varlıkların doğasına uygun şekil ve esaslarda hizmet üretebilmelidir.

5. *Kalifiye personel*; ziyaretçi bir cazibenin peşine düşer ve ona ulaşır, istediği faaliyeti yerine getirmek ister ve hizmet sunulmasını talep eder. Verilecek hizmetlerin kim(ler) tarafından ve nasıl sağlandığı da önemli ve bir sonraki aşamadır. Arkeodestinyasyonların sevilmesi, sahiplenilmesi ve paylaşılması o hizmetin kalifiye birisi tarafından sunulmasını gerektirir. Bu bazen bir rehber, şef, şoför, bir ulaşım firması ya da bir park görevlisi, polis ya da bir cadde hokkabazı olabilir. Bu kişi otomatik bir robot olsa bile hala en azından robota bakacak bir kişiye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla, arkeolojik kültür varlıkları alanında istihdam edilecek hizmet sağlayıcılar, iletişimsel düzeyi yüksek entelektüel beyaz yakalılardan da seçilmeli, periyodik dönemlerde personel verimlilikleri denetlenmelidir.

6. *Tanıtım*; Turizm, ürünlerin muhteşem tasarımlarına rağmen varlıkları ve çekicilikleri hiç kimse tarafından bilinmiyorsa, o halde bütün çaba bir hiçtir. Bilen kitlelere yenilerinin de eklenmesi, böylece hedef kitlenin sürekli olarak güncellenmesi ve kitleye arkeodestinyasyonun hatırlatılması da önemli bir konudur. Bir turizm ürününün (sadece ağızdan çıkan bir kelime olsa bile) aynı zamanda tanıtımı yapılmış olmak zorundadır. Tanıtım konusu turizm türleri içinde belki de en çok "kültür varlıkları turizmi için ihtiyaç duyulan bir konudur. Arkeolojik kültür varlıkları yoğun özellikli, ama üst düzey cazibe potansiyeline sahip ve oldukça kırılğan oldukları için detay bilgi gerektiren tanıtımlara çok ihtiyaç vardır.

Değerlendirme ve Sonuç

Literatürde Türkiye'nin kültürel zenginliğine ve bu zenginliğin turizm çekiciliği olarak planlanmasına vurgu yapan çalışmalar mevcuttur (Çalışkan, 2021; Okumus, Avcı, Kilic, & Walls, 2012; Erkuş, 2010; Alvarez & Korzay, 2011; Akça, 2016). Türkiye'ye sadece kültür turizmi için gelen turist sayısı yüksek olmadığı gerekçesiyle belki de Türkiye'nin kendisini önde gelen bir kültürel destinasyon olarak konumlandırmak için tüm kültürel kaynaklarını verimli ve etkin bir şekilde kullanmadığı söylenebilir. Bu başarısızlık, önceki ve mevcut turizm planlarına, politikalarına ve girişimlerine bağlanabilir (Okumus, Avcı, Kilic, & Walls, 2012). Burada başarısızlık özellikle insanlığın ortak kültür ürünü miras alanları zengini olan ve bu anlamda dünyada eşsiz Anadolu arkeolojik destinasyonlarının dünya turizminde dönük bugüne kadar var olan neredeyse hiçbir kalkınma planı içinde sağlıklı olarak öne çıkarılmamasında yatmaktadır. Okumuş ve arkadaşlarına göre (Okumus, Avcı, Kilic, & Walls, 2012), Türkiye'nin sadece ender, taklit edilemez ve yeri doldurulamaz kültür turizmi deneyimleri sunması değil, aynı zamanda bu deneyimleri sürekli iyileştirmesi ve yenilemesi gerekiyor. Oysa, arkeoturizmde arkeolojik kültür varlıklarının sürekli iyileştirilmesi ve yenilenmesi söz konusu olmayacak, bu alanların turizme kazandırılmasından sonra iyi yönetilmesi, iyi korunuyor iken, sürdürülebilir bir turizm destinasyonu şeklinde işletilmesi gerekecektir. Ancak yukarıda bahsi geçen faaliyet çeşitlilikleri ile güncellemeler planlanabilir. O halde Türkiye'nin turizm planlaması ve politikalarının önceliğinde yabancı turistler ve arkeoturizm olması, ünük kültürel zenginliğinden ötürü ülkeyi daha rekabetçi kılacak, turist profilinde daha yüksek bir entelektüel kimlik oluşturacak, emek ucuz üretilen deniz, kum ve güneş turizmi endüstrisinden pahada daha yüksek değer üretilen olacaktır. Bu durum Türkiye'ye çekiciliklerini diğer rakip destinasyonlardan farklılaştırma şansı verebilir.

Sürdürülebilir bir rekabet avantajı yaratmak Türkiye için önemli bir konu haline gelmiştir. Neolitik devrim, Tunç Çağı uygarlıkları, Makedon ve Roma İmparatorluğu, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti kimliği ile oldukça zengin bir potansiyeli ile dünya üzerinde üç büyük dinin de erken dönem izlerini barındıran Anadolu, alışageldiği, emeği ve kaynaklarını ucuza sattığı deniz, kum ve güneş turizminde ısrar etmemelidir. Bu medeniyetlerin birçoğunun izleri günümüze kadar ayakta kalabilmişken, bazı diğerleri toprak ve hala bazı diğerleri de su altında kendi kaderine bırakılmıştır (Erdoğan, 2020a). İnsanlığın ortak kültürel geçmişinin bu kadar zengin olduğu ve neredeyse aynı ya da çok yakın bir çevrede tüm dönemlere ait kalıntı ve malzeme sunması Anadolu’yu dünyada arkeoturizm açısından eşsiz kılmaktadır. Deniz, kum ve güneş Akdeniz havzasındaki ülkelerde, adalarda ya da okyanusa kıyısı olan ülkelerde bolca mevcuttur ancak dünyadaki milyarlarca insanın ortak kültür mirası destinasyonlar Anadolu topraklarında onlara sunulmayı beklemektedir.

Son zamanlarda yerel yönetimlerin alanlara dair yetki ve sorumluluklarının genişletilmiş olması, birçok kazının yıl boyunca sürdürülmesi planlamaların önceliklerinden kaynaklı tespit hataları sonucunda etkin sonuçlar doğurmamaktadır. Dünyada arkeolojik kültür varlıklarının bulunduğu alanların lokal, bölgesel, ulusal ve uluslararası boyutta değer üretmesi, ortak kültür mirası alanlarının toplumda eğitimsel, ekonomik, sosyal ve kültürel farkındalıkların oluşmasına katkı sağlaması (Kirshenblatt, 1998, s. 151) bu alanlara dair çalışmaları incelemektedir. Herhangi bir başarı öyküsü olacak arkeoturizm programı, projesi ya da yayınının ortaya çıkması disiplinler arası iş birliğine yapılacak vurgu ile mümkündür. Bu şekilde ortaya konan arkeoturizm çalışmaları sadece kamuoyunu bilgilendirici, eğitici değil, doğal ve kültür varlığı çevrelerinin iyileşmesi ve paydaş tüm bireylerin yaşam kalitelerinin gelişmesine yol açacaktır. Ancak bu çalışmalar Türkiye’de olduğu gibi bilimsel bir arkeoturizm planlamasından yoksun, kazı başkanlarının bireysel kapasitelerine terkedilmiş olmamalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye’de top yekûn bir “arkeolojik kültür varlığı ve turizmi planlaması ve politikasının” geliştirilmesi ve buna hizmet edecek bir idari yapılanmaya gidilmesine ihtiyaç vardır. Disiplinler arası koordinasyon gerektiren arkeoturizm planlamalarında arkeologlar, sanat tarihçiler, mimarlar, jeologlar, tarihçiler, edebiyatçılar, çevirmenler, iletişimciler, pazarlamacılar ve turizmciiler, arkeoturizm zincirinin paydaşları olarak birlikte belirli bir çatı altında tanımlı çalışmaları yapmak durumundadırlar.

Kaynakça

- Akça, Y. (2016). Tourism Policy in Turkey’s Development Plans. *International Conference on Eurasian Economies, 29-31 Ağustos* (s. 721-726). Kaposvár: Hungary. doi.org/10.36880/C07.01801.
- Alvarez, M., & Korzay, M. (2011). Turkey as a heritage tourism destination: The role of knowledge. *Journal of Hospitality Marketing and Management, 20*, 425–440.
- Baggio, R. (2013). Oriental and occidental approaches to complex tourism systems. *Tourism Planning & Development, 10(2)*, 217–227. doi: 10.1080/21568316.2013.783731.
- Baram, U. (2008). Tourism and archaeology. In P. D.M., *Encyclopedia of Archaeology, Volume 3* (pp. 2131-2134). Amsterdam & London: Elsevier & Academic Press.
- Benveniste, G. (1989). *Mastering the politics of planning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Boukas, N., & Ziakas, V. (2014). A chaos theory perspective of destination crisis and sustainable tourism development in islands: The case of Cyprus. *Tourism Planning & Development, 11(2)*, 191–209. doi: 10.1080/21568316.2013.864995 .
- Chaddock, S. (2021). *Interpreting Central Anatolian heritage: the construction of place and identity in Neolithic archaeological sites in Turkey*. Australia: The University of Queensland, School of Social Science.
- Costa, C. (2001). An emerging tourism planning paradigm? A comparative analysis between town and tourism planning. *International Journal of Tourism Research, 3(6)*, 425–441. doi:10.1002/jtr.277 .
- Cui, J., Li, R., Zhang, L., & Jing, Y. (2021). Spatially Illustrating Leisure Agriculture: Empirical Evidence from Picking Orchards in China. *Land, 10*, 631. doi:10.3390/land10060631 .

- Çalışkan, U. (2021). Tourism in Turkey: A Comprehensive Overview and Analysis for Sustainable Alternative Tourism. In A. S. İkiz, *Critical Review of the Tourism planning History of Turkey* (pp. 27-44). NW: CRC Press.
- Dowling, R. (1993). An environmentally-based planning model for regional tourism development . *Journal of Sustainable Tourism, 1(1)*, 17-37.
- Düring, S. B. (2011). *The Prehistory of Asia Minor*. New York: Cambridge University Press.
- Erbil, Y. (2019). Crossroads, Konya Plain from Prehistory to The Byzantine Period. *9th International Anamed Annual Symposium, 6-7 Aralık, 2014* (pp. 193-206). İstanbul: Ege Yayınları.
- Erdoğan, H. A. (2020a). *Arkeoturizm'de Planlama ve Çevre Yönetimi: Konya Örneği*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Erdoğan, H. A. (2020b). Archaeotourism as a distinct tourism industry for sustainability, sociocultural harmony and integration with its extra potential in the digital electronic world. *Living with Tourism: Paradoxes, Empowerment and Future Directions* (p. 24th to 25th September). Presented Virtually in the 2nd International Workshop, Lisbon: SOCIUS/CSG-ISEG.
- Erkuş, Ö. H. (2010). Planning of Tourism Development: The Case of Antalya. *Anatolia, 21(1)*, 107–122. doi:10.1080/13032917.2010.9687093 .
- Foxell, E., & Trafford, D. A. (2010). Repositioning Malta as a cultural heritage destination. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 4*, 156-168. doi:10.1108/17506181011045226.
- Giraud, R. F., & Porter, B. W. (2010). Archaeotourism and the Crux of Development. *Anthropology News, 51(8)*, 7–8.
- Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. (2003). *Tourism: Principles, practices, philosophies*. New York: Wiley.
- Holtorf, C. (2005). *From Stonehenge to Las Vegas: Archaeology as popular culture*. Walnut Creek, CA: Altamira.
- Kepçe-Çokay, S. (2010). *Arkeolojiye Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kirshenblatt, G. B. (1998). *Destination Culture: Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley: University of California Press.
- Liu, A., & Wall, G. (2006). Planning tourism employment: A developing country perspective. *Tourism Management, 27*, 159–170.
- Molitor, G., & Forecasting, P. (2008). Part I: Oncoming “Leisure Era”: How We are Getting There. . *Journal of Future Studies, 12*, 109–120.
- Muşmal, H. (2015). Seyahatnameler ve Tarihi Coğrafya Eserlerinde Beyşehir. *Tarih Okulu Dergisi (TOD), 8(XXII)*, 161-187.
- Okumus, F., Avci, U., Kilic, I., & Walls, A. R. (2012). Cultural Tourism in Turkey: A Missed Opportunity. *Journal of Hospitality Marketing & Management, 21(6)*, 638–658. doi:10.1080/19368623.2012.627231.
- Pearce, D. (1989). *Tourism development*. Harlow: Longman.
- SBB. (1963, Ocak). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. Retrieved from TC TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1963-1967.pdf
- SBB. (1968, Ocak). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/İkinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1968-1972.pdf
- SBB. (1973, Ocak). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ucuncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1973-1977.pdf
- SBB. (1979, Ocak). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1979-1983.pdf
- SBB. (1985, Ocak). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Besinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1985-1989.pdf

- SBB. (1990, Ocak). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1990-1994.pdf
- SBB. (1996, Ocak). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1996-2000.pdf
- SBB. (2001, Ocak). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)* . Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf
- SBB. (2007, Ocak). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)* . Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf
- SBB. (2014, Ocak). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf
- SBB. (2018, Ocak). *On Birinci Kalkınma Planı (2018 - 2023)*. Retrieved from TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI-SBB: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf
- Sinclair, M. G., & Gursoy, D. (2016). A conceptual model of residents’ support for tourism development in developing countries. *Tourism Planning & Development, 13(1)*, 1–22. doi: 10.1080/21568316.2015.1047531 .
- Stange, J., & Brown, D. (2011). *Tourism Destination Management; Achieving Sustainable and Competitive Results*. Washington: Solimar International-USAID.
- Times, (. (1997, January 31). “Turkey” . *Time Supplement*, p. 2.
- Timothy, D. (2011). *Cultural heritage and tourism: an introduction*. Bristol: Channel View.
- Tosun, C. (2001). Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: The Case of Turkey. *Tourism Management, 22*, 289-303.
- Tosun, C., & Jenkins, C. L. (1996). Regional planning approaches to tourism development: the case of Turkey. *Tourism Management, 17(7)*, 519—531.
- Tosun, C., & Timothy, D. J. (2001). Shortcomings in planning approaches to tourism development in developing countries: the case of Turkey. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 13(7)*, 352–359. doi:10.1108/09596110110403910 .
- UNWTO. (2013). *Sustainable tourism for development guidebook*. Madrid: World Tourism Organization. Retrieved from World Tourism Organization. (2013). Sustainable tourism for development guidebook (1st ed.). Madrid:.
- Walker, C., & Carr, N. (2013). Tourism and archaeology: an introduction. In C. Walker, & N. Carr, *Tourism and archaeology: sustainable meeting grounds* (pp. 11-36). Walnut Creek. CA: Left Coast Press.
- Yuksel, F., Bramwell, B., & Yuksel, A. (1999). Stakeholder interviews and tourism planning at Pamukkale, Turkey. *Tourism Management, 20(3)*, 351–360. doi:10.1016/s0261-5177(98)00117-4.
- Zeist, W. v., & Bottema, S. (1991). *Late Quarternary Vegetation of the Near East*. L. Reichert, Germany: Wiesbaden.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 6 Haziran 2022

Gönderim Tarihi: 23 Mayıs 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atf Künyesi: Açar, Y. (2022). Temur Ağa Eş Ürünlerinin (Varyantlarının) Müzikal Açından İncelenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 97-121.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1120375>

TEMUR AĞA EŞ ÜRÜNLERİNİN (VARYANTLARININ) MÜZİKAL AÇIDAN İNCELENMESİ

Yakup AÇAR*

Öz

Bu çalışmanın amacı Türk kültürünün zengin müzik ve halk oyunları yapısı içerisinde yaygın bir şekilde icra edilen Temur Ağa oyununun ezgisel yapısını incelemektir. Belgesel tarama yöntemi ile var olan kayıt ve belgeler incelenmiş ve Temur Ağa oyununun ülkemizin 32 ilinde icra edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen belge, ses ve görüntü kaynakları ışığında bu iller içerisinde 22 ilin notasına ulaşılmış, icra edildiği belirtilen 10 ilin ise herhangi bir nota, ses-görüntü ve kaynak kişisine ulaşılamamıştır. Tespit edilen eş ürünler ezgi ve usul açılarından incelenmiştir. Ezgisel olarak çeşitli illere göre değişkenlik gösteren bu eş ürünlerin cümle yapıları, farklılık ve benzerlik gösteren motif ve kalıpları, ses genişliği ve perde kullanım sıklıkları analiz edilmiştir. Yapılan ezgisel analizde; eş ürünlerin bir ve iki cümleden oluşan türleri olduğu, ses genişliği açısından en fazla 8 ses genişliğinde olduğu, perde kullanım sıklığı açısından ise sırasıyla en fazla Re, Mi ve Do perdelerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Makamsal olarak bir cümleli eş ürünler Hüseyini ekseninde, iki cümleli eş ürünlerin ise birinci cümlesi Hüseyini, ikinci cümlesi ise Uşşak eksenli olduğu tespit edilmiştir. Usul analizinde ise eş ürünlerin tamamının Ana usulde olduğu, 6 eş ürününde usul geçkisinin yapıldığı ve bu geçkilerin yine Ana usulün üçerli haliyle yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Usul geçkisi yapılan bölümün eserin hoplatma bölümünü oluşturduğu ve hızlanılması gereken bölüm olduğu görülmüştür. Metronom açısından ise eserlerin en fazla Andante (yavaşça) icra edildiği, bunun dışından Allegro (hızlı) ve Allegretto (orta derecede hızlı) icra edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temur Ağa, Eş Ürünler, Ezgi, Usul, Analiz.

A Musical Analysis of Temur Ağa Variants

Abstract

The aim of this study is to explore the melodic structure of Temur Ağa dance, which is widely performed within the plentiful musical and folk dance structure of Turkish culture. With the documentary scanning method, existing records and documents were examined and it was determined that Temur Ağa dance was performed in 32 provinces of our country. In line with the documents, audio, and video sources obtained, the scores of 22 provinces within these provinces were reached, and any note, sound-image, and resource person could not be reached in the 10 provinces stated to be performed. The detected variants were examined in respect of melody and tempo. The sentence structures of the variants that vary melodiously conforming to various cities, the motifs and patterns that show differences and similarities, the sound width, and the frequency of sound usage were analyzed. In the melodic analysis; It has been concluded that the variants consist of one and two sentences, they have a

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Kars/Türkiye.
E-Posta: yakupacar8@hotmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8682-6396>.

maximum of 8 voice widths in terms of voice width, and Re, Mi and Do voices are used the most in terms of voice frequency, respectively. In terms of modality, it has been determined that the one-sentence variants are on the Hüseyni axis, while the first sentence of the two-sentence variants is Hüseyni and the second sentence is Uşşak. In the rhythm analysis, it was concluded that all of the variants were in the basic rhythm, rhythm transitions were made in 6 variants, and these transitions were made in triples of the basic rhythm. It has been seen that the part with the rhythm transition constitutes the “hoplatma” part of the work and it is the part that needs to be accelerated. In terms of the metronome, it has been concluded that the works are mostly performed Andante (slowly), while Allegro (fast) and Allegretto (moderately fast) are performed.

Keywords: Temur Ağa, Variants, Melody, Rhythm, Analysis.

Giriş

Türkler, Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan göç serüveninde geçtiği her coğrafyada kültürel etkileşim yaşamış, geçmişin emanetleriyle karşılaştıkları yeni kültür dinamiklerini harmanlamış ve zengin bir kültür zemini oluşturmuştur. Anadolu topraklarının hemen her köşesinde icra edilen halk müzikleri ve oyunları, şüphesiz Türk kültürü içerisinde hatırı sayılır bir alanı doldurmuştur. Bu müzik ve oyun kültürüne eşlik eden çalgı türleri ve icra teknikleri, kıyafetler, figürlerdeki mesaj vb. tüm olgular göz önünde bulundurulduğunda, Türk toplumunun bu kültür öğelerine verdiği emeği, önemi ve ciddiyeti görmek hiç de zor olmayacaktır. Baykurt (1987: 54) ilk toplu hayatın başladığı yerde ilk kültür ve sanatların da oluştuğunu, dansı da bu kültür olaylarından ayrı düşünebilme olanağı bulunmadığını ve Orta Asya’daki toplumlar arasında da dansın çok önceleri doğup geliştiğini belirtmiştir. Baykurt (1987)’un araştırmalarına göre Orta Asya’daki Türkler ve özellikle Hunlar dansa çok öncem vermişlerdir. Baykurt, çalışmasında halk oyunlarının tarihine yönelik Cahit Tanyol’un şu görüşlerine yer vermiştir; “Türk halk oyunlarının gerisinde, Eski Anadolu kavimlerinin ve özellikle Yunan ve Latin dünyasının milli mizaca mal olmuş bir sentezine yer yer şahit oluyoruz. Musikiye, mimariye kaba hatlarla sinmiş olan ilk çağ kültürü, halk oyunlarında homerik bir rüzgârlanmaya uğruyor. Türk ırkı, üstünde vatan kurduğu toprakta yankıları yalnız oyunda çalan yüksek bir sentez yaratmıştır. Bundan dolayıdır ki hiçbir milletin hayatında bu kadar renkli, bu kadar çeşitli bir oyun manzarası görülüyor.”

Ülkemizdeki halk oyunlarının birçoğunda benzer figürlere ve benzer oyun isimlerine rastlanılmaktadır. Türkiye’nin her bölgesinin kendine has halk oyunlarına sahip olmasının yanı sıra bazı halk oyunları da hemen her bölgede vücuda gelmektedir. Bunun temel nedeni, her bölgedeki insanların ortak bir kültüre ve geçmişe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (akt. Çiftci vd. 2019: 352). Böylesine zengin bir oyun kültürünün artık nazari bir boyuta taşınması gerekliliği çeşitli uzmanlarca düşünülmüş, derleme çalışmalarının yanı sıra terminolojik ve kuramsal çalışmalar da başlatılmıştır. Bunun doğal sonucu olarak kuramcılar arasında birtakım tartışma konuları (tür, yöre vb.) ortaya çıkmıştır. Eroğlu, (2017) çalışmasında halk oyunlarının türlere göre ayırım konusunu ele almış ve Halay, Bar, Horon, Zeybek, Yallı gibi adlandırmalarla bölge ve türlere ayırmanın doğru olmadığını ifade etmiştir. Bu adlandırmaların “oyun oynama geleneğine göre verilen isimler” veya “bir yörenin oyunları arasında karakteristiği belirtmek için kullanılan ifadeler” olarak kullanılmasının doğru olacağını düşünmektedir. Ayrıca Eroğlu (2017) her şehre bir oyun repertuarı oluşturmanın da yanlış olduğunu, kültürlerin siyasi veya idari sınır tanımadıkları için kültür bölgelerine göre tasnif edilmesinin doğru olduğunu savunmaktadır. Nitekim Temur/Temir/Temür/Demir Ağa isimli oyunun da komşu kültürler ile Doğu Karadeniz Bölgesi dâhil olmakla beraber Doğu ve Güney Doğu Bölgelerinden İç Anadolu Bölgesine kadar uzandığı görülmektedir. Dolayısıyla halay olarak bilinen Temur Ağa oyunun diğer oyun türleri ile özdeşmiş bölge veya illerde de oynandığı göz önünde bulundurulduğunda yukarıdaki düşüncelerle örtüştüğü görülmektedir.

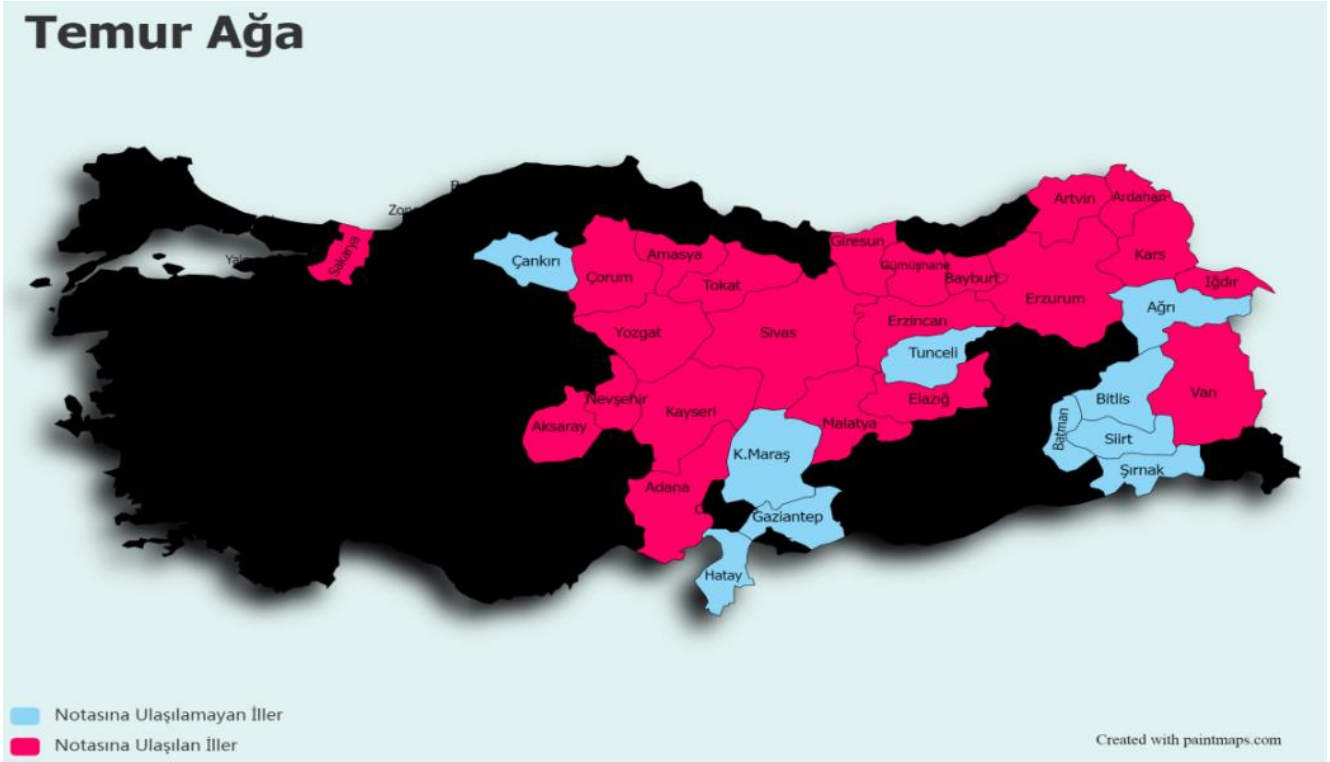
TRT THM derleme çalışmaları bünyesinde sözsüz eserler (oyun havaları) repertuarı oluşturulurken Temur Ağa adlı eser komşu kültür sayılabilecek üç il kapsamında derlenmiştir. Erzurum, Erzincan ve Sivas ili gerek müzik gerekse de halk oyunları açısından birbirilerine yakınlık gösteren illerdir. Ancak bu eserin ülkenin birçok muhtelif bölge ve illerinde icra edildiği büyük bir olasılıkla o dönemde de bilinmekteydi. İllere göre ezgisel ve ritmik benzerlik/farlılık gösteren Temur Ağa eş ürünleri (varyantları), derleme kapsamında hangi kritere göre bu üç il ile sınırlı tutulduğu ya da bölgesel olarak neden genelleme yapılmadığı bilinmemektedir. Bu durum derlemecilik açısından düşünüldüğünde bizlerde bir merak

uyandırmaktadır. Günümüzdeki derleme konulu çalışmalarda Anadolu'yu karış karış gezip, derleme çalışmaları yapan müzikologlar/halk bilimcilere dile getirilen büyük bir saygı olmakla birlikte derlemede ya da sonraki aşamalarda yapılan birtakım hatalar da eleştirilmektedir. Halk bilimi kuramına göre derleme; “halk ürünlerinin belli bir zamanda, belli bir yerde, belli araç ve yöntemleri kullanan uzman halk bilimci veya halk bilimine ilgi duyan kişilerce, halk bilimi ürünlerini üreten, aktaran ve icra eden kişilerden sözlü yazılı ve görsel olarak kaydedilmesi ve maddi ürünlerin toplanmasıdır” (Ekici, 2004: 24). Aydın (2002), Türk halk müziği derlemesinde temel derleme tekniklerine ilişkin bilgilerin yanında şu bilgilere hâkim olması gerektiğini ifade etmektedir;

- Yüzeysel olmayan, geniş müzik bilgisi,
- Çok iyi bir işitme dolayısıyla çok iyi notalama ve solfej becerisi,
- Derleme yapacağı yörenin melodik ve ritmik özellikleri hakkında bilgisi,
- Eser yorumu yapabilecek şekilde GTHM tür ve biçim bilgisi,
- Derlediği ezgilerin daha önce derlenip derlenmediğini, derlendiyse hangi yayınlarda yer aldığını bilecek kadar repertuar ve bibliyografya bilgisi,
- Edisyon-kritik bilgi ve becerisi,
- Geleneksel Türk Halk Edebiyatı bilgisi bulunması gerekir (s.1).

Yukarıda bahsedilen durumların dışında bir diğer merak uyandıran konu ise Temur Ağa adlı eserin nasıl oluştuğu ve kime atfedildiğidir. Bu konuya yönelik pek fazla kaynağa rastlanılamamakla birlikte rivayet olarak addedilen birkaç görüşe ulaşılmıştır. Ağrılı (1994: 32) çalışmasında Temirağa oyunun oynanışını tarif etmiş ve ardından şu görüşlerini belirtmiştir; “Temür Ağa bir yansılama (taklit) oyunudur. Aksak Tümur’un yürüyüşü taklit edilir.” Temur Ağa oyununa yönelik bir diğer açıklama ise Güven (1997: 182) tarafından yapılmıştır; “farklılıklarıyla beraber Doğu Anadolu’nun her yöresinde oynanan Köroğlu oyunu ünlü destan kahramanımızın maceralarının geçtiği coğrafyayla büyük benzerlikler göstermektedir. Aynı şekilde Temir Ağa oyunu da öyledir. Bu oyunun gördüğü alaka, yaygınlığı, özellikle Karabağ ve Doğubeyazıt’ta otağını kuran Türk-Moğol imparatoru Timur’u anlatmaktadır. Yahut Van yöresinde yaşadığı rivayet edilen iyi yürekli Timur adlı bir beyi anlatır.” Bir diğer görüş ise Kılıç (2002: 66)’a aittir; “bu halaya ismini veren kişi Temir isminde biridir. Bölgesi tam olarak bilinmemektedir. Sivas iline bağlı köylerin birinden kaynaklandığı kesindir. Temir ağa varlıklı, cömert birisidir. Ayağının biri doğuştan kısadır. Bu halayı sakatlığına rağmen oynadığı halde bir ayağının kısa olması nedeniyle halay başka bir hal almıştır. Zamanla onun oynadığı halay taklit edilmeye başlanmıştır. Temir Ağa halayı, kökeni belli bir halay değildir. Tamamen sakatlıktan gelen bir yorumla kendini göstermiştir. Timurlenk ile bağlantısı olduğu rivayetleri olsa da o kadar etkinliğe sahip olması olanaksızdır. Yaklaşık 150-200 yıl önce yaşayan Temir Ağa’dan bu zamana gelmiştir.” Aksak Timur’un ordusunun Anadolu’ya girişiyle birlikte Anadolu halkının Timur’u ve ordusunu anlatma adına taklit etmesi sonucu oyunun ortaya çıktığı da yaygın bilinen rivayetler içerisindedir.

TRT THM sözsüz eserler (oyun havaları) repertuarı incelendiğinde bu oyun her ne kadar üç ilde (Erzurum, Erzincan, Sivas) derlenmiş olduğu görülse de, araştırma kapsamında 32 ilin oyun kültüründe olduğu tespit edilmiştir. Bir eserin böylesi yaygın bir durumda olması Türk toplumunun müzik ve oyun kültürüne verdiği önemi bir kez daha karşımıza çıkarmaktadır. Neredeyse ülkenin yarısında görülen ve herhangi bir ile ya da bölgeye hapsedilemeyen bu oyunun çeşitli eş ürünlerinin (varyantlarının) olması doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. “Türkü varyantlaşmaları son derece doğal bir süreçtir. Her folklor ürünü gibi türkülerin de değişime uğrayabileceği ve bu değişimin birden çok sebebinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkülerdeki söz, ezgi ve ölçü (usul) bakımından varyantlaşmanın en önemli sebeplerinin başında bir türkünün halk tarafından beğenilen ve kabul gören güçlü bir ezgi ve söz yapısına sahip olması gelmektedir. Ayrıca bu beğeniyle birlikte türkünün kolay öğrenilebilir ve kolay adapte edilebilir olması da önem arz etmektedir” (Güven, 2013: 160). Araştırma kapsamında tespit edilen Temur Ağa eş ürünler (varyant) haritası aşağıda belirtilmiştir.

Figür 1. Temur Ağa Oyununun Oynandığı İller

Araştırma kapsamında belirtilen 32 il içerisinde çeşitli kaynaklarca ifade edilen 10 ilin (mavi renkli iller) Temur Ağa oyununa ait herhangi bir nota, görüntü ve ses kaydına ulaşılammıştır. Diğer illerin ise gerek alan yazın taraması, gerek TRT repertuarı gerekse de çeşitli kaynaklar aracılığıyla notalarına ulaşılmış, notasına ulaşılammayan oyunların videoları incelenmiş ve notaya alınmıştır. Derleme bilgilerine notalar üzerinde yer verilmiştir.

TRT THM sözlü eserler repertuarında bulunan 4 numaraları “Kalenin Başına Ekerler Darı” isimli Sivas/İmranlı türküsünün sözlerinde “Temir Ağa”nın geçmesine rağmen ezgisel açıdan diğer Temur Ağa eserleriyle benzerlik göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Bayburt iline ait Temir Ağa (Can Demirağa) eserinin sözlerinin nakaratıyla gösterdiği benzerlik dikkat çekmiştir. Bayburt iline ait Temir Ağa eseri de ezgisel açıdan diğer Temur Ağa eserlerine benzerlik göstermemektedir. Ancak görsel kayıtlar incelendiğinde bu eser ile oynanılan oyunun Temur Ağa olduğu tespit edilince “Kalenin Başına Ekerler Darı” isimli türkünün de Temur Ağa kapsamında olabileceği düşünülmüştür. Bu türküler ezgisel açıdan sözsüz eserlerdeki gibi eş ürün (varyant) olma özelliğini taşımadığı için müzikal analize dâhil edilmemiş, ek bir bilgi olarak sunulmuştur. Bahsi geçen türkülerin güfteleri aşağıda verilmiştir.

Temir Ağa (Can Demirağa)

Bayburt: Rizeli Sadık’tan 1930’larda kayıt altına alınmıştır.

Kaleden kaleye şahin uçurdum
Ah ilen vah ilen ömür geçirdim
Ben bu gençliğim oy dertle geçirdim

Can Temur Ağa yan Temur Ağa
Pırçığın (Köprünün) üstünde dön Temur Ağa

Atma daş yarma yar baş ben yareliyem
Annemin babamın bir danesiyem

Can Temur Ağa yan Temur Ağa
Pırçığın (Köprünün) üstünde dön Temur Ağa

Aynı eserin bir diğer eş metni ise güncel albüm kayıtlarında bulunmaktadır. (Seyfettin Çakıral – Candemir Ağa)

Kaleden kaleye şahin uçurdum
Ah ile vah ile ömür geçirdim

Yan Demirağa da Candemir ağa
Bir ayak üstüne dön Demir ağa

Kaleden kaleye taş ben olayım
O kara gözlere kaş ben olayım

Yan Demirağa da Candemir ağa
Bir ayak üstüne dön Demir ağa

Kalenin dibine ekerler dari
Ekerler, biçerler, ederler kari

Yan Demirağa da Candemir ağa
Bir ayak üstüne dön Demir ağa

Kalenin Başına Ekerler Dari

Yöre: Sivas / İmranlı

Rep. no: 4

Kaynak Kişi: Bebek İsmail

Derleyen: Nida Tüfekçi

Kalenin başında ekerler dari
Ekerler, biçerler, ederler kârı
Yar bana yollamış ayvaynan narı

Oy Temir Ağaya yan Temir Ağa
Bir ayağ üstünde dön Temir Ağa

Kalenin başında ekerler küncü
Ekerler biçerler severler genci
Yar bana yollamış ayva turuncu

Oy Temir Ağaya yan Temir Ağa
Bir ayağ üstünde dön Temir Ağa

Kaleden kaleye taş ben olayım
Ela göz üstüne kaş ben olaydım
Bacısı güzele gardaş olaydım

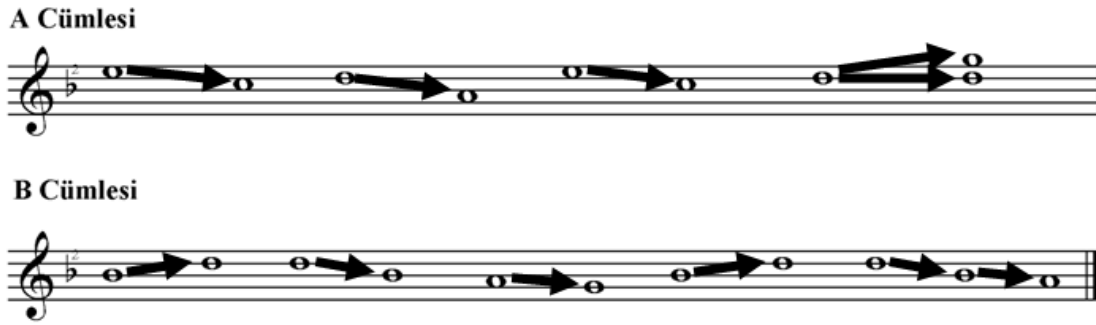
Oy Temir Ağaya yan Temir Ağa
Bir ayağ üstünde dön Temir Ağa

Yöntem

Araştırmada belgesel tarama modeli kullanılarak var olan kayıt/belgeler bir araya getirilmiştir. TRT THM sözsüz eserler (oyun havaları) repertuarında bulunan 3 eser ve çeşitli bilimsel/akademik çalışmalardan tespit edilen 11 eser tespit edilmiştir. Notası bulunmayan 8 eserin ise görüntü ve ses kayıtlarına ulaşılmış ve notaya alınmıştır. Çeşitli kaynaklarda yukarıdaki haritada belirtilen mavi renkli illerde Temur Ağa oyununun oynandığı ifade edilmiş olsa da, çalışma kapsamında herhangi bir ses-görüntü, belge ve kaynak kişiye ulaşılamamıştır. Araştırmada elde edilen 22 sözsüz eser müzikal açıdan incelenmiştir. Yapılan ezgisel analiz kapsamında; dizileri, cümleleri, genel seyrin dışındaki cümle/motif/kalıp tespitleri, ses genişlikleri ve perde kullanım sıklığı; usul kapsamında ise; usul türleri, usul geçkileri/hoplatmaları ve metronom değerleri incelenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Temur Ağa eş ürünlerinin müzikal açıdan incelemesi yapılmıştır. Ezgisel analizde genel seyrin (birbirilerine benzer durumda olanlar) dışında özellik gösteren cümle/motif/kalıplara, eserlerin ses genişliklerine ve perde kullanım sıklıklarına değinilmiştir. Usul analizinde ise usuller, geçkiler /hoplatmalar ve metronom değerleri incelenmiştir. Temur Ağa eş ürünleri genel seyir bakımından aşağıdaki gibidir.

Figür 2. Temur Ağa Genel Seyir Yapısı

Temur Ağa eş ürünleri makam dizisi olarak A+B cümleli olanlarda Hüseyini ve Uşşak eksenli, sadece A cümleli olanlarda ise Hüseyini eksenlidir. Dolayısıyla dizi bakımından özel bir durumla karşılaşmadığı için genel bir ifade yapılmıştır. Erzincan ve Sivas eş ürünlerinde ise dizinin yapısı içerisinde yer yer ses değiştirici kullanılmış ve Karcıgar dizisi hissi uyandıran küçük motiflerde çeşniler yer almıştır.

Bunun dışında yine TRT THM sözsüz eserler repertuarında bulunan Erzurum, Erzincan ve Sivas Temur Ağa eş ürünlerinin notası üzerinde herhangi bir ses değiştirici işaret bulunmamaktadır. Dolayısıyla diziler Buselik gibi algılanmaktadır. Ancak illerin müzikal özellikleri, eserin ezgisel yapısı ve yörede icra edilen kayıtlar ele alındığında bu üç eserin buselik dizide olmadığı tespit edilmiştir. Dönemin derlemecilik şartlarına göre donanımda ses değiştirici işaretinin kullanılmamasının sebebine yönelik bir bilgiye ulaşılamamıştır. Notaya aktarma kısmında gözden kaçmış olabileceği düşünülmektedir.

Elde edilen toplam 22 Temur Ağa eş ürünlerinin cümlelerine yönelik tespit edilen bulgular aşağıda belirtilmiştir.

Bir Cümleden Oluşan Temur Ağa

Bir (A) cümleli oluşan Temur Ağa eş ürünleri Bayburt, Erzurum, Kayseri, Malatya ve Van illerinde görülmektedir. Bir cümleli Temur Ağa örneği toplam 22 eserin % 22,7'sini oluşturmaktadır.

Figür 3. Bir Cümleden Oluşan Temur Ağa

İki Cümleden Oluşan Temur Ağa

İki (A+B) cümleli oluşun Temur Ağa eş ürünleri Adana, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Çorum, Elazığ, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Iğdır, Kars, Nevşehir, Sakarya, Sivas, Tokat ve Yozgat illerinde görülmektedir. İki cümleli Temur Ağa örneği toplam 22 eserin % 77,3'ünü oluşturmaktadır.

Figür 4. İki Cümleden Oluşan Temur Ağa

Farklı Cümleye Sahip Temur Ağa Örnekleri

Eser içerisinde ses değıştirici işaretinin kullanılmasıyla oluşun farklı cümle yapısına Erzincan (mi bemol ve fa diyez) ve Sivas (mi bemol) illerinde rastlanılmaktadır. Farklı cümleye sahip olan Temur Ağa örneği, iki cümleli toplam 17 eserin % 11,7'sini oluşturmaktadır. Farklı cümleye sahip Temur Ağa örnekleri aşağıda verilmiştir.

Figür 5. Farklı Cümleye Sahip Temur Ağa Örneği

Sakarya ilinde görülen Temur Ağa eş ürününde A cümlesi normalin dışında seyretmekte iken eserin B cümlesi ise genel B cümlesine benzerlik göstermektedir (Demir, 2020).

Figür 6. A Cümlesi: Sakarya

Iğdır ilinde görülen Temur Ağa eş ürününde A cümlesi genel A cümlesi seyrine benzerlik göstermekte iken B cümlesi ise farklılık göstermektedir.

Figür 7. B Cümlesi: İğdır

Farklı Motif / Kalıp Örnekleri

Genel seyir yapısına sahip Temur Ağa eş ürünleri içerisinde çeşitli motif ve kalıpların kullanıldığı örnekler aşağıda verilmiştir.

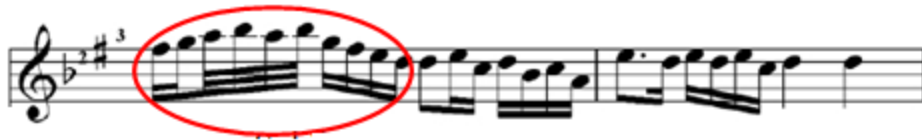
Figür 8. Erzurum Örneği

Figür 9. Bayburt Örneği

Figür 10. Kars Örneği

Figür 11. Gümüşhane Örneği

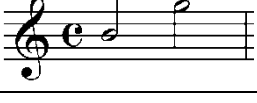
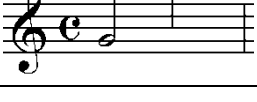

Figür 12. Van Örneği

Ses Genişliği

Ses genişliği, bir eser içerisinde en pes ve en tiz ses arasındaki aralığı belirlemek için kullanılmıştır. Temur Ağa eş ürünlerinin illere göre çeşitli ses genişliklerine sahip olduğu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. Temur Ağa Eş Ürünlerinin İllere Göre Ses Genişliği

Ses Genişliği		İller	f	%
	8	Adana, Amasya, Ardahan, Elazığ, Giresun, Sakarya, Sivas, Tokat, Artvin	9	40,9
	7	Bayburt, Erzurum, Kayseri, Malatya	4	18,3
	6	Aksaray, Çorum, Iğdır, Nevşehir	4	18,3
	6	Erzincan	1	4,5
	10	Gümüşhane	1	4,5
	5	Kars	1	4,5
	9	Yozgat	1	4,5
	3	Van	1	4,5
Toplam			22	100

Temur Ağa eş ürünleri içerisinde %40,9 oranla 9 eserin 8 ses aralığında, %18,3 oranla 4 eserin 7 ses aralığında, %18,3 oranla 4 eserin 6 (sol-mi) ses aralığında, %4,5 oranla 1'er eserin ise 6 (si-sol), 10, 5, 9 ve 3 ses aralığında olduğu tespit edilmiştir.

Perde Kullanım Sıklığı

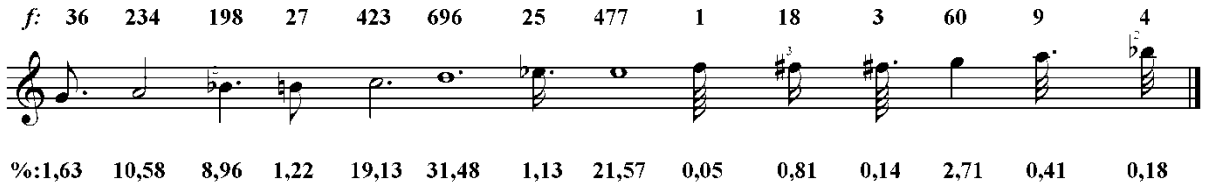
Perde kullanım sıklığı, eserin seyrini belirleme adına eser içerisindeki seslerin hangi sıklıkta kullanıldığını tespit etmek için kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda her il ayrı ayrı değerlendirilmiş ve kullanım sıklığı büyükten küçüğe doğru süre değerleriyle belirtilmiştir.

Figür 13. Temur Ağa Eş ürünlerinin Perde Kullanım Sıklığı

Temur Ağa eş ürünleri tek tek incelendiğinde %86,4 oranla 19 eserde en fazla Re perdesinin kullanıldığı, % 9,1 oranla 2 eserde en fazla Do perdesinin kullanıldığı, %4,5 oranla 1 eserde ise en fazla Mi perdesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. En az kullanılan perdeler ise ses genişliği ve kullanılan farklı motifler kaynaklı değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Temur Ağa eş ürünleri toplam perde kullanım sıklığını tespit etme adına her eserde kullanılan sesler sayılmış ve genel bir perde kullanım sıklığı ortaya çıkarılmıştır. Genel perde kullanım sıklığı ve oranları büyükten küçüğe doğru süre değerleri ile aşağıda gösterilmiştir.

Figür 14. Toplam Perde Kullanım Sıklığı

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere tüm Temur Ağa eş ürünlerinin perdeleri içerisinde en fazla kullanılan perde %31,48 oranla 696 kere kullanılan Re perdesidir. En fazla kullanılan Re perdesini, Mi ve Do perdeleri takip etmiştir. En az kullanılan perdeler ise Fa, Fa diyez, tiz La ve tiz Si bemol 2 perdeleridir.

Dikkat çekici bir unsur olarak si bemol 2 perdesinin si perdesine oranla çok fazla kullanılması ve si perdesinin kullanımındaki yukarıda belirtilen özel durumudur. Bunun dışında Re, Mi ve Do notalarının çok fazla kullanılması göz önünde bulundurulduğunda eserlerin Hüseyini ve Uşşak eksenli diziyeye sahip olduğu bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Usul Geçkisi /Hoplatma

Temur Ağa eş ürünleri usul açısından geçkili ve geçkisiz örneklere sahiptir. Geçkili kısım eserin “hoplatma” bölümünü oluşturmaktadır. Eserin başlangıç temposundan daha hızlı bir tempoya geçiş yapmasına hoplatma denilmektedir. Hoplatma başka bir usule geçiş ile yapıldığı gibi aynı usulün hızlanmasıyla da yapılmaktadır.

Temur Ağa eş ürünleri içerisinde %72,7 oranla 16 eserde usul geçkisi/hoplatmanın olmadığı, %17,3 oranla 6 eserde ise geçkisi/hoplatmanın kullanıldığı tespit edilmiştir. Usul geçkisi/hoplatmanın kullanılma durumuna yönelik örnek şekiller ve iller aşağıda belirtilmiştir.

Usul Geçkisiz / Hoplatmasız Temur Ağa

Temur Ağa eş ürünleri içerisinde %72,7 oranla 16 eserde usul geçkisi/hoplatmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Hoplatmanın yapılmadığı Temur Ağa eş ürünlerine; Adana, Aksaray, Amasya, Bayburt, Çorum, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Kayseri, Malatya, Nevşehir, Sakarya, Van ve Yozgat illerinde rastlanmaktadır.

Figür 15. Usul Geçkisiz/Hoplatmasız Temur Ağa Örneği

Usul geçkisiz/hoplatmasız Temur Ağa eş ürünlerinin tamamı (16 eser) ana usulde olduğu tespit edilmiştir. Usul geçkisiz/hoplatmasız Temur Ağa eş ürünleri usul tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Usul Geçkisiz/Hoplatmasız Temur Ağa Usul Dağılımı

Ana Usul	f	%
2/4	10	62,5
4/4	6	37,5
Toplam	16	100

Usul Geçkisiz/hoplatmasız Temur Ağa eş ürünleri incelendiğinde %62,5 oranla 10 eserin 2/4 usulde, %37,5 oranla 6 eserin ise 4/4 usulde olduğu tespit edilmiştir.

Usul Geçkili / Hoplatmalı Temur Ağa

Temur Ağa eş ürünleri içerisinde %27,3 oranla 6 eserde usul geçkisi/hoplatmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Eserlerin tamamında usul değişikliği yapılarak hoplatmalar kullanılmıştır. Hoplatmanın yapıldığı Temur Ağa eş ürünlerine; Ardahan, Artvin, Iğdır, Kars, Sivas ve Tokat illerinde rastlanmaktadır.

Figür 16. Usul Geçkili/Hoplatmalı Temur Ağa Örneği

Usul geçkili/hoplatmalı Temur Ağa eş ürünlerinin tamamı (6 eser) ana usul ve üçerli şekillerinde olduğu tespit edilmiştir. Usul geçkili/hoplatmalı Temur Ağa eş ürünleri usul tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. Usul Geçkili/Hoplatmalı Temur Ağa Usul Dağılımı

Ana Usul ve Üçerli Şekli	f	%
2/4 ve 6/8	4	66,7
4/4 ve 12/8	2	33,3
Toplam	6	100

Usul Geçkili/hoplatmalı Temur Ağa eş ürünleri incelendiğinde %66,7 oranla 4 eserin 2/4 ve 6/8 usulde, %33,3 oranla 2 eserin ise 4/4 ve 12/8 usulde olduğu tespit edilmiştir.

Metronom

Temur Ağa eş ürünleri metronom açısından incelenmiş ve notalar üzerinde metronomları belirtilen eserlerin süreleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 4. Temur Ağa Eş Ürünleri Metronom Dağılımı

Metronom	f	%	
Andante (76-108)	90	22,8	
	80	9,1	
	96	4,5	
	104	4,5	
Allegro (120-168)	120	18,2	
	132	4,5	
	144	4,5	
Allegretto (112-120)	114	4,5	
	Belirtilmemiş	6	27,4
	Toplam	22	100

Temur Ağa eş ürünleri metronom açısından incelendiğinde %27,4 oranla 6 eser üzerinde (Adana, Ardahan, Bayburt, Erzurum, Gümüşhane, Nevşehir) metronom belirtilmediği tespit edilmiştir. Metronomu belirtilen eş ürünler içerisinde;

- Andante (yavaşça); %22,8 oranla 5 eserin 90 metronomda, %9,1 oranla 2 eserin 80 metronomda, %4,5 oranla 1'er eserin ise 96 ve 104 metronomlarında olduğu ve dolayısıyla yavaşça icra edilmesi gerektiği,
- Allegro (hızlı); %18,2 oranla 4 eserin 120 metronomda, %4,5 oranla 1'er eserin ise 132 ve 144 metronomlarda olduğu ve dolayısıyla hızlı icra edilmesi gerektiği;
- Allegretto (orta derecede hızlı); %4,5 oranla 1 eserin ise 114 metronomda ve dolayısıyla orta derecede hızlı icra edilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Ayrıca ses ve görüntü kayıtlarından derlenen 8 adet Temur Ağa eş ürününde eserlerin tekrarları yapılırken sürekli hızlandırdığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Temur Ağa olarak adlandırılan bu oyunlu eserin Timurlu İmparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarı olan Aksak Timur'un ve ordusunun Anadolu'ya girişiyle birlikte Anadolu halkının Timur'u anlatma adına taklit etmesi sonucu ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Bu rivayetin dışında yine Van dolaylarında yaşamış Temür adında ve aksak olan bir ağanın ve Sivas dolaylarında yaşamış Temir adında ve yine aksak olan bir ağanın oynadığı oyundan uyarlandığı ve atfedildiği rivayet edilmektedir.

Temur Ağa oyunu ülkenin Doğu, Kuzeydoğu, Doğu Karadeniz, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgeleri içerisinde icra edildiği görülmektedir. Bu bölgeler dışında Marmara Bölgesine ait Sakarya ilinde de icra edildiğine rastlanılmaktadır (Demir, 2020). Elde edilen veriler Temur Ağa oyununun 32 ilde oynandığı yönündedir, ancak Ağrı, Bitlis, Batman, Çankırı, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Siirt, Şırnak ve Tunceli illerine ait herhangi bir nota, ses-görüntü kaydı ve kaynak kişiye ulaşılamamıştır. Bu illerin dışındaki toplam 22 ilde böylesine yaygın icra ediliyor olması, Temur Ağa oyununun ülkemiz halk oyunu ve müzik kültürünü temsil etme adına önemli bir noktada olduğunu göstermektedir. Zira bu oyun gibi eş ürünlere sahip eserlerin bir benzerine az rastlanılmaktadır.

Çalışmada, bu oyuna yönelik halk oyunları kuramına göre bir değerlendirme yapılmamış, bahsi geçen oyunun müziği ve usul yönü incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Temur Ağa cümle yönünden çeşitli illere göre bir ve iki cümleli eş ürünlere sahip olduğu görülmüştür. Bir (A) cümleli eş ürünler (5 adet) Hüseyini dizi eksensiz, iki cümleli (A+B) eş ürünler (17 adet) ise Hüseyini (A) ve Uşşak (B) eksensiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İki cümleli eş ürünler içerisinde Erzincan ve Sivas eş ürünlerinin genel cümle seyri dışında ikinci cümlelere sahip oldukları görülmüştür. Bunun dışında illerin müzik kültürü ve çalgı icra tavrını yansıtan çeşitli motif ve kalıpların olduğu da görülmüştür. Temur Ağa eş ürünleri ses

genişlikleri açısından en fazla 8 ses aralığında (sol-sol) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 8 ses aralığına yakın olan eş ürünlerin dışında 3 ve 10 gibi çeşitli ses aralıklarına sahip eş ürünlerine de rastlanılmıştır. Temur Ağa eş ürünleri perde kullanım sıklığı açısından da incelenmiş ve en fazla kullanılan perdenin Re perdesi ve bu perdeyi takip eden perdelerin Mi ve Do perdeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Usul açısından incelenen Temur Ağa eş ürünleri içerisinde 16 eş ürünün herhangi bir usul değişikliğinde olmadığı ve geçkisiz eş ürünlerinin tamamının ana usul türünde olduğu, 6 eş üründe ise geçki yapıldığı ve bu usullerin ana usulde olduğu görülmektedir. Hoplatma olarak bilinen usul geçkileri ana usullerin üçerli haline dönüşmekte ve eserin hızlı icra edilmesi gereken bölümü oluşturmaktadır. Hoplatmanın görüldüğü Artvin, Ardahan, Kars, Iğdır komşu kültür niteliğindedir. Aynı şekilde Sivas ve Tokat illeri arasında da bu komşu kültür durumu söylemek mümkündür. Temur ağa eş ürünleri metronom açısından en fazla Andante (yavaşça) icra edildiği, bunların dışında Allegro (hızlı) ve Allegretto (orta derecede hızlı) icra edilen eş ürünlerin de olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çeşitli kaynaklardan elde edilen 6 eserin notası üzerinde ise herhangi bir metronom süresine ulaşamamıştır. Ses ve görüntü kaydı ile elde edilen verilere göre eş ürünlerin icrasında eserin her tekrarında hızlanarak devam edildiği de dikkat çekmiştir.

Kaynakça

- Ağrılı, A. (1994). *Erzurum halk oyunları ve giysileri*. Ankara, Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü.
- Aydın, A. F. (2002). Geleneksel Türk halk müziğinde derleme teknikleri. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Türk Halk Bilimi Topluluğu*, 1-5.
- Baykurt, Ş. (1987). Türk Halk Dansları ve Anadolu Uygarlıkları. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* içinde (ss. 49-56), Ankara, Başbakanlık Basımevi.
- Çiftci, E., Ercan M. & Karaönçel, F. (2019). Refahiye halk oyunları üzerine bir inceleme. *ESBDER*, 12 (2), 351-367.
- Demir, S. (2020). Türk Halk Müziği Derleme Çalışmalarında Göç Olgusunun Yöre Belirlemeye Etkisi ve Temir Ağa İsimli Türkünün Bu Bağlamda Değerlendirmesi. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4 (7), 158-171
- Ekici, M. (2004). *Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri*. Ankara, Geleneksel Yayınları.
- Eroğlu, T. (2017). Türkiye'deki halk oyunlarının temel özellikleri, tür ve dağılım bakımından incelenmesi. *Asos Journal*, 42, 67-78.
- Güven, M. (1997). Doğu Anadolu halk oyunlarında coğrafyanın etkisi. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri* içinde (ss. 179-182), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güven, M. (2013). Türkülerin Varyantlaşması. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 50, 150-161.
- Kılıç, M. (2002). *Geleneksel köy seyirlik oyunları, halk dansları ve ezgileri ile Sivas*. İzmir.

Ek: Temur Ağa Eş Ürünleri Notaları

Temur Ağa

Yöresi: Adana

Notaya Alan
Selahattin BASTAN

A

B

Temur Ağa

Yöre: Aksaray

Kaynak Kişi: Hanifi ÇİL
Hasan ÇİL

Notaya Alan
Yakup AÇAR

$\text{♩} = 120$

Temur Ağa

Yöre: Amasya

Kaynak Kişi: folklor.gen.tr resmî youtube kanalı.

Notaya Alan
Yakup AÇAR

$\text{♩} = 120$

Temurağa

Yöre: Ardahan

Kaynak Kişi: Zekeriyya DEDE

Yalçın DEDE

Notaya Alan

Halil İbrahim KÖROĞLU

The image displays a musical score for the piece 'Temurağa'. The score is written on eight staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a common time signature (C). The melody is composed of eighth and sixteenth notes, with some rests. The score includes various musical notations such as beams, slurs, and repeat signs. The piece concludes with a double bar line and repeat dots at the end of the eighth staff.

Temur Ağa

Yöre: Artvin / Yusufeli
Kaynak Kişi: Orhan ALKAN

Notaya Alan
Yakup AÇAR

♩=90

♩=120

Temur Ağa Barı

Yöre: Bayburt
Kaynak Kişi: Aydın TOPÇU
Ali Osman AKARSU

Derleyen ve Notaya Alan
Selim CİHANOĞLU

Temir Ağa

Yöre: Çorum
Kaynak Kişi: Yöre Ekibi

Notaya Alan
Yakup AÇAR

Temurağa

Yöre: Elazığ
Kaynak Kişi: Fevzi PALUT

Derleyen
Şahin ÜNAL

Notaya Alan
Tarkan ERKAN

Temur Ağa

Yöre: Yozgat
Kaynak Kişi Hacı Arif ŞAHİN

Notaya Alan
Yakup AÇAR

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUAR SIRA NO: 257
İNCELEME TARİHİ: 03.07.1985

DERLEYEN
TRT

YÖRESİ
ERZİNCAN-REFAİHYE

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
MEHMET ÖZBEK

KİMDEN ALINDIĞI
ZÜLFİKAR ALTAY

SÜRESİ: ♩ :96

TEMİR AĞA

♩

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUAR SIRA NO: 392
İNCELEME TARİHİ: 14.04.1990

DERLEYEN
TRT ERZURUM RADYOSU
MÜZİK YAYINLARI MÜD.

YÖRESİ
ERZURUM

DERLEME TARİHİ

KİMDEN ALINDIĞI
AĞA DEDE KESKİN
İLHAMİ USLU

TEMİR AĞA

NOTAYA ALAN
OKTAY KÖSEĞİL
KENAN TUNA

♩

Yöre İğdır
Kaynak Kişi: Yöre Ekibi

Temur Ağa

Notaya Alan
Yakup AÇAR

TEMURAĞA

TRT Repertuar No: ----

Derleyen: İdris Ersan KÜÇÜK

Yöresi: Giresun / Alucra

Derleme Tarihi: Eylül-2013

Kimden Alındığı: Uğur ÇAKIN

Notalayan: İdris Ersan KÜÇÜK

Temur Ağa

Yöre: Van
Kaynak Kişi: Yöre Ekibi

Notaya Alan
Yakup AÇAR

TEMUR AĞA

Yöre: Gümüşhane
Kaynak Kişi: Nedim SARAÇ

Notaya Alan
Ünsal YILDIZ

The musical score for 'TEMUR AĞA' is presented in a single melodic line across 12 staves. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/8. The music features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and is characterized by the intricate ornamentation typical of the Gümüşhane style. The notation includes many beamed notes and grace notes, creating a fast and lively melody. The score is written in a standard musical notation with a treble clef and a key signature of one sharp.

Temur Ağa -2-

Gümüşhane

The musical score for "Gümüşhane" consists of six staves of notation. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 2/4. The notation includes various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. The piece concludes with a double bar line.

Temur Ağa

Yöre: Kars
Kaynak Kişi: Yöre Ekibi

Notaya Alan
Doğukan ARABUL

♩=120

Hoplatma Bölümü ♩=140

Temurağa

Yöre: Kayseri
Kaynak Kişi: Cüneyt DEMİR
Baki DEMİR

Derleyen
S. DELİGÖZ-H. YÜKSEL

Notaya Alan
Neşet GÜNGÖR

♩=80

1. 2.

Temur Ağa

Yöresi: Malatya /Arguvan
Kaynak Kişi: Yöre Ekibi

Notaya Alan
Yakup AÇAR

Temur Ağa

Yöre: Nevşehir
Kaynak Kişi: Mahallî Ekip

Notaya Alan
Selahattin BASTAN

Demir Ağa

Yöre: Sakarya
Kaynak Kişi: Selahattin ABAY

Derleyen ve Notaya Alan
Sertan DEMİR

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUAR SIRA NO: 20
İNCELEME TARİHİ: 28.01.1977

DERLEYEN
MUZAFFER SARISÖZEN

YÖRESİ
SİVAS

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
MUZAFFER SARISÖZEN

KİMDEN ALINDIĞI
HACI AVLAR
KAHRAMAN ESENAKA

TEMİRAGA

SÜRESİ: ♩ :80

The musical score for 'Temiraga' consists of four staves. The first staff is in 2/4 time and contains the main melody. The second staff is also in 2/4 time and includes a first ending (1.) and a second ending (2.). The third staff is in 6/8 time and is marked 'Hoplatma' with a tempo of 116. The fourth staff is in 12/8 time and continues the melody.

Yöresi: Tokat
Kaynak Kişi:
Şahin BOZDEMİR
Yusuf KARAGÖZ
Mehmet CİVELEK

Derleyen
Fikrettin KILIÇ

Temurağa

Notaya Alan
Tarkan ERKAN

The musical score for 'Temurağa' consists of three staves. The first staff is in 2/4 time and contains the main melody. The second staff is in 6/8 time and is marked 'Hoplatma' with a tempo of 144. The third staff is in 12/8 time and continues the melody.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 6 Haziran 2022

Gönderim Tarihi: 11 Mayıs 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atıf Künyesi: Peker, S. & Uysal, A. (2022). Güncellenmiş ya da İcat Edilmiş Ramazan Gelenekleri Üzerine Değerlendirmeler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 122-132.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1115284>

GÜNCELLENMİŞ YA DA İCAT EDİLMİŞ RAMAZAN GELENEKLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Ayşe UYSAL*
Selçuk PEKER**

Öz

İslam dünyası için kutsal bir ay olan ramazan, Müslüman milletlerin kendilerine has yorumları ile yaşadıkları; yalnız dinî değil aynı zamanda büyük sosyal önem taşıyan bir zaman dilimidir. Dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkler ramazanı kendilerine has birtakım geleneksel uygulamalarla icra ederler. Tıpkı insanlar ve diller gibi gelenekler de canlılık özelliğine sahiptir. Bu özellikleri dolayısıyla sosyolojideki ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak kimi zaman yok olur, kimi zaman değişim göstererek güncellenirler. Bazen de yeni bir uygulama, geleneğin bir parçasıymişçasına sunulur ve aslında yeni bir gelenek icat edilir. Ülkemizde ramazan ayında gerçekleştirilen ritüellerin bazılarının asırlar öncesine dayanan bir geçmişi vardır. Türk toplum hayatında “diş kirası”, “huzur dersleri”, “cerre çıkmak”, hırka-i saadet ziyareti, sakal-ı şerif ziyareti, Kadir Gecesi padişahın camiye gideceği yollarda kadir alayları düzenlenmesi, ramazan ayına özel seyir alanları oluşturulması, kıraathanelerde toplanılması gibi uygulamalar Cumhuriyet öncesinde şekillenen sosyal merasimlerden bazılarıdır. Söz konusu uygulamaların bir kısmı zaman içerisinde terk edilmiş, bir kısmı da bazı değişikliklere uğrayarak yaşamaya devam etmiştir. Sosyal hayattaki değişikliklere ve teknolojiye paralel olarak sonradan ortaya çıkan uygulamalar da olmuştur. Bir başka ifadeyle gelenek, canlılık özelliğinin bir sonucu olarak kendini güncellemiş veya icat edilmiştir. Bu güncelleme veya icatların ağırlıklı olarak dört ortamda (iftar sofralarında, ev içinde, ev dışında, ekranlarda) gerçekleştiği görülür. Bu çalışmada, günümüze kadar gelen ramazan ayı uygulamalarının özellikle 2000’ler sonrasında yaşadığı güncellenmeler ve son çeyrek asırda ortaya çıkan icat edilmiş gelenekler tespit edilmiş ve bunlar üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ramazan ayı, geleneğin yeniden inşası, icat edilmiş gelenek, güncellenmiş gelenek.

Evaluations on Updated or Invented Ramadan Traditions

Abstract

Ramadan, which is a holy month for the Islamic world and lived by Muslim societies with their interpretations, is not only a religious period, but also a period of great social importance. Turks, who are spread over wide geography around the world, perform Ramadan with their unique practices. Traditions have vitality features like people and languages. Due to these

* Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Aksaray/Türkiye.

E-posta: ayseakdaguysal@gmail.com Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9769-3346>

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Konya/Türkiye.

E-posta: speker@erbakan.edu.tr Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4841-3640>

features, they sometimes disappear and they sometimes are updated by changing, depending on the developments in sociology and technology. Sometimes a new practice is presented as part of a tradition and actually, a new tradition is invented. Some of the rituals performed in Ramadan in our country have a history dating back centuries. Some of the practices that were shaped in Turkish society life before the foundation of the Republic were giving money to guests who come for iftars, the meetings which the Sultan attends to talk about the Quran, collecting items for Islamic service, the holy visit to the Prophet Mohammed's beard and cardigan, the celebrations of the Qadr Night, and the meetings in open areas and reading rooms. Some of these practices were abandoned over time, and some of them continued to live by undergoing some changes. Some practices emerged later in parallel with the changes in social life and technology. In other words, tradition has updated itself or been invented as a result of its vitality. It is seen that these updates or inventions mainly taking place in four areas (at iftars, in the house, outside of the house, on screens). In this study, the updates of the Ramadan practices, especially after the 2000s, and the invented traditions that emerged in the last quarter-century were determined and evaluations were made on them.

Keywords: Ramadan, rebuilding of tradition, invented traditions, updated traditions.

Giriş

Zaman tarafından sarmalanan ve bir zaman dilimi içerisinde yaşayan insanlığı, onu çeşitli sebeplerle değişik şekillerde bölüp adlandırmış, böylece insanlık tarihinde birçok takvim yerini almıştır. Bu takvimlerdeki zaman dilimlerinin kimi kutsal kabul edilmiş, bu dilimlerde yapılacak çeşitli görevler ya da uyulacak yasaklar insan hayatında etkili olmuştur. İslamiyet de inanç esasları itibarıyla zamanı tasnif ve taksim etme noktasında inananlarına bir bakış açısı getirmiştir. Farz olan namaz, günün belli vakitleriyle; yine farz olan oruç ve hac ziyareti ise yılın belli zamanlarıyla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla İslam'ı kabul eden Türkler için kutsal zaman dilimleri, İslamiyet'in getirdiği kurallarla irtibatlı olarak yeniden şekillenmiştir.

Hicrî ayların dokuzuncusu olan ramazan, kutsiyetine bizzat İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim tarafından atıfta bulunulmuş bir aydır. Bakara Suresi'nin 185. ayetinde Kur'an-ı Kerim'in bu ayda indirilmeye başlandığı, bu ayda oruç tutulması gerektiği, yolcuların ve hastaların bu aydaki oruç ibadetini kaza edebilecekleri gibi bilgiler yer alır. Oruç gibi bireysel bir ibadetin yapıldığı ramazan ayı; bu aya mahsus verilen fitre, Hz. Peygamber'in (sav) bu ayda her zaman olduğundan daha cömert olması ve bu ayda verilecek sadakaları teşviki, ayrıca bu ayda yapılan ibadetlerin diğer zamanlara nispeten daha faziletli olduğuna dair inancın etkisiyle zekâtın genellikle ramazan ayında veriliyor oluşu ve nihayet ayın sonunda yapılan bayram sebebiyle çok güçlü bir sosyal boyut kazanmaktadır. "Her zaman sevinç ve coşkuyla karşılanan ramazan ayında çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede ülkemizde ve İslâm dünyasında ramazana has birçok dinî ve sosyal içerikli gelenek oluşmuştur." (Günay, 2007: 434).

Bu çalışmada geçmişte ramazan ayında ülkemizde yapılan geleneksel uygulamalara kısaca atıfta bulunulduktan sonra günümüzde uygulanan ramazan geleneklerinden bahsedilecektir. Gelenek, geleneğin güncellenmesi, icat edilen gelenek gibi kavramlara temas edilip günümüzdeki ramazan geleneklerinin hangilerinin geçmişten bu zamana geldiği, hangilerinin güncellemeye tâbi tutulduğu, içlerinde icat edilmiş gelenekler olup olmadığı tartışılacaktır.

1. "Gelenek", "Geleneğin Güncellenmesi" ve "İcat Edilmiş Gelenek" Kavramları Üzerine:

"Gelenek", Türkçe Sözlük'te "Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, an'ane." (1998, I: 831) olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacıların yaptığı tanımlarda geleneğin çeşitli yönlerine vurgu yapılır. Sedat Veyis Örnek, "Gelenekler geniş anlamıyla bir kuşaktan ötekine geçirilebilen bilgi, tasarım, boş inanç, yaşantı biçimi; daha geniş anlamıyla maddi olmayan kültürdür Ancak belirli maddi kültür öğelerini ayrı tutmak gerekir; çünkü bunlar ya manevi kültür öğeleriyle bağlantılıdır ya da onlarla simgelenmiştir." (2000: 126) diyerek geleneğin somut olmayan kültürel mirasın aktarılması işlevine vurgu yapar Deniz Özay, Weber'e atıfta "... gelenek bireyin özgür iradesiyle uyduğu, hukuktan ayrı olarak dışsal bir yaptırımı olmayan kurallar bütününe karşılık gelmektedir." tespitini yaptıktan sonra ifadeyi "Dolayısıyla eylemin, uygulamanın ya da düşüncenin gelenek olarak nitelendirilmesi, geçmişten

aktarılmış olanın tasdik edilmiş doğrular olduğu ve sürdürülmesi gerektiği kabulüyle mümkün olmaktadır.” diye yorumlar (2019: 6). Böylece geleneğin kültürel aktarım yönünden ayrı olarak bu aktarımın niçin yapıldığına dair bir açıklama getirir. Metin Ekici, geleneğin halk bilimi anlamında “Eskiden beri devam edip gelen, gayri resmi yol ve yöntemlerle kazanılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan ve zamanın ihtiyaçlarına göre her kuşakta belli ölçüde bireysel yaratıcılığa ve değişmeye ve de gelişmeye izin veren bilgi, hareket ve materyal ürünleri üretme ve kullanma tarzı” (2008: 34) olarak tanımlanması gerektiğini belirttiğinden sonra, yine aynı makalede bireysel yaratıcılık ve değişime izin veren yapısını vurgulamak üzere geleneği, “... eskiden beri devam edip gelen, ancak birey ve toplum tarafından belli seviyede ve aslını kaybettirmeyecek şekilde çeşitli özelliklerinin değiştirilmesine izin veren, eski ve yeni unsurları birleştirerek her dönemde yeniden düzenlenerek yaratılan ve varlığını bu şekilde sürekli kılan yapılardır”(2008: 36) şeklinde tekrar tanımlar. Bütün bu tanımlardan hareketle sosyal normların bir şubesi olan geleneğin; kuşaklar arasında aktarılan -büyük oranda- somut olmayan kültürel mirası ifade ettiği, bunlar içinden ihtiyaca uygun bulunan ve sürdürülmesi gerektiğine inanılanların aktarıldığı, bu aktarım sırasında bireysel etkiye ve değişime açık olduğu söylenebilir.

“Geleneğin güncellenmesi” ve “geleneğin icadı” kavramları son dönem araştırmacılarınca sıkça kullanılan terimlerdenidir. Bu iki kavrama bir kapı açmak gerekirse doğası gereği değişime açık olan gelenek için iki yönlü bir değişimden bahsetmenin söz konusu olacağını belirten Ekici; mevcut yapıyı özellikleri bakımından daha olumlu hale getiren değişimlerin “gelişme”, mevcut yapıyı tamamen bozan, onun şekil, içerik ve işlevini ortadan kaldıran değişimlerin ise “bozulma” ifadesiyle karşılandığına dikkat çeker. Gelişmeyi sağlamak yahut yok olmaktan kurtarmak için geleneğe yapılan müdahale veya katkıların tarihin her döneminde olduğunu ancak bunun günümüzde güncelleme kavramı ile ifade edildiğini söyler. Bu güncelleme ihtiyacının tüm halklarda ortak olduğunu belirttikten sonra ülkemizde bu ihtiyacın yoğun olarak hissedilmesinde iki temel nedenin diğerlerinden daha baskın olduğunu altını çizer. Bunlar Türkiye’deki genç nüfus yapısı ve bu genç nüfusa bağlı olarak bir süreklilik arz eden yenilik ve değişim arayışının toplumsal yapıda başlı başına bir gelenek hâline dönüşmesidir. Bunlara ilave olarak ulaşım ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi sonucu mevcut gelenekler bu genç toplum yapısını biçimlendirmede yeterli gelmemekte; gençliğin arayışının âdeta iletişim araçlarının oluşturduğu ve tüketime sunduğu unsurlar tarafından yönlendirilip sömürüldüğü görülmekte ve geleneğin güncellenmesi de bu noktada daha güçlü bir ihtiyaç hâline gelmektedir (2008: 34-37).

“Geleneğin icadı” kavramını ortaya atan Hobsbawm, icat edilmiş geleneği “... alenen ya da zımnın kabul görmüş kurullarla yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılama çabasına çalışan bir pratikler kümesi” olarak düşünmek gerektiğini söyler ve “... yeni durumlara uyarlanmış, eski durumları akla getiren formlara bürünmüş, ya da yarı zoraki tekrarlara kendi geçmişlerini oluşturarak bugünde karşılığını bulan geleneklerdir bunlar.” (2013: 2-3) tespitini ilave eder. Hobsbawm’ın bu ifadelerinden anlaşılan, icat edilen geleneklerin aslında tarihî bir sürekliliğe dayanmadığı, tarihin bir döneminde sanki geçmişin bir parçasıymışçasına sunularak üretildiği ve sonraki tekrarları dolayısıyla gelenekleştirilmiştir. Bunun temel çıkış noktası da modernitenin, her ne kadar geleneği reddetme iddiasıyla ortaya çıksa da insanın doğası gereği kendi geleneklerini üretme ihtiyacını duymuş olmasıdır. Yani aslında söz konusu olan, geçmiş, ihtiyaç nispetinde ve doğrultusunda “forme etmek ve/veya sistematize hale getirmek”tir (Özay, 2019: 20).

Geleneği güncelleme ve icat etme kavramları arasındaki fark; ilkinde köklü bir geçmişte zaten var olan bir geleneği günün ihtiyaçları ve teknolojik imkânları aracılığıyla çeşitli değişikliklere uğratmak suretiyle devamını sağlamak; ikincisinde ise yeni bir olguyu, tarihselliğe dayandırma çabası içinde üretmek ve bunu bir gelenek olarak yahut geleneğe dayandırarak sunmaktır.

2. Geçmişte Uygulanan Ramazan Gelenekleri:

Ramazan hilalinin gözlenmesi ile başlayan ramazan ayı temelde; tutulan oruçlar, kılınan teravîh namazları ve başka zamanlarda olmayan sahur öğünüyle karakterizedir. Bununla birlikte, inananlarca kendisine verilen önem ve bu ayki ibadetlerin sosyal boyutunun kazandığı ağırlık ile -her ne kadar özellikle

son on gününde itikaf ibadeti Hz. Peygamber tarafından tavsiye ve müminlerin bir kısmı tarafından icra edilmiş olsa da- münferit olarak değil toplumla iç içe yaşanan bir zaman dilimidir. Bu birlikte yaşama hali de bu aya özgü pek çok geleneğin doğmasının temel sebebidir.

Osmanlı'nın hemen her şehrinde ve özellikle payitaht İstanbul'da evlerde, zengin konaklarında ve sarayda düzenlenen iftar davetleri, bu davetler esnasında ikram edilecek yemeklerin belirlenmesi, sofraya getiriliş sırası, sofraya düzenlemesinde kullanılan eşyalar, hepsi bir geleneğin parçası olarak değerlendirilebilir¹. Ramazan sofralarında en sık ikram edilenler hurma, gün boyunca çekilen susuzluğun etkisini azaltmak için ikram edilen şerbet ve hoşaf, çorbalar, pide ve ramazan tatlısı olarak görülen güllaçtır. Bu iftar davetlerinde misafirlere verilen "diş kirası" da ikramın bir başka yönüdür. İftar davetine gidenlere ev sahibinin verdiği ödül anlamında bir terim olan diş kirası, devlet ileri gelenlerinin, konaklarında halkın değişik kesimlerinden gruplara verdikleri iftar yemeklerinin ardından dağıtılan hediye paraların adıdır. Memurların, âmirlerinin davetine mutlaka gidip diş kirası aldıkları bu gelenek 1908 yılına kadar sürmüştür (Sakaoğlu 1985: 32).

Ramazan ayında yapılan bazı dinî merasimlerin kendi içlerinde barındırdıkları gelenekler mevcuttur. Bunlardan dört tanesi (huzur dersleri, cerre çıkmak, hırka-i saadet ziyareti, sakal-ı şerif ziyareti) bu çalışmaya konu edilmiştir. Huzur dersleri, ilk olarak 18. yüzyılın başlarında Damat İbrahim Paşa tarafından Sultan III. Ahmet'in yaptırdığı kütüphanenin açılışı münasebetiyle tertip edilmiş, daha sonra çeşitli defalar tekrarının ardından Sultan III. Mustafa'nın irade ve fermanıyla resmen tesis edilmiştir. Bu derslerde şeyhülislam tarafından seçilen ve padişah tarafından onaylanan yetkin ulemadan teşekkül ettirilen bir heyet, Kur'an-ı Kerim'i, Kadı Beydâvi'nin eserini temel alarak müzakere usulü ile tefsir etmektedir (Kara, 2011: 520-522). Cerre çıkmak ise, üç aylarda ve özellikle ramazanda görülen, müderrislerin ve yetişmiş talebelerin başka şehir, kasaba ve köylere giderek camilerde vaaz verip Kur'an-ı Kerim okuması, diğer din hizmetleriyle halkı irşat edip soruları cevaplandırması ve çocukların yetişmesine yardımcı olması uygulamasıdır. Doğru uygulandığı dönemlerde medrese ve halk arasında bir köprü vazifesi gören, halkın dinî ilimleri öğrenmesine imkân sağlayan cerre çıkmak geleneği, daha sonraları çeşitli istismarlara uğramıştır (İşpirli, 1993: 389). "Müslümanlar tarafından alınıp bereketlenmek için saklanan ve günümüze kadar gelen, 'lhye-i seâdet' diye de bilinen sakal-ı şerif ziyaretleri Osmanlı'da her ramazan düzenli olarak yapılan ziyarettir." (Bezci, 2018: 98). Topkapı Sarayı'nda kutsal emanetler odasında bulunan hırka-i şerif ziyareti ise XVIII. ve XIX. yüzyıllarda muntazam olarak ramazanın on beşinde gerçekleştirilmiş, padişah ve ulemânın dışında devlet erkânının da iştirak etmesinden dolayı resmî devlet merasimlerinden birisi olma özelliğini kazanmıştır. Bu ziyaretlerde dikkat çekici hususlardan biri, ziyaretten bir gün önce hırka-i şerifin bulunduğu odanın temizlenmesine bizzat padişahların da katılıyor olmasıdır (Tarım Ertuğ, 1998: 40).

Ramazan ayında yapılan belli başlı sosyal merasimler ise mahyaların yakılması, davulcuların sahur vakti maniler eşliğinde davul çalarak halkı uyandırması, ramazan sergileri kurulması, ramazanın başlangıcını halka bildirmek için camilerde kandil yakılması ve Kadir alayları olarak sıralanabilir (Bezci, 2018: 99-111).

Hangi gün olduğu tam olarak belirtilmemiş olmamakla birlikte hadis-i şeriflere binaen ramazanın son on gününde aranan ve resmî olarak yirmi yedinci gecesi olduğu kabul edilen Kadir Gecesi, hiç kuşkusuz ramazanın en çok beklenen vakitlerindedir. Bu gecenin uyanık ve ibadet halinde geçirilmesinin yanı sıra camilerde topluca yapılan ibadete padişahın da katılması, camiye gideceği yollarda Kadir alayları merasimlerinin düzenlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu münasebetle "...alayın geçeceği güzergâhtaki yollar önceden tamir edilir, fenerler, çarkıfelekler, kandiller ve meşalelerle donatılarak aydınlatılır, binalar elden geçirilip boyanırdı. Güzergâhın uygun yerlerinde halkın alayı rahatça seyretmesi için oturma yerleri yapılırdı, bilhassa harem arabalarıyla seyre gelecek olanlar ve diplomatlar için özel alanlar ayrılırdı. Kadir Gecesini ihya merasimleri fetihten itibaren önceleri Ayasofya'da, daha sonraları ise padişahın arzusuna göre belirlenen bir selâtin camiinde düzenlenirdi." (Uzun, 2001: 126).

¹ 20. yüzyıl başlarında İstanbul'daki ramazanları -özellikle büyük konaklardaki hazırlıkları- canlı bir tanığın kaleminden okumak için bkz. (Ayverdi, 2007: 101-146). Ayrıca şu eserler de İstanbul'daki eski ramazan gelenekleri ve bunlarda yaşanan değişiklikler hakkında fikir verebilir: (Gürlek, 2018; Georgeon, 2018).

19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarında ramazan sergileri ramazan ayında halkın çok rağbet ettiği alışveriş ve seyir alanlarıdır. Sultan Ahmet, Sultan Beyazıt ve Ayasofya gibi selatin camilerinin avlularında kurulan sergilerde tespihçiler ve sahaflar değerli ürünlerini sergilemişlerdir (Toparlan, 2018: 4-5). Bu sergilerde ayrıca tütün, baharatlar, güzel kokular, çiniler, kumaşlar, Hereke halıları, kahveler satılmıştır (Bezci, 2018: 112). Ayverdi'nin ifadesiyle özellikle Beyazıt Camii avlusundaki sergiler yalnız halk tarafından değil devlet erkânı tarafından da iltifat görmüştür. Bu sergilerde yalnız alışveriş yapılmamış; Kurban Oseb, Cüce Hayati ve Nail Bey gibi kimseler repertuvarsız, sahnesiz, dekorsuz, doğaçlama biçimde oyunlar gerçekleştirmiştir (Ayverdi, 2007: 125-127).

Ramazan geleneklerinin önemli bir parçasını Osmanlı döneminde sosyalleşmenin ilk dindışı mekânı olan kıraathanelerde toplanmak ve buralarda icra edilen meddah ve karagöz oyunlarını izlemek oluşturur. 19. yüzyıldan itibaren İstanbul'da Vezneciler'den Şehzadebaşı'na kadarki alanda Direklerarası diye isimlendirilen yerde ve kısmen de İstanbul'un diğer semtlerinde iftarla sahur arasında düzenlenen çeşitli ramazan eğlenceleri ve sohbetleri bir gelenek halini alır. Buralarda Türk müziğinden, Doğu ve Batı müziğinden örnekler icra edilir, orta oyununun yanı sıra tiyatro sahnelerinde oyunlar sahnelenir, meddah ve kukla gösterileri ile hokkabazların ve palyaçoların güldüren oyunları sergilenir (Özden, 2010: 92-93).

3. Günümüzde (Güncellenen yahut İcat Edilen) Ramazan Gelenekleri

Günümüzde, geçmişten bugüne kadar devam eden çeşitli ramazan geleneklerini görmek mümkündür. İftar davetleri, bu davetler sırasında zaman zaman verilen dış kiralari, camilerde kılınan teravih namazlarında rekâtlar arasında salât ü selamların bestelenmiş şekilde okunması, ilahiler okunması, ilk on beş gün teravihten hemen sonra hoş geldin ramazan ilahileri, on beşinden sonra da veda mesajları içeren ilahilerin okunması (Özden, 2010: 91) gibi gelenekler bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Zira “din yani inanç kavramı bireysel olarak son derece özgün bir eyleme işaret ederken toplumsal anlamda bir gösterim ya da kültürün parçası olarak değerlendirilmelidir” (Özay, 2019: 1). Bu itibarla dini yaşama biçimi, onun etrafında oluşan kültürel öğeleri devam ettirmeyi de doğal bir sonuç olarak içerir. Bununla birlikte, özellikle inançların etrafında gelişen gelenekler kendilerini muhafaza konusunda ne kadar baskın karakter taşırlarsa taşınlar iletişim ve ulaşım araçlarının önlenemez etkinliği, onların değişme süreçlerinde de bir katalizör vazifesi görmektedir. Bunlar, aşağıda, belli bir sınıflama dâhilinde tek tek ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. İftar Davetleriyle Alakalı Uygulamalar

Ramazan geleneklerinden ilk akla gelenler kültürel sürekliliği hiç kesilmemiş olan iftar davetleridir. Günümüzde genellikle yakın akraba, komşu ve dostlarla sınırlandırılan ev iftarları sırasında bir hediye olarak verilen dış kirasi, toplumsal düzeyde 2000'li yıllardan sonra yeniden hatırlanmış bir uygulamadır. Bu hatırlayışta ekran içeriklerinin rolü büyüktür. Sosyal medyada takipçi sayısı yüksek “fenomen”lerin konuyu gündeme getirmesi, TRT'nin Gelenekte Ramazan programında ya da Rafadan Tayfa gibi popüler çizgi filmlerin ramazana özel bölümlerinin birinde konunun işlenmesi bu ekran içerikleri noktasında bahsedilebilecek örneklerdendir.

İftar geleneğinde süreklilik kesilmemiş olmakla birlikte, davetlerin niteliği, sosyal hayatta görülen değişikliklerden etkilenmiştir. Eskiden zengin konakları, iftar vakitleri yalnız davetlilere değil, konağın bulunduğu mahalle halkının tamamına açıkken bugün tanışılmayan kişilere evi açmak fikri pek makul bulunmamaktadır. Ayrıca seçkin muhitlerdeki geniş ve pahalı evlerin dekorasyonu ve büyüklüğü bile böyle bir uygulamayı devam ettirmeye mümkün görünmemektedir. Fakat bunun alternatifini olarak bazı hayır sahipleri çeşitli vakıflar yahut belediyeler aracılığı ile büyük iftarlar düzenleyebilmekte; bunun için şehirlerin uygun meydanlarına kurulan iftar çadırları hizmet vermektedir. Söz konusu iftar çadırlarında sadece hayır sahipleri değil vakıflar, sivil toplum kuruluşları, dernekler de iftar düzenlemektedir. Bu çadırlarda insanlar iftar öncesi sıra oluşturarak yemeklerini almakta ve çadırın içindeki masalarda, iftariyelikler eşliğinde yemeklerini yiyebilmektedir. Bu çadırların bazılarının girişinde, o günkü iftar

yemeğinin kim veya hangi firma tarafından karşılandığına dair bilgi de yer almakta böylece çadırdaki iftar edenlerin hayır dualarından dolayı olarak nasiplenmek amaçlanmaktadır.

Mahalle, site veya apartman sakinleri arasında bir beraberlik ruhu oluşturabilmek adına düzenlenen sokak iftarları, iftar davetinin değişik bir cephesini oluşturmaktadır. Bu uygulama iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Birincisinde iftarın düzenleneceği mahallede uygun olan birkaç sokağa ilgili belediye yahut muhtarlık tarafından masalar kurulmakta, yemekler belediye tarafından temin ve ikram edilmekte, vatandaşın bu davete icabet edip komşularıyla tanışması beklenmektedir. Diğer şekildeyse yine yer ve masa tertibi ilgili belediyelerin sorumluluğunda olmakla birlikte, vatandaşlar komşularıyla paylaşmak üzere yemeklerini getirmekte ve hep beraber iftar yapmaktadırlar.

Belediyelerin kurumsal olarak vermiş oldukları iftarlar, ayrıca değerlendirilecek bir karakterdedir. Özellikle büyükşehir belediyeleri şehrin belli başlı meydanlarına sabit ramazan çadırları kurup ay boyunca iftar yemeği vermektedir. Bu iftar yerlerinin belirlenmesinde üniversite yerleşkeleri de dikkate alınmakta ve bazı sabit çadırların üniversite yerleşke ve yurtlarına yakın yerlere kurulduğu gözlemlenmektedir. Büyükşehir belediyelerinin son yıllarda yaygınlaşan bir başka uygulaması da ilçelerde düzenlenen iftarlardır. Ramazan ayı boyunca taşra ilçelerden her birinde bir kez iftar verilmesi uygulaması son yıllarda yaygınlaşmıştır. Taşra belediyeleri ise hem büyükşehir belediyeleri gibi ilçelerin sabit bir noktasında otuz gün boyunca iftar yemeği vermekte hem de her gün bir farklı mahallede iftar organizasyonu düzenlemektedir. Örneğin Konya Büyükşehir Belediyesi 2018 yılında il merkezinde mahalle iftarları, ilçelerde ise ilçe iftarları düzenlemiştir. Ancak 2019 yılında bu uygulamanın yapılmayacağı, bunun yerine sosyal yardımlaşmaya daha fazla enerji ayrılacağı belirtilmiş ve 2019 yılında iftar organizasyonu düzenlenmemiştir².

İftar davetlerinin bir başka çeşidi ise yurt içinde ya da yurt dışında yetimhane, çadır kent, mülteci kampı gibi ihtiyaç sahibi kimselerin bulunduğu yerlerde Kızılay veya başka yardım kuruluşları eliyle iftar vermek şeklinde gözlenmektedir. İftar sahibinin yalnızca gerekli maddi tutarı ödediği bu iftarlarda organizasyonun sorumluluğunu yardım kuruluşları üstlenmektedir.

3.2. Ev İçindeki Ramazan Uygulamaları

Ramazan öncesi evlerin temizlenmesi, alışveriş yapılması, evde verilecek davetler için yapılan hazırlıklar yahut ailece gerçekleştirilen iftarlar ve sahurlar esnasında yapılan dualar ile aile içi sohbetler gibi gelenekler geçmişten bugüne devam etmektedir. Ayrıca hâlen devam etmekte olan gelenekler içinde mukabele okumak da zikredilebilir. Hem kırsal kesimlerde hem şehirlerdeki hanımlar arasında mukabele okumak için bir komşunun evinde toplanmak yaygındır. Mukabele geleneğinde zaman içinde iki şekilde değişme olmuştur. Bunlardan ilki bazı TV ve radyo kanallarında ramazanda mukabele okunması sebebiyle bireysel olarak bunların takip edilebilmesi imkânının doğmasıdır. Bu yolla komşularla yahut bir camide toplanmadan evinden ekrana mukabele ederek Kur'an-ı Kerimi hatmetmek mümkün olmuştur. Bir diğer değişiklik ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından (ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü) 11 Mart 2020 tarihinde ilan edilen COVID-19 pandemisi sonrasında gerçekleşmiştir. İnsanların yüz yüze görüşmeleri asgariye indirdiği bu dönemde, mukabele okuma geleneğinin sanal ortamda toplanarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Çeşitli internet uygulamaları üzerinden iletişim kuran komşular, bir kişinin sesli okumasına sessizce eşlik ederek, sanal mukabele toplantıları düzenlemiştir.

Ev içinde yeni uygulanan geleneklerden biri “ramazan süslemeleri”dir. Ramazan süslemeleri genellikle “Hoş Geldin Ya Şehr-i Ramazan”, “On Bir Ayın Sultanı” gibi yazılar ve bu yazıların etrafında çeşitli kandil, cami, yıldız, hilal resimleri olan renkli kâğıtlardan oluşur. “Kendin yap” ya da internetteki yaygın ismiyle “DIY” (do it yourself) tarzı sayfalarda³ süslemelerle ilgili çok çeşitli fikirler ve örnek modeller yer almaktadır. Ayrıca çok yaygın bir video paylaşım sitesi olan Youtube’da “ramazan

² Geniş bilgi için bk. (<https://www.konya.bel.tr/haberayrinti.php?haberID=6834>)

³ Kendin yap tarzı ramazan süslemelerine örnek olabilecek bazı sayfalar için bk. (<https://tr.pinterest.com/bediayaren/ramazan-s%C3%BCslemeleri/>, <https://www.youtube.com/watch?v=pw7F7jUAApQ>, <https://www.annum-munir.com/art/diy-ramadan-decor>)

süslemeleri” anahtar kelimesiyle yapılabilecek basit bir aramada birçok örnek uygulama videosu bulunabilmektedir. Renkli kâğıtlardan, çeşitli yazı ve şekiller oluşturularak yapılan süslemeler ve yine süslü şekillerde hazırlanan bu görev-ödül uygulamaları aslında yeni yeni yaygınlaşmaktadır. Ancak bu yönde bir talebin oluşması, beraberinde bir arzı da getirmiş; bu ürünler hem “Japon Pazarı”, “Ne alırsan 5 Lira”, “Ucuzluk Dünyası” gibi genel adlarla anılan ve içinde her türlü malzemenin satıldığı bir nevî modern çerçi dükkânlarında hem online satış sitelerinde pazarlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla yeni oluşan bu gelenek, beraberinde bir ticarî sektörü de besleyerek büyümektedir.

Ramazanın ev içinde uygulanan yeni geleneklerinden bir diğeri olan “Her güne bir görev/ödül” uygulamaları ise otuz ramazan günü için oluşturulmuş dua yahut sure ezberleme, temel ilmihal bilgisi öğrenme, hadis-i şerif ezberleme gibi dinî bilgiler yanında bir ramazan manisi okuma, ramazanla ilgili bilmecelere cevap verme ya da belirlenmiş bir oyunu ailece oynama gibi etkinlikleri içermektedir. Her görevin sonunda çocuk, küçük bir oyuncak, şekerleme, kitap gibi bir hediyein yer aldığı hediye paketini açma hakkı kazanmaktadır. Bu uygulamaların ortaya çıkmasındaki temel sebep, ramazanı çocukların dünyasında etkili kılmak ve onlara sevdirmektir. Ebeveynler çeşitli ekranlardan sürekli görsel ve işitsel yollarla yabancı kültürlerin etkisine maruz kalan çocuklarında bir ramazan imgesi oluşturmayı hedeflemektedirler. Peki bunu yapmak için eski gelenekler neden yeterli olmamaktadır? Bunda da temel etkenin iletişim vasıtalarına kolay ulaşılabilirlik ve özellikle ekran üzerinden maruz kalınan yabancı kültürlerdeki Noel hazırlıkları olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Neredeyse her çizgi filmde, her çocuk filmde bir sahneyle de olsa gösterilen Noel hazırlıkları sırasında evler süslenmekte, çocukların hediyeleri süslenmiş çam ağacının altına bırakılmakta, büyülü bir atmosfer oluşturulmaktadır. Bunları izleyen çocukların zihni de somut işlemler evresindedir. Ramazanın önemi, orucun faziletleri çocuk zihninde somut nesnelere anlamlı hâle getirilebilir. Dolayısıyla çocuğun görsel algısına hitap eden ramazan süslemeleri uygulaması kültürü aktarmak için icat edilen gelenekler arasında düşünülebilir.

Her güne bir görev/bir ödül etkinlikleri, aile içinde sohbet ortamı oluşturma, oyun oynamayı ve oynarken dinî bilgileri öğrenmeyi, bilmeceler sormayı sağlaması sebebiyle bazı eski gelenekleri de hatırlatır. Bu uygulama, eskiden ramazan akşamlarında evlerde düzenlenen yüzük oyunları, bilmece sorma, kıssa - menkıbe ya da masal anlatma gibi geleneklerin katılımcıları itibariyle daralmış ve oluşum şekli açısından doğal süreçten çıkıp tasarlanmış bir hale dönüşmüş şekli olarak sunulmaktadır. İrticalen gelişmeyen, yeni nesli evlerinde ramazan atmosferine sokarak onların yabancı kültürlerdeki uygulamalara özenmelerinin önüne geçmek üzere planlanmış bu uygulamalar, geçmişini anıştıran icat edilmiş bir gelenek olarak günümüz ramazan etkinlikleri arasında yer almaya başlamıştır.

3.3. Ev Dışında Yapılan Ramazan Uygulamaları

Ramazanın ayına has bir sünnet namaz olan teravihi camilerde cemaat ile kılmak, namaz sonrası erken kalkmayı gerektirmeyen bir durum varsa gezmek, eskiden beri devam eden bir uygulamadır. Halkın bu gezme ve eğlenme ihtiyacına cevap vermek üzere özellikle 2000’li yıllardan sonra neredeyse her şehirde, ilçelerin büyük meydanlarında yapılan ramazan şenlikleri, eskinin Direklerarası’nı hatırlatır mahiyettedir. Bu şenlikler kapsamında kurulan sahnelerde bazen meddahlar, karagöz ustaları, orta oyuncularını sahne almakta; bazen bir sanatçı ilahi söylemekte, bazen de popüler bir yazar ya da ilahiyatçı sohbet etmektedir. Bu şenlikler Karagöz, Meddah, Ortaoyunu gibi sahne sanatlarının yaşamasına kısmî de olsa bir zemin oluşturmaktadırlar.

Eski ramazanlardan izini sürülebilen bir diğeri güncellenen gelenekse ramazan sergileridir. Ramazan şenliklerinin düzenlendiği alanların yakınında kurulan sergilerde geleneksel el sanatlarından ebru, hat, tezhip, ka’rı, çini, telkârî vs. için hem atölye (workshop) uygulamaları düzenlenerek ziyaretçilerin uygulama yapmasına zemin oluşturulmakta hem bu ürünlerin satışı gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında yaz aylarında dondurmacılar, şerbetçiler, mısırıcılar, lokumcular ve Osmanlı macunu yapanlar ürünlerini satmaktadır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Ankara ve İstanbul’da Ramazan ayında geleneksel

olarak düzenlenen “Kitap ve Kültür Fuarı” yoğun ilgi görmektedir. İlk olarak 1983’te Ankara’da gerçekleşen fuar, geleneksel bir hal almış ve 2022’de otuz dokuzuncusu düzenlenmiştir⁴.

İnsanların ramazan ayında aileleriyle, arkadaşlarıyla iftarda ya da sonrasında birlikte vakit geçirmek istemelerine bağlı olarak meydanlar ve meydanlar etrafında hizmet veren işletmeler ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda özellikle İstanbul’da Sultanahmet, Beyazıt, Üsküdar ve Eyüp Sultan Meydanları halkın en fazla rağbet ettiği yerlerdir. Buralarda camilerin avlularında insanlar evlerinden getirdikleri ya da dışardan hazır aldıkları yiyeceklerle iftar veya sahurlarını yapmakta, tüm geceyi bu mekânlarda geçirebilmektedir. Özellikle bu bölgelerde insanların sahura kalabilmeleri için lokanta ve kafeler gece boyu servise devam etmektedir. Yalnız İstanbul’da değil, Ankara’da Hamamönü, Eskişehir’de Odunpazarı, Antalya’da Elmalı gibi ilçelerde ve Anadolu’nun daha pek çok şehrinde benzer uygulamalar görülmektedir.

Ramazan bütünüyle kutsal bir zamanı ihtiva ettiği için, kutsal zamanlarda sıklıkla uygulandığı görülen türbe ziyaretleri devam eden gelenekler arasında sayılabilir. Anadolu’nun hemen her şehrinde o şehrin manevi sahibi sayılan türbeler özellikle ziyaret edilir. Örneğin İstanbul’da Eyüp Sultan, Bursa’da Emir Sultan, Ankara’da Hacı Bayram Veli, Aksaray’da Somuncu Baba, Konya’da Mevlana Türbeleri Ramazan ayında en sık ziyaret edilen türbeler arasında sayılabilir. İstanbul’da devam eden bir diğer geleneksel uygulama ise hırka-i şerif ziyaretidir. Bu geleneğin uygulaması eski halinden farklı olarak sürmektedir. Hırka-i şerif, Fatih’teki Hırka-i Şerif Camiinde ziyarete açılmakta, dileyen herkes onu görebilmektedir.

3.4. Ekranlardaki Ramazan Uygulamaları

Ramazan ayında eskiden yapılan huzur dersleri, teravîh öncesi camilerde ya da evlerde yapılan dinî sohbetler gibi uygulamaları anıştıran, bu sebeple bir kültürel sürekliliği varmış izlenimi uyandıran ancak aslında icat edilmiş bir gelenek olan televizyon ekranlarında ramazan sohbetleri son dönem nesillerinin aşına olduğu bir ramazan uygulaması durumundadır. İftar öncesinde başlayıp iftar süresince devam eden ve sahur vaktinde de gerçekleştirilen, örnek kişi olarak ekranda yer alan bir ilahiyat hocasının kısmî olarak dinî bilgiler verdiği, yer yer menkıbeler, kıssalar anlattığı, hüzünlü müzikler ve ilahiler eşliğinde devam edebilen, bazen farklı konukların ağırlandığı, soru cevap kısımlarında fetvaların verildiği bu programlar; halkın dinî olana dair talebini uygun görüldüğü şekil ve ölçüde karşılamak için üretilmiş ekran gelenekleridir. Zira “...televizyondan aktarılan dini anlatı, mecranın yapısının kutsal deneyime imkân sağlamaması bakımından, yalnızca temsilîyetler düzeyinde gerçekleşebilmektedir. Bu anlamda din kavramının kitle iletişim araçlarında yer alış biçimi, aktarıcının belirlediği çerçeve ve seçtiği sembolik unsurlar tarafından şekillenmekte ve toplumsal olarak işlev gördüğü bağlamda nitelik kazanmaktadır” (Özay, 2019: 51).

Ramazanın ekranlardaki bir diğer yansımasıysa ramazan film ve dizileridir. Yakın bir geçmişte ramazan geldiğinde muhakkak televizyonlarda yayınlanan, yönetmenliğini Mustafa Akkad’ın yaptığı, başrolünde Antony Quinn’in oynadığı Çağrı (1976), Çöl Aslanı Ömer Muhtar (1981) gibi filmler, bir nevi kutsal zaman seyir gelenekleriyken artık ramazan boyunca her gün yayınlanmak üzere çekilen diziler ön plana çıkmaktadır. Bunlar arasında çok eski tarihli olmamasına rağmen en fazla iz bırakan, her sene muhakkak birkaç kanalda yayınlanan, yönetmenliğini ve senaristliğini Faracullah Selahşur’un üstlendiği, başrolünde Mustafa Zamani’nin oynadığı İran yapımı Hz. Yusuf (2008-2009) dizisi ilk akla gelenlerdendir. Ayrıca Nerde O Eski Ramazanlar (1995), İftar Tatlısı/Şekerpare ile Revani (1996-1997), Paşa Baba Konağı (1999-2000), Ramazan Güzeldir (2009), Bir Yusuf Masalı (2013), Maveria (2021) gibi diziler ise ramazana özel olarak çekilen Türk dizileri arasındadır⁵.

⁴ Ayrıntılar için bk. (<https://tdv.org/tr-TR/kitap-ve-kultur-fuari-9-27-nisanda-ankara-ve-istanbulda-39-kez-kitapseverleri-agirlayacak/>)

⁵ Nerde O Eski Ramazanlar (Kumrular) dizisinin yönetmenliğini Aram Gülyüz yapmıştır. Başrollerinde Erol Günaydın ve İsmet Ay yer almıştır. İftar Tatlısı/ Şekerpare ile Revani dizisinin yönetmeni Levent Tülekçi aynı zamanda dizinin başrol oyuncularındandır. Pelinsu Pir’in başrolüne eşlik ettiği dizi, StarTV için çekilmiştir. Yönetmenliğini Ahmet Bilge’nin üstlendiği Paşa Baba Konağı’nın başrollerinde Zihni Göktay, Rasim Öztekin gibi isimler yer almış; dizi TGRT kanalında yayınlanmıştır.

Çocuklar için ramazan ayına özel çizgi filmler hazırlanmaktadır. TRT Çocuk'ta yayımlanan Ramazan Davulcusu ve Köpeği (2010), Ramazan Güncesi (2018), Ramazan Tayfa (2019) gibi çizgi filmler bunlardan ilk akla gelenlerdir. Ayrıca Niloya (2014), Pırıl (2019) gibi bazı çizgi filmlerin ramazana ait gelenekleri işleyen bölümleri de yapılmıştır. Bu çizgi filmlerin genel özelliklerinin, çocuklara artık çok görülmeyen ramazan geleneklerini öğretmek olduğu düşünülebilir. Zira bu çizgi filmlerin içerikleri ramazan davulu, dış kirası, iftar topu gibi öğelerden oluşmaktadır.

Ramazanın ekrana yansıyan son örneklerini ise sosyal paylaşım ve içerik üretme sitelerinden verebiliriz. Bu tarz sitelerdeki ramazan içerikleri makale boyunca ramazana dair bahsedilen her şeyi kapsayacak genişlikte üretilmektedir. Bir hırka-i saadet ziyareti videosundan, iftar için yapılabilecek yemek tariflerine, ramazan tebriklerinden ilahilere... akla gelen her konuda video, vlog, yazı, görsel, gif, ses kaydı bu mecralarda yer alabilmektedir. Bunlar arasında özellikle yemek tarifi paylaşan siteler ve youtube sayfaları ön plana çıkmaktadır. Ramazanın her gününe özel iftar ve sahur menülerinin yer aldığı, yalnız yazılı değil videolu anlatımların ve sunum görsellerinin de yer aldığı bu tarz sayfalar ciddi takip almaktadır⁶. Bunlara mukabil ramazanda doğru beslenme konusundaki sağlık programları ve haberleri de ramazan ekranlarının değişmez içerikleri arasındadır.

Sonuç

İnançlar insanların bireysel tercihlerine bağlı olmakla birlikte inançların etrafında şekillenen gelenekler, kolektif bilincin ortak tercihlerinin tezahürüdür. Bu kolektif bilincin zamana, zemine ve dış etkenlere bağlı olarak yaşadığı yeni tecrübelerden onun mahsulü olan geleneklerin de etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu çalışmada ramazan geleneklerinin bazılarının geçmişten bugüne çok değişmeden muhafaza edilmekle birlikte büyük bir kısmının zamanla güncellendiği, günümüzdeki bazı uygulamalarınsa icat edilerek gelenek olarak sunulduğu tespit edilmiştir.

Ramazan geleneklerinde gözlenen değişiklikleri/yenilikleri halkın kendi içinde üretilenler; resmî kurumlar eliyle yapılanlar; sinema, televizyon ve sosyal paylaşım sitelerinin hepsini kapsayabilecek en geniş tabirle “ekran” için içerik üreten firma veya şahısların ürünleri olarak sınıflamak mümkündür.

Ramazan geleneklerinin güncellenmesindeki temel sebep, uygulamayı dönem insanının ihtiyacına cevap verecek şekilde düzenlemektir. İftar davetleri ya da belediyelerin düzenlediği ramazan etkinliklerinin günümüzdeki şekli buna örnek gösterilebilir. İhtiyaca binaen gerçekleşen değişikliklerin en çarpıcı örneği, sanal mukabele toplantılarıdır.

Geleneklerin özellikle ekranlar yoluyla çeşitli şekillerde (sohbet programları, diziler, çizgi filmler vb.) insanlara anlatılmasında medyanın güncel içerikler oluşturma ihtiyacının yanında kültürü aktarma çabasının etkin olduğunu gözlenmektedir. Bunun ne derece doğru ya da yeterli yapıldığı başka bir tartışmanın konusudur. Bununla beraber ekrana mâl olan her şeyin araçsallaştırılarak popüler bir ürünün nesnesi durumuna düşmesi kimi ramazan gelenekleri için de söz konusu olmuştur.

Ramazanda evlerin süslenmesi ve her güne bir görev/bir ödül uygulamaları icat edilen gelenekler olarak tespit edilmiştir. Zira her ikisi de geçmişte var olan geleneklermiş gibi sunulmaktadır. Ancak aslında ramazanda evlerin temizlenmesi, iftar davetleri sebebiyle belki her zamankinden daha özenilen eşyaların kullanılması, dışarda ise özellikle Kadir Gecesi yolların ve camilerin kandillerle aydınlatılması vb. geleneğin bir parçası olsa da evlerin duvarlarına çeşitli süsleme kâğıtlarıyla yapılmış cami, yıldız, hilal, kandil gibi resimler asmak, bunları birer ebeveyn-çocuk etkinliğine dönüştürmek tamamen yeni uygulamalardır ve eski ramazan hazırlıklarıyla aslında doğrudan bir devamlılık ilişkisi taşımaz.

TRT için çekilen Ramazan Güzeldir dizisini Burak Aksak ve Selçuk Aydemir birlikte yazıp yönetmiştir. Dizinin başrollerinde Erdal Tosun, Selahattin Taşdöğen oynamıştır. Başrollerini İnan Ulaş Torun ve Nur Erkul'un paylaştığı diğer TRT dizisi Bir Yusuf Masalı'nın yönetmeni Hakan Arslan'dır. Yine TRT'de yayımlanan ve Ahmed Yesevî'nin hayatını anlatan Mavera dizisinin yönetmeni Doğan Ümit Karaca, başrol oyuncularını Korel Cezayirli ve Görkem Sevindik'tir.

⁶ Örnek olarak bkz: (<https://ye-mek.net/liste/30-gunluk-ramazan-iftar-menu>, <https://www.nefisyemektarifleri.com/iftar-menu/30-gun-iftar-menu/>, <https://portakalagaci.com/2022/03/portakal-agaci-iftar-menuleri.html>)

Eski ramazan akşamlarında ailece sohbet etmek, bilmece sormak, bazı oyunlar oynamak yahut hediyeleşmek gerçekleşmişse de bunlar her güne bir görev/bir ödül uygulamalarının kökeni sayılamaz. Çünkü her güne bir görev/bir ödül uygulamaları doğal akış içinde gerçekleşmeyen, tamamen planlanmış uygulamalardır. Temel işlevi -Bascom'dan hareketle- eğlenceli vakit geçirmekten ziyade yeni nesilleri eğitime ve kültürü aktarma olarak tasarlanmıştır. Ortaya çıkış motivasyonu, yeni nesli yabancı kültürlerde görüp özendiği bir şeyden daha iyisini yaparak alıkoyma, yabancılaşmayı engellemedir. Bu anlamda bu iki uygulamanın kültürel değerlerin yeni yollarla aktarılmasına hizmet ettiği; küreselleşen dünyada bu tarz icat edilmiş geleneklerin kültürel sürekliliğin sağlanması noktasında önemli bir vazifeyi yerine getirdiği söylenmelidir. Bununla beraber her iki uygulamanın da beraberinde bir pazar oluşturduğu, yalnız bu geleneklerin icrası için gerekli etkinliklerin alım satımıyla değil, ekran içeriği olarak üretilmesiyle de bir kazanç yolunun açıldığı görülmektedir. Bu yeni geleneklerin kabulünde, oluşan bu pazarın destekleyici etkisi olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Kaynakça

- Ayverdi, S. (2007). *İbrâhim Efendi Konağı*. İstanbul, Kubbealtı Yayınları.
- Bascom, W. R. (2010). "Folklorun Dört İşlevi". M. Ö. Oğuz & S. Gürçayır (Ed.), & F. Çalış (Çev.), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (C. 2). Ankara, Geleneksel Yayınları.
- Bezci, G. (2018). *Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Ekici, M. (2008). Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Folklor*, 80.
- Georgeon, F. (2018). *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*. İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Günay, H. M. (2007). "Ramazan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 34). İstanbul, TDV Yayınları.
- Gürlek, Dursun. (2018). *Dersaadet'te Ramazan Akşamları*. İstanbul, Timaş Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2013). "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek". M. M. Şahin (Çev.), *Geleneğin İcadı*. İstanbul, Mesele Kitapçısı.
- İşpirli, M. (1993). "Cer". *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 388-389). İstanbul, TDV Yayınları.
- Kara, Ö. (2011). "Osmanlı'da Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18, 519-539.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi* (2. bs). Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özay, D. (2019). *Geleneğin İcadı Bağlamında Ramazan Sohbet Programlarının Kültürel Belleğin İnşasındaki Rolü ve Araçsallaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Kocaeli.
- Özden, H. Ö. (2010). "Türk Ramazan Kültürü". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 83-109.
- Sakaoğlu, N. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Tarım Ertuğ, Z. (1998). "Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerîf Ziyareti". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 16, 37-45.
- Toparlan, M. (2018). *XIX. Yüzyıl İstanbul Kültüründe Ramazan Eğlenceleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Türkçe Sözlük I* (1998), TDK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.
- Uzun, M. İ. (2001). "Kadir Gecesi" *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 125-127). İstanbul, TDV Yayınları.

İnternet Kaynakları

- <https://portakalagaci.com/2022/03/portakal-agaci-iftar-menuleri.html/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)
- <https://tdv.org/tr-TR/kitap-ve-kultur-fuari-9-27-nisanda-ankara-ve-istanbulda-39-kez-kitapseverleri-agirlayacak/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)
- <https://tr.pinterest.com/bediyaren/ramazan-s%C3%BCslemeleri/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)
- <https://www.annum-munir.com/art/diy-ramadan-decor/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)
- <https://www.konya.bel.tr/haberayrinti.php?haberID=6834/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)

<https://www.nefisyemektarifleri.com/iftar-menu/30-gun-iftar-menu/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)
<https://www.youtube.com/watch?v=pw7F7jUAApQ/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)
<https://ye-mek.net/liste/30-gunluk-ramazan-iftar-menu/>, (26.05.2022 tarihinde erişildi)

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 15 Haziran 2022

Gönderim Tarihi: 14 Nisan 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atıf Künyesi: Yıldırım, O. (2022). Sehî Bey Dîvânı'nda Bir Güzellik Unsuru Olarak Saç. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 133-144.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1103335>

SEHÎ BEY DİVANI'NDA BİR GÜZELLİK UNSURU OLARAK SAÇ

Oğuz YILDIRIM*

Öz

Klâsik Türk Şiiri, yüzyıllara dayanan serüveniyle ürün verdiği her dönemde gelişimini sürdürmüş ve Türk kültür tarihinin önemli bir kısmını teşkil ederek klâsikleşmiştir. Zengin bir hayal dünyasına ve sanatsal inceliğe sahiptir. Geçmiş ile gelecek arasında köprü görevi üstlenen bu şiir, sevgili-âşık-rakip üçgeninde yoluna devam etmiştir. Klâsik Türk Şiirinin merkezinde bulunan sevgili, her yönüyle güzelliğin zirvesi olarak görülmüş ve daima yüceltilmiştir. Bu yoğun duyguları ifade ediş biçimi olarak şairin, “sevgili tipi” üzerinden aslında içinde yaşadığı yoğun duyguları dışa vurduğunu ve bu doğrultuda da onun hayat görüşünü ve onun topluma bakışını görürüz. Öyle ki, bu tipin yüceltici sıfatlar ile ifade edilmesi, onun her uzvuna büyük önem yüklemektedir. Buradaki amaç, tip üzerinde bulunan her uzvu kişileştirme yoluyla onun yüceliğini ve kudretini göstermek hem de sözü uzatmaktır. Bu minvalde Sevgilinin bulunmadığı yerin cennet bahçesi olsa bile dahi bir kıymeti yoktur. Bu açıdan onun güzellik unsurlarının ucu bucağı yoktur ve onda bulunan her şey güzel kabul edilmektedir. Her şair, sevgiliye duyulan aşkı ifade etmek ve onun büyüleyici güzelliğini anlatmak için çeşitli benzetmelere ve kişileştirmelere başvurmuştur. Şairler, âşıkları sevgilinin saçının müptelası hâline getirmişlerdir. Bu çalışmada, 16.yüzyıl şairi ve tezkire yazarı Sehî Bey'in, Divan'ında ele aldığı güzellik unsurlarının başında gelen saçın ne gibi benzetmelere tabi tutulduğunu ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Sevgili, Sehî Bey, Klâsik Türk Şiiri, Güzellik, Saç

Hair as an Element of Beauty in Sehi Bey's Divan

Abstract

Classical Turkish poetry, with its centuries-old adventure, has continued its development process in every period, it has produced and has become a classic by forming an important part of our cultural history. This poem, which has a rich imagination and artistic refinement, also includes poets that we define as classical. This poem, which acts as a bridge between the past and the future, continued on its way in the triangle of dear-lover-rival. In this respect, there is dear in the center of classical Turkish poetry. The beloved has been seen as the pinnacle of beauty in all aspects and has always been exalted. As a way of expressing these intense feelings, we see that the poet conveys her intense feelings through her 'dear type' and in this direction, we see her view of life and her view of society. So much so that the expression of this type with honorific adjectives attaches great importance to every part of it. The aim here is to show her majesty and power by personalizing every organ of the type and prolonging the word. In this way, even if the place where the dear is not found in the garden of paradise, it is worthless. In this regard, her beauty elements are boundless and everything in her is considered beautiful. Within this tradition of poetry, every

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye.
E-Posta: oguzyildirim540@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1170-2054>.

poet has used various analogies to state the love for the beloved and to describe her fascinating beauty. Poets, who indicate the impressive beauty of the dear in such a striking way, have made the lovers addicted to the dear's hair and announced the qualities of her beauty. In this study, the general definition and use of hair, which is one of the elements of beauty that Sehî Bey, the first biographer of the 16th-century poet, dealt with in his Divan and analogies of this element is subjected will be discussed.

Keywords: Love, Sehî Bey, Classical Turkish poetry, Beauty, Hair

Giriş

Klâsik Türk Şiirinin en ehemmiyet verilen konusu, âşık-sevgili-rakip ekseninde meydana gelen aşktır. Bu doğrultuda Klâsik dönem Türk şairleri beşerî ya da İlahî olarak karşılık bulan aşkı, şiirlerinin temel konusu olarak seçmişler, kendilerini de âşık olarak tanımlamışlardır. Şairin, aşkın semtinden geçmeden, devamlı surette âşık pozisyonunda görünmeden şair sayılması Klâsik Türk Şiirinde mümkün değildir (Akün, 1994: 127-12). Klâsik Türk Şiirinde aşkın merkezinde yer alan kişi olan sevgili, acı ve ıstırap çektirmesi ile meşhurdur, taş kalplidir, âşığa zulmeder. Şairler, söz konusu “güzel”i her uzvu ve vasfiyla belli mazmunlar etrafında ifade etmiştir (Köksal, 2002: 161). Sevgiliyi üstün görme gayreti içindedirler. Buna mukabil âşık ise, sevgilinin varlığı ile yetinmeye razıdır (Pektaş, 2011: 7).

Klâsik Türk Şiirinde sevgilinin güzelliği, teşbih ve mecazlar eşliğinde çeşitli ve renkli hayallerle işlenir. Şairler, güzellik kavramını somutlaştırmak için maddi ve manevi unsurları genellikle insan üzerinde yoğunlaştırmışlardır (Uludağ, 2020: 243). Şiirlere konu olan güzelin; saç, göz, kaş, yanak, dudak, ağız, ayva tüyleri gibi yüz ve çevresine miyân/bel, sîne gibi beden ve endama ait unsurları fiziki yönünü teşkil eder (Tanyıldız, 2009: 976). Şairin hayalindeki güzelin boyu servi veya elif gibi uzun ve düzgün, beli kıl kadar ince, yüzü ay gibi parlak, dudağı gonca gibi küçük ve nazık, saçı gece gibi kara, yanağı gül yaprağı gibi kırmızı ve yumuşaktır. Klâsik Türk Şiirinde saç da (zülfi, gîsû, mû vb.), sevgilinin en önemli güzellik unsurlarındandır. Rengi, kokusu, dağınık, karışık, kıvrık ve örülmüş şekli ve yumuşaklığı bakımından sayısız teşbih ve mecazlara konu olur. Saç için siyahlık değişmez vasıf olduğu için, teşbih olunduğu kokulu maddeler ve nebatlar da siyah veya koyu renktedir (Uludağ, 2020:245).

Sehî Bey, Fatih Sultan Mehmed devrinde Edirne’de dünyaya gelmiştir. Asıl adı ve doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Gelibolulu Âlî’nin “Abdullohoğlu’dur” şeklindeki ifadesi, devşirme olduğuna işaret etmektedir. Necâtî Bey’in yanında yetişmiş ve ölümüne kadar üstadının yanından ayrılmamıştır (Yekbaş, 2020:3). 16. yüzyıl tezkire yazarı ve şairi Sehî Bey, Divânı’nda Klâsik Türk Şiirindeki sevgili tipinin güzellik unsurlarını çeşitli teşbih unsurlarını kullanarak işlemiştir. Bu çalışmada, saçın şekli, rengi ve kokusu gibi özelliklerinin ne gibi benzetmeler vasıtasıyla sunulduğu irdelenmeye çalışılacaktır.

1. Şekil Yönünden Saç

Klâsik Türk şiirinde güzellik unsuru olarak en fazla işlenen unsurlardan biri saçtır. Güzele bakıldığında, uzunluğu sebebiyle göze ilk çarpanıdır. Beyitlerde saçın en çok şekli özellikleri ele alınmıştır. Saç, genel itibarıyla dağınık olup uçları kıvrıktır. Bazen örgülü, bazen düz ve yerlere kadar uzanmıştır; bazen de bu saç ya sevgilinin kaşları üzerinde dolaşır ya da yüzü üzerine dökülüp onu örter. Hangi şekilde olursa olsun âşığın gönlünü bağlar, bu durumda bazen âşığa yeminini bozduracak boyutlara ulaşır (Deniz, 2004: 262). Sehî Bey de Divânı’nda saçın şekli özelliklerini söz konusu etmiştir.

1.1. Ağ

Saçın şekil bakımından ağa benzetilmesi sıkça başvurulan bir teşbihtir. Sevgilinin, âşıklarını bu ağ vasıtasıyla yakalaması ve hapsedmesi en belirgin özelliklerindedir. Âşıkların kuşa benzetilen gönülleri sevgilinin tuzak olan zülfüne yakalanmıştır (Deniz, 2004: 282). Örnek beyitte âşık, kuşa benzeyen gönlünü ağ şeklindeki zülfü ile avlayan sevgiliye “sen öyle bir avcısın ki senin üstüne avcı tanımam” demektedir:

Murğ-ı dil şaydına hâlûñ dâne zülfüñ ağ idüp
Avladiñ göñlüm kuşın bilsem nice şayyâdsın (G. 191/3)

1.2. Bend, Dâm (Tuzak)

Klâsik Türk Şiirinde sevgilinin hasreti, gamı ve saçı âşık için birer benttir; tuzaktır (Pala, 2017: 66). Âşığın gönlü, sevgilinin dağınık ve kıvrık saçlarına dolaşmış vaziyettedir. Sevgilinin bir tuzak olan saçının sevdasına düşen âşığın ondan kurtuluşunun olmadığı dile getirilmektedir:

Dil çekildükce tolaşdı kâkül-i pür-çîne âh

Bend-i zülfüñden halâs olmağ ne müşkil döstüm (G. 300/2)

Bir başka beyitte de şair, sevgilinin bent şeklindeki saçlarının perişan gönlüne dolaştığını, dolayısıyla tuzağa düşen âşığın çaresiz kaldığını söylemektedir:

Bend-i zülfüñe tolaşdı dil-i âvâre yazuğ

Çıl kadar olmadı bî-çâreye bir çâre yazuğ (G. 124/1)

Zülf, dâm (tuzak) olarak ele alınınca benler, tuzak içindeki daneye, gönül de kuşa benzetilir. Bu açıdan bakıldığında tuzak, avcılarının avlanmak amacıyla kullandıkları bir araçtır. Sevgili de âşıkların gönlünü avlamakta mahir bir avcı olarak tasavvur edilmektedir Sevgili, bu avlama işini yaparken saçlarını, gül yüzünü ve benlerini kullanmaktadır (Çavuşoğlu, 2017: 109). Aşağıdaki beyitte şair, gönlünün güzellik bahçesinin bülbülü olduğunu dile getirmekte ve sevgilisine “onu saçında tuzağa düşürme” diye seslenmektedir:

Gülsitân-ı bâğ-ı hüsnuñ bülbüldür göñlümüz

Dâm-ı zülfüñde tutup anı giriftâr eyleme (G. 218/5)

1.3. Dâl Harfi

Klâsik Türk Şiirinde sevgilinin saçı, büklümleriyle dâl harfini andırır (Pala, 2017: 105). Sehî Bey âşığın, sevgilinin elif gibi uzun boyuna ve dâl harfi gibi kıvrık saçlarına can vermenin hiçbir ehemmiyeti olmadığını, çünkü sevgiliye yoldaş olanların ölüme can attığını vurgulamaktadır:

N’ola cân virsem elif çaddüñle zülfüñ **dâl**ına

Ölmege cânlar virür yoldaş olan ad üstine (G. 232/4)

Bir başka beyitte âşık, uzun boylu ve saçları dal gibi olan sevgiliye seslenerek ona acıyıp yakmamasını dilemektedir. Ayrıca, eriyip tükendiğini, yalnızca adının kaldığını söylemektedir:

Ey elif çaddi vü zülfi **dâl** olan yağma beni

ÓÂşıka rahm it ki soñ ucı kalan bir ad imiş (G. 108/4)

1.4. Ejder

Ejderha, büyük yılan demektir. “Bir inanişâ göre kendi eceliyle ölmez ve mutlaka başka birisi tarafından öldürülürmüş. 100 yıl yaşayan yılanlar ejderha olurmuş ve ateşler saçarmış” (Pala, 2017: 136). Saçın yılanı teşbih edilmesi uzunluğu, öldürücülüğü ve siyahlığı dolayısıyladır. Sevgilinin kıvrım kıvrım olan saçları ejderhayı çağrıştırır. Bu bakımdan yüzüne ve yanağına dökülen bu saçlar birer ejderha konumundadır. Âşığın, sevgilinin siyah saçlarında asılı kalarak yanaklarına dökülmeyi arzuladığını ve yılanı teşbih edilen saçların öldürücülüğüne gönderme yapılır (Deniz, 2004: 280). Şair, âşığın gözünden akan yaşları, saç teliyle özdeşleşen yılanın hayat bulacağı bir mekân olarak tasvir etmiştir:

Olur zülfün Őizâruñ üzre **ejder**

Şuda yatmağla dirlere mâr olur mû (G. 195/3)

1.5. Halka

Saçın halka, lenger, çengel gibi unsurlarla münasebeti kıvrımlı şekli dolayısıyla. Bundan başka tutma, yakalama, çekme özellikleri de bu tasavvura sebep olur (Uludağ, 2020: 265). Sehî de, beytinde sevgilinin elif boyunu ve saçının halkalarını görünce gönlün “Bu, benim başıma ne büyük bir kara yazıymış” diyerek âh ettiğini söylemektedir. Sevgilinin saçlarının yüzüne halka halka sarktığını ve bu siyah saçların onu aşk hastası hâline getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Sehî Bey, sevgilinin saçının siyahlığıyla kara yazı arasında ilişki kurmaktadır:

Dil elif kıaddün ile **halka-i zülfün** göricek

Ne kara yazı imiş başuma bu âh didi (G. 301/3)

1.6. Kemend

Bir savaş aracı olmasının yanında sevgilinin saç, zülûf ve kâkül, bazen kement olarak düşünülür (Pala, 2017: 266). Sevgili, saçlarını bir kement gibi kullanarak âşıklerini tuzağa düşürmektedir. Bu bağlamda saçın, kement ve ip gibi kelimelerle münasebeti asılma ve can verme hususlarına dayanır (Sefercioğlu, 2001: 152). Şairin aşağıdaki beytinde sevgilinin saçının kemendinden başını kurtarmak için Allah'a seslenen bir âşık tasviri vardır. Onu bu denli zavallı, aciz bırakıp gönlünü sevdalara salan bu saçlardır:

Kemend-i zülf-i dil-berden nice baş kırtaram yâ Rab

Virüp sevdalara gönlüm beni miskîn idendür bu (G. 200/2)

Âşık, gönlünü ve canını sevgilisinin saçlarını kement yaparak yakaladığını söylemektedir. Saç ipini kement hâlinde takan sevgili, kıvrım kıvrım olan bu saçlarla onu asmak istemekte ve ona ulaşmaması için önüne set çekmektedir:

Dil ü cân boynına dağdı **resen-i zülfi kemend**

Pîç idüp turrasın ister baña dañi geçe bend (G. 37/1)

1.7. Kıl

İnce ve uzun olması dolayısıyla zikredilen kıl, saç telleri için de söz konusu edilir. (Şahin, 2009: 35). Sevgili, âşığını saçının bir kılı ile kendi tarafına çekmekte ve onun gönlünü zorla darağacında sallandırmak istemektedir. Sevgilinin saçları, âşığın gönlünün asılı olduğu darağacına benzetilmektedir:

Beni bir **kılla** saçı cânib-i dil-dâra çeker

İledür zülfine cebr ile dili dâra çeker (G. 81/1)

1.8. Kullâb (Çengel)

Saçlar, kıvrımlı şekli dolayısı ve tutma, yakalama, zapt etme özelliklerinden hareketle kullaba (çengel) benzetilir (Şahin, 2009: 35). Sehî, sevgilinin saçının çengeline takılmayan hiç kimsenin, hatta sonsuza kadar tutsak olmuş bir esirin dahi âşığın hâlinde anlamayacağını vurgulamış ve mübalağa sanatıyla beytini süslemiştir:

Ey Sehî bilmez giriftâr-ı ebed hâlin ebed

Şol ki yâruñ **zülfi kullâbında** dutsağ olmadı (G. 258/6)

1.9. Lâm Harfi

Klâsik Türk Şiirinde gönül fal açınca zülfün “lâm”ı gelirse bu bela alametidir. Elif’e benzeyen kamet ile “lâm”a benzeyen saç ve “mim”e benzeyen ağız görmeyeli âşıklar “elem” içindedir; zülfün lââm’ı ile boyun elif’i var iken, güzellik bahsinde sevgiliye kimse “lâ” diyemez. Aşağıdaki beyitte de şair, sevgilinin lââm harfine benzeyen saçları ve elif gibi dimdik boyu ile âşıklarının kavuşma isteğine sürekli hayır dediğini söylemektedir. Ayrıca lâ kelimesi lââm ve elif harfleriyle yazılmaktadır. Şair, teşbih unsuru olarak kullandığı bu harflerle kelimeyi vurgulamış ve anlamı görselliğe taşımıştır:

Lâm zülfiyle elif kâmeti Őâşıklarına

İkide bir sözi yok vaşlına lâdan ğayrı (G. 259/4)

1.10. Mâr (Yılan)

Saçın, yılanı teşbihi zülfün uzunluğu ve siyahlığı cihetindedir (Çavuşoğlu, 2017: 119). Âşık, sevgilinin saçının müptelası olduğundan ondan uzaklaşınca hasta konumuna düşmektedir. Hastalanan âşığı, yalnızca gönül ve can doktoru olan sevgili iyileştirebilir. Ancak âşık, sevgilinin onu görmeye gelmemesinden dolayı sitem etmektedir:

Mâr-ı zülfin giderüp yüzden beni bîmâr ider

Ol tabîb-i cân u dil görmez gelüp bîmârını (G. 276/2)

Yılanlar genellikle, gizli hazinelerin de olduğu harabelerde bulunur. Âşığın gönlü harabe, sevgilinin beli inceliği sebebiyle yok denecek kadar küçük ve gizlidir; bu sebeple hazine hükmündedir. Bele kadar uzanan saç ise, bu hazineyi bekleyip koruyan yılanıdır (Sefercioğlu, 2001: 148). Aşağıdaki beyitte sevgilinin saç hazinesine ulaşmak isteyen âşığı, iki yanından uzun saçların yılan olup kuşattığı ifade edilmektedir:

Sehiyâ şunsam o servüñ saçı gencînesine

Mâr-ı zülfi kuşadur beni iki yanumdan (G. 186/6)

Yılan bağda bulunur: zülûf ile yanağın hayaliyle bağa uğrayan âşık, sümbülü yılan, gül bahçesini diken olarak görür. Âdem Peygamber’in cennetten çıkarılmasına sebep olan şeytan, cennetin kapıcısı olan yılanın delâletiyle içeri girmiştir; yüz cennettir, yılan da kapıcısıdır. Zülfün açılıp sevgilinin yüzünü rakibe göstermesi, yılanın şeytana cennet kapısını açmasıdır (Çavuşoğlu, 2017: 119). Burada da şair, aynı imajı vermeye çalışmıştır:

Nice el şunsun kimesne gülsitân-ı hûsnüñe

Cennet-i Firdevse **mâr-ı zülfüñi** der-bân kuduñ (G. 142/4)

1.11. Perde

Yüzün iki tarafından sarkan saç, yüzü örten iki parçalı bir perdeye benzemektedir (Sefercioğlu, 2001: 151). Saçlar perdeye benzetildiğinde yüz güneşe, aya; perde de geceye ve ay tutulmasında ayın önüne gelen karanlığa benzetilmektedir (Çavuşoğlu, 2017: 124). Âşık, perde gibi sevgilinin yüzünü kapatan saçlar yüzünden sevgilinin yüzünü görememektedir. Bu sebeple saçlarını yüzünden çekmesini ister. Böylece âşık, sevgilinin güzellik şehrini seyredebilecektir:

Perde-i zülf ü ruhuñda koma ey döst keder

Mısr-ı hûsni görelüm seyr idelüm Şâm’ı dañi (G. 267/4)

1.12. Perişân

Perişan saç, yüzde, yerde veya sevgilinin koynunda olur. Âşık veya gönlü de zülfe tutkunluğu veya zülfte karar kılışı cihetiyle perişan olur (Çavuşoğlu, 2017: 121). Bu bağlamda saçın perişan olarak tasavvur edilmesi, çoğunlukla âşığın gönlünün dağınıklığı ile alakalıdır. Âşığın parça parça olmuş gönlü sevgilinin saçlarına takılı olarak nitelendirilir. Sevgilinin saçlarını toplaması ve düzeltmesi, âşıkların parçalanmış gönüllerini bir araya getirecektir (Uludağ, 2020: 273). Âşığın gönlü sevgilinin saçına asılıdır; idam edildiğinde saçlardan dolayı sevgilisinin yüzüne dokunamamaktadır. Sevgili, bu saçlar ile yüzüne bent çekerek âşığın erişmesini engellemekte ve onu yok etmek istemektedir. Şair, beyitte sevgilinin saçlarını bir bent olarak tasavvur etmiş ve kendisini öldürdüğünü söylemiştir. Sevgilinin dağınık saçlarının nice canlar aldığı, bu hâlin normal olduğunu şairane üslubuyla dile getirmiştir:

Bir bend ile saçun beni âhir helâk ider

Cânlar alan o **zülfi perişân** degül misin (G. 179/5)

Âşığın gönlü, bir sevda ile sevgilinin saçının zincirine düşmüştür ve onun dağınık zülfünden uzak kalmanın derin üzüntüsünü duymaktadır:

Dil ki bir sevdâ ile düşdi saçun zencirine

Çok çekildi olmadı **zülfi perişândan** cüdâ (G. 3/5)

1.13. Ser-nigûn (Baş Aşağı)

Saç, şekil itibari ile baş aşağı bir konuma sahiptir. Âşık, sevgilisinin saçlarında asılı olduğu için ona seslenerek “zülfün neden baş aşağıdır”, diye sormaktadır:

Tiregî rûzum degülse hat n' için sebz-reng ola

Çara bahtum çün degül zülfün nedendür **ser-nigûn** (G. 176/3)

1.14. Silsile (Zincir)

Silsile (zincir), Klâsik Türk Şiirinde sevgilinin saçının en çok benzetildiği unsurlardan biridir. Bu benzetmede saçın uzun ve örgülü şeklinin rolü vardır. Saçın zincir olarak tasavvur edilmesi, beyitlerde en fazla, zincir-deli münasebeti içinde işlenmiştir. Eskiden deliler zincire bağlanır ve iyileşinceye kadar onunla muhafaza edilirlerdi (Deniz, 2004: 22). Âşık, sevgilinin saçının zincirine düştüğünden beri gönlüyle canının âdeta birer deli hâlini aldığı, aklının başından gittiğini söylemektedir:

Andan berü kim **silsile-i zülfüne** düşdüm

Hayrân dil ü cân oldu hîred vâlih ü şeydâ (K. 11/34)

1.15. Tâvûs

Tavus, güzelliğiyle meşhur bir kuştur. Saçın tavus kuşuna benzetilmesinde sevgilinin yüzünün, güzelliğinin cennet bağı olarak düşünülmesinin rolü büyüktür (Deniz, 2004: 309). Sevgilinin zülüfleri yüzüne, tavus kuşunun kanatları gibi dökülmektedir. Bu zülüfler eşsiz güzellik ayetleri olarak sevgilinin yüzünde yeri almaktadırlar:

Zülfün ki yazılır hat-ı miskînün üstine

Âyât-ı hüsnedür per-i tâvûs ser-nişân (K. 29/28)

Tuba ağacı kökünün yukarıda olması, dallarının ise aşağıya bakması ile bilinmektedir. Bu ağacın bütün cennete gölge saldığına inanılmaktadır. (Pala, 2017: 459). Sidre tavusu ifadesine yer verilen beyitte “son uçtaki ağaç” anlamına gelen Sidre-i münteha kastedilmektedir. Sevgilinin boyu Tuba ağacıyla kıyaslanmış, sevgilinin boyu sonsuzluğu bakımından Tuba ağacına galebe çalmıştır:

Sidre tâvusı ser-i zülfünün üftâdesidür

Müntehâ boyunuñ efgendesi oldı tûbâ (K. 9/24)

1.16. Ukde (Düğüm)

Saçın düğüm oluşu, şekil benzerliğine dayanır. Bunun yanında düğümün, bir şeyi sıkıca bağlamanın ifadesi oluşu, bu bağlanışla perişan olma, kurtulma ihtimalinin azalması sebebiyle gönlün çektiği sıkıntı önemlidir. Ayrıca düğümün, çözülecek mesele anlamına gelmesi de saçın çözülmesinin zor bir mesele olduğunun göstergesidir (Sefercioğlu, 2001: 151). Sevgilinin dudakları, âşığın canının sığındığı yerdir. Âşık, sevgilisinin zülfünün düğümünü gönlünde saklamaktadır ve bu kolay çözülecek bir mesele değildir:

Ħırz-ı cândur leblerün vaşfin yazarsam n'ola kim

ÖUkde-i zülfün gönülde şaklaram dil bâğıdur (G. 56/6)

Âşık, sevgilisine “Beni hapsetsen ne olur? Külahının ucundan zülfünün düğümünün esiri çözülmüş” şeklinde seslenmektedir:

N'ola ĥabs eyleseñ tarf-ı külehden

Esîr-i **Öukde-i zülfün** çözülmüş (G. 112/5)

2. Koku Yönünden Saç

Saç, Klâsik Türk Şiirinde güzel kokulu olarak tasavvur edilir. Siyahlık değişmez vasfı olduğu için teşbih olunduğu kokulu maddeler ve nebatlar da siyah veya koyu renktedir. Nesîm veya saba yeli zülfün kokusunu getirir, bu itibarla saçtan kokusu cihetiyle bahsedilince bu iki isim de beraber zikredilir (Çavuşoğlu, 2017: 132). Bu bağlamda, Sehî Bey de sevgilinin saçlarını farklı koku unsurlarıyla ilişkili olarak tasvir etmiştir.

2.1. Anberîn, Amber-bû (Amber Kokulu)

Amber, ada balığının bağırsaklarından toplanan, yumuşak ve misk gibi kokan, kül renginde bir maddedir (Sefercioğlu, 2001: 158). Zülfün ambere teşbihi, kokusu ve rengi itibarıyla (Çavuşoğlu, 2017: 132). Eski dönemlerde sevgilinin en önemli parfümü sayıldığı için beyitlerde sık sık ele alınmıştır. Sevgilinin saçları amber kokuludur. O, saçlarını çözdüğü zaman bu koku bütün cihanı kaplar (Öztoprak, 2004: 320). Şair, sevgilinin saçını anınca her yer bu koku ile dolar. (Pala, 2017: 23). Âşık, sevgilinin karşısında gururunu ayaklar altına almış bir köle konumundadır. Sevgili onunla konuşmaz; ancak saçının kokusunu salarak zulmeder:

Dest-i miñnet pâ-y-mâl itmiş durur ben bendeyi

Hey dimezseñ žulm elin uzatdı **zülf-i Öanberîn** (K. 30/23)

Âşık, sevgilinin saçının amber kokusu ile deli divane olmuş vaziyettedir. Eğer sevgili, âşığı bu kokuya bağlamazsa gönlü asla uslanmayacaktır:

İtdi dîvâne beni ol **zülf-i Öanber-bû** yine

Gitdi uslanmaz gönül bend itmez ise bûyına (G. 216/1)

2.2. Miskîn (Misk Kokulu), Misk-i Hoten (Hoten Miski), Müşg-efşân (Misk Saçan)

Klâsik Türk Şiirinde güzelin saç kokusu deyince misk akla gelir. Misk, Arapça bir kelime olup Farsçası müşgdür. Halk arasında “misk” şekli tercih edilen kelimenin edebiyatta Farsça telaffuzu daha çok

kullanılır (Öztoprak, 2004: 316). Misk, Hıta ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin, ayva tüyleri, beni, kaşı, saçları miske benzerler (Pala, 2017: 324). Misk; güzel kokusu, rengi, elde edilişi, parfüm olarak kullanılışı, micmerde yakılması, saça sürülmesi, âşığı perişan etmesi vb. özellikleri ele alınır (Öztoprak, 2004: 317). Âşığın gönlü, sevgilinin misk kokulu saçının hevesi ile hoş kokuludur. Sevgilinin saçının kokusu saba yeli ile âşığa ulaşmaktadır. Âşık, bu kokuyla kendinden geçmekte ve sevgiliye kavuşma ümidini tazelemektedir:

Zülf-i miskînün hevâsı ile hoş-bûdur gönül

Nice yıl esdi yine anı getürdüñ bu yana (G. 4/4)

Saç şekli, rengi ve kokusuyla sevgilinin güzellik unsurlarının en üstün tutulanı, güzellik ülkesinin başta bulunan padişahıdır (Uludağ, 2020: 245). Bu bağlamda sevgili, Klâsik Türk Şiirinde padişah olarak düşünülür ve âşık, onun meclisine girebilmek için türlü eziyetlere katlanmaya razıdır. Aşağıdaki beyitte padişah konumunda olan sevgilinin meclisine sümbül ve gül kokusu getirip saçmak için misk kokulu zülfünü iki kucak hâlinde taşımaktadır:

Bezmüne sümbül ü gül bû getürüp saçmağ için

Zülf-i miskîn iki kucak ile taşır şâhâ (K. 9/20)

Nafe, ceylanın göbeğinde bulunan misk denilen güzel koku ile dolu bir kese olarak bilinmektedir ve kan birikmesi sonucu oluşan bir urdur. Klâsik Türk Şiirinde sevgilinin saçları misk ile dolu bir pazar olarak düşünüldüğünden misk ahusu sevgilinin saçlarını kıskanmaktadır. Bu kıskanma sebebiyle ahunun içine kan oturur ve sonuçta misk meydana gelir (Pala, 2017: 324). Beyitte âşığın gönlü, sevgilinin dudaklarının arzusu ile nafe gibi kanla dolmuştur. Bundan dolayı âşık, sevgilinin misk saçan saçlarını arzu etmektedir:

Nâfe gibi leblerüñ şevkına kan oldı gönül

Bu sebebden **zülf-i müşg-efşânı** eyler ârzû (G. 196/2)

Hoten, Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen addır. "Hıta" veya "Huten" şekilleriyle de kullanılan bu kelime özellikle ahu ve misk ile anılır. Misk ahularının bu bölgede çok oluşu ve miskin diğer ülkelere buradan nakledilişi Hıtâ'nın değerini artırır (Pala, 2017: 197). Sevgilinin saçlarının kokusu, Hoten miskinden üstündür:

Nicesi beñzedeyin zülfine misk-i Hoten'i

K'olıma **misk-i Hoten zülfinün** eñ kem kılıca (G. 202/3)

2.3. Benefşe (Menekşe)

Benefşe (menekşe), hem rengi hem de kokusu itibariyle şairler tarafından saçla ilişkilendirilir. Aşağıdaki beyitte Leylâ ve Mecnûn hikâyesine telmih vardır. Mecnûn'un Leylâ'nın saçlarına âşık olması, leylinin siyah anlamıyla saçın siyahlığının kastedilmesiyle tevriye sanatına başvurulmuştur. Şair, beyitte sevgilinin simsiyah saçlarının âşıkları Mecnûn gibi sevdaya düşürdüğünü söylemektedir. Ayrıca sevgilinin saçının kokusu öyle güzeldir ki menekşe sırf bu sebeple kokusuz bir çiçek olmayı seçmiştir:

Dağa Mecnûn tek düşüp Leylî saçun sevdâsına

Bağladı miskîn benefşe **bûy-ı zülfünle** dimâğ (G. 119/3)

2.4. Nâfe

Misk ahusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit urdur ve miskin ham maddesi olarak bilinir (Pala, 2017: 346). Ahu, sevgiliyi kıskandığından dolayı içine kan oturmakta ve böylece misk

oluşmaktadır. Sevgili, zülfünün kokusu ile misk nefesini utandırmakta ve abıhayatı sunan kırmızı dudakları ile mahcup etmektedir:

Zülfi hoşusı **nâfe-i miski** hacil kıılır

Âb-ı hâyâtı la'Ûl-i lebi şerm-sâr ider (G. 45/4)

Sevgilinin saçları, sümbülün kokusu ile bağlantı kurularak sıkça ele alınmaktadır. Saçlar, kokusu itibariyle tüm kokuların üzerinde yer alan bir konuma sahiptir (Öztoprak, 2004: 324). Dolayısıyla sümbül de saçlara özenmektedir. Sevgilinin saçına özenen sümbülü işiten nâfenin öfkelenmesi sonucu içindeki misk kuruyup kalmıştır. Çünkü sevgilinin saçının kokusu karşısında etkisiz hâle gelmiştir:

Zülfüne sümbülün öykündüğüni işideli

Nâfenün şanı şuruyup şakıdı oldı şadîd (G. 34/5)

2.5. Sümbül

Sümbül, açık veya koyu mavi renkli, kısa saplı, güzel kokulu bir süs bitkisidir. En belirgin özelliklerinden biri, güzel kokulu olmasıdır. Klâsik Türk Şiirinde renk, şekil ve koku bakımından tam bir saç mazmunudur (Öztoprak, 2004: 324). Sümbül, şekil itibariyle lüle lüledir. Bu bakımdan lüle lüle, deste deste veya kıvrım kıvrım saç, sümbüle benzetilir. Saçın sümbüle teşbihi, yüzün veya güzelliğin gülistana, bağa ve bahçeye teşbihi cihetiyledir (Çavuşoğlu, 2017: 133). Beyitte sevgilinin zülüflerine dolaşan âşığın gönlü asla uzak yere gitmez. Çünkü sevgili, sümbül saçları ile âşığı perişan edip kendine bağlamıştır:

Zülfüne tolaşdı gönül irak yire gitmez

Sümbül şaçun itdi meger ol miskine pâ-bend (G. 38/4)

3. Renk Yönünden Saç

Klâsik Türk Şiirinde saç, rengi, kokusu, şekli ve yumuşaklığı bakımından sayısız teşbih ve mecazlara konu olur. Çok geniş bir hayal gücüne sahip olan şairler, onu hemen her gazelde bir yolunu bularak ele alır. Saçın önemli hususiyetlerinden biri de rengidir. Bazen siyah, beyaz gibi renk isimleriyle umumiyetle başka unsurlara teşbih edilmiştir (Öztoprak, 2004: 240). Sehî Bey Divanı'nda saç, renk yönünden *siyah*, *hindû*, *kâfir*, *leylâ*, *şeb* gibi benzetmelere başvurularak beyitlerde sunulmuştur.

3.1. Kara Zülûf, Zülf-i Siyâh (Siyah Saç)

Saç, Klâsik Türk Şiirinde genellikle kara renkli olarak tasavvur edilir (Uludağ, 2020: 280). Sehî Bey, “nasip olursa ömrü boyunca siyah saçlarının öptüğü gibi ayaklarını öpmek isterim” demektedir. Beyitte simsiyah saçları topuklarına kadar uzanan bir güzel tasvirine yer verilmiştir:

Ƙara zülfün gibi öpem ayağun

Müyesser olur ise Öömr-i sermed (G. 35/3)

Âşık, sevgilinin benlerinin sevdasına düşmüş ve onun siyah saçlarını ümit eder hâle gelmiştir. Bundan dolayı karanfil ve sümbüle özenmektedir:

Özendüğüm şaranfil ile sümbüle bu kim

Sevdâ-yı hâl ü **zülfi-i siyâh** eylerem ümîd (G. 39/6)

Şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin gün yüzü ile siyah saçı arasında bir zıtlık ilişkisi kurmuştur. Âşığın zavallı gönlünün, sevgilinin simsiyah saçını parlak yüzünde gördüğünden beri, hiçbir yere sığamadığını vurgulamıştır:

Hîç meskende bu miskîn gönül itmedi şarâr

Görelî gün yüzüñ üstindeki **zülfi siyehüñ** (G. 138/2)

3.2. Hindû (Hintli)

Klâsik Türk Şiirinde siyahî ırka mensup olan Hindûlarla saç arasında renge dayalı ilişki kurulmaktadır. Saç, kokusu ve rengi sebebiyle amber ticareti yapan Hintli bir tüccara benzer (Öztoprak, 2004: 250). Ben üzerindeki zülûf, yastık yerine amber kokulu bene yaslanan; dudak üzerine eğilmiş saç, yâkut-ı nâb ile oynayan Hindû'dur. Zülûften “hat” ve “hâl”in haberini veren sabâ yeli, ilâç getiren Hindistan tüccarı veya “hâce-i Hindû”dur (Çavuşoğlu, 2014: 129). Beyitte şair, sevgilinin benlerinin ve saçlarının yüzünde “hâce-i hindû” gibi tüccarlık yaptığını, sevgilinin dudaklarının gece ve gündüz âdeta bir asker gibi nöbet tuttuğunu söylemektedir:

H'âce-i Hindû gibi zülû ü ruhuñda beñlerüñ

Gice vü gündüz şâkınup cevherin bekler lebüñ (G. 139/2)

3.3. Zülfi Kâfir-kîş (Mezhebi Küfür Olan Zülûf)

Klâsik Türk Şiirinde, Müslüman olmayana inanmadığı, hakkı görmezlikten gelerek gerçekleri örttüğü için kâfir denir (Onay, 1993: 267). Küfür, sevgilinin saçının rengidir. Bu durumda iman da yüz olacaktır. Saç, yüzü gizlediği ve örttüğü, nuru sakladığı için küfür diye nitelenir. Gece de her şeyi örttüğü için kâfir olur (Pala, 2017: 280). Sevgilinin zülûfi kâfir olarak düşünülür ve âşığa cefa çektirir. Beyitte zülûfi kâfir olan sevgilinin saçlarının dudaklarının yanlarında yer aldığı ve o dudakları gizlediği söylenmektedir. Bunun da sanki Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa'yı kucağına alarak gizlediği imajıyla benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir. Yapılan bu benzetmenin küfür ve iman karşıtlığını gösterdiği görülmektedir:

Zülfi kâfir-kîşi kim çekmiş lebüñ pehlûsına

Gûyiyâ Meryem'dür almış Óİsî'yi bâzûsına (G. 225/1)

3.4. Leylî-i Zülfi (Zülûf Leylâ'sı)

Saçın Leylâ'ya (karanlık; çok karanlık gece) benzetilmesi renk yönündendir. Beyitlerde gerek karanlık anlamında ve gerek Leylâ vü Mecnûn mesnevilerinin kadın kahramanı olarak teviriyeli bir şekilde konu edilmektedir. (Öztoprak, 2004: 253). Sevgilinin Leylâ'ya benzeyen saçının arzusuyla âdeta Mecnûn'a dönen Sehî, inlemelerinin ayıplanmaması gerektiğini söylemektedir. Zira akı, kendisine yâr değildir. Burada Mecnûn'un Leylâ'nın aşkından dolayı çöllere düşmesi ve delirmesine gönderme yapılarak sevgilinin siyah saçlarının hevesi ile tutuşan bir âşık imajı oluşturulmuştur:

Hevâ-yı **leylî-i zülfüñle** olmışdur Sehî Mecnûn

Figân u nâlesin Óayb itme Óaqlı aña yâr olmaz (G. 92/5)

3.5. Şeb (Gece)

Sevgilinin saçı, siyahlığı cihetiyle geceye benzetilir (Çakallıoğlu, 2019: 36). Gece, karanlık olduğundan dolayı insanlar yollarını bulmak için mum kullanır. Sehî Bey, sevgilinin siyah saçları yüzünden onun güzellik şehrine ulaşamaz. Bu durumda sevgilinin yanağının mumu ile yolunu aydınlatmaya çalışacak, gözler de bekçi olacaktır. Sevgilinin çehresine ulaşmak isteyen âşığa yüze dökülen siyah saçlar engel olur:

Zülfüñ şebinde dil varımaş şeh-i hüsñüñe

ŞemÓ-i ruhuñla gözler olup gözlerin Óases (G. 105/5)

Sonuç

Klâsik dönem Türk şairleri, sevgilinin güzellik unsurları üzerine ince hayallerle, somut gözlemlere başvurarak orijinal tespitlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda, sevgilinin övgüsünü yapmak amacıyla çeşitli teşbih ve mecazlara başvurmuşlardır. Sevgilinin güzellik unsuru olarak en çok üzerinde durulanlardan biri saçtır. Dağınık, karışık, düz şekli, uzunluğu, rengi ve kokusu cihetiyle birçok unsurla benzerlik göstermektedir. Yüzün güzelliğini artıran bu unsur, hilâl kaş, ayva tüyleri ve dudakla bir bütün olarak sevgilinin güzelliğine güzellik katmaktadır.

Sehî Bey Divanı'nda saçın en çok şekil yönünden ele alınarak: *âfet, silsile, tavus, perişân, zünnâr, kemend, yol, şahin, ukde, şahbaz, kıl, bend, kâfes, dâl, mâr, hâme, ağ, ejder, dâm, lâm, kullab, tâb, perde, halka* gibi benzetmelere tabi tutulduğu tespit edilmiştir. Koku bağlamında ise en çok ele alınan unsurun misk olduğu görülmüştür. Bu unsuru *nâfe, amber, hoten, sümbül, benefşe* gibi benzetme vasıtaları takip etmektedir. Renk yönünden şairin saçı, siyah rengi dolayısıyla ele aldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, *Leylâ, şeb (gece), Hindû, kâfir* gibi benzetmeleri tercih ettiği saptanmıştır. Bu bağlamda Sehî Bey'in sevgilinin saçını renk, şekil ve koku bakımından geleneğe bağlı kalarak işlediği görülmüştür.

Kaynakça

- Akün, Ö.F. (1994). “Dîvân Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, ss. 389–424
- Arı, A. (1987). *Hayreti Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fiziki Yapısı ile İlgili Özellikler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Canım, R. (2009) “Sehî Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul.
- Çakallıoğlu, H. (2019). *Leylâ Hanım Divanı'nda Sevgilinin Güzellik Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, M. (2017). *Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Deniz, S. (2004). “Divân Şiiri Güzelinin Saç Şekli”. *Saç Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, ss. 262-314.
- Devellioğlu, F.(1988). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara, Aydın Kitabevi.
- Doğramacı, N. (2007). *Fevzi Divanı 17. yy Metin Biçimsel ve Sevgilinin Güzellik Unsurları ve Aşığa Etkisi Üzerine İçerik İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Erdoğan, M. (2018). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*. İstanbul, Kitabevi.
- Eren, A. (2004). *Şeyhülislam Yahya Divanı'nın Tahlili*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gök, S. (2019). “Sevgili Şâhbâziyla Gönül/Can Kuşu Avlamak” Hayali Üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (14), 87-98.
- İpek, A. (2017). “Ahmedî Divânı'nda Saç-Meş'ar Münasebeti”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 7, 57-67.
- Koşık, H. S. (2020). “Divan Şiirinde Sevgilinin Güzellik Unsuru Olarak Püskürme Ben.” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, (12), 113–129.
- Köksal, M. F. (2002). “Eski Şiirimizin Nâdîde Güzelleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 11, 161–168.
- Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî Bey Divânı Tahlili*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Onan, N. H. (1989). *İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi*, İstanbul, MEB Yay.
- Onay, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı*, Ankara, TDV. Yayınları.
- Öztoprak, N. (2004). “Dîvân Siirinde Güzelin Saç Rengi”, *Saç Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, ss. 240-261.
- Öztoprak, N. (2004). “Dîvân Siirinde Saç Kokusu”, *Saç Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, ss. 315-334.
- Pala, İ. (2017). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 2 C. , İstanbul, Kapı Yayınları.
- Pektaş, M. (2011). *XIV. Yüzyıl Divân Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Şahin, K. Ş. (2009). *Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kırpık, Hat*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.

- Şahin, K. Şamil (2011). Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Âşık Üzerindeki Etkisi. *Turkish Studies*, 6 (3), 1851-1867.
- Tanyıldız, A. (2009). “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, *Turkish Studies*, 4 (2), 975-992.
- Taş, A. I. (2013). *Şeyh Gâlib Divânı 'nda Sevgilinin Güzellik Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi.
- Turan, M. (2019). XIV. ve XV. Yüzyıl Divanlarında Koku Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25 (45), 251–272.
- Uludağ, E. (2020). Bir Güzellik Unsuru Olarak Fuzulî nin Gazellerinde Saç. *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, [Journal Of Old Turkish Literature Researches], 3 (1), 241–294.
- Undu, S. (2007). *Fehim-i Kadim Divanı 'nda Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Yekbaş, H. (2020). *Sehî Bey Divanı*. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (E. T. 13. 03. 2020).

KİTAP İNCELEMELERİ

BOOK REWIEVS

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Kitap İncelemesi
Kabul Tarihi: 7 Nisan 2022

Gönderim Tarihi: 5 Ocak 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atf Künyesi: Rjoub, B. (2022). İsmail Hakkı Aksoyak (2017), Osmanlı Türkçesi (Okuma Kitabı). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 145-147.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1053699>

İSMAİL HAKKI AKSOYAK (2017), OSMANLI TÜRKÇESİ (OKUMA KİTABI)

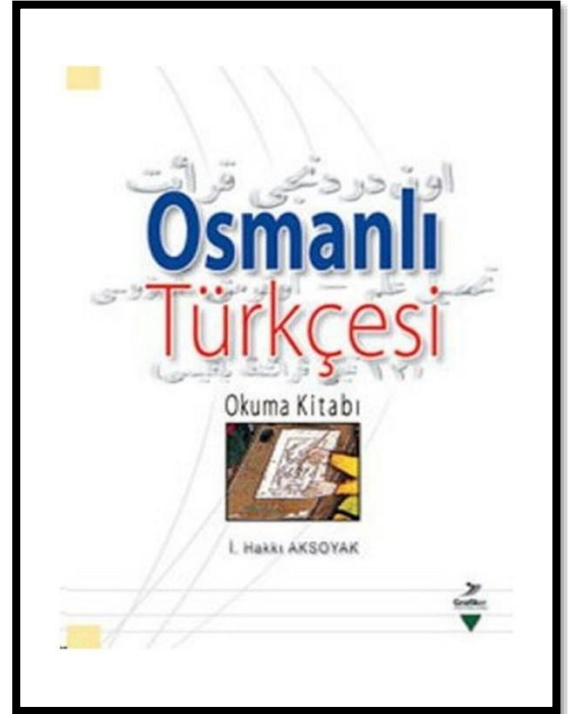
(Ankara: Grafiker Yayınları/Ofset Matbaacılık Reklamcılık, 550s.ISBN:978-975-6355-45-9)

Baha RJOUB*

Prof. Dr. İ. Hakkı Aksoyak Türk dili alanında Türkiye'nin önemli akademisyenlerinden birisidir. Ayrıca kendisi edebiyat araştırmacısıdır. 1967'de doğdu, ilköğrenimini Yozgat'ta Ortaöğrenimini Ankara'da 1948'da tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunudur. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını 1995'te bitirdi. Sonra da Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktorasını 1999'da tamamladı. Çeşitli üniversitelerde araştırma görevlisi olarak görev aldı. 1999 yılında Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne öğretim görevlisi olarak atandı. 2002 yılında doçent unvanını aldı. Daha sonra akademik kariyerini tamamlayarak profesörlüğe yükseldi¹. Şu anda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde profesör olarak çalışmaktadır.

Prof. Dr. İ. Hakkı Aksoyak tarafından yazılan bu kitap; lisans, lisansüstü ve Osmanlı Türkçesini ilgi duyan herkese yararlı olabilecek bir eserdir. Grafiker yayınları tarafından 2017 yılında 13. baskısı okuyucuların teveccühüne sunuldu, ayrıca ilk baskı 2009 yılında yayınlandı.

Bu kitap kapsamlılığı, açıklığı ve ayrıntılı olması bakımından farklı görülmektedir. Kitapta altı sayfadan oluşan bir önsüzün arkasından çeşitli tablolar gelmektedir. (Kısaltmalar, Osmanlı Türkçesi genel gramer, metinler, Farsça fiiller ve alfabe ve çeviri yazı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kütahya/Türkiye. E-Posta: baha.rjoub@ogr.dpu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0842-9883>.

¹ <https://www.biyografya.com/biyografi/10050>.

“Transkripsiyon”) tabloları verilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Türkçesinde geçen gramer terimleri açıklanmıştır, ardından kitabın ana bölümlerine geçilir, kitap üç ana bölümden oluşmaktadır.

Yazar kitabın önsüzünde önemli noktalarda bahseder; Osmanlı Türkçesi öğretirken karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin yöntem sorunu olduğunu söyler, Osmanlı Türkçesini öğrenmede karşılaşılan en önemli engellerden biri, dilbilgisi terimlerindeki ikiliktir, ayrıca kitabın amacını ortaya koymuştur.

Ana bölümlerine geçmeden önce yazar, okuyucuya birkaç konu açıklamıştır; birincisi Osmanlı Türkçesine kullanılan gramer terimleri ve kısa açıklamaları; kitapta geçen bazı kavramlar ve dil bilgisi terimleri Arapça olduğu için yazar bu bölümdeki kavramların Türkçede ne anlama geldiğini okuyuculara açıklar, örneğin; Ahval-i İsmi Tamlamasının, Türkçe karşılığının İsmi Halleri anlamına geldiğini açıklar. Başka bir örnek verecek olursa, Müteaddî: Geçişli Fiil, nesne alan fiil olduğunu söyler. Böylece yazar okuyucunun zorlanabileceği kavramları açıklanmış olur. Ardından Yazar Osmanlı Türkçesi genel gramer tablosunu verir, bu tablo beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, Osmanlı Türkçesi hakkında ilk bilgiler; Osmanlı Türkçesinde kaç harf kullanılır? Kendinden sonrakiyle birleşmeyen harfler hangileridir? Hareke ve diğer işaretler nelerdir? Türkçe kelimelerle yabancı kelimeler nasıl ayrılır? Hemze nedir? Hamze-i elif neye denir? Elif, vav, he, ye kaç türlü okunabilir? Sin, sad ve peltek se hangi kelimelerde kullanılır? Türkçe kelimelerde “te-, tı-” ayrımı nasıl yapılır? Dad, kef, kaf harfler ile genel bilgiler nelerdir? Hecelerin telaffuz âhengi, harfi tarif, yer isimleri, gizli akuzatif, yazılışları kalıplaşmış sözcükler nelerdir? vs.

İkinci kısım ise Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde Ekler olarak isimlendirilir ve ikiye ayrılır; 1. Yapım ekleri (isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil) 2. Çekim ekleri (isim çekim ekleri, fiil çekim ekleri) dir.

Osmanlı Türkçesindeki Farsça kelime ve kurallar üçüncü kısımda altı ayrı konuya ayrılır; 1.İsim 2. Farsça İsim Tamlaması (Terkîb-i İzâfet) 3. Farsça Sıfat Tamlaması (Terkîb-i Tavsiî) 4. Atıf Tamlaması (Terkîb-i Atfî) 5. Farsçada Mastarları 6. Farsçadan alınan sözcüklerdeki değişmeler.

Dördüncü kısım ise Osmanlı Türkçesindeki Arapça kelime ve kurallar, bu kısım yedi alt başlıktan meydana gelmektedir. Yazar bu kısımda Arapça ile ilgili bilgiler verir, ardından Arapça kelime çeşitlerini zikreder (isim, masdar, sülâsî semâî masdarların ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûlleri, rumâî semâî masdarların ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûlleri, sıfat-ı müşebbehe, İsm-i tafdîl, Mübâlağalı fâ'il, ism-i zamân, ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i mensûb, ism-i tasgir) sonrada Arapça sıfat tamlaması, Arapça tamlamalarda mutabakat, Arapçada, Farsçada ve Osmanlı Türkçesinde günler, aylar ve sayılar verilir. Sonra da doğru okumayı etkileyen yanlışlar; bu kısım da altı maddeden oluşmaktadır, bunlar; 1. Yazılışları aynı okunuşları aynı sözcükler 2. Yazılışları aynı anlamları farklı sözcükler 3. Yanlış okumalar 4. Yanlış okumaları bulma 5. Harf düşmeleri ve harf birleştirmelerini tamamlama 6. Atıf vavı ile Farsça tamlamayı karşılamaktadır.

Yazar okuyucunun Farsça fiilleri toplu halde görmesi için kitabın başında Farsça fiiller tablosu da konmuştur. Ayrıca her metnin içinde geçen Farsça sıfatların hangi fiillerden geldiğini, yeni harfli ve eski harfli metinlerin arkasından küçük tablolar ile verir. Son olarak ana bölümlere geçmeden önce yazar alfabe ve çeviri yazı (transkripsiyon) olarak bir tablo verir (s.37). Bu tabloda belli bir düzeye göre tasarlanmıştır, sağdan başlayarak maddeler halinde ayrılmıştır; harfin adı, bitişmemiş biçimi, soldan bitişmiş biçimi, sağdan ve soldan bitişmiş biçimi, sağdan bitişmiş biçimi, harf bitişmesi ve son olarak transkripsiyonu aktarmıştır.

Kitabın ana bölümlerine gelinecek olursa, üç bölümden oluştuğunu görülmektedir. Yazar kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde bölümlerin metinlerini seçerken Türk dili ve edebiyatı bölümlerinin eğitim-öğretim sürecinde yer almasından dikkat etmiştir. Seçtiği metinleri de içerisindeki kelime kadrosu ve dilbilgisi kurallarının ağırlığına göre üçe ayırmıştır: I. Türkçe sözcük ağırlıklı metinler II. Farsça sözcük ve dilbilgisi ağırlıklı metinler III. Arapça sözcük ve dilbilgisi ağırlıklı metinlerdir.

Kitabın birinci bölümü (S.40-180) Türkçe sözcük ve dilbilgisi ağırlıklı metinler adlı bölümdür. Bu bölümde çeşitli metinler ve şiirler verilir, bunlar; I. Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye I-II-III metinlerini Şinâsî bütün eserleri adlı neşrinden Osmanlı Türkçesi içindeki Türkçe dilbilgisi kurallarını anlatmada uygun örnekleri bir araya getirilir. Metinler Eski Türkçe ve Günümüz Türkçesiyle yazılmıştır. Metinlerin ardından ya da dipnot olarak küçük tablolar oluşturulur, içindeki bazı kelimelerin yazılışı hem transkripsiyonu hem

de Osmanlı Türkçesini verilir. Ayrıca ara sıra bazı kuralları da anlatmaya çalışır. **II.** Yazar Maniler kitabından yararlanarak Maniler I-II-III metinlerini oluşturmuştur. Bu bölüm yüz metinden oluşmaktadır. Metinlerden sonra ekler ve gramerler ile ilgili birkaç tablo gelmektedir. **III.** Bu kısmı yazar Türkmen kızı, Hoca Nasreddin'in Latâ'ifinden, Karagöz ve masal- Anonim- metinlerini G.Nemethîn Türkisches Lesebuch mit Glossar kitabından almıştır. **IV.** Son olan metinler modern edebiyata ait örneklerden seçilmiştir ve bunlar; Haluk'un Bayramı- Tevfik Fikret, Renkler, Bahar ve Kelebekler- Ömer Seyfettin, Aruza veda- Halid Fahri Ozansoy, İtrî – Yahya Kemal Beyatlı, Ferdâ- Tevfik Fikret- Bugünün gençlerine, Millet Şarkısı – Tevfik Fikret, Terkîbbend-Ziya Paşa ve bu kısımda da son olarak Münâcât – Şinâsî metnidir.

Kitabın II. bölümü ise (S.180- 338) Farsça sözcük ve dilbilgisi ağırlıklı metinler adlı bölümdür. Bu bölümde de Yeni Türk Edebiyatı tarihi derslerinde Servet-i Fünun dönemine ait metinlerden seçilmiştir ve divan edebiyatının ilk dönemine ait örneklerle yer verir. Yazar böylece, eski edebiyat tarihine ait olan örnekler, öğrencilere metinlerde kelime ve gramer kadrosu daha rahat öğrenebilmek için yer vermiştir. Metinler bu sırayla verilir; Mersiye- Akif Paşa, Balıkçılar-Tevfik Fikret, Kuzu- Mu'allim Nâcî, Avcı- Mu'allim Nâcî, Makber I+I Abdülhak Hâmid, Sahrâ- Abdülhak Hâmid, Kürsî-i İstigrâk-Abdülhak-Hâmid, Mezârlıkta-Cenâb Şehâbe'd-dîn'e, Bir Manzume-Tevfik Fikret Bey, Serâb-ı Ömrüm-Rıza Tefvik, Bir Kitâbe-i Seng-i Mezâr-Cenâb Şehâbe'd-dîn, Bu da bir şi'r-i Muhzin-i Dîğêr -Recâ'î-zâde Ekrem, Kitâbe-i Seng-i Mezâr-Recâ'î-Zâde Mahmûd Ekrem, Nesîmî, Kadî Burhâne'd-dîn, Şeyyâd Hamzâ, Hoca Dehhânî, Necâtî ve Bakî'nin gazelleri de yer almıştır. Yazar seçtiği metinleri estetik yerine eğitim amacı ön planda tutarak seçmiştir.

Kitabın son bölümüne gelinecek olursa, (S.338 –546) Arapça sözcük ve dilbilgisi ağırlıklı metinler adlı üçüncü bölümde daha çok edebiyat teorisiyle ilgili metinler sıralanıyor. Yazarın bu bölümde koyduğu metinler; Mü'ellif-i kâmûs Fîrûz-âbâdî ve Tezkîretü'ş-şu'arâ metinleridir. Bu metinlere başta yer vermesinin sebebi; okuyucuların ve özellikle öğrencilerin temel bilgilerin üzerine çıkarak kendilerini ilerletmeleri ve gerekli malzemeyle yoğun olarak buluşmalarını sağlamaktır. Daha sonra birkaç metin daha verir bunlar da: **I.** Harabat Mukaddimesinden Ahval-i Eş'âr-i Türkî -Ziyâ Paşa, **II.** Tahrib-i Harabat'tan Mukaddime-i Maznûme – Nâmık Kemâl **III.** Fecr-i Âtî Encümen-i Edebîsi Beyân- Nâmesi **IV.** Yeni Lisan- Ömer Seyfe'd-dîn **V.** Terâne-i Meh-tâb- Cenâb Şehâbe'd-dîn **VI.** Şi'r Hakkında Bazı Mülâhazalar- Ahmet Hâşim **VII.** O belde- Ahmet Hâşim **VIII.** Bir söylenti- Recâ'î Zâde Mahmûd Ekrem **IX.** Zemzeme Mukaddimesi'nden- Recâ'î-zâde Mahmûd Ekrem **X.** Takrîz (Ta'lîm-i Edebîyât'a)- Nâmık Kemâl **XI.** Takdîrî'l-Elhân'dan- Recâ'î-zâde Mahmûd Ekrem **XII.** Şi'r ve İnşâ- Ziyâ Paşa'nın bölümünde yer almaktadır. Ayrıca manzum metinlerin başına önemini hatırlatmak üzere vezinlerini verir. İlâveten metin altına yazarın koyduğu ilk dipnotta metnin ve müellifinin edebiyat tarihindeki yerini ve önemini anlatan bilgiler verir. Yazar okuyucuya ve öğrenciye daha kolay bir duruma getirmek için ve daha fazla zaman kazandırmak için dipnot olarak beş yüzden fazla kelime anlamıyla verir.

Eski ve yeni yazılı metinlerin sonuna metnin yer aldığı bölüme uygun olarak dilbilgisi açıklamaları ve bu açıklamaların metinden alınmış örneklerini küçük tablolar halinde verir. Kitabın son sayfalarında (S.546 –550) Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinde günler, aylar ve sayılar verilir. Sonuç olarak Osmanlı Türkçesi kitabı çok faydalı ve kapsamlı olduğu için yaklaşık 15 baskıya ulaşmıştır ve kendi adıma da bu kitap bana çok yararlı olmuştur ve hâlâ Osmanlı Türkçesinde bilmediğim ya da zorlandığım bazı konular olduğunda bu kitabı kaynak olarak alıp eski ya da yanlış bilgilerimi düzeltmeme yardımcı olmaktadır.

Yazarımız İsmail Hakkı Aksoyak'a Klasik Türk Edebiyatına çok önemli katkılar sağladığı için ve hâlâ sağlamaya devam ettiği için teşekkürü bir borç olarak bilir, yeni çalışmalarında muvaffakiyetleri dileriz.

İlim bir avdır, yazı onu avlamaktır.

علم بر اودر ، یازی اونى اولامق در

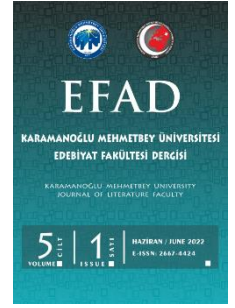

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Kitap İncelemesi
Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2022

Gönderim Tarihi: 6 Mayıs 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atf Künyesi: Kaya, B. (2022). Hayrettin Orhanoglu (2021), İmgeler Atlası 1950-2000 Yılları Arası Türk Şiirinde İmgeler Sözlüğü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 148-150.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1053699>

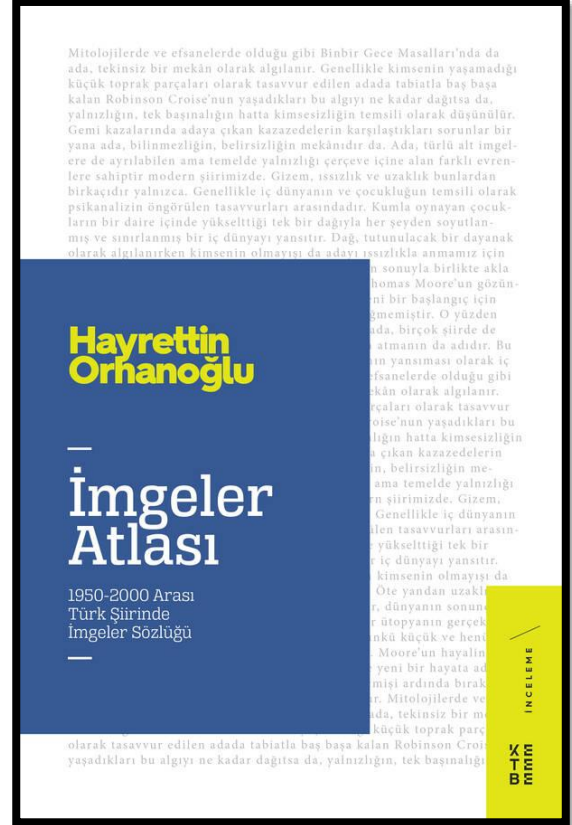
HAYRETTİN ORHANOĞLU, (2021) İMGELER ATLASI 1950-2000 YILLARI ARASI TÜRK ŞİİRİNDE İMGELER SÖZLÜĞÜ

(İstanbul: Ketebe Yayınları, 442 s., ISBN: 978-625-8486-31-5)

Berk KAYA*

20 Nisan 2022 tarihinde aramızdan ayrılan şair, yazar ve akademisyen Hayrettin Orhanoglu, şiir, roman, hikâye, senaryo, tiyatro ve deneme gibi farklı türlerde kaleme aldığı edebi eserlerinin yanı sıra akademik çalışmalarıyla da Türk edebiyatı sahasına katkıda bulunmuştur. Doktora çalışması “Sanat Eserinde İmgecilik ve Edip Cansever’in şiirlerinde Gerçeküstü İmgeler” olan Hayrettin Orhanoglu akademik çalışmalarında imge ve söylem analizi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yazıda tanıtılacak olan Aralık 2021 tarihinde yayımlanmış İmgeler Atlası 1950-2000 Arası Türk Şiirinde İmgeler Sözlüğü adlı son eseri, yazarın imge ve söylem analizi konusunda uzun yıllardır devam eden çalışmalarının neticesinde ortaya çıkmıştır.

İmge kavramı, edebiyat ve sanat eserlerinde sıklıkla başvurulan bir parametre olarak şiir araştırmaları içerisinde geniş bir yer tutar. Şiir, aktarmak istediğini somut olmayan soyut kavramlarla ifade edebilir. Bunu imgeler veya semboller kullanarak yapacaktır. Bu bağlamda şiir ve diğer edebiyat ürünlerinde kullanılan imge ve sembollerin oldukça geniş ve değişkenlik gösteren bir anlam dünyasından geliyor olması imgelerin şiire kattığı değeri araştırılmaya değer bir konu haline getirmiştir. Elimizdeki

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Giresun/Türkiye. E-posta: berkkaya.28@hotmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7443-6910>.

bu çalışma Türk edebiyatında 1950-2000 yılları arasında yayımlanan şiirlerden hareketle şiir başta olmak üzere sinema ve diğer edebiyat türlerinde yer alan altmış üç farklı imgenin sembolik ve arketipsel geçmişini, dönem ve yazar farklılıkları bağlamında inceleyerek bahsedilen imgelerin şiir ve anlatımdaki rolünü tespit etmeyi amaçlamaktadır. İki yüzden fazla şair ve şiirlerinden yola çıkarak hazırlanan eserde imgeler sözlüğünün yanı sıra şiir ve imge ilişkisini ele alınan yazılar da yer almaktadır. Bu yazılarda imge ve sembol kavramları ile birlikte insan hafızasındaki anıların, algıların ve düşüncelerin şiirin anlam dünyasına katkıları psikanaliz, felsefe, fenomenoloji gibi farklı disiplinlerdeki çalışmalardan yararlanılarak ele alınmıştır.

Eser; *Önsöz, Giriş*, imge ve şiir ilişkisini ele alan yazıların bulunduğu bir bölüm, imgeler sözlüğünün yer aldığı *İmgeler Denizi, Sonuç* ve *Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışma sırasında incelenen şiir kitaplarının adlarına *Kaynakça*’dan ayrı olarak yer verilmiştir.

Giriş bölümünde Gaston Bachelard, Maurice Blanchot, Sartre gibi filozof, kuramcı ve yazarların ifadelerinden hareketle imge kavramı, imge ve şiir ilişkisi ele alınmıştır. Devamında Türk edebiyatı ve 1950 sonrası Türk şiirinde Garip, İkinci Yeni, Mavi ve Hisarcılar gibi edebi topluluklar arasında imge kavramının karşılığı, bu gruplar içerisinde imgelerin kullanım farklılıkları ele alınarak *Giriş* bölümü tamamlanmıştır.

İmgeler Denizi adlı bölümden önce yer alan *İmgenin İktidarı, Şiirin Kaynakları: Anı-Algı ve Düşünce, Poetik Özne: ÖTEKİ* başlıklı yazılarda imge, imge ve şiir ilişkisi, imge ve sembol kavramının farklılıkları, Türk edebiyatı ve şiirinde imgenin yeri, kullanım bağlamı vb. gibi konular ele alınmaktadır.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan *İmgeler Denizi* adlı bölümde Türk edebiyatında 1950-2000 yılları arasında yayımlanmış şiirlerde yer alan altmış üç imgenin mitolojik/arketipsel/sembolik geçmişine, Türk ve dünya edebiyatındaki diğer edebi türlerden örneklerle çağrışımlarına, Türkiye’de 1950-2000 arasında yayımlanan şiirlerdeki kullanım bağlamına yer verilmiştir. Yazar bu bölümde yer alan her imge için alt bölümler oluşturmuş, bu bölüm bir sözlük gibi hazırlanmıştır. Bölümde yer alan her imgenin başlığında, o imgenin şiirdeki işlevini yansıtan bir başlık kullanılmıştır. Örneğin ‘ada’ imgesi için *Yalnızlık Adası* (Orhanoglu 2021: 45), ‘ayna’ imgesi için *Var Oluşun İlk Yüzü* (Orhanoglu 2021: 105), başlığı tercih edilmiştir. Başlıkların sağ alt kısmında bahsedilen imgenin ya da imgeyi çağrıştıran diğer nesnelerin yer aldığı bir dize veya dörtlüğe şairin adıyla birlikte yer verilmiştir. Örneğin *Korkunun ve Yalnızlığın Şehri: Sis* (Orhanoglu 2021: 381) başlıklı ‘sis’ imgesinin yer aldığı sayfada Orhan Veli Kanık’ın *Dalga* adlı şiirinden alınan “Öyle bir yerde olmalıyım ki/Ne karpuz kabuğu gibi/Ne ışık, ne sis, ne buğu gibi.../İnsan gibi” dizeleri yer almaktadır. *Aşkın Çatallanan Yolu: Tensellik* (Orhanoglu 2021: 399) başlıklı ‘tensellik’ imgesinin yer aldığı sayfada tensellik ile ilişkilendirilen ‘kadın’ imgesinin yer aldığı İsmet Özel’in *Acının Omuzlanması* adlı şiirinden alınan “Kadını bir güdültüye sapladılar/Evler tıkrıtydı, tıkrıtydı, tıkrıty” dizesine yer verilmiştir. Bu bölümde yer alan imgelerin son sayfasında bahsedilen imgeyi çağrıştıran veya onunla ilişkili imge, özne, nesne ve sembollerin adlarına da yer verilmiştir. Örneğin *Zamana Düşen Taneler: Kum* (Orhanoglu 2021: 315) başlıklı ‘kum’ imgesinin yer aldığı bölümde ‘çöl’, ‘aşk’, ‘zaman’ ve ‘dünya’ kum ile ilişkilendirilen diğer imge ve semboller olarak verilmiştir.

İmgeler Denizi’nde ilk önce her imgenin edebiyat dünyasındaki hikâyesi ele alınmaktadır. Yazar her imgenin ilk sayfasında yer verdiği italik harfli metinde imgelerin arketipsel/mitolojik/sembolik geçmişini sanatçı kimliğini katarak öyküleyici bir tavır içinde aktarmaktadır. Yazar bu italik metinlerde çoğu zaman bahsedilen imgenin metinlerdeki anlamsal rolünü, zaman içerisindeki değişim ve gelişimini Türk ve dünya edebiyatından örneklerle ifade etmektedir. Bütün sanat türlerinde tabiat ve iktidar kavramlarının yanında atıf yapılan temel imgelerin sonuncusu olan aşk, aynı zamanda var oluşun da sebebi olarak gösterilir. Leyla ve Mecnun’dan Romeo ve Juliet’e kadar her devir ve her toplumda karşılığı olan bu imgede doğrusu bir şiir seçimi yapmak kolay değildir (Orhanoglu 2021: 81). Yazar imgenin kısa öyküsünden bahsettikten sonra, ilgili imgenin çağrışımlarını Türk edebiyatı ve Türk şiiri içerisinde şairler ve şiir anlayışları bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemektedir. İkinci Yeni’nin belirgin nitelikleriyle eksilteli ve söz dizimindeki eklerin yazımındaki farklılıkları bir yana bırakırsak Cansever’in şiirlerinde coşkulu bir aşka hatta hiçbir duyguya rastlamayız. Yine de aşk, şiirsel öznenin yanındadır (Orhanoglu 2021: 83). Yazar örnek metinlerle şiir içerisindeki rolünü ve yerini açıkladığı imgenin belirli başlı çağrışımlarını bütünsel bir olgu haline getirdikten sonra, imgeyi çağrıştıran diğer imge, sembol, nesne ve öznelere de yer vererek ilgili bölümü tamamlar. Aşk, şairlerin aşka bakışlarını birkaç sayfaya sığdırmak elbette mümkün

değildir ancak incelenen hemen hemen bütün şairlerde ağırlıklı olarak aşkın yüceliği dile getirilirken bir yandan da terk edilmişliğin acısı öne çıkarılır... Bu sebeple yazılan aşk şiirleri antolojileri de dâhil olmak üzere bütün şiirlerde aşk, olumsuzlanmasa da uzak bir duygu olarak nitelendirilir. Öte yandan aşka ve kadın algısına, tensel bir pencereden bakılır. Hatta neredeyse tensellik önce gelir (Orhanoğlu 2021: 87).

Eserin *Sonuç* bölümünde imgelerin şiir ve edebiyattaki düşünsel rolü Türk şiirinin 1950-2000 yılları arasındaki şiir anlayışı ve yazarlardan hareketle kısa bir değerlendirmeye tabi tutularak, imge-şiir, imge ve anlatı, imge-düşünce ve hayal ilişkisi şiir türü üzerinden konumlandırılmıştır.

Edebiyatın farklı alanlarında eserler veren ve akademik çalışmalarında özellikle şiir, imge ve anlatı araştırmalarına yönelik yazar tarafından hazırlanan bu eser, şiir ve imge ilişkisini merkeze alarak imgeler, semboller ve nesnelere üzerinden şiiri/metni derinden inceleme fırsatını sunuyor. Yazarının akademik kimliğinin yanı sıra sanatçı kimliğinden de izler taşıyan bu çalışma, şiirin görünmeyenlerini yazar-dönem ilişkisi içerisinde öyküleyici bir dil ile ele alıyor. Akademik çalışmalarında şiirde imge ve söylem analizi üzerinde yoğunlaşan yazarın 2020 yılında yayımlanan “Kalbi Teyelleyen Şair-Türk Şiirinin 1990’lı Yılları” adlı çalışması da Türk şiirinde anlam ve anlatı dünyasını konu alan bir çalışma olarak şiir araştırmacıları ve meraklılarına faydalı olacaktır.

Bu yazının kaleme alındığı tarihten birkaç gün önce kaybettiğimiz Hayrettin Orhanoğlu’na Allah’tan rahmet diliyorum. Mekânı cennet olsun.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Kitap İncelemesi
Kabul Tarihi: 20 Mayıs 2022

Gönderim Tarihi: 6 Mayıs 2022
Yayımlanma Tarihi: 15 Haziran 2022

Atf Künyesi: Temli, D. G. (2022). Esin Yücel (2018), Leon Festinger'in Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 151-155.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1113097>

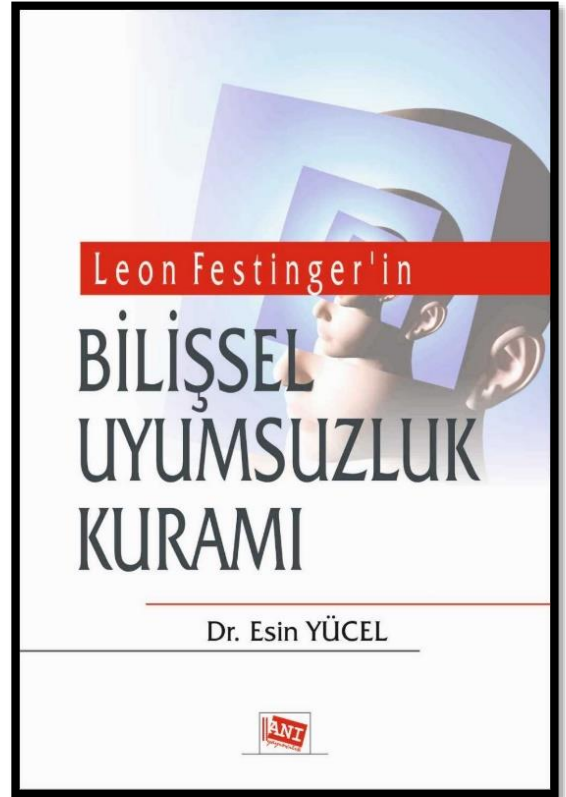
ESİN YÜCEL, (2018) LEON FESTİNGER'İN BİLİŞSEL UYUMSUZLUK KURAMI

(Ankara: Anı Yayıncılık, 200 s., ISBN: 978-605-170-223-0)

Doğan Güneş TEMLİ*

İnsanlar kendilerini zeki, ahlaklı, yetenekli, başarılı gibi olumlu özelliklere sahip bireyler olarak görme ihtiyacı hissetmektedir. Buna karşılık, bu tür olumlu özellikler ile çelişen bilgiler ile karşılaşıldığında, genellikle rahatsızlık hissedilmektedir. Örneğin, akademik başarıya önem veren ve kendisini alanında başarılı olarak gören bir akademisyen için, çalışmasının gönderdiği dergi tarafından reddedilmesi sonucunda doğal bir tepki olarak rahatsızlık ve hayal kırıklığı gelişecektir. Başka bir örnekte, sigara bağımlılığı bulunan kişi, bilinen tüm zararlarına rağmen sigara kullanmaya devam ettiği için dışarıdan bakıldığında çoğunlukla öyle görünmese bile, rahatsızlık yaşar. Bu tür bir rahatsızlık, yani kişinin kendisine yönelik var olan benlik algısı ile örtüşmeyen bilgiler ile karşı karşıya kalındığında gelişen olumsuz duygu, sosyal psikoloji alanyazımında bilişsel çelişki¹ olarak tanımlanmaktadır. Bilişsel çelişkinin nasıl işlediğinin bilimsel olarak açıklanmasında, Amerikalı sosyal psikolog Leroy Festinger² tarafından ileri sürülen bilişsel çelişki kuramı öncü bir rol üstlenmiştir.

Dr. Esin Yücel tarafından kaleme alınan “Leon Festinger’in Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı” başlıklı kitap,

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Samsun/Türkiye.
E-posta: gunes.temli@omu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9786-0052>.

¹ Cognitive dissonance.

² Kurt Lewin'in öğrencisi olan Festinger (1919-1989), ayrıca sosyal karşılaştırma (social comparison) kuramının da öncüsü olarak sosyal psikoloji biliminde önemli bir figür konumundadır.

bilişsel çelişkiyi açıklamaya yönelik olarak Festinger tarafından geliştirilen ve sosyal psikolojinin en önemli kuramları arasında görülen bilişsel çelişki kuramının ortaya çıkışından günümüze dek geçirdiği değişim sürecini ve gerek bireysel gerekse toplumsal davranışların anlaşılabilmesinde kuramın sağlayacağı açıklamaları okuyucuya aktarmayı hedeflemektedir. Eserin kaleme alınmasında, Dr. Yücel'in doktora tezi kapsamındaki çalışmalarının ve kurama ilişkin kapsamlı Türkçe kaynak eksikliğinin rol oynadığı görülmektedir.

Söz konusu kitap, 200 sayfadan ve giriş, bilişsel uyumsuzluk³ kuramı, uyumsuzluğun azaltılması, bilişsel uyumsuzluk karar vermenin sonucudur, uyumsuzluğun büyüklüğü ve değişim direnci, teoriyi test etmek için kullanılan deneysel paradigmlar, teorinin eleştirileri ve revizyonları, alternatif teoriler, bilişsel uyumsuzluk iki etmenli duygu durumudur, sonuç ve medyadan örneklerle bilişsel uyumsuzluk kavramı olmak üzere 10 bölümden oluşmaktadır. Teoriyi test etmek için kullanılan deneysel paradigmlar bölümünde, bilişsel çelişkinin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynadığı düşünülen temel değişkenler özgür seçim, çabanın gerekçesi ve teşvik edilen uyum alt başlıkları ile verilmektedir. Teorinin eleştirileri ve revizyonları bölümü, Festinger'in öne sürdüğü ilk haliyle kuramın açıklamada eksik kaldığı düşünülen ve bilişsel çelişkinin ortaya çıkmasında ve çelişkinin azaltılmasında diğer araştırmacılar tarafından ileri sürülen düzeltmeler olan kişisel tutarlılık, kendini olumlama, caydırıcı sonuç ve eylem tabanlı model alt bölümlerini içermektedir. Bilişsel çelişki kuramına alternatif olarak ileri sürülen benlik algısı, etki/izlenim yönetimi ve öz standartlar kuramları, alternatif teoriler bölümünde alt bölüm olarak yer almaktadır. Sonuç bölümünde ise bilişsel çelişki ve bilişsel çelişki kuramının açıklamaları tarikatlar ve terör örgütleri, medyadan örneklerle bilişsel uyumsuzluk kavramı, yabancı medya, mizah ve yerel medya alt başlıkları üzerinden ele alınmakta ve konuya ilişkin farklı alanlardan örneklerle zenginleştirilerek verilmektedir.

Kitabın *Giriş* bölümünde (s. 7-11), bilişsel uyumsuzluğun grup düzeyinde yaşandığı durumlar olarak değerlendirilebilecek çeşitli sosyal olaylara yer verilerek, bilişsel uyumsuzlukların ve sonuçlarının ulaşabileceği boyutlar gösterilmektedir. Bu bölümde verilen çarpıcı bilişsel uyumsuzluk örnekleri arasında, 1955 yılında Amerika'da ortaya çıkan "Arayanlar (Seekers)" tarikatı üyelerinin dünyanın sonuna ilişkin inançları üzerinden biçimlenen davranışları, 1978 yılında "Halkın Tapınağı" tarikatının, 1994 yılında "Güneş Tapınağı" tarikatının ve 1997 yılında "Cennetin Kapısı" tarikatının gerçekleştirdiği toplu intihar eylemleri ile terör örgütlerinin yapılanmaları yer almaktadır. Söz konusu örnekler aracılığıyla, akıl dışı gibi görülen bu tür olaylar dahil olmak üzere, bilişsel uyumsuzluk kuramının, bireylerin ve sosyal grupların çok çeşitli davranışlarının anlaşılabilmesinde sunduğu açıklamaların önemine atıfta bulunmaktadır. Nitekim, bu bölümde değinilen örneklerden hareketle bireylerin ve grupların, yüksek düzeyde bilişsel uyumsuzluk yaşadıklarında olumsuz veya aşırı davranışlarını değiştirmek yerine olaylara, durumlara veya kişilere yönelik tutumlarını ve açıklamalarını değiştirme yoluna gidebildikleri gösterilmektedir.

Kitabın *Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı* başlıklı ikinci bölümünde (s. 13-25) yazar, kuramın gelişimine, temel hipotezlerine ve bileşenlerine yer vermektedir. Bu bölümde ilk olarak bilişsel uyumsuzluk (çelişki) tanımlanmakta ve kişinin birbiriyle tutarsız iki ya da daha fazla bilişle sahip olması durumunda ortaya çıkan bir tür psikolojik rahatsızlık durumu olduğu aktarılmaktadır. Bu tür bir rahatsızlığın sonucunda ise uyumsuzluğun ürettiği rahatsızlık duygusundan kurtulmanın bir yolu olarak uyumsuzluğa neden olan bilgi kaynaklarının önlenmesi veya davranışların rasyonalize edilmesi stratejileri ile birlikte kuram, tutarlılık kuramları içerisinde ele alınmaktadır. Bununla birlikte, tutumların davranışlardan etkilenebildiğini ve davranış ile tutumlar örtüşmediğinde ilgili tutumların değişmesinin daha olası olduğunu ileri sürmesi gibi özellikleri bilişsel çelişki kuramının ayırt edici özellikleri olarak ele alınmaktadır. Ayrıca bu bölümde kuramın iki temel hipotezi olan uyumsuzluğun (çelişki) varlığında, uyumu sağlamaya yönelik bir motivasyonun gelişmesi ve uyumsuzluğu artıracak durum ve bilgilerin aktif olarak önlenmeye çalışılması açıklanmaktadır. Yazarın "çatışma" yerine "uyumsuzluk" kelimesini tercih etme nedeni de bu bölümde, Festinger'in açıklamaları kapsamında ayrıntılı olarak ele alınmakta ve ancak farklı davranış alternatiflerinden birisinin seçilmesinin ardından birbirleriyle örtüşmeyen bilişlerin uyumsuzluk olarak tanımlanabileceği, çatışmanın ise alternatifler arasında yapılacak seçim sürecinde söz konusu olduğu belirtilmektedir (s. 16-17). Ayrıca yalnızca birbirleriyle ilişkili bilişler arasında gelişebilecek bilişsel

³ Kavram ve kuram, Türkçe sosyal psikoloji alanyazınında genellikle "bilişsel çelişki" olarak kullanılmakla birlikte, incelenen kitapta yazar tarafından "bilişsel uyumsuzluk" kelimesi tercih edilmekte ve söz konusu tercihin gerekçeleri belirtilmektedir.

uyumsuzlukların gelişimindeki etkenler bireylerin beklentileri, yaşamlarında meydana gelen değişiklikler, toplumsal kurallar, kültür, aile, sosyal çevre ve mantıksal tutarsızlıklar gibi farklı nedenler üzerinden açıklanmaktadır.

Bilişsel uyumsuzluk sonucunda hissedilen rahatsızlığın ortadan kalkması veya hiç değilse azalması için gerçekleştirilecek iki farklı alternatif olan davranış değişikliği ve tutum değişikliği, *Uyumsuzluğun Azaltılması* bölümü (s. 26-37) içerisinde detaylandırılmaktadır. Davranış değişikliğinin bilişsel uyumsuzlukların azaltılmasında ilk alternatif olduğu belirtilmekle birlikte, satın alma davranışları ve farklı iş alternatiflerinden birisinin seçilmesi gibi geri alınmaz seçim davranışlarında veya zararlı alışkanlıkların bırakılması gibi davranışlarda davranışın kendisinin değiştirilmesinin görece zor olduğu tutumlara yönelik bilişlerin görece esnek olması nedeniyle uyumsuzluk azaltma çabalarının genellikle tutum değişimi üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Tutum değişimi, davranış ile uyumsuz bilişlerin yok sayılması veya davranış ile uyumlu yeni bilişler eklemesi şeklinde iki biçimde ele alınmaktadır. Yazar, bahsedilen alternatiflerin açıklanmasında farklı uyumsuzluk örnekleri vererek bilişsel uyumsuzluğun azaltılmasını detaylı olarak ele almaktadır. Bu bölümde ayrıca davranışlar için sağlanan sosyal desteğin bilişsel uyumsuzlukların azaltılmasında oynadığı rol de açıklanmaktadır.

Bilişsel Uyumsuzluk Karar Vermenin Sonucudur başlıklı bölümde (s. 38-59) yazar, karar sonrası süreçte gelişen bilişsel uyumsuzluğun, davranış veya seçim öncesindeki karar verme aşamasında farklı bilişler arasında yaşanan çatışmaya doğrudan bağlı olduğunu göstermektedir. Karar durumlarının hemen her zaman bilişsel uyumsuzluk ürettiğini aktaran yazar, bilişsel uyumsuzluğun gelişimi için üç önemli belirleyici olan kararın önemli, geri dönülemez ve birey tarafından özgürce alınmış olması durumlarını açıklamaktadır. Buna göre, farklı alternatifler arasından özgürce bir seçim yapıldığında ve söz konusu seçim önemli bir konuda ve geri alınmaz olduğunda, tercih edilmeyen alternatifin olumlu özellikleri ve tercih edilen alternatifin olumsuz özellikleri bilişsel uyumsuzluğun ortaya çıkmasındaki temel nokta olmaktadır. Bu bölümde ayrıca, karar öncesinde yaşanan seçim çatışmasının kararın alınmasının ardından yaşanacak bilişsel uyumsuzluğun boyutunda belirleyici olduğu; karar öncesi aşamada bilgi arayışının görece objektif bir şekilde gerçekleşirken karar sonrası süreçte ise verilen kararı haklı göstermeye yarayacak destekleyici bilgilerin arandığı⁴ ele alınmaktadır.

Uyumsuzluğun Büyüklüğü ve Değişim Direnci bölümü (s. 60-69), bilişsel uyumsuzluğun büyüklüğünü belirleyen önemli unsurlardan birisi olarak uyumsuzluğu üreten bilişlerin ve uyumsuzluğun gerçekleşeceği konunun birey için önemi üzerinde durulmaktadır. Buna göre, bilişsel uyumsuzluğu üreten bilişler ve konu birey için ne kadar önemliyse ve bu bilişler arasındaki farklılık ne kadar fazla ise, bilişsel uyumsuzluk da o düzeyde büyük olarak yaşanmaktadır. Bölümde ayrıca, ödül veya cezanın davranışlar için dışsal mazeretler olarak kullanılabilirdiği ve bu nedenle ödül veya ceza varlığında bireyde bilişsel uyumsuzluk ve uyumsuzluğu azaltma çabası gelişmeyebileceği aktarılmaktadır.

Teoriyi Test Etmek İçin Kullanılan Deneysel Paradigmalar bölümünde (s. 70-94) yazar, alanyazında bilişsel uyumsuzluğun ve uyumsuzluğun azaltılması yönündeki baskının boyutunu belirleyen temel faktörler olarak ileri sürülen seçim özgürlüğü, sergilenen çabanın gereçesi ve uyumun teşvik edilmesi değişkenlerine yönelik olarak farklı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen deneysel çalışmaların bulgularını derlemektedir. Bölümde verilen bulgular, bilişsel uyumsuzluğun gelişmesi için bireyin davranışlarını veya seçimlerini özgür bir biçimde gerçekleştirmiş olmasının gerekliliğini doğrulamaktadır. Özgürce gerçekleştirilen davranışlar veya seçimler ardından yaşanan bilişsel uyumsuzluğun azaltılması için, söz konusu seçimler veya davranışlar, seçimi-davranışı destekleyici bilgiler ile veya reddedilen alternatiflerin daha az cazip kılınmasıyla⁵ güçlendirilmektedir. Aktarılan bulgular ayrıca, herhangi bir hedefe ulaşmak için sergilenen çaba ve katlanılan olumsuzluklar fazla olduğunda, sonuç hayal kırıklığı olsa bile sonucun arzu edilirliliği abartılarak bilişsel uyumsuzluğun azaltıldığını göstermektedir. Bölümde son olarak bireysel düşünceler veya duygular sergilenen davranışla örtüşmediğinde dahi, orta düzeyde bir ceza veya ödüle maruz kalmanın davranış yönünde tutum

⁴ Seçici maruz kalma ve uyuşma yanlılığı.

⁵ Alternatiflerin yayılması.

değişikliğine yol açabildiğini gösteren bulgular aktarılmaktadır. Burada söz konusu olan, elde edilen ödülün veya kaçınılan cezanın öneminin büyütülerek davranış bilişlerin birbiriyle uyumlu hale getirilmesidir.

Bilişsel uyumsuzluk kuramına getirilen eleştiriler ve farklı araştırmacılar tarafından kurama bağlı kalınarak getirilen ek açıklamalar yazar tarafından *Teorinin Eleştirileri ve Revizyonları* (s. 95-125) başlıklı bölümde detaylı bir şekilde aktarılmaktadır. Bölümde aktarılan eleştiriler ve ek açıklamalar, *kişisel tutarlılık, kendini olumlama, caydırıcı sonuç ve eylem tabanlı model* olmak üzere dört alt başlık üzerinden ele alınmaktadır. *Kişisel tutarlılık* alt başlığı, kurama benlik kavramı üzerinden getirilen düzeltmelere ayrılmıştır ve bu kısımda benlik kavramını tehdit eden bilişleri içeren tutarsızlıkların yüksek düzeydeki bilişsel uyumsuzlukları doğurduğu üzerinde durulmaktadır. *Kendini olumlama* alt başlığı, bilişsel uyumsuzlukların belirli tutumların veya davranışların bireyin benlik bütünlüğünü tehdit etmesi durumunda söz konusu olacağı yönündeki önermeye ayrılmıştır. *Caydırıcı sonuç* alt başlığında, kurama bilişsel uyumsuzluğun bireylerin davranışlarının olumsuz (caydırıcı) sonuçları öngörülebilir olduğunda gerçekleştiği yönünde getirilen düzeltme ele alınmaktadır. Son olarak, *eylem tabanlı model* alt başlığı ise bilişsel uyumsuzluğun davranışla ilgili bilişlerin birbiriyle tutarsız olduğu ve bu nedenle kişinin davranışta bulunmasının güçleştiği durumlarda ortaya çıktığı önermesine ayrılmıştır. Yazar, söz konusu bölümde verilen her bir alt başlıkta kurama getirilen düzeltme önerilerinin teorik arka planına ve öne sürülen önermeler ile ilgili gerçekleştirilen çalışma bulgularına yer vererek kuramın süreç içerisinde sergilediği dönüşümü ve eleştiri alan noktalarını kapsamlı biçimde aktarmaktadır.

Davranışlar ve tutumlar ile ilgili olarak bilişsel uyumsuzluk kuramından farklı önermelere ve açıklamalara sahip kuramlar, yazar tarafından *Alternatif Teoriler* bölümü (s. 126-141) içerisinde özetlenmiştir. Bu alternatif kuramlar söz konusu bölüm içerisinde *benlik algısı, etki/izlenim yönetimi ve öz standartlar* alt başlıkları üzerinden aktarılmaktadır. *Benlik algısı* alt bölümü, tutumlarımızın davranışlarımıza ilişkin algılarımız çerçevesinde biçimlendiği önermesi⁶ üzerinde durmaktadır. Bu önermeye göre, tutumlar davranışları değil, davranışlar tutumları belirlemektedir ve bilişsel uyumsuzluk durumunda bireyler kendi açık davranışlarını gözlemleyerek tutumlarını şekillendirmektedir. *Etki/izlenim yönetimi* alt bölümü, bilişsel uyumsuzluklar karşısında gerçekleşen tutum değişikliklerinin bireylerin zedelenen sosyal görünümelerini onarmaya yönelik olarak sergilenen çabalar olduğu önermesi⁷ üzerinde durmaktadır. Son olarak, *öz standartlar alt bölümünde* ise, bilişsel uyumsuzluk yaşanması için sergilenen davranışın caydırıcı bir sonuç doğurması gerektiği önermesi üzerinde durulmaktadır. Bu önermeye göre, davranış sonucunda caydırıcı sonuçlar oluşup oluşmayacağı normatif veya kişisel standartlara göre karşılaştırma yapılarak belirlenmekte olup caydırıcı sonuçların varlığı uyumsuzluk üretmekte ve sonuçların daha istenir hale gelebilmesi için tutumlar değiştirilmektedir. Söz konusu bölümde verilen alternatif kuramlar, her bir kurama yönelik araştırma bulgularıyla desteklenmekte ve bilişsel uyumsuzlukları açıklamadaki güçleri bu bulgular üzerinden değerlendirilmektedir.

Yazar, *Bilişsel Uyumsuzluk İki Etmenli Duygu Durumudur* başlıklı bölümde (s. 142-146), bilişsel uyumsuzluğun hem bilişsel hem de psikolojik⁸ bileşenlere sahip olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bu yargıya ulaşırken yazar, Festinger'in "*Bazı insanlar için uyumsuzluk son derece acı verici ve dayanılmaz bir şey*" açıklamasından çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu çıkarımdan hareketle, bilişsel uyumsuzluk kuramının, uyumsuzluğun rahatsız edici açık bir dürtü gibi işlediği ve bireyin bu rahatsızlığı giderebilmek adına elinden gelen hemen her şeyi yapacağı görüşü ile ilgili olduğu, dolayısıyla da uyumsuzluğun aynı zamanda bir tür duygu deneyimi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu bölümde, bilişsel uyumsuzluğun iki etmenli bir duygu durumu olduğu sonucu ile ilişkili çeşitli araştırma⁹ bulgularına da yer verilmiştir.

Kitabın sonuç bölümünde (s. 147-156) yazar, kitap boyunca ele aldığı teorik tartışmalar ve araştırma bulgularından hareketle, bilişsel uyumsuzluk kuramının geniş bir uygulama alanına sahip olduğu ve tüketici davranışları da dahil olmak üzere birçok bilim disiplini açısından önemli bir konumda yer aldığı yargısına

⁶ Daryl Bem'in benlik algısı kuramı (self-perception theory).

⁷ Erving Goffman'ın benlik sunumu (self-presentation) çalışmaları ile temellenen izlenim yönetimi (impression management) kuramı.

⁸ Psikolojik ifadesi ile yazar, bilişsel uyumsuzluğun bilişsel bir süreç olduğu kadar duygusal bir duruma da karşılık geldiğini ifade etmektedir.

⁹ Yanlış yükleme paradigması/yanlış uyarılmışlık yüklemesi çalışmaları.

varmaktadır. Bu yargı, dışarıdan bakıldığında anlaşılması hayli güç olan davranışlar da dahil olmak üzere pek çok alandaki sosyal davranışların açıklanmasında kuramın sunduğu özgün açıklama gücü ile desteklenmektedir. Yazara göre, bu bakımdan kuram sosyal psikoloji alanında geçmişte gördüğü ilgiyi günümüzde de hak etmektedir. Bölümde ayrıca, uyumsuzluk azaltma yöntemlerinin istismar ve saldırganlık gibi olumsuz davranışlar söz konusu olduğunda bu tür olumsuz davranışları azaltmak bir yana, bilakis bireyler ve gruplar üzerindeki gerginliği azaltmaya hizmet edebildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Medyadan Örneklerle Bilişsel Uyumsuzluk Kavramı bölümü (s. 157-181), gerek yerel gerekse uluslararası basında yer alan bilişsel uyumsuzluk örneklerinin derlendiği bir seçki niteliğindedir. Yazar bu bölümde, farklı toplumsal olayların, bilişsel uyumsuzluk üzerinden basında ne şekilde ele alındığını, görseller eşliğinde vererek konuya ilişkin anlatıma zenginlik katmaktadır. Bu bölümde ayrıca, çeşitli film ve romanlardan örnekler verilerek bilişsel uyumsuzluğun sanat alanında kendine bulduğu yer de okuyucuya aktarılmaktadır.

Sonuç olarak, Dr. Esin Yücel tarafından kaleme alınan “*Leon Festinger’in Bilişsel Uyumsuzluk Kuramı*” başlıklı kitap, sosyal psikoloji bilimi içerisinde önemli bir yere sahip olan ve insan davranışı ile ilgilenen pek çok diğer disiplin tarafından da sıklıkla kullanılan bilişsel uyumsuzluk kuramının ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi, bireysel ve grup düzeyindeki çeşitli davranışları açıklama biçimi, kuramın eleştirildiği ve geliştirildiği noktalar, sanat ve basındaki yansımaları gibi konularda kapsamlı bilgiler ve açıklamalar sunmaktadır. Kuram ele alınırken, Festinger tarafından öne sürülen özgün biçimi ile süreç içerisinde diğer kuramcılar tarafından ileri sürülen önermeler, düzeltmeler ve alternatif açıklamalar hem teorik boyutta ele alınmış, hem de söz konusu teorik açıklamalar araştırma bulguları ile desteklenerek kuramın birey ve grup davranışlarını açıklamadaki rolü kapsamlı biçimde tartışılmıştır. İncelenen kitap, başlı başına bilişsel uyumsuzluk kuramının ele alındığı bir eser olması bakımından özellikle psikoloji öğrencilerinin ve konuya ilgi duyan okuyucuların sosyal psikoloji ders kitapları dışında faydalanabilecekleri kapsamlı bir kaynak özelliği taşımaktadır.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (KMÜ EFAD)

YAYIN VE YAZIM KURALLARI

1. KMÜ EFAD YAYIN KURALLARI

- KMÜ EFAD Dergisi'ne gönderilmesi planlanan yazı ve çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde (KMÜ EFAD), sosyal ve beşeri bilimler alanında öncelikli olarak orijinal araştırmalar, özgün derlemeler, genişletilmiş bildiri, orijinal çeviri, kitap kritiği, değerlendirme yazısı, görüş yazısı ve editöre mektup türünde Türkçe yazılar yayınlanır.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (KMÜ EFAD) gönderilen çalışmalar, ilk aşamada editör grubu tarafından dikkatli bir şekilde ve nesnel bir bakış ile incelenmektedir. KMÜ EFAD'a gönderilen makalelerin yazım kurallarına uygun olmaması halinde editör grubu, gönderilen makaleleri doğrudan reddedebilmektedir. Makaleler, eğer KMÜ EFAD'ın yayın ve yazım kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmış ise "çift körleme" tekniği ile üç hakeme gönderilmektedir. Üç hakemden en az iki hakemin olumlu rapor vermesi üzerine de gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra çalışmalar ilgili sayılarda yayınlanmaktadır.
- "Çift körleme" tekniği uyarınca yazarların isim ve kurum bilgileri orijinal metinden çıkartılarak alanında uzman hakemlere gönderilir. Hakem bilgileri yazarlarla, yazar bilgileri hakemler ile hiçbir koşulda paylaşılmaz.
- Hakem değerlendirme süreci maksimum 30 gün olarak belirlenmiştir. Değerlendirilmek üzere hakeme gönderilen; ancak herhangi bir geri dönüş sağlanmayan makaleler için yeniden bir hakem belirlenir ve çalışma için hakem süreci tekrar başlatılmış olur. Verilen süre içerisinde kendisine gönderilen çalışmayı değerlendirmeyen hakemin "Hakem Kurulu" üyeliği, dergi yönetimince değerlendirmeye alınır.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (KMÜ EFAD) gönderilen bir kurum ya da kuruluş tarafından desteklenmiş ya da Yüksek Lisans veya Doktora tezlerinden hazırlanmış çalışmaların ilk sayfasının altında dipnot olarak mevcut durum belirtilmelidir.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (KMÜ EFAD) gelen makaleler hakem süreci sonrasında gerekli düzeltmelerin yapılması gayesiyle yazarlara gönderildiğinde yazar, hakem önerileri dışında kalacak ve orijinal metni değiştirecek boyutta ekleme veya çıkartma yapamaz.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (KMÜ EFAD) gönderilen ve hakem önerileri doğrultusunda yayınlanması uygun görülen makalelerin son hali gözden geçirilmek üzere yazara tekrar gönderilir. Yazarın kontrolü sonrası, hakem süreci tamamlanan eserler geliş tarihi esas alınarak yayınlanır.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (KMÜ EFAD) gönderilen makalelerin her türlü hakkı yazar tarafından dergiye devredilmiş sayılır. Bu işlem için yazardan bir "Telif Hakkı Devir Formu" istenir. Bu form makale ile Dergipark başvuru sistemine yüklenmelidir.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (KMÜ EFAD) gönderilen makalelerin sorumluluğu (bilimsel etik kuralları, intihal vb.) tek taraflı olarak yazar ya da yazarlara aittir. EFAD bu konuda bir yükümlülük altına sokulamaz.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne (KMÜ EFAD) gönderilen makaleler "iThenticate" ya da "Turnitin" isimli intihal tespit programları ile taranmaktadır. İntihal oranının aşıldığı durumlar için Editör grubu gerekli yaptırımlarda bulunma yetkisini elinde bulundurur. Bu gerekçe ile çalışmalar reddedilebilir.

- Yukarıda zikredilen kurallara uymayan eserlerin, hiçbir koşulda değerlendirmeye alınmayacağını unutmuyunuz.
- KMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde (KMÜ EFAD) yayınlamak istediğiniz makalelerinizi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad> adresinden tarafımıza gönderebilirsiniz.

2. KMÜ EFAD YAZIM VE KAYNAKÇA KURALLARI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde (KMÜ EFAD) kullanılan, kullanılacak olan kaynakça, künye, metin içi gönderme ve alıntı ile ilgili uyulması gereken kurallar APA American Psychological Association – Amerikan Psikoloji Derneği (APA) sistemi temel alınarak hazırlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi ve yazım kuralları için APA'nın web sitesi (<http://www.apastyle.org>) ziyaret edilebilir.

- Dergiye gönderilecek makaleler Word dosyası içerisinde A4 boyutunda; üstten 2 cm. ve alttan 1.5 cm. soldan ve sağdan 1.5 cm. şekilde hazırlanmalıdır.
- Makaleler Times New Roman yazı tipinde ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Makale başlığı (Türkçe ve İngilizce) 15 kelimeyi geçmeyecek düzeyde kısa ve konuyu kapsayacak şekilde olmalı, kelimeler büyük harflerle, 12 punto ve bold olarak yazılmalıdır.
- Makalenin “özet” bölümü araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtabilecek şekilde, en az 200 ve en fazla 350 kelime olarak, Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. Makalenin dili Türkçe ise “Öz” yabancı dilde ise “Abstract” başa gelmelidir. Anahtar kelimeler ise en az 3 en çok 5 kelimedenden ibaret olmalıdır.
- Yazar adları makale başlığından sonra bir satır boş bırakılarak 12 punto ve bold olarak ismin/isimlerin baş harfi büyük; soy isminin ise tamamı büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Yazar adları sayfanın sağ tarafına hizalanmış bir şekilde yerleştirilmelidir. Akademik unvanlar ve diğer hususlar dipnotta 10 punto büyüklüğünde belirtilmelidir (*Örn: Unvan, Kurum adı ve Bilgisi, Şehir/Ülke. E-posta: ....., Orcid: ..*).
- Birinci düzey ana başlıklar sola dayalı, 12 punto, kalın ve düz olmalı, her kelimenin ilk harfi büyük harfle yazılmalıdır. Makalelerde problem/çalışmanın konusu, giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş başlığına numara verilmemelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, varsa bulgular, yorum/tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Alanlara göre farklı bölümler yer alabilir. Metin içindeki diğer bütün bölümler de 12 punto ve tek satır aralıklı olarak, biçimlendirme bozulmadan yazılmalıdır.
- İkinci, üçüncü ve dördüncü düzey alt başlıklar sola dayalı, 12 punto ve sözcüklerin ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harfle, kalın ve italik olarak yazılmalıdır.
- Makale içindeki tablolar, biçimsel olarak kendi içeriğinin gerektirdiği biçimde oluşturulmalı, tablo başlığı numaralandırılmış, tablonun üstünde ve ortalanmış olarak yazılmalıdır.
- Sonuç kısmında alt başlık ve numaralandırma kullanılmamalı; dilendiği takdirde maddeler halinde sıralama yapılabilir.
- Yazar sayısı eğer beşten fazlaysa, ilk beş yazarın adları künyede verilmeli, beşinci yazardan sonra “ve diğerleri” ifadesi kullanılmalıdır.
- Metin içinde ve başlıklarda, “Milattan Önce” kısaltması MÖ, “Milattan Sonra” kısaltması MS şeklinde verilmelidir.
- Bir çalışmanın yayın tarihi bulunamazsa en son telif hakkı verildiği tarihi verilmeli; tarih bilgisi hiç bir şekilde bulunamıyorsa “tarih yok” anlamına gelen “t.y.” kısaltması kullanılmalıdır.
- Kaynakça bölümünde yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (Haz.), editör(ler) yerine ise (Ed.) kısaltması kullanılmalıdır.
- Kaynakça bölümünde dergi ve kitap adları tam ismi ile kısaltılmadan eğik (italik) olarak yazılmalıdır.

- Kaynakça bölümünde bildiri kitapları aynen “kitap” gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de “kitap bölümü” gibi belirtilmelidir.
- Kaynakça bölümünde ansiklopedi, sözlük, biyografi vb. gibi kaynakların belli bir bölümünden yararlanılan bilgi için “kitap içinde bir bölüm” gibi yazılmalıdır.
- Kaynakça bölümünde ansiklopedi, sözlük, biyografi vb. kaynaklarda maddelerin yazarı belli değilse, madde adı kullanılarak giriş yapılmalıdır.
- Kaynakça bölümünde kullanılacak tezlerde, tezin adından sonra “Yayımlanmamış yüksek lisans tezi”, “Yayımlanmamış doktora tezi” ya da “Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi” ifadeleri mutlaka kullanılmalıdır. Alınan derecenin alındığı üniversite ya da kurumun adı mutlaka belirtilmelidir.
- Kaynakça bölümünde yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adı ile yapılmalıdır. Yasanın adından sonra ayraç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayınlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilmelidir.
- Kaynakça bölümünde elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra erişim tarihi ve erişim adresi bilgileri de verilmeli; e-kaynaklarda son güncelleme tarihi yayın tarihi olarak belirlenmelidir.
- Kaynakça bölümünde mektup, e-posta, telefon görüşmesi gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılmalıdır.

2.1. Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Dergi Makalesi

Soyadı, A. (Yayın Yılı). Makale adı. Dergi Adı, cilt (sayı), sayfa numaraları.

İrızık, G. (1990). Karl Popper’ın üç dünya kuramı ve bilimsel bilginin nesnelliği. Felsefe Tartışmaları, 7, 45-57.

Metin içi: (İrızık, 1990: 55)

Dipnot: İrızık, 1990: 55

İki Yazarlı Dergi Makalesi

Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yayın Yılı). Makale adı. Dergi Adı, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Wegener, D.T. & Petty, R.E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. Journal of Personality & Social Psychology, 66, 1034–1048.

Metin içi: (Wegener ve Petty, 1994: 1042) **Dipnot:** Wegener ve Petty, 1994: 1042

Üç ve üzeri Yazarlı Dergi Makaleleri

Soyadı, A., Soyadı, A., Soyadı, A., Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yayın Yılı). Makale adı. Dergi Adı, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Kandır, Y.S., Karadeniz, E., Özmen, M. ve Önal, B.Ö. (2008). Türk turizm sektöründe büyüme göstergelerinin turizm işletmelerinin finansal performansına etkisinin incelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (10), 211-237.

Metin içi: (Kandır ve diğ., 2008: 220)

Dipnot: Kandır ve diğ., 2008: 220

Basımda Olan Dergi Makaleleri

Soyadı, A. & Soyadı, A. (yayın aşamasında). Makale adı. Dergi Adı.

Zuckermctn, M. & Kieffer, S.C. (yayın aşamasında). Yüz ifadesinde ırk farklılıkları: Yüzdeki belirginlik üstünlüğe mi işaret eder? Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi.

Metin içi: (Zuckermctn ve Kieffer, y.a.)

Dipnot: Zuckermctn ve Kieffer, y.a.

Tek Yazarlı Kitaplar

Yazar, A. (Yayın Yılı). Kitap adı. Yayın yeri, Yayınevi.

Muşmal, H. (2009). Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914). Konya, Kömen Yayınları.

Metin içi: (Muşmal, 2009: 45)

Dipnot: Muşmal, 2009: 45

Üç ve üzeri Yazarlı Kitaplar

Yazar, A., Yazar, B., Yazar, C., Yazar, D., Yazar, E. & Yazar, E. (Yayın Yılı). Kitap adı. Yayın yeri, Yayınevi.

Çevik, O., Doğanay, T. & Karaçayır, E. (2017). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal ve Ekonomik Profili. Ankara, Murat Kitabevi.

Metin içi: (Çevik ve dig., 2017: 45)

Dipnot: Çevik ve dig., 2017: 45

Editörlü Kitaplar

Yazar, A. & Yazar, B. (Ed.). (Yayın Yılı). Kitap adı. Yayın yeri, Yayınevi.

Gibbs, I.T. & Huang, L.N. (Ed.). (1991). Children of color: Psychological interventions with minority youth. San Francisco, Jossey-Bass.

Metin içi: (Gibbs & Huang, 1991)

Dipnot: Gibbs & Huang, 1991

Tüzelkişi (Kurum) Yazarlığı olan Kitaplar

Tüzelkişi, (Yayın Yılı). Kitap adı. Yayın yeri, Yayınevi.

Türk Dil Kurumu, (2017). Türkçe Sözlük. Ankara, Türk Dil Kurumu.

Metin içi: (Türk Dil Kurumu, 2017: 15-18) **Dipnot:** Türk Dil Kurumu, 2017: 15-18

Yazarı Olmayan Kitaplar

Kitap adı (Baskı sayısı) (Yayın Yılı). Yayın yeri, Yayınevi.

Cambridge Türkçe-İngilizce Sözlüğü (1. Bs.) (1985), İstanbul, Cambridge.

Metin içi: (Cambridge, 2000: 45)

Dipnot: Cambridge, 2000: 45

Ceviri Kitaplar

Yazar, A. (Yayın Yılı). Kitap adı, (A. Soyadı, Çev.). Yayın yeri, Yayınevi, (Kaynak yapının yayın yılı).

Danermark, B., Karlosson, J.C., Jakobsen, L. & Ekstrom, M. (2018). Toplum Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm, (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul, Phoenix, (2001).

Metin içi: (Danermark ve diğ., 2018: 65) **Dipnot:** Danermark ve diğ., 2018: 65

Editörlü Kitap İçinde Bölüm ya da Makale

Soyadı, A. (Yayın Yılı). Yayın adı. A. Editör (Haz./Ed.), Kitap adı İçinde (ss. Yayının sayfa numaraları), Yayın yeri, Yayınevi.

Çakır, M. (2016). Seçim Beyannamelerinde Genç Bireylere Yönelik Politika Vaatlerinin Analizi. A.G. Baran & M. Çakır (Ed.), İnter-Disipliner Yaklaşımla Gençliğin Umudu Toplumun Beklentileri İçinde (ss. 107-125), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Metin içi: (Çakır, 2016: 108-109)

Dipnot: Çakır, 2016: 108-109

Sözlük veya Ansiklopedi

Soyadı, A. (Yayın Yılı). Sözlük veya Ansiklopedi Adı (Baskı sayısı, Cilt sayısı). Yayın yeri, Yayınevi.
Sadie, S. (Ed.). (1980). The new Grove dictionary of music and musicians (6. Bs., C. 1-20). London, Macmillan.
Gürün, O.A. (2001). Psikoloji sözlüğü (2. bs., C. 1-3). İstanbul, İnkılâp.

Ansiklopedide Madde

Soyadı, A. (Yayın Yılı). Madde adı. Ansiklopedi Adı (Baskı sayısı, Cilt sayısı, Sayfa sayısı). Yayın yeri, Yayınevi.
Bergmann, P.G. (1993). Relativity. The new encyclopaedia Britannica (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, Encyclopaedia Britannica.
Öncül, R. (2000). Psikoloji. Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü (C. 1, ss. 501-503). İstanbul, Milli Eğitim.
Not: Eğer yazar yoksa maddeyi başa getiriniz

Yayımlanmış - Bildiri

Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bildiri Adı. A. Editör (Haz./Ed.), Kitap adı içinde (sayfa numaraları), Yayın Yeri, Yayınevi.
Uçak, N. (2005). Sosyal Bilimlerde Bilginin Üretimi, Erişimi ve Kullanımı. O. Horata (Haz.), Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu: 2 Nisan 2005 – Ankara: Bildiriler içinde (ss. 92-103), Ankara, Yeni Avrasya.
Metin içi: (Uçak, 2005: 96) **Dipnot:** Uçak, 2005: 96

Yayımlanmamış - Bildiri

Konuşmacı, A. (Ay Yıl). Bildiri adı. Toplantı Adı, Toplantı Yeri' de sunulan bildiri.
Çepni, S. & Bacanak A. (Haziran 2001). Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresinde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu'da sunulan bildiri.
Metin içi: (Çepni ve Bacanak, 2005) **Dipnot:** Çepni ve Bacanak, 2005

Yayımlanmamış Doktora/ Yüksek Lisans/ Sanatta Yeterlilik Tezleri

Soyadı, A. (Yılı). Tez Adı. Yayımlanmamış yüksek lisans/doktora tezi/sanatta yeterlilik, Üniversite Adı, Şehir.
Akkaş, İ. (2020). 2008-2019 yılları arası amphora buluntuları ışığında Parion Antik Kenti Roma ve Erken Bizans/Geç Roma Dönemi ticari ilişkileri. Yayımlanmamış doktora tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
Özkaya Karaismailoğlu, A. (2006). Sosyal teoride iktidar tartışmaları; Marx, Nietzsche, Weber, Foucault. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
Metin içi: (Akkaş, 2020: 150-151) **Dipnot:** Akkaş, 2020: 150-151

Anonim

Anonim, 1993. Tarım İstatistikleri Özeti. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 1579, Ankara.

Sadece İnternette Yayımlanan Makale

Yazar, A. (Ay Yıl). Makale adı. Dergi/Site Adı, Sayı. Gün Ay Yıl tarihinde <https://link> adresinden erişildi.
Fredrickson, B.L. (Mart 2000). Sağlık ve refahın üst düzeye çıkarılması için pozitif duyguların geliştirilmesi. Prevention&Treatment, 3, 20 Kasım 2000 tarihinde <http://journals.apa.org/volume3/pre301a> adresinden erişildi.

Bir İnternet Dokümanında Bölüm veya Kısım

Doküman Adı. (Ay Yıl). Bölüm/Kısım adı. Gün Ay Yıl tarihinde <https://link> adresinden erişildi.
Benton Foundation. (7 Temmuz 1998). Barriers to closing the gap. Losing ground bit by bit: Low- income communities in the information age. 18 Ağustos 2001 tarihinde <http://www.benton.org/Library/Low-Income/two.html> adresinden erişildi.

Yazarsız, Tarihsiz İnternet Sitesi

Kaynağın adı. (t.y.). Gün Ay Yıl tarihinde <https://link> adresinden erişildi.
TMMOB Makine Mühendisleri Odası Kütüphane Katalog Tarama (t.y.). 8 Ağustos 2000 tarihinde <http://kutuphane.mmo.org.tr/tarama.php?hit=1> adresinden erişildi.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (KMÜ EFAD) ETİK İLKELERİ VE YAYIN POLİTİKALARI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMU EFAD), bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimini ve dağıtımını benimsemiştir. Yayın sürecinde, yazarlar, okuyucular, araştırmacılar, yayıncılar, hakemler ve editörlerin etik kurallarla ilgili esaslara uymasını bekler. Söz konusu paydaşların [Yükseköğretim Kurumları \(YÖK\)](#) ve [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) tarafından yayınlanan açık erişim rehberlerine göre aşağıda paylaşılan standart genel ve özel etik kurallara ve sorumluluklara dikkat etmesi gerekmektedir.

1. BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİNE AYKIRI GENEL EYLEMLER

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini, bilimsel etik kurallarına uygun biçimde atıf yapmadan, kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

d) Mükerrer Yayın: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

e) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak belirli sınav değerlendirmelerinde ve akademik teşvik ve terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

f) Haksız Yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri makale yazarlarına eklemek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

g) Diğer Etik İhlali Türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak ([YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi](#), Madde 8).

2. PAYDAŞLARIN SORUMLULUKLARI

a) Editörlerin Sorumlulukları

KMU EFAD editörü ve editör yardımcıları, Davranış Kuralları ve Dergi Editörleri İçin En İyi Uygulama Kuralları (COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors) ve Committee on Publication Ethics (COPE) 'nin yayınladığı Dergi Editörleri İçin En İyi Uygulama Kuralları (COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors) ilkelerine dayanarak aşağıdaki etik görev ve sorumlulukları sağlayacaktır. :

- KMU EFAD'ta yayınlanan her yayından editörler sorumludur.
- Editörler, makaleleri kabul etmek ya da reddetmek sorumluluk ve yetkisine sahiptir. Bu sorumluluk ve yetkisini yerinde ve zamanında kullanmak zorundadır.
- Editörler, kabul ya da reddettiği makalelerle ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Editörler, özgün ve alanına katkı sağlayacak makaleleri kabul etmelidir.
- Editörler, dergi politikası, yayım kuralları ve seviyesine uymayan eksik ve hatalı araştırmaları hiçbir etki altında kalmadan reddetmelidir.
- Editörler, yanlış, eksik ve problemlili makalelerin hakem raporu öncesi veya sonrasında geri çekilmesine ya da düzeltildikten sonra yayımlanmasına imkân vermemelidir.
- Editörler, en az iki hakem tarafından değerlendirilen makalelerin çift taraflı kör hakemlik sistemine göre değerlendirilmesini sağlar ve hakemleri gizli tutar.
- Editörler, fikri mülkiyet haklarından ve etik standartlardan ödün vermeden iş süreçlerine devam eder.
- Editörler, "Turnitin ve/veya Ithenticate" intihal programı aracılığıyla makalelerin intihal durumu ve yayımlanmamış özgün araştırmalar olup olmadıklarından sorumluluk alır.
- Editörler, tüm okuyucular, araştırmacılar ve uygulayıcıların ihtiyaç duydukları bilgi, beceri ve deneyimleri dikkate alır.
- Editörler, yayımlanan sayıların okuyucuya, araştırmacıya, uygulayıcıya ve bilimsel alana katkıda bulunmasına ve özgün nitelikte olmasına özen gösterir.
- Editörler, danışma komitesi üyelerinin tümünün yayın politikalarına ve yönergelerine uygun olarak süreçleri ilerletmesini sağlar.
- Editörler, danışma kurulu üyelerine yayın politikaları hakkında bilgi verir.
- Editörler, danışma kurulu üyelerinin çalışmalarını bağımsız olarak değerlendirmesini sağlar.
- Editörler, yeni danışma kurulu üyelerine katkıda bulunabilir ve uygun şekilde karar verir.
- Editörler, değerlendirme için danışma kurulu üyelerinin uzmanlığına uygun çalışmalarını göndermelidir.
- Editörler, danışma kurulu ile düzenli olarak etkileşime geçer.
- Editörler, yayın politikaları ve dergi gelişimi için yayın kurulu ile düzenli toplantılar düzenler.
- Editörler, (Editör ve Yardımcı Editörler) ile yayıncı arasındaki ilişki editör bağımsızlığı ilkesine dayanmaktadır. Editörler ve yayıncı arasındaki yazılı anlaşmaya göre, editörlerin tüm kararları yayıncıdan ve dergi sahibinden bağımsızdır.

b) Yazarların Sorumlulukları

- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyan edilmelidir.
- Ön değerlendirme veya hakem değerlendirme sonucunda gösterilen intihal durumunu, hataları, şüpheli durumları ve önerilen düzeltmelerin yapılması zorunludur. Yapılmayacak ise, tutarlı bir şekilde gerekçesi bildirilmelidir.

- Makale veya araştırmanın “Kaynakça”sı eksiksiz ve dergimizin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır.
- İntihal ve sahte verilerden uzak durulmalıdır.
- Araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına imkân verilmemelidir.

c) Hakemlerin Sorumlulukları

Dergimiz yönetimi, hakemlik sürecinin etik yayıncılık kuralları çerçevesinde başarılı bir şekilde yürütülmesini ve iyileştirilmesini taahhüt eder. Araştırmaların paydaşları ve okuyucularının, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan incelemelerde gördükleri intihal, mükerrer yayın, yanlışlık, şüpheli içerik veya durumları efad@kmu.edu.tr email adresine bildirmelerini memnuniyetle karşılar. Konu hakkında elde edilen veri ve sonuçları ilgili taraflara bildirir ve takibini yapar. Hakemlerin aşağıdaki esaslara uymasını temel alır.

- Değerlendirmeler tarafsızca yapılmalıdır.
- Hakemler ile değerlendirme konusu makalenin paydaşları arasında çıkar çatışması olmamalıdır.
- Makale ile ilgili diğer makale, eser, kaynak, atıf, kural ve benzeri eksiklerin tamamlanmasını işaret edilmelidir.
- Çift taraflı kör hakemlik sistemine binaen değerlendirmesi yapılmış makaleler veya hakemleri açıklanmaz.

3. İNTİHAL POLİTİKASI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD) Aralık 2018 tarihi itibarıyla yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaları intihal programları aracılığıyla (Turnitin veya iThenticate) kontrol etmeye başlamıştır. Yazar çalışma ile birlikte intihal oranını gösteren belgeyi de göndermelidir. İntihal oranı (kaynakça hariç olmak üzere) %15'in üzerinde olan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz ve yazarına iade edilir. Dergide yayımlanmış bir çalışmanın intihal olduğu tespit edilirse Editör Kurulu makaleyi geri çekmek, meseleyi yazarın çalıştığı kurumdaki bölüm başkanına, dekanına ve/veya ilgili kurumlara bildirmek dahil çeşitli işlemler yapma hakkını kendinde saklı tutar.

4. AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD), bilginin global değişimini artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğurabilmek amacıyla içeriğinin sürekli ve ücretsiz olarak kullanımı için açık erişim sağlar. Bu bağlamda dergide yayımlanan tüm yazılar <https://dergipark.org.tr/pub/efad/archive> adreslerinden erişime açıktır.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD) yayımlanma ile birlikte açık erişim sağlama politikasını benimsemiştir. Açık erişim bilginin küresel değişimini artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğurmaktadır. KMÜ EFAD aynı zamanda 12 Eylül 2012 tarihinde kabul edilen [Budapeşte Açık Erişim Girişimi](#)'ni desteklemektedir.

Bu bağlamda Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD) yayın kurulu tarafından benimsenen açık erişim politikaları <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai-10-translations/turkish-translation> adresinde yer almaktadır.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde (KMÜ EFAD) yayımlanan tüm makaleler "Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı" ile lisanslanmıştır. Bu lisans; yayımlanan tüm makaleleri, veri setlerini, grafik ve ekleri kaynak göstermek şartıyla veri madenciliği uygulamalarında, arama motorlarında, web sitelerinde, bloglarda ve diğer tüm platformlarda çoğaltma, paylaşma ve yayma hakkı tanır. Açık erişim disiplinler arası iletişimi kolaylaştıran,

farklı disiplinlerin birbirleriyle çalışabilmesini teşvik eden bir yaklaşımdır. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD) bu doğrultuda makalelerine daha çok erişim ve daha şeffaf bir değerlendirme süreci sunarak kendi alanına katma değer sağlamaktadır.

Bu eser [Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD), açık erişim sağlama politikası kapsamında kütüphanelerin dergi içeriğini kütüphane katalog kayıtlarına almalarını önermektedir.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin (KMÜ EFAD) yayıncısı hiç bir kütüphane veya okuyucudan yayınlanan elektronik makalelere erişim için abonelik ve ücret talep etmeyeceğini taahhüt eder.

5. KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI

Editörler, değerlendirilen çalışmaya dâhil edilen konular veya resimlerle ilgili kişisel verilerin korunmasını sağlar. Dergiye katkı sağlayan kişilere (editörler; yazarlar ve hakemler) talepleri halinde katkılarını gösteren belgeler verilir.

6. ETİK KURUL, İNSAN VE HAYVAN HAKLARI

Editörler, değerlendirilen çalışmalarda insan ve hayvan haklarının korunmasını sağlar. Editörler, çalışmada kullanılan konularda etik kurulun onayı, deneysel araştırmalarla ilgili hiçbir izin olmadığında çalışmayı reddetme sorumluluğuna sahiptir. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

7. MUHTEMEL SUİSTİMAL VE SUİSTİMAL TEDBİRLERİ

Editörler, olası suiistimal ve suiistimal davranışlarına karşı önlem alır. Bu duruma ilişkin şikâyetlerin tespiti ve değerlendirilmesi konusunda titiz ve nesnel bir soruşturma yürütmenin yanı sıra, editörün sorumlulukları konu ile ilgili bulguları yetkili merciler ile paylaşır.

8. AKADEMİK YAYIN BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMAK

Editörler, eserlerde ortaya çıkan hataları, tutarsızlıkları veya yanılmayı içeren kararların süratle düzeltilmesini sağlar.

9. FİKRİ MÜLKİYET HAKLARININ KORUNMASI

Editörler, yayınlanan tüm makalelerin fikri mülkiyet haklarını korumak ve olası ihlallerde dergi ve yazar haklarını savunmak, yayınlanan tüm makalelerin içeriğinin diğer yayınların fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğinden emin olmak için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

10. YAPILANDIRMACILIK VE TARTIŞMAYA AÇIKLIK

Editörler, dergide yayınlanan eserlere karşı yapılacak eleştirileri dikkate alır ve bu eleştirilere karşı derginin amaç ve kapsamı doğrultusunda yapıcı bir tutum sergiler. Eleştirilen eser yazarlarının cevap verme hakkı bulunmaktadır. Olumsuz sonuçları içeren çalışmalar reddedilir.

11. ŞİKÂyetLER

Editörler, şikâyetleri dikkatlice gözden geçirerek yazarlara, hakemlere veya okuyuculara aydınlatıcı ve açıklayıcı bir şekilde cevap vermekle yükümlüdür.

12. POLİTİK VE TİCARİ ENDİŞELER

Derginin sahibi, yayıncısı ve başka hiçbir siyasi veya ticari unsur editörlerin bağımsız kararlarını etkileyemez.

13. ÇIKAR ÇATIŞMALARI

Editörler, yazarlara ve hakemlere derginin yayın sürecinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde sürdürüleceğini garanti eder ve sağlar.

14. GİZLİLİK BEYANI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD) dergi yönetim sistemine girilen isim ve elektronik posta adresleri gibi kişisel bilgiler, yalnızca bu derginin bilimsel amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Bu bilgiler başka bir amaç veya bölüm için kullanılmayacak olup, üçüncü taraflarla paylaşılmayacaktır.

15. ARŞİVLEME POLİTİKASI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde (KMÜ EFAD) yayınlan tüm makalelere ait üst veriler ve tam metinler XML ve .pdf formatında 3. parti bulut bir sunucuda erişime kapalı bir şekilde saklanır. Ayrıca [TÜBİTAK ULAKBİM Dergiler Veritabanı \(DergiPark\)](#) aracılığıyla tüm makaleler .pdf formatında ULAKBİM sunucularında saklanmakta ve sunulmaktadır.

16. DERGİ BÖLÜM POLİTİKASI

Araştırma Makalesi

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş + Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

İnceleme Makalesi

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş + Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Derleme

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş + Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Çeviri

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş + Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Konferans Bildirisi

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş + Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Kitap İncelemesi

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş + Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Değerlendirme Yazısı

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş + Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Söyleşi

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş - Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Bilimsel Haber

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş - Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Görüş

+ Açık Başvurular + Dizinlenmiş - Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

Editörden

- Açık Başvurular + Dizinlenmiş - Hakem Değerlendirmesinden Geçmiş

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY
JOURNAL OF LITERATURE FACULTY